A második világháború előkészítésének titkai

XVI

I. D. OVSZJANIJ

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK TITKAI

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1973

FORDÍTOTTA: ZALAI EDVIN

A MŰ EREDETI CÍME: ИГОРЬ ДМИТРИЕВИЧ ОВСЯНЫЙ: ТАЙНА, В КОТОРОЙ ВОЙНА РОЖДАЛАСЬ (КАК ИМПЕРИАЛИСТЫ ПОДГОТОВИЛИ И РАЗВЯЗАЛИ ВТОРУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ). ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1971

I. AZ AGRESSZOROK KALÓZLOBOGÓJA

HITLER „MEGSEMMISÍTI" A MARXIZMUST

Berlin, 1933. február 27. A Reichstag, a Birodalmi Gyűlés hatalmas épülete előtt állunk. A bágyadt égen kirajzolódnak a párkányra zsúfolt lovas vitézek sötét sziluettjei. Súlyos vértben, kopjáikkal fenyegetik mind a négy világrészt. A teuton hadjáratok szelleme lengi körül a Reichstagot.

De mi ez? A széles ablakokból, a kőlovak farkát perzselve, feketę füstgomolyagtól kísérve lángnyelvek csapnak fel. Az égő épületet azonnal SS-legények* kordonja zárja körül. Megjelenik Göring, menet közben osztogatva parancsait. A tűzoltók munkához látnak, vékony vízsugaraikkal oltás helyett inkább még élesztik a tüzet. Göringhez odalép Gemp, Berlin tűzoltó-főparancsnoka.

— A tüzet későn jelentették... Riadóztatni kellene valamennyi kerületi tűzoltóságot.

— Megtiltom! — üvöltött válaszképpen Göring.

— Odanézzetek — kiabál az egyik SS-legény, az ablakok felé mutatva. — Ott vannak!

A füstfelhők mögött emberi alakok tűntek fel. Az SS-

* SS — Schutz-Staffel — Védőosztag.

legények tüzet nyitnak az ablakokra, majd megindulnak. Nemsokára derékig pucér, összekormozódott férfit rángatnak elő a lángoló épületből: van der Lubbe az illető. Valaki azt magyarázza, hogy petróleumba mártotta az ingét, úgy gyújtotta fel az épületet. A letartóztatottat megbilincselik, és a rendőrségre viszik.

Megérkezik Hitler, Goebbels és von Papen. Rendkívül izgatottak. Arcukon a lángok nyugtalan fénye táncol.

— Ez Isten ujja! — kiált fel Hitler Papenhez fordulva. — Most már semmi sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy vasöklöllel lesújtsunk ellenségeinkre. A nemzetiszocializmus megóvja Európát a kommunizmustól!

Újságírók veszik körül Hitlert. Megkülönböztetett figyelemben részesül a londoni „Daily Express" nácibarát érzelmeiről ismert tudósítója, Delmer. Göring bemutatja őt a Führernek.

— Ön a német történelem új, nagy korszakának lehet a tanúja — közölte vele Hitler. — Ez a tűzvész az új korszak kezdete!

Recsegve-ropogva beomlik a nagy üvegkupola. Lángoszlop csap az ég felé, korom, pernye száll a levegőben...

Másnap reggel a Preussische Presseagentur a következő hivatalos közleményt tette közzé: „Hétfőn este tűz ütött ki a Reichstagban... Ez kétségtelenül a legsúlyosabb gyújtogatási eset, amely Németországban valaha is előfordult. A rendőrségi vizsgálat adatai szerint a Reichstag egész épületében, az alagsortól a kupoláig, gyúlékony anyagot helyeztek el... Az egyik gyújtogatót sikerült elfogni. Az illető van der Lubbe, 24 éves kőműves a hollandiai Leidenből; szabályos holland útlevele

van, s Hollandia Kommunista Pártja tagjának vallotta magát.

Ez a gyújtogatás a legiszonyúbb a bolsevikok valamennyi németországi terrorcselekménye közül." ·

Valójában a reakciós erők példátlan provokációjáról volt itt szó. A Reichstag leégését a nácik ürügyül használták fel arra, hogy az országban likvidálják a polgári demokratikus szabadságjogok utolsó maradványait is. A náci propaganda féktelen hajszát indított a kommunisták ellen, azt bizonygatva, hogy a tűzvész jeladás akart lenni a „felkelésre".

Göring, akkori porosz miniszterelnök és belügyminiszter, meghirdette a fasiszta rezsim összes politikai ellenfeleivel való fizikai leszámolást. „Meg kell menteni Németországot — harsogta az egyik nagygyűlésen. — Nem az én feladatom az igazságosság bevezetése. Az én feladatom a kiirtás és a megsemmisítés! Ha egy rendőr szolgálati kötelességének teljesítése közben fegyverét fogja használni, védelmembe veszem, függetlenül attól, hogy mi volt a fegyverhasználat következménye. De ha a rendőrök közül valaki saját hibájából nem használja a fegyverét, azt meg fogjuk büntetni."

Tömeges letartóztatások következtek. 1933. március 3-án a náciknak sikerült elfogniuk scharlottenburgi illegális lakásán a német kommunisták vezetőjét, Ernst Thälmannt. Néhány nappal később letartóztatták Georgi Dimitrovot, a Németországban tartózkodó bolgár kommunistát. Kommunisták és demokraták ezreit gyilkolták le mindennemű vizsgálat és bírósági tárgyalás nélkül, tízezreket vetettek koncentrációs táborba.

Március 5-én a fasiszták féktelen terrorja, demagógiája

és csalásai közepette megtartották a Reichstag-választásokat. A nép megfélemlítése végett felvonultak a rohamosztagosok. Ennek ellenére a választóknak több mint a fele — 22 millió ember — a fasizmus ellen szavazott. A Kommunista Párt csaknem 5 millió szavazatot kapott. Ám a hitleristák letartóztatták a kommunista képviselőket, és érvénytelennek minősítették mandátumukat.

Az új Reichstag rendkívüli teljhatalommal ruházta fel Hitlert, akinek így lehetősége nyílt arra, hogy hatálytalanítsa vagy figyelmen kívül hagyja az alkotmány rendelkezéseit. A következő hónapban létrehozták a Gestapót.* A hitleristák kezükbe kaparintották a teljes hatalmat.

A haladó nemzetközi közvélemény leleplezte a nácik durva provokációját, amely, mint később kitűnt, Göring műve volt. Bűnös terveik végrehajtása során a hitleristák felhasználták az együgyű Marinus van der Lubbét, aki néhány évvel a leírt események előtt Hollandia Kommunista Pártjának tagja volt. Letartóztatása az égő Reichstagban mintegy bizonyítékul szolgált a „nemzetközi kommunista összeesküvésre".

A háborús főbűnösök nürnbergi perének anyagából kitűnik, milyen gondosan és mekkora cinizmussal készítették elő Hitlerék a provokációt. Gisevius tanúvallomása szerint úgy kezdődött a dolog, hogy a Führer hangot adott ama óhajának, hogy valamilyen nagyszabású „propagandisztikus" akciót hajtsanak végre. A művelet kidolgozását Goebbels vállalta magára. A tűzszerészek

* Gestapo — Geheime Staatspolizei — Titkos Államrendőrség.

készítettek egy speciális oldatot, az épületbe való behatoláshoz pedig azt az alagutat használták fel, amely a Reichstagot összekötötte akkori elnökének, Göringnek a palotájával. Az SA* tíz teljesen megbízható embere megkapta a gyújtogatáshoz szükséges kiképzést. Közülük egy sem maradt életben. Sokukat a június 30-i Röhm-puccsban való állítólagos részvételük címén tették el láb alól.

KINEK VOLT SZÜKSÉGE ERRE?

Hitlerék, miután 1933 januárjában hatalomra jutottak, még nem váltak a helyzet uraivá az országban. A kommunisták a terror ellenére is mozgósították a tömegeket a fasizmus elleni harcra. 1933. február 7-én Németország Kommunista Pártjának Központi Bizottsága a Berlin környéki Niederlehm közelében illegális ülést tartott Ernst Thälmann, Wilhelm Pieck és Walter Ulbricht részvételével. Ernst Thälmann kifejtette, hogy nagyon fel kell készülni a március 5-i választásokra, le kell leplezni a Hitler-kormányt mint a tőkések és a földbirtokosok kormányát, mint az imperialista háború kormányát. Thälmann ugyanakkor figyelmeztette a kommunistákat a parlamenti illúziók veszélyességére is, és rámutatott arra, hogy a nácikat csakis egy forradalom tudja félreállítani. Arra szólította fel a pártszervezeteket, hogy folytassák a szociáldemokrata munkásokkal közös sztrájkokat és tüntetéseket. Beszédének alapgondolata

* SA — Sturmabteilung — Rohamosztag.

az volt, hogy tömöríteni kell a hitlerista zsarnokság valamennyi ellenfelét.

A politikai helyzet alakulása arra mutatott, hogy a nácik nem számíthatnak lényeges változásokra az előző, 1932. november 6-i választásokhoz képest. A Kommunista Párt akkor jelentős győzelmet aratott, s mintegy 6 millió szavazatot kapott. Sem a szociális demagógia, sem a véres terror nem növelte számottevően a nemzetiszocialisták tömegbefolyását. Ilyen körülmények között a nácik a nagytőkéhez fordultak segítségért.

Egy héttel a Reichstag felgyújtása előtt Hitler beszédet mondott 25 iparmágnás és nagybankár előtt. Megígérte nekik, hogy „végképp eltiporja a marxizmust", hogy Németországban örökre felszámolja a demokratikus intézményeket, s hogy a küszöbönálló választásokat „a következő tíz vagy talán száz év utolsó választásaivá" teszi. Hitler ismételten leszögezte a külpolitikai expanzió fasiszta programját, és kijelentette, hogy a „Wehrmacht helyreállításának kérdése nem Genfben, hanem Németországban fog eldőlni".*

Ezután felállt Gustav Krupp, az „ágyúkirály", s a je-

* A versailles-i szerződés szerint Németországot lefegyverezték, az általános hadkötelezettséget megszüntették. A hadsereg állománya nem haladhatta meg a 100 ezer főt, s ezeket önkéntesekből kellett toborozni. A szolgálati időt közkatonák és tiszthelyettesek számára 12 évben állapították meg. A vezérkart feloszlatták. Németországnak nem lehettek páncélosai, nem lehetett légiereje, nehéztüzérsége. A haditengerészeti flottát szigorúan meghatározott számú harcegységre korlátozták, emellett megtiltották tengeralattjárók építését vagy beszerzését. Hatalomra jutásuk után a német fasiszták azonnal a fegyverkezési jogot követelték, s a dologról, a sors iróniájaképp, éppen az 1932 februárjában összeült genfi általános leszerelési konferencián tárgyaltak először.

lenlevők nevében megköszönte Hitlernek, hogy „ilyen világos képet adott eszméiről". Legmesszebbmenő támogatásáról biztosította a nácikat, majd kijelentette: „A Ruhr-vidék megad nekik mindent, amire szükségük van."

A tanácskozás egy szimbolikus epizóddal ért véget. A találkozó egyik szervezője, Schacht, a jelenlevők tapsa kíséretében körbejárt, és lendületes aláírásokkal hitelesített váltókat gyűjtött. Saját vallomása szerint a hitleristák ezen a napon 3 millió márkát kaptak a választási kampányra. „A választásokra befolyt hatalmas összeggel egy csapásra megszabadultunk minden anyagi gondtól" — jegyezte fel naplójába Goebbels.

A német imperializmus már a múlt század végétől kimutatta rabló természetét. Soviniszta és militarista szervezetek alakultak, amelyek a „teuton hazafiságot" és a háború kultuszát hirdették. Igen jellemző volt ebből a szempontból az 1891-ben alapított Alldeutscher Verband (Pángermán Szövetség) tevékenysége. E szervezet tagjai között szerepeltek a császári Németország legnagyobb pénz- és iparmágnásai: Hugenberg, Kirdorf, Krupp, Thyssen. Ideológusai hegemóniát követeltek a németeknek Európában és az egész világon, s olyan terveket melengettek, mint „az oroszok elűzése a Fekete-tenger partjairól", a szlávok kiebrudalása Európa déli részéből, a Németországtól keletre eső hatalmas térségek gyarmatosítása. Elgondolásaik szerint az „új Európába" nyugaton beletartozott volna Franciaország és számos más állam.

Politikai gyűlések szónoki emelvényeiről és egyetemi katedrákról, nagyiparosok és bankárok bankettjein, is-

kolai tantermekben és más fórumokon szüntelenül hangoztatták, hogy folytatni kell a „vér és vas" bismarcki politikáját, s létre kell hozni a „teuton törzsek világbirodalmát". „Civilizációnknak — hirdette Gottlieb gróf, a szövetség egyik vezetője — hullahegyekre, könnytengerre, a haldoklók megszámlálhatatlan tömegeinek tetemeire kell templomait emelnie. Másként ez nem megy."

Céljaikat először az első világháború kirobbantásával próbálták megvalósítani. A vereség után nyomban megkezdték a felkészülést a háború „újra lejátszására". Jóllehet a weimari köztársaság időszakában a militaristák cselekvési szabadságát bizonyos fokig korlátozták a versailles-i szerződés feltételei, a német imperialisták, a revánsvágytól fűtve, buzgón hozzáláttak az újabb agresszió gazdasági és technikai bázisának megteremtéséhez.

A fasiszta rendszer bevezetésével azután a monopoltőkéseknek sikerült a hatalom olyan formáját létrehozniuk, amely szabad teret engedett féktelen expanziós törekvéseiknek. „A politikai események menete — írta 1933. április 25-én Krupp Hitlernek — teljesen megfelel a bennem és az igazgatóság tagjaiban oly régóta élő kívánságnak."

„DRANG NACH OSTEN"

1933. március 21-én nagy napra virradt Potsdam: a március 5-én megválasztott Reichstag megnyitásának napjára. Reggel megkondultak a város harangjai. A fekete-fehér-piros zászlókkal és hatalmas méretű horog-

keresztes vásznakkal teleaggatott utcákon a rohamosztagosok gépkocsijai cirkáltak.

A figyelem középpontjában a helyőrségi templom, a Garnisonskirche állt, a porosz militarizmus minden dicsőségének tárháza. A templom kriptájában őrzik bronz koporsóban Nagy Frigyes földi maradványait. Térdet hajtva a hajdani csaták relikviái előtt, a német hódítók nemzedékről nemzedékre itt merítettek erőt a telhetetlen és álnok választófejedelem szelleméből.

Az új Reichstag megnyitására nem véletlenül választották március 21-ét. 1871-ben ugyanis éppen ezen a napon nyitotta meg Bismarck a Német Birodalom Reichstagjának első ülését. A Vaskancellár árnyéka sugallta a ceremóniát.

A templomban szép számmal sereglettek össze a díszegyenruhás marsallok, tábornokok és tengernagyok. Az első sorban ült a trónörökös és Mackensen tábornagy a fekete huszárok egyenruhájában. Sötét öltönyben jelentek meg az „üzleti világ" tekintélyes képviselői, az acél- és szénkirályok, az ágyú- és harcgázgyárosok.

A szertartást Hindenburg köztársasági elnök nyitotta meg, kíséretében Hitler birodalmi kancellárral és Göringgel, a Reichstag elnökével. Kezében fogva csúcsos sisakját, az agg marsall (jócskán túl volt már a nyolcvanon) lassú léptekkel haladt előre. Amint a császári páholy elé ért, ünnepélyesen meghajolt, és marsallbotjával széles mozdulattal tisztelgett II. Vilmos üres székének. Ezzel a gesztussal mintha ki akarta volna törölni a történelemből Németországnak az első világháborúban elszenvedett vereségét, a rá következő éveket, s mintha

vissza akarta volna téríteni a megjelenteket a hódítás vágyától fűtött Birodalom korába.

Hindenburg felvette vastag szarukeretes szemüvegét, és rövid beszédet olvasott fel. A nép „nyilvánvaló többsége — jelentette ki — foglalt állást ama kormány mellett, amely az én bizalmamat élvezve hivatott a hatalmat gyakorolni". Ezzel lényegében igazolta és helyeselte a nácik véres terrorista rendszerét. A továbbiakban az elnök Poroszország hajdani „nagyságára" emlékeztetett, s arra szólította fel a németek új nemzedékét, hogy tömörüljön a „büszke és szabad" Németország nevében.

Ezután Hitler emelkedett szólásra. Hosszadalmas, patetikus beszéde még nyíltabb és durvább formában kívánta felszítani a nacionalista szenvedélyeket. Az első világháborús katasztrófa okairól szólva, megismételte azt a hazugságot, hogy a vereség a „hátbatámadásnak", vagyis a forradalom kirobbanásának a következménye volt. Mind jobban nekimelegedve kárhoztatta a versailles-i diktátum „botrányos" feltételeit. Beszéde végén dicsőítette Hindenburgot, majd meghajolt előtte, és tisztelettudóan megszorította a kezét. A fotoriporterek hada gyorsan megörökítette ezt a „történelmi" kézfogást, amellyel az öreg marsall szimbolikusan Hitlerre bízta Németország sorsát.

A „potsdami nap" Nagy Frigyes sírjának megkoszorúzásával és katonai parádéval ért véget. A nézőközönség előtt zárt sorokban menetelő katonák feltűzött szuronnyal jelképezték azt az egységet, amelyet a németektől most elvártak. Az egész ünnepség a revansszellem jegyében zajlott le, s ettől fogva mindinkább ez hatotta át a Harmadik Birodalom életét.

A német fasizmus agresszív terveit Hitler „Mein Kampf" (Harcom) című könyvében fejtette ki, amely 1925-ben jelent meg, valamint egy másik könyvben, amelyet teljes egészében külpolitikai kérdéseknek szentelt.* Mivel a német nép meg van fosztva „életterétől" — fejtegette Hitler —, a békepolitika veszedelmes, mert elgyengíti a népet. A fajelméletből merített áltudományos érvekre támaszkodva a leendő Führer azt hirdette, hogy minél előbb hozzá kell fogni a háború előkészítéséhez és kirobbantásához, s hogy ennek a háborúnak a végső célja csakis a Harmadik Birodalom világuralma lehet.

A nácik már akkor egész népek fizikai kiirtásának borzalmas terveit szövögették, hogy helyet csináljanak a „felsőbbrendű" német fajnak. Mérlegelve, mi legyen a lengyelek sorsa, miután országukat Németországhoz csatolták, Hitler ezt írta: semmiképpen sem kell arra törekedni, hogy a lengyelek németesítés útján németekké váljanak. Ellenkezőleg, a fasiszta államban „legyen meg az elszántság arra, hogy vagy elszigeteli ezeket az idegen faji elemeket, nehogy saját népének vére újra beszennyeződjön, vagy pedig minden teketória nélkül eltávolítja őket, és átadja a felszabadult területeket saját polgárainak."

* Ez utóbbiról csak a második világháború befejezése után szerzett tudomást a világ: 1961-ben jelent meg New Yorkban „Hitler's Secret Book" (Hitler titkos könyve) címmel. Bevezetőjében T. Taylor — aki a nürnbergi perben az Egyesült Államok fővádlójának helyettese volt — elmondja, hogy a kéziratot 1945 májusában találták meg és küldték az Egyesült Államokba. Megállapították, hogy Hitler a könyv szövegét 1928 nyarán diktálta le, s a kéziratot a náci párt központi kiadójának páncélszekrényében őrizték azzal a szigorú utasítással, hogy nem szabad kiadni és senkinek sem szabad megmutatni.

A nácik hódító tervei egyenes folytatásai voltak a Pángermán Szövetség expanzionista eszméinek. Csakhogy a Harmadik Birodalom a Szovjetunió elleni hadjáratot tette rabló programjának középpontjába. A császári Németország úgy vélekedett, hogy jövője „a tengereken nyugszik"; Hitler a „Mein Kampf"-ban a teuton lovagok véres ösvényeire való visszatérés jelszavát hirdette meg, amely úgy került be a történelembe, mint „Drang nach Osten": Keletre törés...

„Oroszország térségei a mi Indiánk" — jelentette ki Hitler hívei körében. A Szovjetuniót már előre széttagolták négy Reichskommissariatra, birodalmi biztosságra, és felosztották az összes posztokat, beleértve az 1050 gebietskommissari (területi biztosi) posztot, egészen Szverdlovszkig és Bakuig. Moszkva Gauleiterének Siegfried Kaschét jelölték.

A „Drang nach Osten" politikája természetesen nem zárta ki a nyugati agresszív háborúk lehetőségét. „Nincs szükségünk se nyugati, se keleti orientációra — írta Hitler. — Nekünk olyan keleti politika kell, amelynek célja új területek meghódítása a német nép számára. Ehhez erőre van szükségünk; ehhez mindenekelőtt el kell vágnunk Franciaországnak az európai hegemóniára való törekvését, mert Franciaország a német nép halálos ellensége, fojtogat bennünket, és megfoszt minden erőnktől."

Franciaországnak mint független államnak a megsemmisítéséről volt itt szó. Helyébe Hitlerék egy „burgundiai SS-mintaállamot" terveztek, amelynek Amiens lett volna a fővárosa; államfőnek a belga fasiszták vezérét, Léon Degrelle-t szemelték ki. A szénben, vasban gaz-

dag és az iparilag fejlett vidékeket a Birodalomhoz akarták csatolni. Emellett a hitleristák részletes terveket dolgoztak ki a következő országok meghódítására is: Anglia („Fall Seelöwe"), Svájc („Fall Tannenbaum"), Svédország („Fall Polarfuchs").

Le akartak számolni a nácik szövetségeseikkel is. Finnországot a Birodalomhoz kívánták csatolni. A „Fall Felix-Isabella" előirányozta a német csapatok bevonulását Spanyolországba és Portugáliába, s ennek során Franco helyét Grandes tábornok foglalta volna el. Olaszország ellen kitervelték a „Fall Walkür"-t: hitlerista ügynökök megzavarják a rendet az országban, ezt követően német csapatok vonulnak be, letartóztatják a királyt, és teljesen német ellenőrzés alá helyezik az országot. Mussolini funkcióí névlegessé válnak. Ily módon a német imperialista rabló „élettere" felölelte volna az egész európai kontinenst az Atlanti-óceántól az Urálig, az Északi-Jeges-tengertől a Földközi-tenger partjaiig és Irán határáig.

A Szovjetunió villámgyors legyőzésére számítva a német hadvezetés már 1941 tavaszán hozzáfogott olyan hadműveletek megtervezéséhez, amelyek a „Barbarossa-terv" végrehajtását követték volna. Elképzeléseik a következők voltak: Egyiptom és a Szuezi-csatorna megkaparintása a Kaukázusontúlról Irakon és a Bulgáriából Törökországon át mért két csapással; majd betörés Indiába Afganisztánon át. A közel-keleti és a délkelet-ázsiai hadműveletek előkészítését a speciálisan e célra létrehozott „F" törzsre bízták, amelynek élére Felmi repülőtábornok került. A tervezett hadműveletek körzetében folytatandó aknamunkára olyan diverziós ala-

kulatokat szerveztek, mint az Indiai Légió (Ashad Hind), a Perzsa Század stb.

Ezután további hódítások következtek volna a világuralom megteremtése céljából: elsősorban Anglia és Franciaország gyarmati örökségének „átvétele". Korswant különleges megbízatású Gauleiter 1940-ben készült memorandumának tanúsága szerint a németek meg akarták szerezni Ázsiában Indonéziát, Új-Guineát, Brit-Borneót, Óceánia szigeteit, Singapore-t, Malájföldet, az indiai francia birtokokat; az arab Keleten igényt tartottak Palesztinára, Transzjordániára, Kuwaitra, Irakra, Egyiptomra; Afrikában bekebelezték volna Szenegált, Francia-Kongót, Guineát, Gambiát, Sierra Leonét, az Aranypartot, Nigériát, Dél-Szudánt, Kenyát, Ugandát, Zanzibárt és Belga-Kongó egy részét. Az így kialakított világbirodalom biztonságáról az egész földgömböt átfogó katonai támaszpontok hálózata gondoskodott volna. A német haditengerészeti flotta parancsnokságának 1940. július 27-én kelt dokumentuma szerint Németország csupán az afrikai kontinensen a következő támaszpontokat szándékozta elfoglalni: Dakar, Conakry, Freetown, Douala, Pointe Noire, Boma, Zanzibar, Dar es Salaam, a Fernando Póo-, a São Tomé-, a Szent Ilona-, az Assumption-sziget, a Comore-, a Seychelles-szigetek, a Mauritius-sziget.

A nürnbergi és a tokiói per anyagának tanúsága szerint Hitlerék az Amerika elleni haditevékenység lehetőségeit is mérlegelték. Az „északi variáns" magában foglalta az „Ikerien" hadműveletet — az izlandi partraszállást — és az Atlanti-óceánon tengeralattjárókkal és légierővel folytatandó hadműveleteket. A „déli variáns" elő-

irányozta az Atlanti-óceán déli részében fekvő szigetek elfoglalását, majd a partraszállást Brazíliában. Ám a legkecsegtetőbb elképzelés az volt, hogy az amerikai kontinens országaiban titokban létrehozott „ötödik hadoszlop" segítségével megkerüljék az amerikai „Maginot-vonalat" — az Atlanti-óceánt. Trefousse amerikai kutató megállapítása szerint, aki személyesen kihallgatott sok náci vezért, a német fasisztáknak voltak olyan terveik, hogy beszivárognak a nyugati félteke országaiba, s hogy Európa leigázása után az „ötödik hadoszlop" segítségével elfoglalják ezeket az országokat. Már a harmincas évek végén hozzáláttak ahhoz, hogy Latin-Amerika országaiban felvonulási területeket hozzanak létre maguknak a helyi fasiszta szervezetekre támaszkodva.

A fasiszták, miután hatalomra jutottak Németországban, nyomban hozzáláttak megalomániás terveik végrehajtásának előkészítéséhez. Európában háborús tűzfészek alakult ki.

„EGYETLEN TETŐ ALÁ A VILÁG NYOLC SARKÁT..."

1931. szeptember 18-án késő este Senjangtól — Mukdentől — északra, Liutiaokounál vasúti robbanás történt. Eleinte nem keltett különösebb érdeklődést. A délmandzsúriai vasút gyakorlatilag Japán birtokában volt, és japán katonák őrizték. Akik hallották a robbanást, azt hitték, hogy a japán csapatok ismét gyakorlatoznak. Amint azt egy nemzetközi bizottság később megállapította, a kár jelentéktelen volt, és nem akadályozta a Csangcsuntól dél felé tartó vonatot abban, hogy menet-

rendszerűen befusson Senjangba. Aligha gondolta volna bárki, hogy ez a robbanás lesz a jeladás a tizenöt éven át elhúzódó távol-keleti háborúhoz.

Az események azonban gyors ütemben fejlődtek tovább. A japán hatóságok közölték, hogy a robbantást kínaiak hajtották végre. Bizonyítékul az angol katonai attasénak bemutatták két kínai katona holttestét. Még aznap éjjel japán csapatok rajtaütésszerűen megtámadták a kínai laktanyákat Mukdenben és más városokban, s másnap Mukden fölött már Japán állami lobogója lengett. A japán csapatok megkezdték Kína északkeleti tartományainak megszállását.

Agresszív cselekedeteit a japán kormány azzal próbálta igazolni, hogy „Ázsiát meg kell védeni a kommunizmussal szemben". Mandzsúria elfoglalását és a Mandzsukuo bábállam megalakítását úgy igyekezett feltüntetni, mint hídfőállás létrehozását a „civilizáció" védelmében. Tokió azt követelte, hogy bízzák rá e térségben „a rend helyreállítását".

„A kommunizmus erősödése Kínában — állapította meg hivatalos nyilatkozatában a kormány, amikor a Népszövetségben a japán—kínai konfliktust tárgyalták — óriási jelentőségű probléma az európai államok és az Egyesült Államok szempontjából; ehhez képest minden más probléma eltörpül. Ugyanakkor Mandzsúria, amely teljesen megszakította kapcsolatait Kínával, védőgátul szolgál majd a Távol-Keleten a kommunista veszéllyel szemben. Minden államférfinak világosan látnia kell, mi a jelentősége Mandzsúriának ebből a szempontból."

Az akkori japán rezsim ultrareakciós jellege és kommunistaellenessége felől természetesen senkinek sem vol-

tak kétségei. A tokiói kormány, hogy a tervezett háborúban megbízható hátországa legyen, tömeges megtorlásokhoz folyamodott a haladó erőkkel, elsősorban a mély illegalitásban működő Kommunista Párttal szemben. Hazafiak ezreit vetette börtönbe. Ami pedig az ázsiai „civilizáció megmentését" illeti, a kommunista mumust itt kizárólag a japán imperializmus agresszív terveinek álcázására használták fel.

Japán külpolitikáját monopolistáinak rabló törekvései vezérelték. Ezek az ún. zaibatsuk idegen piacok és nyersanyagforrások megkaparintására, más népek leigázására és kiszipolyozására törekedtek. Az ország politikai életét ugyanakkor az jellemezte, hogy társadalmi rendszerében számos középkori elem maradt fenn, s a fejlett nagyipari kapitalizmus viszonyai mellett megmaradt a földesúri földbirtoklás félfeudális rendszere.

A militaristák ideológiájának két alapelve volt: a Kando, vagyis a császári út és a Hakko-ichiu, ami magyarul azt jelenti, hogy egyetlen tető alá kell hozni a világ nyolc sarkát. Ezek szorosan összefüggtek a Sinto-kultusszal. Egyes-egyedül Yamato (azaz Japán) faja, amely közvetlenül a napistennőtől származik, rendelkezik azokkal az erkölcsi tulajdonságokkal, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a Földön meg lehessen teremteni az igazságosságot és a rendet — ez a lényege a sintoizmus alapjául szolgáló doktrínának. Yamato faja — bizonygatták propagandistái — az isteni származású császár személyében hivatott uralkodni a világ fölött. S amikor a Földnek mind a nyolc sarka egyesült majd a japán birodalom épületének teteje alatt, a világban megszűn-

nek a háborúk és a konfliktusok, elkövetkezik a csend és a nyugalom korszaka.

A Sinto-kultusz és a ráépülő fajelmélet propagálására felhasználták a filmet, a rádiót, a nacionalista irodalmat. A japánokat már az iskolapadban a nagy nemzeti hős, Hideyoshi példáján nevelték, aki három évszázaddal ezelőtt csapataival behatolt Koreába, és megpróbálta a gyakorlatban megvalósítani a „császári utat". Hadjáratának ma is látható emléke egy magas domb Kyotóban, amelyről minden útikönyv megemlékezik. A legenda szerint ez a domb 3800 koreai és kínai katona levágott orrából és füléből emelkedett.

Az a sokéves propaganda, amely a japánok faji felsőbbrendűségét és különleges elhivatottságát hirdette, meghozta eredményeit. „Minden japán hazafi — jegyezte meg Crow angol kutató — meg volt győződve arról, hogy Japánnak meg kell hódítania Koreát, mert ez az első lépés Kína meghódítása felé, s meg kell hódítania Kínát, mert ez az első lépés egész Ázsia meghódítása és a világuralom kivívása felé..."

Japán háborús politikájának egyik fő célja a Szovjetunió elleni agresszió előkészítése volt. A japán militaristák már a XX. század elején igyekeztek Oroszországot elvágni az óceántól, s megkaparintani távol-keleti területeit. Az 1904—1905-ös háború során elfoglalták Szahalin déli részét. A Szovjet-Oroszország elleni intervenció éveiben megszállták a Távol-Keletet, és négy éven át fosztogatták, sanyargatták a szovjet népet. 1922 végén az intervenciósok és a fehérgárdista alakulatok a Vörös Hadsereg csapásai alatt kénytelenek voltak elkotródni a szovjet Távol-Keletről. Mindamellett a japán milita-

risták ezután sem tettek le szovjetellenes hódító terveikről.

A japánoknak is megvolt a maguk „Mein Kampf"-ja: a Tanaka-memorandum. Amikor 1931 szeptemberében az egyik kínai folyóirat közzétette az addig titkos dokumentumot, nagy szenzációt keltett vele.

A memorandum keletkezésének előzményei a következők. 1927-ben a japán kapitalizmus átmeneti stabilizálódásának rövid időszaka súlyos pénzügyi válsággal ért véget. A gazdasági összeomlás és a szociális megrázkódtatások perspektívája, valamint a Kínában mind nagyobb lendülettel kibontakozó forradalmi események aggodalommal töltötték el Japán kormányköreit. Úgy döntöttek, hogy a dolgozók elleni megtorlások fokozása mellett megindítják az intervenciót Mandzsúriában. Tanaka tábornok, aki a kormány élén állt, 1927 nyarán Dairenben konferenciára hívta össze a Kínában akkreditált japán diplomatákat, a hadügyminisztérium, a Kwantung-hadsereg és a vezérkar vezetőit. Abban a titkos dokumentumban, amelyet aztán a császár elé terjesztett, a konferencián kidolgozott akcióprogramot fejtette ki.

Japán csak úgy birkózhat meg kelet-ázsiai nehézségeivel — bizonygatta Tanaka —, ha a „vér és vas" politikáját folytatja. A továbbiakban vázolta a Mandzsúria és a Mongólia viszonylatában követendő politikát: ezeket a területeket hídfőállásokká kell kiépíteni a Kína és a Szovjetunió elleni további agresszióhoz.

„Ha sikerül meghódítanunk Kínát, a kis ázsiai országok, India, valamint a Csendes-óceán déli részének országai félnek majd tőlünk, és kapitulálnak előttünk. A világ

meg fogja érteni, hogy Kelet-Ázsia a miénk, s nem meri elvitatni jogainkat...

Arra hivatkozva, hogy Oroszország dél felé készül előretörni, mindenekelőtt fokozatosan be kell nyomulnunk Észak-Mandzsúria vidékeire, s ily módon meg kell szereznünk ennek az országrésznek rendkívül gazdag erőforrásait... Nemzeti fejlődésünk programja minden bizonnyal megköveteli majd, hogy Észak-Mandzsúria kincseinek birtoklásáért Dél-Mandzsúria mezőin újra összemérjük kardjainkat Oroszországgal...

Hogy megvédjük függetlenségünket, valamint, hogy megóvjuk Kínát és az egész világot, valamikor össze kell majd mérnünk erőnket Amerikáéval."

A japán hivatalos körök cáfolták a dokumentum eredetiségét. Ám további tevékenységük pontosan a Tanaka-memorandumnak megfelelően fejlődött.

A mandzsúriai—szovjet határon kialakult feszült helyzetre való tekintettel a szovjet kormány 1931 végén megnemtámadási szerződést ajánlott Japánnak. A japán kormány egy teljes éven át nem válaszolt, majd végül visszautasította az ajánlatot. Ugyanakkor Mandzsúria elfoglalása után nyomban hozzálátott ahhoz, hogy ott felvonulási területet építsen ki a Szovjetunió elleni támadáshoz. Még 1928-ban kidolgozták, s most elővették az „OCU-tervet". Ennek megfelelően két csapást terveztek a Szovjetunió ellen: az egyiket Vorosilovszk (a mai Usszurijszk) és Vlagyivosztok irányában, a másikat a Mongol Népköztársaságon át Csita vidéke felé. Pontosan az agresszív terveknek megfelelően épültek a vasutak és országutak, a repülőterek és más katonai objektumok.

A japánok el szerették volna érni, hogy a Szovjetunió lemondjon a Kelet-Kínai Vasútra való jogairól.* Ezért, miután előkészítették a talajt a fegyveres konfliktushoz, a japán militaristák szabotázsakciókat és diverziókat szerveztek a Kelet-Kínai Vasúton, zaklatták a szovjet munkásokat és alkalmazottakat. Mandzsukuo és a Szovjetunió határán szinte állandósultak a japánok által provokált összetűzések. A tokiói per során a vád szovjet képviselője előterjesztette annak a beszélgetésnek a szövegét, amelyet Moszkvában Hirota volt japán nagykövet Harada vezérőrnaggyal, a vezérkar képviselőjével folytatott. Hirota arra kérte partnerét, közölje a vezérkari főnökkel, hogy „szilárd álláspontra kell helyezkedni a Szovjetunióval szemben, készen a háborúra, mihelyt erre szükség mutatkozik. Ám a cél nem annyira a kommunizmus elleni harc, mint inkább a Távol-Kelet és Szibéria elfoglalása." A japán militaristák elképzelései szerint ez volt a kezdete annak a folyamatnak, amelynek során a Japán-tengernek „japán beltengerré" kellett válnia.

A gazdasági világválság hatása alatt, amely a japán gazdaságot különösen erősen sújtotta, Japán az imperialista hatalmak közül elsőként lépett az agresszió útjára. Azáltal, hogy 1931 végén elfoglalta Mandzsúriát, a Távol-Keleten újabb háborús tűzfészek alakult ki.

*

* Ezt a vasutat Oroszország kormánya építette 1897 és 1903 között az 1896. évi orosz—kínai szerződés alapján.

A „kommunista veszély" elleni harc jelszavát az agresszorok igazi céljaik álcázására használták fel. A burzsoá sajtóban ekörül csapott lárma csupán elterelte a figyelmet a világuralomra törekvő legkapzsibb monopoltőkés körök gigászi összeesküvéséről. Az emberiségnek nagy árat kellett fizetnie azért, hogy nem leplezték le és nem hallgattatták el idejében a különböző rendű és rangú reakciósoknak és militaristáknak a „kommunista veszéllyel" kapcsolatos demagógiáját.

Szigorú figyelmeztetés erre az agresszorok bűncselekményeinek krónikája, amelyet a vád a nürnbergi és a tokiói perben előterjesztett. S nem érdektelen az a következtetés sem, amelyre a vád egyik amerikai képviselője jutott Nürnbergben: „Valójában a kommunista veszély frázisa olyan kiagyalás volt, amely más tényezőkkel együtt végső soron a második világháborúhoz vezetett."

II. KI TÁPLÁLTA FEL A RAGADOZÓKAT?

A NYUGAT „SZOVJETELLENES KARDJA"

Mussolini néhány napot töltött vidéki rezidenciájában, Rocca delle Caminatéban, s amikor 1933. március 8-án visszatért Rómába, magához kérette Suvich külügyi államtitkárt.

— Nézze csak, milyen ötletem támadt két kártyaparti között — szólt közömbösséget színlelve a Duce, s az asztalra vetette a négyhatalmi szerződés tervezetét, azét a szerződését, amelynek mintájára azután 1938-ban megkötötték a szégyenletes müncheni egyezményt.

Mussolini már fél évvel e tervezet elkészítése előtt Torinóban kijelentette, hogy a túlságosan nagy taglétszámú Népszövetség képtelen biztosítani az európai békét. A maga részéről azt javasolta, hogy térjenek vissza a XIX. század gyakorlatához, amikor Európa minden problémájában a „nagyhatalmak együttese" döntött. Ilyen együttest ez alkalommal Olaszország, Németország, Anglia és Franciaország alkothatna. Ezek a hatalmak afféle „európai direktóriumként" munkálkodhatnának, az együttműködés és a béke politikájának érvényesítése céljából.

Azonnal szembeötlött a szerződéstervezet szovjet-

ellenes tendenciája. Európa egyik nagyhatalmát, a Szovjetuniót tüntetőleg kirekesztették az európai problémák megoldásában való mindennemű részvételből. Az olasz sajtó nem is nagyon titkolta, mit forgat fejében a Duce. „Mussolini tervének — írta a »Tribuna« 1933. április 9-i vezércikkében — van egy olyan eleme, amelyről nem beszélnek, vagy legfeljebb közvetve beszélnek. Ez az elem a világ tevékeny megszabadítása a bolsevizmustól." Mussolini szerződéstervezetének megtárgyalására meghívták Rómába MacDonaldot, Anglia miniszterelnökét és Simon külügyminisztert, akik Genfben részt vettek a leszerelési konferencián. A magas angol vendégek lelkesen támogatták a fasiszta diktátor kezdeményezését. MacDonald hamarosan alsóházi beszédeiben is kiállt a szerződés mellett.

A hitleristák nagy örömmel fogadták a négyhatalmi szerződésre vonatkozó javaslatot. Éppen kapóra jött nekik. Von Papen „zseniálisnak" minősítette Mussolini elgondolását. Haladéktalanul el is küldték Rómába a választ: Németország kész azonnal megkezdeni a tárgyalásokat. Az olasz tervezetet különböző megfontolásokból támogatta a francia diplomácia is. A négyhatalmi szerződés a nemzetközi élet egyik központi kérdése lett, a burzsoá lapok hasábjain feltűnt Mussolini hájas képe, előreálló, erőszakos állával.

Mekkora szenzációt keltett volna azokban a napokban, ha nyilvánosságra kerül az európai diplomácia néhány olyan titkos dokumentuma, amely csak később vált ismeretessé! A szerződés kezdeményezője korántsem Mussolini volt. A Duce, ez a mérhetetlenül becsvágyó, demagóg és pozőr, olyasvalakinek a babérjaival

ékeskedett, aki inkább a háttérben kívánt maradni. Hadd idézzünk ennek alátámasztására egy dokumentumot.

„Kiderült — jelentette Rómából 1933. március 24-én Long amerikai nagykövet —, hogy a négyhatalmi csoportosulás létrehozásának a gondolata nem is Mussolinitól, hanem MacDonaldtól eredt. Utóbbi római útja előtt bizalmasan megtárgyalta ezt az elgondolást Genfben a többi között a Népszövetség Titkárságának néhány lengyel munkatársával, ezek pedig tájékoztatták a dologról Gibson urat.*

Ezeknek az informátoroknak a közlése szerint MacDonald elsősorban arra törekedett, hogy a vezető európai hatalmakból egy szűk, legfelsőbb tanácsot hozzanak létre, amely szinte állandó jelleggel ülésezne, s döntéseit azután a Népszövetség rendes Tanácsa végrehajtaná..."

Az információ megfelelt a valóságnak. Az Egyesült Államok tökéletesen egyetértett MacDonald elgondolásaival, s ezért titokban tartotta értesüléseit.

Azóta a történészek teljes mértékben tisztázták a négyhatalmi szerződés keletkezésének történetét. Furnia amerikai szerző, az amerikai külügyminisztérium titkos levéltári anyagára, valamint az Egyesült Államok és Anglia nyilvánosságra hozott diplomáciai dokumentumaira támaszkodva megállapította: e források adatai „jóformán semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy a négyhatalmi egyezmény gondolata eredetileg a MacDonald-kormánytól származott".

* Gibson vezette az Egyesült Államok küldöttségét a leszerelési konferencián.

A szerződéstervezetet Mussolini a következő szövegezésben tette a tárgyalóasztalra:

„Rocca delle Caminate, 1933. március 4.

Egyetértési és együttműködési szerződés a négy nyugati hatalom között.

I

Négy nyugati hatalom — Olaszország, Franciaország, Németország és Nagy-Britannia — kötelezettséget vállal arra, hogy kölcsönös kapcsolataikban a hatékony együttműködés politikáját érvényesítik a béke fenntartása érdekében, a Kellogg-paktum és az erőszakról való lemondásról szóló paktum szellemében. Az európai viszonyok terén olyan cselekvésre kötelezik magukat, hogy ezt a békepolitikát szükség esetén más államok is elfogadják.

II

A Négy Hatalom, a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában foglalt tételeknek megfelelően, megerősíti azt az elvet, hogy a békeszerződések felülvizsgálhatók olyan feltételek fennforgása esetén, amelyek konfliktushoz vezethetnek az államok között. Mindamellett kijelentik, hogy ez az elv csakis a Nemzetek Szövetsége keretében és a kölcsönös érdekeket illető egyetértés és szolidaritás szellemében alkalmazható.

III

Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia kijelenti, hogy amennyiben a leszerelési konferencia csak részleges eredményekkel járna, a Németországnak elismert egyenjogúság hatékonyan alkalmazandó...

IV

A Négy Hatalom kötelezi magát, hogy olyan keretek között, amilyenek között lehetséges, összeegyeztetett irányvonalat követ minden politikai és nem politikai, európai és Európán kívüli kérdésben, valamint a gyarmati problémák területén..."*

Teljesen nyilvánvaló, hogy a dokumentum szerzői csak azért említették a béke fenntartását és a Kellogg-paktumot, amely a háborúról mint a nemzeti politika eszközéről való lemondást irányozza elő, hogy leplezzék a szerződés valódi céljait. Figyelemre méltó mindenekelőtt az I. cikk második része. Az első részben mondottakkal szöges ellentétben itt lényegében azt a szándékukat deklarálták, hogy más államokra ráerőszakolják a négyüknek megfelelő politikát (persze, ezt „békepolitikának" nevezik). Ha tekintetbe vesszük, hogy közvetlenül a négyhatalmi szerződés tervezetének megjelenése előtt a nemzetközi burzsoázia agresszív körei mindinkább a Szovjetunió elleni háborúban keresték a válságból kivezető utat, XI. Pius pápa pedig „keresztes

* A szerződés végleges szövegére és körülményeire lásd *dr. Halmosy Dénes:* „Nemzetközi Szerződések 1918—1945." Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 317—321. old. — *Szerk.*

hadjáratot" hirdetett az „istentelen bolsevizmus" ellen, könnyen átláthatjuk, hogy az I. cikk négyágú hegye a Szovjetunió ellen irányul.

A Foreign Office által kiagyalt diplomáciai kombináció lényege a következő volt: a szerződést aláíró fasiszta hatalmak magukra vállalják Európa megmentését a „bolsevista veszélytől", a nyugati demokráciák viszont kötelezik magukat arra, hogy gazdagon megjutalmazzák zsoldosaikat. A II. cikk gyakorlatilag azt rögzíti, hogy a jutalmazás más népek földjeivel és szabadságával történik majd a versailles-i határok „felülvizsgálata" ürügyén. Igaz, hogy ebben a cikkben a Népszövetség alapokmányára is hivatkoznak. A cikk valódi értelmét Cerruti berlini olasz nagykövet a következőképpen magyarázta Bülow német külügyi államtitkárnak: a szerződés arra irányul, hogy a négy hatalom megegyezése útján „megvalósuljon a revízió, amelyet aztán a Népszövetségnek már csak jóvá kell hagynia".

A III. cikk volt a legszégyenletesebb, sőt a további fejlemények ismeretében azt is mondhatnánk, hogy a legbűnösebb. Olyan „ajándékot" helyezett kilátásba Hitlernek, amelyről az még akkor álmodni sem mert: a nyugati hatalmak itt tulajdonképpen beleegyeztek a versailles-i katonai korlátozások feloldásába.

Hassel római német nagykövettel 1933. március 15-én folytatott beszélgetése során Mussolini nyíltan megmondta, milyen nagy előnyökkel kecsegteti a négyhatalmi szerződés a fasiszta Németországot:

„Németország így egy 5—10 éves nyugodt időszakhoz juthat, amelyben az egyenjogúság elve alapján fegyverkezhet, Franciaországnak pedig nem lesz többé ürügye

arra, hogy bármit is tegyen ez ellen. Ugyanakkor ez lesz az első hivatalos elismerése a revízió lehetőségének, s ez az említett időszak folyamán érvényben is marad... A békeszerződés rendszere ily módon gyakorlatilag összeomlik..."

1933. július 15-én a Palazzo Veneziában, Mussolini hivatalában, szigorúan hivatalos légkörben megtörtént a négyhatalmi szerződés aláírása. A Duce után Anglia, Franciaország és Németország nagykövete írta alá az aranyszélű, vastag papírra gépelt szöveget.

Az olasz sajtó nyomban „korszakalkotó jelentőségűnek" minősítette az eseményt: „Hála a Ducénak, Róma ismét világtörténelmi missziót tölt be." MacDonald, Daladier és Hitler üdvözlő táviratot küldött. Teljes támogatásra talált a szerződés Washingtonban is.

Csakhogy a burzsoá világ nem minden politikusa örvendezett a négyhatalmi szerződésnek. Jól mutatja ezt egy interjú szövege, amelyet 1933. novemberében Beneš, Csehszlovákia akkori külügyminisztere adott Thomasnak, a „Le Jour" című francia lap főszerkesztőjének. A nemzetközi helyzetet mérlegelve, Beneš kitért a négyhatalmi szerződésre is, amelynek aláírásával Franciaország mintegy elárulta kelet-európai szövetségeseinek, a kisantant országoknak az érdekeit. Nyilvánvalóan ez késztette a csehszlovák minisztert arra, hogy néhány mondat erejéig áthágja a burzsoá politikusoknak azt a hallgatólagos megállapodását, amelynek értelmében nem érintették a Nyugat szovjetellenes terveivel kapcsolatos kényes kérdéseket. Mussolininak címezve észrevételeit, Beneš valójában a francia kormány álláspontját bírálta.

„Amikor Mussolini úr megindította a négyhatalmi

szerződéssel kapcsolatos diplomáciai akciót — jelentette ki Beneš —, egy meghatározott elgondolásból, tervből indult ki.

A békét az ő felfogása szerint az egész világ felosztásával kell biztosítani. Ez a felosztás arra irányul, hogy Európa és gyarmatai négy befolyási övezetet alkossanak:

Angliának ott van óriási méretű birodalma;

Franciaország megtartja gyarmati birtokait és mandátumait;

Németország és Olaszország Kelet-Európát két nagy befolyási övezetre osztja:

Németország kiterjeszti uralmát Belgiumra és Oroszországra, Olaszország pedig egy olyan övezetet kap, amely felöleli a Duna menti államokat és a Balkánt.

Olaszország és Németország arra számít, hogy e nagy osztozkodás közben könnyen kiegyezik Lengyelországgal: Lengyelország lemond a korridorról*, és ennek fejében megkapja Ukrajna egy részét... Ön bizonyára emlékszik arra a kijelentésre, amelyet ezzel kapcsolatban Hugenberg úr Londonban tett...**

Ha ön most azt kérdi tőlem, milyen következményei lennének ennek az átfogó világfelosztási tervnek, nyíltan megmondanám, hogy ez az átfogó terv, mielőtt még valóra válna, háborúk egész sorát robbantaná ki."***

* Az úgynevezett danzigi vagy lengyel korridorról van szó, amely a versailles-i szerződés szerint Lengyelországot összekötötte a tengerrel.

** A német gazdasági miniszter a Londonban, 1933 júniusában megrendezett nemzetközi gazdasági konferencián telepítésre alkalmas kelet-európai területeket követelt Németország számára.

*** Nem érdektelen, hogy a Benešsel interjút készítő Thomas öt éven át titokban tartotta ezt a nyilatkozatot, és csak 1939-ben tette közzé.

A négyhatalmi szerződés folytatása volt az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország ama politikájának, amelyet Németországgal kapcsolatban mindjárt az első világháború befejezése után hirdettek meg. Ennek a politikának az volt a célja, hogy egy erős, reakciós Németországot hozzanak létre, és ezt mint „kardot" használják fel a Szovjetunió, az európai demokratikus és forradalmi mozgalmak elleni harcban. Éppen ez volt az értelme azoknak az óriási, főképp amerikai kölcsönöknek, amelyeket az 1924-es Dawes-terv, majd az 1930-as Young-terv értelmében nyújtottak Németországnak. A dollárok aranyesője lehetővé tette a német monopóliumoknak, hogy újra talpra álljanak, rendbe hozzák a nehézipart és a hadiipart, megteremtsék a revánstervek végrehajtásához szükséges hadiipari potenciált. A gazdasági világválság éveiben a nyugati hatalmak „társadalmi összeomlástól" tartva mentesítették Németországot a jóvátétel fizetése és a kölcsönök törlesztése alól. Miután pedig Németországban bevezették a fasiszta rezsimet, logikusan következett a négyhatalmi szerződés aláírása.

A szerződés aláírói, elsősorban Franciaország és Németország között azonban olyan mélyreható imperialista ellentétek feszültek, hogy nem ratifikálták a szerződést. Mindamellett a szerződés igen káros hatást gyakorolt a további fejleményekre, és mintegy határkőként jelezte: a világ újabb háborús konfliktus felé siklik. Anglia és Franciaország bátorító állásfoglalása arra ösztönözte a német fasisztákat, hogy minél hamarabb realizálják Németország újrafelfegyverzésére és a hódító háború előkészítésére vonatkozó terveiket. A militáns hangulat erősödése hatott Mussolinira is. Akkoriban határozta el,

hogy megtámadja az egyetlen független afrikai államot, Etiópiát (Abesszíniát). „Minthogy a revízió a négyhatalmi szerződés útján nem valósítható meg — jelentette ki —, immár az ágyú őfelségéé a szó."

A LESZERELÉS KÖRÜL CSAPOTT LÁRMA LEPLE ALATT

A genfi általános leszerelési konferencia 1932 februárjában nehéz helyzetben látott munkához. A gazdasági válság következtében rendkívüli mértékben kiéleződtek a kapitalizmus összes ellentmondásai, s ez arra késztette az imperialista hatalmakat, hogy a gazdaság militarizálásában, háborúk előkészítésében és kirobbantásában keressenek kivezető utat. 1931 őszétől a Távol-Keleten már folyt a vér, a japánok éppen a genfi konferencia megnyitásának napján bombázták Sanghajt és más kínai városokat. Vajon ilyen körülmények között tehetett-e a leszerelési konferencia bármit is annak megakadályozására, hogy a világ egy újabb háborúba sodródjon?

Erre a kérdésre megadták a választ azok a javaslatok, amelyeket a konferencia munkájában tevékenyen részt vevő Szovjetunió terjesztett elő. A szovjet kormány azon a véleményen volt, hogy a béke fennmaradásának egyetlen garanciája a teljes leszerelés vagy legalábbis a fegyverzet maximális csökkentése lehetne. A konferencia elé terjesztett, jól átgondolt és részletesen kidolgozott tervezet előirányozta „az összes fegyveres erők mielőbbi általános és teljes felszámolását, a mindenkire érvényes egyenlőségi elvből kiindulva". Ugyanakkor a szovjet

kormány bejelentette, hogy amennyiben ezt a tervezetet nem fogadnák el, fenntartja a részleges leszerelésre vonatkozó korábbi javaslatát. Bár a szovjet javaslatok világszerte kedvező visszhangra találtak, a nyugati hatalmak visszautasították őket.

Németország fegyverkezési egyenjogúságot követelt magának a konferencián. Követelésének alátámasztására a német diplomácia formális ürügyet talált a versailles-i szerződés szövegében. A békeszerződés megállapítása szerint ugyanis Németország leszerelésének kellett előfeltételül szolgálnia valamennyi ország fegyverzetének általános csökkentéséhez. Ám a nyugati hatalmak a versailles-i szerződés aláírása után igyekeztek mihamarabb elfelejteni ezt a formulát. Németország most az emlékezetükbe idézte, és azzal fenyegetőzött, hogy otthagyja a konferenciát, ha nem csökkentik más államok is a fegyverzetüket, vagy fel nem oldják a német fegyverkezésre vonatkozó korlátozásokat.

A konferencia munkáját ténylegesen irányító Egyesült Államok és Anglia hajlott a német követelések kielégítésére, de nem tudta, hogyan egyeztesse ezt össze Franciaország álláspontjával. A francia kormány ugyanis eltökélten kitartott amellett, hogy „előbb a biztonság, aztán a leszerelés", a német revansisták aktivizálódása pedig igen nyugtalanítja a francia közvéleményt. Nem véletlen, hogy Édouard Herriot kormánya éppen ebben az időszakban írt alá megnemtámadási szerződést a Szovjetunióval.

A megoldást egy kompromisszumos döntés hozta meg. Öt hatalom — az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország — 1932 decemberi

nyilatkozatában leszögezte, hogy Németországnak megadják „az egyenjogúságot olyan rendszer keretében, amely minden nemzetnek biztonságot nyújt". Ez kétségtelenül kedvezett a revansistáknak. Németország egyenjogúságát elismerték, ami pedig a „biztonsági rendszert" illeti, azt még létre kellett hozni. A formulának ez a része gyakorlatilag üres frázis maradt.

Miről is volt itt szó? Ha ezt a határozatot a fegyverzet általános csökkentése követte volna, Németország egyenjogúsága megfelelt volna a konferencia által meghirdetett céloknak. Csakhogy a nyugati hatalmaknak eszük ágában sem volt csökkenteni haderejüket, hanem ellenkezőleg, tovább fegyverkeztek. Ilyen körülmények között az egyenjogúság a német fegyverkezés megindulását jelentette, ez pedig szükségképpen maga után vonta a többi hatalom fegyverkezésének fokozódását. A leszerelési konferencia tehát Anglia, az Egyesült Államok, Olaszország és más államok jóvoltából fegyverkezési konferenciává változott.

1933 tavaszán a konferencia munkája zsákutcába jutott. Az imperialista államok a legkülönbözőbb tervekkel álltak elő abbeli törekvésükben, hogy katonai fölényt biztosítsanak maguknak ellenfeleik fegyveres erőinek maximális csökkentése útján. A burzsoá diplomaták egymással vetélkedve bizonygatták, hogy azok a fegyverfajták, amelyekben az általuk képviselt ország érdekelt, „védelmi fegyverek". Például a tengeri fegyverzet csökkentésére vonatkozó követelésre válaszolva az amerikai és az angol küldöttek kijelentették, hogy a nagy hajók nem szolgálnak a támadás eszközéül. „Mikor védelmi eszköz egy hadihajó? Amikor brit vagy amerikai

zászló leng árbocán" — jegyezte meg erre gúnyosan a japán képviselő. A tengeri hatalmak szárazföldi leszerelést sürgettek, a szárazföldiek tengerit.

A leszerelés körüli lármás civódás csupán a nyugaton egyre fokozódó fegyverkezési hajsza álcázására szolgált. „Az imperialisták — írta 1932. február 12-én a »Pravda« — a genfi konferenciát hatalmas ködfüggönnyé szeretnék változtatni, hogy eltakarják vele valamennyi ország dolgozóinak közvéleménye elől az újabb világháború lázas előkészületeit, amikor a távol-keleti események máris mutatják ennek a háborúnak első jeleit."

A fasiszta diplomácia a régi recept szerint előre kidolgozott taktikát követett a konferencián: az első világháborúban győztes hatalmakat a bolsevizmus rémével ijesztgette, elhitetni igyekezve, hogy „Németország az utolsó védőgát a vörös áradat ellen", ennélfogva meg kell engedni neki, hogy újra felfegyverkezzen. Ez a taktika tökéletesen bevált. Az Egyesült Államok és Anglia képviselői nemcsak hogy megértést tanúsítottak Németország iránt, hanem a legmesszebbmenően támogatták is az újrafelfegyverzésre való jogának megszerzésében. Különösen érdekeltek voltak ebben a fegyvergyártással kapcsolatban álló angol és amerikai monopolisták, akik a német revansizmusban óriási üzletet szimatoltak. Nem csoda hát, hogy a mágnások igyekeztek a Genfbe utazó küldöttségekbe bejuttatni a maguk embereit. Ezek a küldöttek aztán a leszerelési vita lármájában, a konferencia kulisszái mögött jövedelmező fegyverszállítási üzleteket készítettek elő a fasiszta Németországgal. Ilyen figura volt Allen Dulles is, aki az amerikai küldöttség tanácsadójaként szerepelt.

A világ közvéleményét már 1933-ban nagyon aggasztották a fasiszták németországi garázdálkodásairól érkező hírek. S amikor a hitleristák szemérmetlenül fegyvert kezdtek követelni, ez csak fokozta a nyugtalanságot. Éppen ezért az amerikai üzleti élet vezető személyiségei úgy döntöttek, hogy néhány tanácsot adnak Hitlernek. A kényes missziót Norman Daviesre, a konferencián részt vevő amerikai küldöttség vezetőjére bízták. Davies Dullesszel együtt Berlinbe utazott, s ott találkozott Hindenburggal, Hitlerrel és Neurath külügyminiszterrel.

Az 1933 áprilisában tartott megbeszélések során Hitler Davies előtt is megismételte azokat a már sablonossá vált érveket, amelyekkel a náci propaganda igyekezett bebizonyítani, hogy a versailles-i szerződést felül kell vizsgálni, s hogy Németországnak meg kell adni a jogot az újrafelfegyverkezésre. Az Egyesült Államok uralkodó köreinek szovjetellenes beállítottságára spekulálva, Hitler kijelentette: „A világ nem lehet közömbös Németország ama képességével szemben, hogy megfelelően védelmezze a Németországban befektetett külföldi tőke millióit."

Minthogy a megbeszélések zárt ajtók mögött folytak, Davies tartózkodott az Egyesült Államok hivatalos nyilatkozataiban szokásos demagóg kitételektől, és pártfogolta Hitler követeléseit. Biztosította őt arról, hogy Franciaország is belemegy majd legalább a versailles-i szerződés katonai cikkeinek revideálásába. Ugyanakkor rugalmasabb taktikát sugallt a hitleristáknak. „Németország álláspontja — jelentette ki — megalapozottabb volna, ha képviselői hangúlyoznák a védelemre irányuló törekvésüket, és világosan leszögeznék, hogy nem vala-

milyen más országba való betöréshez kívánnak eszközöket szerezni." Az amerikai diplomácia tehát lényegében a „keletről fenyegető veszély" hamis tézisének erőteljesebb felhasználását ajánlotta.

„A revízió elérésének legjobb módja — folytatta az oktatást Davies — nem az, ha erről szünet nélkül nyilvánosan beszélnek, hanem az, ha a konferenciákat és a bizottságokat használják fel annak elérésére, hogy a szerződésnek hol ezt, hol azt a rendelkezését módosítsák."

Hasonló álláspontot foglalt el Anglia is. 1933 márciusában a brit diplomaták a leszerelési konferencián előterjesztették az ún. MacDonald-tervet, amely a német szárazföldi hadsereg létszámának kétszeresére (200 ezer főre) való felemelését irányozta elő. Angol diplomáciai körökben nem titkolták, hogy ezen a téren készek jóval messzebb is elmenni. „Az angol küldöttség tagjai — jelentette Berlinbe a német küldöttség vezetője, Nadolny — olyan célzásokat tettek, hogy az előterjesztett terv Anglia véleménye szerint még korántsem az utolsó szó az egyenjogúsítás terén."

A MacDonald-terv az egyik angol újságíró értékelése szerint „inkább újrafelfegyverzési, mintsem leszerelési tervre hasonlít". A konferencia főbizottsága pedig elfogadta ezt a tervet a „további tárgyalások alapjának". Míg a vita folyt, élénk tárgyalások kezdődtek a német üzleti körök és a brit repülőgépgyártó cégek között arról, hogy e cégek repülőgépeket szállítsanak a németeknek, bár ezt a versailles-i szerződés kategorikusan megtiltotta. Csodálkozhatunk-e ezek után azon, hogy Lord Londonderry angol légügyi miniszter, Németország remilitari-

zálásának leplezetlen híve, egyik, 1933 márciusában kelt magánlevelében megjegyezte: „A leszerelési konferenciával nem érdemes foglalkozni. Inkább az a kérdés, miképpen lehetne megszabadulni tőle."

Az Egyesült Államok és Anglia állásfoglalása annyira felbátorította a németeket, hogy elhatározták: otthagyják a leszerelési konferenciát és kilépnek a Népszövetségből, hogy így teljesen szabad kezet nyerjenek a fegyverkezésre. „A Genfben kialakult helyzettel kapcsolatban — olvasható a német kormány 1933. május 12-i ülésének jegyzőkönyvében — a birodalmi kancellár a következő megjegyzést tette: »A felfegyverzés kérdése nem a konferencia asztalánál fog eldőlni. A történelemben nem volt még példa arra, hogy a győztes tárgyalások eredményeképpen adott volna fegyvert a legyőzöttnek. Németország érdekeinek nem felelne meg, hogy csökkentse amúgy is alacsony színvonalú fegyverzetét, még ha opponenseink a maguk részéről késznek mutatkoznak is részleges leszerelés végrehajtására...«"

A birodalmi kancellár kijelentette, hogy Németország felfegyverzése csakis a probléma „újszerű megközelítésével", a megszokottól eltérő módszerekkel oldható meg. E célból Hitler azt javasolta, hogy hívják össze a Reichstagot, és fogadtassanak el egy megfelelő nyilatkozatot. A kormánynyilatkozat — fűzte hozzá magyarázatképpen — értésre adja majd, hogy a Népszövetségben való további részvételünk opponenseink tevékenysége miatt igen kétséges.

Hitlerék már csak valamilyen elfogadható ürügyre vártak, hogy hátat fordíthassanak Genfnek. Nem kellett sokáig várniuk. 1933 őszén az Egyesült Államok, Anglia

és Franciaország tárgyalásainak eredményeképpen a leszerelési konvenciónak egy új tervezete született. Ez a leszerelésnek két szakaszban való végrehajtását irányozta elő. Németország számára négyéves próbaidőt állapított meg: ez alatt az idő alatt Németország megnövelheti a megengedett fegyverfajták mennyiségét, a fegyveres erők létszámának 200 ezer főre való felemelése arányában. A versailles-i szerződés többi korlátozása egyelőre fennmaradt. Jóllehet ez a tervezet kedvező volt Németországnak és kényelmes kibúvót kínált újrafelfegyverkezésének meggyorsítására, a hitleristáknak ez már nem felelt meg.

Október 4-én a Führer magához hívatta Blomberg hadügyminisztert és Bülow külügyi államtitkárt. „A kancellár és Blomberg úr — olvasható a tanácskozás jegyzőkönyvében — arra a következtetésre jutott, hogy semmiképpen sem szabad belebocsátkoznunk ennek az új tervezetnek a megtárgyalásába, amely számunkra végső soron elfogadhatatlan. Különben abba a helyzetbe kerülhetnénk, hogy a többiek hozzájárulnak, és bennünket is megpróbálnak rávenni elfogadására... Nem szabad megengednünk, hogy az ügy így zsákutcába fusson. Emellett a kancellár rámutatott arra, hogy feltétlenül ki kell zárni annak lehetőségét, hogy a konferencia meghiúsulása az ellenőrzéssel szembeni elutasító magatartásunknak vagy a fegyverkezés tekintetében támasztott igényeinknek a következménye legyen. Olyan helyzet állott elő, hogy az események ilyen irányú fejlődésének megakadályozása végett vissza kell térnünk az »eredeti kérdéshez« (Blomberg), vagyis ultimátumszerűen követelnünk kell a többi (hatalom) leszerelését, és ki kell

jelentenünk, hogy ha visszautasítják a leszerelést, megtagadják tőlünk az egyenjogúságot, vagy a számunkra elfogadhatatlan tervezetet vitára bocsátják, kivonulunk a konferenciáról, és kilépünk a Népszövetségből..."

Még aznap sürgős távirat ment Genfbe. A német képviselőt megbízták, hogy ultimátumszerűen közölje Simon angol külügyminiszterrel, milyen feltételek mellett hajlandó Németország folytatni a tárgyalásokat. Hasonló táviratot küldtek a londoni, a római és a washingtoni német nagykövetnek.

Simon magához kérette a londoni német nagykövetet, Hoescht. Nem is titkolta előtte zavarát, s mintegy önigazolásul felsorolta neki Anglia „érdemeit": a háború befejezése után Anglia követelt Németországgal szemben igazságosabb eljárást; Anglia álláspontja kedvezett Németországnak a Ruhr-konfliktus idején, valamint a szövetséges csapatoknak a Rajna-vidékről való kivonása és a jóvátétel kérdésében. Az angol miniszter arról igyekezett meggyőzni Hoescht, hogy Németországnak nem kellene ennyire engesztelhetetlenül fellépnie.

Az Egyesült Államok álláspontjáról Soragna genfi olasz képviselő révén érkezett információ Berlinbe. Norman Davies, nyilván tisztában lévén azzal, hogy szavai tovább jutnak Nadolnyhoz, a következőket mondotta az olasznak: Minden körülmények között elébe kell menni a német álláspontnak, és meg kell menteni Németországot a kudarctól. A maga részéről mindent el fog követni, hogy mindenki számára elfogadható megegyezésre jussanak.

Miután Hitler megkapta Genfből ezt a tájékoztatást, sürgősen összehívta a kormányt, s kijelentette, hogy fel-

tétlenül meg kell buktatni a tervezetet, és ily módon meg kell torpedózni a leszerelési konferenciát.

Másnap, október 14-én a német kormány bejelentette, hogy távozik a leszerelési konferenciáról. Lépését azzal indokolta, hogy a többi hatalom nem hajlandó végrehajtani a versailles-i szerződésben előírt leszerelést, s hogy nincs biztosítva Németország egyenjogúsága. Hitlerék kivonulásával aztán végképp meghiúsult a leszerelési konferencia. Október 19-én Németország bejelentette a Népszövetségből való kilépését is.

A nyugati hatalmaknak, elsősorban az Egyesült Államoknak és Angliának a német militaristákat bátorító politikája meghozta végzetes gyümölcseit. „Németország kilépése a Népszövetségből és a reváns kísértete újabb lökést adott a helyzet kiéleződésének és a fegyverkezés fokozásának Európában — állapította meg az SZK(b)P Központi Bizottságának a XVII. pártkongresszus elé terjesztett beszámolója. — Nem csoda, hogy ... a leszerelésről sem fecsegnek már, helyette »gyakorlatiasan« beszélnek a fegyverkezésről és a fokozott fegyverkezésről."

1933 végétől a fasiszta Németország rohamosan fegyverkezett. „Aki engedetlenségével útját próbálja állni Németország újrafelfegyverzésének — jelentette ki Hitler —, életével lakol, bárki legyen is."

„VAJ HELYETT ÁGYÚKAT!"

Ivone Kirkpatrick angol diplomata emlékirataiban érdekes karcolatokat találunk 1935 tavaszáról. Ha az ember beutazza Németországot — írja —, nem kerülheti

el a figyelmét, milyen erőteljesen készülnek a háborúra. Mindenütt új laktanyák, repülőterek épülnek. Egy alkalommal Magdeburgban elromlott a kocsija. Puszta véletlen — jegyzi meg —, hogy ez éppen a legérdekesebb helyen történt: egy repülőtér bejáratánál. Az egyik német szerelő készségesen a segítségére sietett.

„Az alatt a három óra alatt, amíg a szerelő dolgozott — írja Kirkpatrick —, bőven volt időm megfigyelni, mi történik a repülőtéren. A kifutópálya mentén felsorakoztak a pilóták. Minden öt percben leszállt a tangép, s a sorban állók közül a következő mászott fel a repülőre, hogy végrehajtsa gyakorlatát. Ez a kiképzés annyira nyíltan folyt, hogy mindennapos beszédtémává vált. Egyik áprilisi napon Braunschweigben golfoztam egy teljesen ismeretlen emberrel. Nevetve arra kért, csak a játékra figyeljek, nehogy körös-körül meglássam a német fegyverkezés bizonyítékait."

Különben már egy héttel Hitlerék hatalomra jutása után, 1933. február 8-án ezt írták a kormány aznapi üléséről készült jegyzőkönyvbe: „A birodalmi kancellár újra hangsúlyozta, hogy a legközelebbi 4—5 évben legfőbb elvünk az lesz: mindent a hadseregért." Németország „védelmi képességének" helyreállítása — állapítják meg ugyanabban a jegyzőkönyvben — legyen mindig és mindenütt a domináns gondolat. Akár a zuhanórepülésbe átmenő repülőgép, a fasiszta Németország is mind gyorsabban száguld a háború felé.

Németországnak a Népszövetségből való kilépése és a fegyverkezés megindulása fellelkesítette a szén- és acélmágnásokat, az ágyú- és harcgázgyárosokat. „A német nagyiparosok lelkesen indultak el az új úton. Hitler nagy

terveit magukéinak tekintették, és hűséges követői lettek" — jelentette ki Gustav Krupp, és szavai világosan mutatják, kiknek az akaratát teljesítették a hitleristák, amikor magukhoz ragadták a hatalmat.

A Krupp család több nemzedéken át a német militarizmus szimbóluma volt. 1811-től, a Friedrich Krupp-cég alapítása óta egészen 1945 tavaszáig a cég és Németország sorsa szorosan összefonódott. Krupp ágyúival fegyverezte fel magát Németország a háborúkra, s ezeknek a háborúknak köszönhető, hogy Kruppék gyárai egyre újabb részlegekkel bővültek.

Az „ágyúkirályok" címét Kruppék Bismarck háborúi idején kapták. Bismarck „vérrel és vassal" hozta létre a Német Birodalmat, s a vasat ehhez a Krupp-cég szállította. Amikor Németország 1870—1871-ben elfoglalta Elzászt és Lotaringiát, ez a körülmény (és az, hogy a század végén új vasolvasztási módszert fedeztek fel) tovább növelte a cég hatalmát. Pusztító termékeinek választéka mérhetetlenül kiszélesedett, egészen a „Kövér Bertáig", amelyet külön Párizs ágyúzására konstruáltak.

Németország 1918. évi veresége után Kruppot csak egyetlen vágy fűtötte: a reváns. A szomszédos államok területét ágyúi gyakorlóterének tekintette, de a tapasztalt ragadozó ravaszságával és türelmével magára öltötte az alázatosság rókabőrét. Sikerült félrevezetnie a Szövetségközi Ellenőrző Bizottságot, hogy gyárait „béketermelésre" állítja át, ám valójában titokban megtartotta a konszernt hadiipari vállalatnak.

„Abban az időben — írta Krupp 1942 márciusában megjelent cikkében — a helyzet csaknem reménytelen-

nek látszott. S még reménytelenebbnek tűnt volna, ha nem vagyok meggyőződve róla, hogy Versailles nem a végső megoldás. Jól ismertem Németország történetét, és más országokban szerzett tapasztalataim alapján joggal feltételezhettem, hogy jól ismerem a németeket. Éppen ezért sohasem kételkedtem abban, hogy bár akkor minden ellenünk fordult, egy szép napon változás következik be. Hogy ez miképpen történik majd, azt nem tudtam, és nem is sokat töprengtem rajta, de hittem benne. S ez a tudat — ezt ma már nyíltan megmondhatom, s először mondom mint a Krupp-cég felelős vezetője — lehetővé tette, hogy óriási jelentőségű gyakorlati következtetéseket szűrjek le. Ha Németországnak megadatik az újjászületés és levetheti »Versailles« láncait, a Krupp-gyáraknak készen kell állniuk...

Megtörténtek a szükséges intézkedések, s minden fölösleges lárma nélkül folytak az előkészületek. A Szövetségközi Ellenőrző Bizottságot sikerült félrevezetni. A lakatok, a tejeskannák, az útjavító gépek, a szemétszállító gépek nem keltettek gyanút, sőt a mozdonyok és gépkocsik is teljesen »polgári« benyomást keltettek.

Adolf Hitler hatalomra jutása után elégedetten jelenthettem a Führernek, hogy Krupp készen áll, és rövid átállási idő után hozzáfoghat Németország újrafelfegyverzéséhez."

A katonai szakértőkkel szorosan együttműködve Krupp titokban páncélosokat és tengeralattjárókat tervezett, épített és kísérletezett ki. Konstruktőrei megfeszített erővel dolgoztak új löveg- és lőszertípusok kifejlesztésén. A reváns szimbólumaként meghagyták a

„Kövér Bertát" is: az Ellenőrző Bizottság orra elől üzemi kürtőnek álcázták.

Krupp a Gyárosok Birodalmi Szövetségének elnökeként tervet dolgozott ki a termelés átszervezésére. Hatalmas apparátust kívánt létrehozni az egész ipar tevékenységének ellenőrzésére és szabályozására, megvalósítva a monopóliumok korlátlan hatalmát. Ebben látták a német iparmágnások a revánshoz vezető legrövidebb utat.

A fasiszta Németország hamar a nagyiparosok paradicsoma lett. Beteljesedett Thyssennek az az álma, hogy „megfékezzék" a német népet, s Kruppnak az a vágya, hogy „félelemben tartsák és vasfegyelemre kényszerítsék a munkásokat". 1933 májusában a nácik feloszlatták a szakszervezeteket, és helyettük létrehozták a Munkafrontot (Deutsche Arbeitsfront), egy olyan szervezetet, amelybe a munkásoknak kötelezően be kellett lépniük. A vállalatok tulajdonosai tetszésük szerint állapíthatták meg a munkafeltételeket és a munkabéreket.

Kruppék, Thyssenék, Flickék erőfeszítései nyomán Németország ipara úgyszólván egyetlen hatalmas fegyvergyárrá változott. „Abból a néhány üzemből, amelyet a versailles-i szerződés engedélyezett — állapította meg 1939 májusában Thomas, a birodalmi hadügyminisztérium hadigazdasági törzsének főnöke a külügyminisztérium munkatársai előtt —, a világ leghatalmasabb hadiipara fejlődött ki. Termelése olyan színvonalat ért el, amely megfelel a háborús idők német termelésének, sőt részben túl is szárnyalja azt. Ma Németország világviszonylatban Amerika után a második helyen áll az

acéltermelésben. Alumíniumtermelése jelentősen túlszárnyalja Amerikáét és a világ más országaiét.

A puskák, gépfegyverek és tüzérségi fegyverek gyártása ma nagyobb, mint bármely más országban."

Hogy milyen rohamosan nőtt a Németországgal szomszédos országokat — és nem is csak azokat — fenyegető halálos veszély, azt a következő adatok mutatják. A hadsereg fejlesztésére szánt költségvetési előirányzatok 1933-tól 1938-ig csaknem tízszeresükre nőttek. Ugyanakkor a fegyverek és a harceszközök gyártása a tizenkét és félszeresére, a repülőgépgyártás pedig a huszonkétszeresére nőtt.

A fékevesztett fegyverkezési hajszán a német monopóliumok mesés profitokat zsebeltek be. Az alábbi adatok megmutatják, mi volt az oka a nagyiparosok ama „lelkesedésének", amelyről Krupp beszélt.

Az I. G. Farbenindustrie konszern tiszta nyereségének növekedése

	(márkában)
1932	71 475 244
1933	122 093 244
1935	153 434 340
1937	295 701 000
1938	274 286 000

vagyis körülbelül 400 százaléka az 1932. évinek

A Krupp-konszern tiszta nyereségének növekedése

	(márkában)
1932—1933	6 507 078
1934—1935	60 361 350
1937—1938	112 190 050
1938—1939	121 803 791

vagyis körülbelül 2000 százaléka az 1932—1933. évinek

A gazdaságnak a háborús készülődésre való átállítása rengeteg pénzt emésztett fel. Hitler pénzügyi tanácsadójává a monopóliumok Hjalmar Schachtot, a Birodalmi Bank (Reichsbank) volt elnökét tették meg. Schacht ismerte az üzleti világ kulisszatitkait, és szerteágazó összeköttetései voltak az Egyesült Államok és Anglia pénzügyi köreiben. 1931-ben Göring lakásán ismerkedett meg Hitlerrel, s buzgó híve lett. Schachtnak arról a tevékenységéről szólva, amelyet közvetlenül a fasiszták hatalomra jutása előtt fejtett ki, egyik életrajzírója megállapítja:

„A következő hetekben minden regényírói fantáziát túlszárnyaló intrikák indultak meg... Schachtra jellemző, hogy ezekben a napokban mindenütt, minden beszélgetésben, minden nyilvános szereplésében — különösen ha Hitler nehezebb pillanatokat élt át — váltig azt bizonygatta, hogy Németországot egyetlen ember mentheti meg, s ez Hitler."

Hitler hatalomra jutása után Schachtot ismét a Birodalmi Bank elnökévé nevezték ki, amelyet a mágnások a katonai program finanszírozásának központjává tettek. Hogy a német finánctőke milyen közvetlen részt vállalt az agresszív háború előkészítésében és az ország remilitarizálásában, azt többek között Schacht Hitler számára készített emlékirata tanúsítja.

„A Reichsbank kezdettől fogva tisztában volt vele, hogy a külpolitika területén kizárólag a fegyveres erők rekonstrukciója útján érhető el siker. Ezért jelentős mértékben magára vállalta a felelősséget a fegyverkezés finanszírozásáért, nem törődve azzal, hogy ez a valuta stabilitását fenyegeti. Ezt az a minden egyéb megfonto-

lást háttérbe szorító szükséglet igazolta, hogy haladéktalanul és a semmiből felfegyverkezzünk, mégpedig leplezett formában, úgy, hogy ez lehetővé tegye bizalomgerjesztő külpolitika folytatását."

Nem kevésbé jellemző egy másik, a háború finanszírozásával foglalkozó dokumentum. Ezt 1939 nyarán Funk készítette, aki a Reichsbank elnöki posztján Schacht helyébe lépett. Emlékiratában azt a javaslatát fejtegette, hogy „a háború finanszírozásának kérdéseivel kapcsolatos törvényekben azt a gondolatot kell érvényesíteni, hogy a háborús költségeket a jövőben, a háború befejezése után várható jövedelmek alapján fizettessük meg".

A rablóháború gazdag zsákmányára való spekulálás lett az alapja a német monopoltőkések pénzügyi machinációinak is. Hogy álcázzák a fegyverkezési kiadások fedezésének forrásait, a hitleristák a tömegek fokozottabb megadóztatása mellett papírpénz és hamis váltók kibocsátásához is folyamodtak. A Reichsbank tekintélyével álcázott legnagyobb manővert Schacht dolgozta ki. Szélhámosságának lényege a következő volt: a katonai megrendeléseket egy fiktív cég, a Metallurgische Forschungsgesellschaft (rövidítve MEFO) váltóival fizették. A bankokat arra utasították, hogy fogadják el ezeket a váltókat, de kifizetésükre pénzt nem adtak. A spekuláció arra épült, hogy ezek a váltók évi 4 százalékkal kamatoztak, s a váltókban nem kételkedő gyárosoknak előnyösebb volt, hogy készpénz helyett ezeket a hamis papírokat tartsák kasszájukban. A hitlerista állam így készpénzt vonhatott el a gyárosoktól.

A MEFO-váltók rendszerét 1938. április 1-ig alkal-

mazták. Addig a katonai megrendelések kifizetésére 12 milliárd márka összegű váltót bocsátottak ki. Schachtnak ez az ötlete azért volt különösen előnyös a náci vezetők számára, mert a MEFO-váltók nem szerepeltek sem a Reichsbank nyilvánosságra hozott mérlegbeszámolóiban, sem a költségvetés tételeiben. Ily módon titokban tarthatták a fegyverkezési program finanszírozását.

A haditermelésre való átállás súlyos következményekkel járt a gazdasági életben. A hadiipari ágazatok mértéktelen fejlesztése folytán ugyanis mind több stratégiai nyersanyagra volt szükség*, miközben egyidejűleg csökkent az exportra termelő iparágak termelése, amely valutabevételeket biztosított volna. A húszas években felvett kölcsönök utáni kötelezettségek még csak súlyosbították Németország helyzetét. Ebben a zsákutcában elkerülhetetlenné vált a gazdasági összeomlás, s a közelgő válság a fasiszta rezsim bukásával fenyegetett.

A helyzetet a nemzetközi tőke mentette meg.

„A FEGYVERTELEN NÉMETORSZÁG VESZÉLYEZTETI A BÉKÉT"

A harmincas évek elején az angol kormány tagjainak és a legtekintélyesebb angol politikusoknak a névjegyzéke módfelett hasonlított a legnagyobb hadiipari konszernek, valamint a velük szoros kapcsolatban álló cégek és bankok képviselőinek a névjegyzékére. Baldwin társtulajdonosa volt a Baldwins Limited cégnek, amely az

* A fasiszta Németország külföldről vásárolt vasércet, kőolajat, ónt, rézércet, bauxitot, nikkelt, kaucsukot, gyapotot, gyapjút és sok más olyan nyersanyagot, amelyre a hadiiparnak szüksége volt.

ő miniszterelnöksége alatt jelentősen növelte profitjait. Neville Chamberlain pénzügyminiszter, aki hamarosan felváltotta Baldwint a miniszterelnöki poszton, a Burmingham Small Arms Co. részvényeinek jelentős hányadával rendelkezett, s régebben ennek a cégnek az igazgatója volt. Az ICI (Imperial Chemical Industries) hadiipari-vegyipari cég egyik főrészvényese Simon külügyminiszter volt. Hailsham hadügyminiszter, Gilmour belügyminiszter, valamint Cunliffe-Lister gyarmatügyi miniszter a Vickers hadiipari konszernbe fektette tőkéjét. E németbarát beállítottságukról ismert politikusok közül sokan arra buzdították választóikat, hogy ne fukarkodjanak, amikor az angol fegyverkezés fokozásáról van szó, s közben tudatosan arra törekedtek, hogy gyáraik termékeit eladják a németeknek. Éppen ezért Anglia kormánykörei alig leplezett örömmel fogadták a fasiszta Németország távozását a leszerelési konferenciáról és a Népszövetségből. A brit sajtóban megjelent egy nyilatkozat, amely cinikus nyíltságával keltett figyelmet:

„Vajon háborút kezdenek a németek? Nézetem szerint eziránt nem lehet semmi kétség, és én szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy mi egy szép napon hozzájárulunk Németország felfegyverkezéséhez, vagy magunk fegyverezzük fel. A Keletről fenyegető veszedelem szempontjából a fegyvertelen Németország érett gyümölcs, mely csak arra vár, hogy az oroszok leszakítsák. Meg kell védenünk a németeket, ha ők nem képesek megvédeni önmagukat. A békét fenyegető egyik legnagyobb veszély a fegyvertelen Németország."

Az idézett szavak Arthur Balfourtól, az Arthur Bal-

four & Co. Ltd. és a Capital Steel Works, Sheffield acélipari cégek igazgatóságának elnökétől, a National Provintial Bank igazgatójától erednek, s kertelés nélkül kifejezik az angol burzsoázia reakciós köreinek reményeit. E körök úgy vélték, hogy egy ilyen politika azzal a perspektívával kecsegtet, hogy a németek kezével teperjék le a Szovjetuniót, s ráadásul még szépen keressenek is a Németországnak szállított fegyvereken. Amikor a londoni City stratégái a militarizálódás útjára taszították a fasiszta birodalmat, egyúttal arra is számítottak, hogy így gyengítik majd német versenytársaikat a világpiacon. Az 1929—1933-as válság után bekövetkezett pangás viszonyai között ennek az irányvonalnak a gazdasági aspektusa legalább olyan csábítónak tűnt, mint a politikai.

Hasonló nézetek fellelhetők voltak az amerikai nagytőkés körökben is. A szovjet népnek a szocializmus építésében elért sikere, a tőkésországok munkásosztályának egyre növekvő forradalmi energiája aggasztotta a világ burzsoáziáját. Az amerikai reakció hajlott a német fasizmussal való kiegyezésre, hogy felhasználja a Szovjetunió elleni harchoz. Ilyen irányban hatottak a gazdasági jellegű tényezők is. A Harmadik Birodalom létrejötte utáni első években a Wall Street még arra számított, hogy az amerikai és a német monopóliumok tőkéinek és érdekeinek szoros összefonódása, valamint az amerikai tőke erős németországi pozíciói révén sikerül a német fasizmust ifjabb partnerévé tennie imperialista konkurrensei elleni harcában. A tengerentúli monopoltőkések szem előtt tartották a fegyverkezési hajsza előnyeit is, hiszen ezáltal munkához juthatnak a pangó üzemek. A nácik

háborús előkészületei fellendítették Németország 60 amerikai tulajdonban levő gyárát, s ezek immár nyereségesekké váltak.

1933 végén a Führert meglátogatta két amerikai nagybankár, Aldrich és Mann, s arra a következtetésre jutottak, hogy Hitlerrel „lehet üzletelni".

A nemzetközi finánctőke mindjárt több milliárdos nagyságrendű segítséget nyújtott a hitleristáknak. Németországot mentesítették a húszas években folyósított kölcsönök utáni tartozások alól. Alig egy esztendő alatt Németországnak sikerült elérnie azt, hogy mintegy 23,3 milliárd márkára rúgó adósságait előbb az összeg 75 százalékára, majd 40 százalékára, s végül 3 százalékára szállítsák le. A vezető amerikai és angol bankok nyújtotta támogatás lehetővé tette Hitlerék számára, hogy megóvják megkezdett fegyverkezési programjukat a csődtől.

Ez az Egyesült Államok és Anglia finánctőkéseinek sem jelentett veszteséget. A német adósságokat az illető országokban az államkölcsönkötvények kistulajdonosainak kontójára írták le. Németország az ily módon felszabadult pénzt fegyverek és stratégiai nyersanyagok vásárlására fordította, s ez a pénz így lényegében ugyanazoknak a külföldi monopóliumoknak a zsebébe vándorolt, akik segítettek rajta. Arra számítva, hogy Németország fegyverkezési kiadásai keleti hadjárata után bőségesen megtérülnek, a brit bankárok újabb kölcsönöket és kereskedelmi hiteleket folyósítottak a németeknek. „Ha nincs Anglia mint pénzintézet, és nincs meg a lehetőség a hitelek határidejének meghosszabbítására — jegyezte meg 1935 májusában az egyik angol lap —,

Németország nem valósíthatta volna meg terveit... Németország újra meg újra nem teljesítette kötelezettségeit sem a közületekkel, sem a magáncégekkel szemben, de azért továbbra is vásárolt gyapjút, gyapotot, nikkelt, kaucsukot és kőolajat, míg szükségleteit ki nem elégítette, e vásárlásait pedig közvetlenül vagy közvetve London útján finanszírozta."

Még világosabban mutatkozott meg a külföldi monopóliumok által a német fasiszta agresszoroknak nyújtott segítség haditechnikai téren. Például szolgálhat erre a következő: a németek háborús készülődésük során nem tudták kellőképpen biztosítani hadseregük gépesített eszközökkel való ellátását, a repülőgépmotorok szerkesztését és gyártását. Az Egyesült Államok és Anglia monopóliumai ebben is a segítségükre siettek. Rendkívül érdekes adatokat találunk erről a Nye szenátor elnöklete alatt működő amerikai kongresszusi bizottság anyagában.* Ezek szerint az amerikai repülőgépgyárak, míg Genfben folytak a leszerelési tárgyalások, repülőgépekkel és repülőgépmotorokkal látták el a fasiszta birodalmat. A szállítások értéke szédületes ütemben növekedett, és különösen nagymértékben nőtt Németországnak a Népszövetségből való kilépése után. Lássuk a számokat:

1931-ben	2 000 dollár
1932-ben	6 000 dollár
1933-ban	272 000 dollár
1934-ben jan. 1-től aug. 31-ig	1 445 000 dollár

* A bizottság az amerikai demokratikus erők nagyarányú kampányának eredményeképpen alakult a fegyverek gyártásával és árusításával foglalkozó monopóliumok tevékenységének vizsgálatára.

Egyes források szerint ezek a számok még nem is mutatják a teljes értéket. Dodd, az Egyesült Államok volt berlini nagykövete úgy tudta, hogy Németország havonta 100 repülőgépet vásárolt az Egyesült Államokban. Hogy mennyire előnyösek voltak ezek a szállítások, azt jól mutatja, hogy az United Aircraft Corporation egyik üzemében megduplázta a munkások létszámát, másik üzemében pedig megháromszorozta a kapacitást.

A brit cégek sem akartak elmaradni amerikai konkurrenseik mögött. Anglia volt azokban az években a legnagyobb fegyver- és hadianyag-exportőr, a harmincas évek elején ő szolgáltatta a világ fegyverexportjának egyharmadát. Brit cégek a legújabb típusú repülőgépeket és repülőgépmotorokat szállították Németországnak. 1935-ben a német katonai repülőgépek 28 típusa közül 11 típus angol és amerikai motorokkal működött, amelyeket a Rolls-Royce, az Armstrong-Siddeley, a Pratt-Whitney és más cégek szállítottak. A brit cégek buzgón hirdették termékeiket a német katonai folyóiratokban. Az egyik 1934-es reklámon egy legújabb típusú angol bombázó látszott, horogkereszttel a szárnyain.

Az effajta üzletelés természetesen korántsem szorítkozott a légierőre. Olyan amerikai finánctőkés csoportok, mint a Morgan, a Du Pont, a Rockefeller és a Ford, tőkét fektettek be a háború szempontjából különösen jelentős ágazatokba. A Du Ponték (General Motors) tulajdonában levő rüsselsheimi Opel AG, amelynek gyárai az akkori tőkés Európában a legnagyobbak közé tartoztak, gépkocsikkal, páncélosokkal, motorkerékpárokkal, repülőgép-alkatrészekkel látta el a Wehrmachtot. A nácik felfegyverkezésén dolgozott a Ford-cég által

Kölnben épített hatalmas autógyár is. A német harckocsikhoz és repülőgépekhez szükséges üzemanyagról ugyancsak amerikai és angol olajtársaságok gondoskodtak. Közvetlenül a háború előtt a Harmadik Birodalom összes üzemanyagtöltő állomásainak egyharmadát a Deutsch—Amerikanische Petroleumgesellschaft tartotta a kezében. E cégek tőkéjének túlnyomó része (63 millió márkából 55 millió) a Rockefeller-féle Standard Oil tulajdonában volt. A Deutsche Gasolin AG részvényeinek negyedrésze szintén a Standard Oilé volt, a többin pedig az I. G. Farbenindustrie és az angol Royal Dutch Shell osztozott. A Standard Oil segítette Németországot abban, hogy elsőrendű üzemanyagból 20 millió dollár értékű készleteket halmozzon fel, közvetlenül a háború előtt pedig egy repülőgépbenzint előállító üzemet építsen. Elektromos és rádiókészülékeket a Morgan-cég gyártott, amely az ilyen termékeket gyártó német ipar kétötödét tartotta kezében. Minthogy a Hitler-kormány „befagyasztotta" a külföldi cégek tőkéit és profitjait (vagyis megtiltotta ezek kiszállítását az országból), az amerikai és az angol monopóliumok innen származó pénzeiket németországi vállalataik bővítésére, illetve német cégek részvényeinek felvásárlására fordították. A Morgan-féle C. Lorenz például megszerezte a katonai repülőgépeket gyártó brémai Focke-Wulff részvényeinek 30 százalékát.

A nemzetközi tőkétől — elsősorban az amerikai tőkétől — kapott bőkezű és sokrétű segítséggel a fasiszta Németország rövid idő alatt hatalmas hadiipart hozott létre, amely ezerszámra gyárthatta már a páncélosokat, repülőgépeket, tüzérségi lövegeket. Ez lehetővé tette

Hitleréknek, hogy hozzálássanak a világuralmi törekvéseiket szolgáló háború konkrét megtervezéséhez. 1936 őszén elfogadták az úgynevezett négyéves tervet, amelynek fő feladatait a Führer a következőkben fogalmazta meg:

1. A német hadseregnek négy éven belül készen kell állnia a cselekvésre.

2. A német gazdaságnak e négy év alatt fel kell készülnie a háborúra.

III. KOLLEKTÍV HARC A KOLLEKTÍV BIZTONSÁG ELLEN

SZOVJETUNIÓ: A BÉKE OSZTHATATLAN!

Marseille, 1934. október 9. Délben két órakor megérkezett Sándor jugoszláv király, a kikötőben Barthou francia külügyminiszter fogadta. Nyitott gépkocsiba ültek, s kisebb lovaskísérettel elindultak a városháza felé. Az út két oldalán hatalmas tömeg gyűlt össze, amelyet ritka rendőrkordon tartott hátra.

A király még viszonylag fiatal. Katonai díszegyenruhát visel, tollforgóval és vállrojtokkal. Ma szokatlanul sápadt, ajkáról hiányzik a szokásos magabiztos mosoly. Aggódva figyeli a nyugtalan tömeget, hiszen Belgrádban régóta keringenek már olyan hírek, hogy horvát terroristák merényletre készülnek ellene.

A király bal oldalán sötét ruhában Barthou foglal helyet, cilinderét a térdére fekteti. Nagy, kopasz fejével és arany cvikkerével inkább tudósnak látszik, mintsem politikusnak. Viselkedése nyugodt, bár tudomása van olyan tényekről, amelyeket nem közöltek a királlyal. Nemrégiben a rendőrség letartóztatott néhány anarchistát, akik merényletre készültek a városban. A rendőrprefektus biztosította Barthout afelől, hogy megtesz minden szükséges óvintézkedést. Ennek ellenére nem

érkezett meg az ígért motoros őrség, s a kivezényelt lovas kíséret is úgy mozog, mint a tetű. Nyugtalanító...

Ahogy a kocsi a tőzsde épülete elé ér, éles fütty harsan fel. A tömegből kiugrik egy ember, áttör a rendőrkordonon, és felpattan a kocsi hágcsójára. Azonnal több lövést ad le, a király az első lövéstől holtan előrebukik, Barthou halálosan megsebesül. A kocsi mellett lovagló ezredes egy kardcsapással leteríti a merénylőt, s az izgatott tömeg agyontapossa...

A gyilkos egy bizonyos Kaleman volt, akinek a testén talált tetoválás arra utalt, hogy egy hírhedt macedón nacionalista szervezetnek a tagja volt. 1936-ban a franciaországi bírósági tárgyaláson megállapították, hogy az összeesküvés szálai az usztasák* egyik központjából, a jugoszláv határ közelében Magyarország területén fekvő Jankapusztáról Berlinbe és Rómába vezettek. A horvát terroristák vezetőjét, Pavelićet távollétében halálra ítélték, a gyilkosságban bűnrészes további három embert börtönbe vetették.

Arról, hogy Pavelić milyen kapcsolatban állt Alfred Rosenberggel, a náci párt külügyi hivatalának vezetőjével és Mussolinival, akinek pártfogoltja volt, a bíróság előtt nem esett szó. Fasiszta ügynököknek és leendő francia kollaboránsoknak sikerült az ügyet elkenniük. Csak 1958-ban kerültek nyilvánosságra olyan dokumentumok, amelyekből kitűnik, hogy a marseille-i gyilkosság egyik szervezője Hans Speidel, a párizsi német katonai attasé helyettese volt.

* Usztasáknak nevezik a Jugoszláviában a húszas évek végétől működő horvát fasiszta terrorista szervezet, az Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija tagjait.

A francia külügyminiszter életét kioltó lövés egy pillanatra éles fénnyel megvilágította az aggasztó európai helyzetet. A békét védelmező erők és a háború erői között éles harc dúlt. A demokratikus közvéleményt nyugtalanította az események alakulása, s hathatós lépéseket követelt az újabb háborús konfliktus megelőzésére. Az ilyen lépések szükségességét a legjózanabbul gondolkodó burzsoá politikusok is felismerték. S ezek közé tartozott Barthou.

Ilyen körülmények között nagyon megnőtt annak a harcnak a jelentősége, amelyet a szovjet állam a béke fenntartásáért folytatott. A Szovjetunió nemcsak a saját határaitól akarta elhárítani a veszélyt, hanem az egész emberiséget szerette volna megóvni a fenyegető háborútól. A Szovjetunió, lenini békepolitikájához és internacionalista kötelességéhez híven, a békeharc vezető erejévé vált.

A béke megóvásához az kellett, hogy valamennyi kormány és nép helyesen lássa a nemzetközi helyzet fejlődésének perspektíváit. Márpedig sok burzsoá politikus azt állította, hogy az agresszorok helyi háborúkra szorítkoznak, s ezek nem jelentenek veszélyt a világra. Ennél károsabb és az emberiségre nézve veszélyesebb koncepciót már ki sem agyalhattak volna. Az ilyen álláspont, minthogy megbénította a népek ellenállását és megosztotta őket, lehetővé tette az agresszoroknak, hogy egyenként megfojtsák gyengébb ellenfeleiket. A Szovjetunió kormánya és Kommunista Pártja leszögezte, hogy teljesen tarthatatlan a háború lokalizálásának elmélete, mert a béke egy és oszthatatlan. A béke oszthatatlanságának szovjet formulája azt a felismerést tartalmazta, hogy az

adott történelmi helyzetben a világ bármely részén kirobbanó háború könnyen világháborúvá terebélyesedhet. Ebből következett, hogy valamennyi békeszerető nép érdekelt az agresszorok megfékezésében. Ez a tétel lett az objektív alapja a kollektív biztonság elvének, amelyet a Szovjetunió kormánya javasolt: nem burzsoá béke kell az agresszió biztonságával, hanem a népek igazi biztonságáért kell küzdeni.

A béke megőrzésének legbiztosabb útját a szovjet kormány regionális kölcsönös segélynyújtási szerződések kötésében látta. Kijelentette, hogy kész az európai államok minél szélesebb körének bevonásával részt venni egy ilyen paktumban.

„A béke biztosítása nem függhet csupán a mi erőfeszítéseinktől; megköveteli más államok közreműködését, támogatását is — mondotta M. M. Litvinov külügyi népbiztos 1933. december 29-én a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának IV. ülésszakán. — Éppen ezért, amikor más államokkal való baráti kapcsolataink kiépítésére és fenntartására törekszünk, különösen nagy figyelmet fordítunk arra, hogy erősítsük kapcsolatainkat és maximális közeledést érjünk el az olyan államokkal, amelyek hozzánk hasonlóan tanúbizonyságát adták őszinte békevágyuknak, és készek szembeszegülni a béke megbontóival. Sohasem tagadtuk, és ma sem tagadjuk meg az olyan szervezett nemzetközi együttműködést, amelynek célja a béke megszilárdítása. Nem vagyunk doktrinérek, tehát nem utasítjuk vissza egyik-másik fennálló vagy a jövőben megalakítandó nemzetközi egyesülés vagy szervezet felhasználását, amennyiben feltehető, hogy ezek a béke ügyét fogják szolgálni."

A kollektív biztonság eszméje a keleti paktum tervezetében öltött testet, amelyet a szovjet—francia tárgyalások eredményeképpen dolgoztak ki. A tervezet szerint a Szovjetunión és Franciaországon kívül a paktumhoz csatlakoztak volna Közép- és Kelet-Európa államai: Lengyelország, Csehszlovákia, Litvánia, Lettország, Észtország, valamint Finnország. Emellett úgy döntöttek, hogy Németországot is felszólítják a paktumhoz való csatlakozásra. Ezzel kiküszöbölték volna annak lehetőségét, hogy a németek valóra váltsák agresszív terveiket, amennyiben pedig visszautasítják a paktumhoz való csatlakozást, ezzel lelepleződnek mint a béke potenciális megbontói.*

Franciaországnak a Szovjetunióhoz való közeledésében sok tényező játszott közre. Különösen nagy szerepe volt annak, hogy megszilárdultak a Szovjetunió nemzetközi pozíciói, s hogy a szovjet diplomácia a béke megvédelmezését, a fasiszta agresszió megfékezését tekintette feladatának. Emellett Franciaország dolgozó tömegei a kommunisták vezetésével nyomatékosan követelték a kormányköröktől a Szovjetunióval való kapcsolatok normalizálását és az európai béke megszilárdítására irányuló erőfeszítések egyesítését. Nem csekély érdeme volt ebben az olyan polgári politikusoknak, mint Edouard Herriot, Joseph Paul-Boncour, Louis Barthou, Pierre

* A tervezet előirányozta: először, a határok garantálására és a kölcsönös segélynyújtásra vonatkozó szerződést Közép- és Kelet-Európa országai között („Keleti Locarno"), másodszor, az agresszióval szembeni kölcsönös segélynyújtásra vonatkozó szovjet—francia egyezményt. A Szovjetunió szavatolta volna a locarnói szerződést, Franciaország pedig az említett regionális szerződést.

Cot. Bár korántsem rokonszenveztek a kommunizmussal, széles látókörű politikusok lévén józanul mérlegelték a tényeket, s így szükségképpen arra a következtetésre jutottak, hogy Franciaország számára létfontosságú a Szovjetunióval való szövetség.

Emlékirataiban Herriot igen érdekesen írja le, miképpen jutott arra az elhatározásra, hogy a Szovjetunióval egyezményt kell kötni.

„A nemzetközi helyzet valóban pocsék — állapítja meg 1935 április – májusra vonatkozó jegyzeteiben. — Németország elszabadult... Németország fegyverkezik, s ebben nem ismer semmiféle korlátozást. Azt hiszem, politikai pályafutásom alatt minden tőlem telhetőt megtettem, hogy megegyezésre jussunk... Könnyű megszerezni a németek aláírását egy dokumentumra, csakhogy nem tartják tiszteletben az aláírásukat. Bármilyen szomorú is, ez tény...

Mit lehet tenni? Franciaország a maga 40 millió lakosával nem szállhat szembe egymaga egy 60 milliós állammal... Hol keressünk támogatást?

Tanulmányozom hát a térképet. Egyetlen olyan országot látok, amely a mi szempontunkból kellő ellensúlyt alkothatna, és háború esetén egy második frontot hozhatna létre. Ez a Szovjetunió... Még a cár is, minden zsarnoksága ellenére, valamikor szövetségre lépett a köztársasággal. Csak nem akar a mi burzsoáziánk, a mi sajtónk kevésbé bölcs lenni?... Véleményem szerint ezt már a fejlődés logikája, sőt egyszerűen a józan ész is diktálja."

Hogy a keleti paktum milyen hatékony eszköze lehetett volna a német fasiszták hódító tervei elleni harcnak,

azt már az is mutatja, hogyan reagáltak rá Németországban.

„A felajánlott új egyezmény politikai céljait könnyű felismerni — állapította meg 1934. június 8-i körlevelében Neurath külügyminiszter. — Németországot egy olyan rendszerbe vonnák be, amelyben Franciaország és a Szovjetunió foglalna el uralkodó pozíciót... Központi fekvésénél fogva Németország az orosz—francia politika hatalma alá kerülne..."

Egy másik dokumentum megállapítása szerint a paktummal a Szovjetuniónak az a célja, hogy „Franciaországgal együtt vasmarokban tartsa Németországot, és ugyanakkor biztosítsa hátát a távol-keleti események várható fejlődésére való tekintettel."

Ezek szerint megvolt a reális lehetőség arra, hogy „vasmarokban" tartsák a fasiszta agresszorokat. Vajon miért nem éltek ezzel a lehetőséggel?

MEGEGYEZÉS A BOLSEVIKOKKAL?!

Az európai kollektív biztonsági rendszer létrehozásának perspektívája aggodalommal töltötte el a nemzetközi reakciót. A szovjet—francia javaslatokat mereven visszautasító hitleristákkal és olasz feketeingesekkel e vonatkozásban egy sorba kerültek a brit arisztokraták és az amerikai üzleti világ mágnásai, a későbbi francia kollaboránsok és Piłsudski követői, a legkülönbözőbb vérű és címerű uralkodók, valamint a hivatásos bérgyilkosok. Az ó- és az újvilági fővárosok között a keleti paktum tervével kapcsolatban megindult titkos levelezésben mind gyakrabban kapott hangot a csodálkozás,

az értetlenség, a felháborodás: még hogy a bolsevikokat beengedjék Európába?! Diplomáciai berkekben Barthou ötletét — a Moszkvával való katonai szövetség gondolatát — „furcsának és képtelennek" tartották.

A nyugati politikai körök beállítottságáról bizonyos képet ad az a beszélgetés, amelyet Simon angol külügyminiszter Hoesch londoni német nagykövettel folytatott. 1934. június 12-én a német diplomata megjelent a Foreign Office-ban, hogy közölje azt az információt, amelyet Berlinben a franciáktól a keleti paktum tervére vonatkozólag kaptak.

„Hoesch úr elmondta — olvasható a beszélgetésről készült brit feljegyzésben —, hogy az a francia javaslat, miszerint Oroszországnak kellene garantálnia a locarnói szerződést, annyira meglepte, hogy telefonon megtudakolta Berlinben, vajon helyesen közölték-e vele az információt... Onnan megerősítették, hogy Barthou csakugyan ilyen ajánlatot tett Litvinovnak."

Sir Simon teljes mértékben osztozott a német nagykövet „meglepetésében".

Franciaország álláspontjával kapcsolatban csodálkozását fejezte ki Clark párizsi angol nagykövet is. „Csakugyan ez volna a szándéka az ön kormányának?" — kérdezte Léger francia külügyi államtitkártól. S Léger megmagyarázta a döntés indítékát.

„Franciaország szempontjából felbecsülhetetlen jelentősége volna, ha felhasználhatná Oroszország óriási ipari erőforrásait. Csupán egy olyan területet véve, mint például a repülőgépgyártás, a francia kormány tisztában van azzal, hogy Németországgal való háború esetén Franciaország nem lehet meg segítség nélkül. Másfelől,

ha az orosz ajánlatokat visszautasítanánk, a szovjetek, biztonságuk garantálására törekedve Európában, esetleg kénytelenek lennének hasonló megegyezést keresni Németországgal, s ez esetben az utóbbi jutna azokhoz az előnyökhöz, amelyekről Franciaország lemondott. A jelenlegi francia kormány összetételében nem olyan, hogy különösebben hajlana a Szovjetunióval való szövetségre; minthogy azonban nyugaton hiányzik mindennemű szabályozás, amely eloszlatna minden további félelmet, egyszerűen nem engedheti meg magának, hogy visszautasítsa az oroszok előnyös ajánlatát, amikor a számára hasonlíthatatlanul szimpatikusabb másik séma nem valósítható meg."

Az idézett dokumentum rendkívül érdekes. Bizonyítja, hogy a Szovjetunió kezdeményezte az európai kollektív biztonsági rendszer létrehozását. Emellett a nyugati hatalmak kormányai tudták, hogy a Szovjetuniónak érdeke a béke megszilárdítása és nyugati határainak biztosítása (kiváltképpen a Távol-Keleten fenyegető háborús veszélyre való tekintettel), s hogy ezért számukra igen előnyös ajánlatokat tesz. A nyugati kormányok tisztában voltak azzal is, milyen döntő jelentősége lenne annak, ha a Szovjetunió részt venne a német agresszió elhárítására irányuló kollektív intézkedésekben.

Hogy helyesen értékelhessük Franciaországnak és Nagy-Britanniának az európai biztonság problémájával kapcsolatos állásfoglalását, még egy kérdést kell megvizsgálnunk, nevezetesen azt, hogy ezeknek az országoknak a kormányai mennyire ismerték a fasiszta Németország agresszív terveit.

1954-ben napvilágot látott Castellan francia hadtörténész „Le Réarmement Clandestin du Reich" c. könyve (A Birodalom titkos újrafelfegyverzése. 1933—1935. A francia vezérkar második osztályának anyaga alapján). Ha húsz évvel előbb jelenik meg, nagy riadalmat kelt a Nyugat közvéleményében. A szerző megállapítása szerint a francia hírszerzés a háború előtti években részletes adatokkal rendelkezett már a Birodalom újrafelfegyverzéséről. Nézzük, milyen információk érkeztek a németországi ügynököktől.

A második osztály embereinek kiterjedt hálózata olyan jelentéseket küldött, amelyek szerint 1934 tavaszától erősen fokozódott a fegyvergyártás.

„A meppeni Krupp-gyár gyakorlóterét ugyanolyan intenzíven használják, mint közvetlenül a háború előtt; a Rheinmetall düsseldorfi gyárában megkezdték 130 darab 75 mm-es ágyúcső gyártását..."

„Krupp titkos utasítást kapott nehéztüzérségi lövegek gyártására..."

„1934 óta Krupp gyárai szériában gyártanak könnyű páncélosokat, 75 és 77 mm-es lövegeket a hadsereg és a flotta számára, s kísérleteket folytatnak még nagyobb teljesítményű lövegekkel..."

„Bármilyen nagy körültekintéssel próbálják is álcázni minden lépésüket, Göringnek mégsem sikerült ezeket teljesen titokban tartania. Meg lehet állapítani, hogy a német katonai légierő a kiépítés stádiumában van. Nem lehetetlen, hogy Németország az első adandó alkalommal kész tények elé állítja a világot, és hivatalosan bejelenti, hogy katonai légierővel rendelkezik..." Ez a megállapítás egy fél évvel megelőzte a hitleristáknak azt a

bejelentését, hogy (a versailles-i szerződést megszegve) légierőt hoznak létre.

„Vajon a vezérkar rendszeresen tájékoztatta-e az egymást váltogató kormányokat... arról, amit a hírszerzés információi alapján világosan látott? — veti fel könyve végén Castellan. — Vajon elmondhatjuk-e, hogy a felelős francia politikusokat nemcsak tájékoztatták, hanem figyelmeztették is?

Bőségesen vannak dokumentumok, amelyek ezekre a kérdésekre választ adnak."

Feltétlenül aggodalomkeltőek voltak a Németországból Londonba érkezett információk is.

Igen érdekes ebből a szempontból az úgynevezett Vansittart-memorandum, amely a „Documents on British Foreign Policy" egyik kötetében jelent meg. Vansittart, aki 1930 és 1938 között a külügyminiszter állandó helyettese volt, a német probléma értékelésében az angol burzsoázia ama köreinek hangulatát fejezte ki, amelyek tisztában voltak azzal, hogy a brit érdekeket milyen komoly veszély fenyegeti a náci Németország oldaláról. 1934 tavaszán Vansittart memorandumot készített, amelyben kifejtette, hogy Németország perspektivikusan Anglia potenciális ellenségévé válhat. Ennek alátámasztására részleteket közölt a berlini angol nagykövetek jelentéseiből. 1933 elején például Rumbold a következőket jelentette:

„A jelenlegi német kormánynak az a szándéka, hogy felfejlessze a szárazföldi fegyveres erőket, és ehhez, mint Hitler emlékirataiban magyarázza, el kell altatnia ellenfeleinek éberségét, míg olyan fokú kómába nem esnek, hogy Németország külön-külön foglalkozhasson velük...

Amióta Hitler hatalomra került, ugyanolyan óvatos és tartózkodó lett, mint amilyen nyers és nyílt volt azelőtt. Hiba volna azonban bármiféle reményeket fűzni ahhoz, hogy a kancellárnak és környezetének a nézeteiben változások következtek volna be. Persze, meg kell hagyni, Hitler elég ravasz ahhoz, hogy megértse az álcázás szükségességét... Éppen erre mutatnak potsdami beszédében azok az ünnepélyes fogadkozások, hogy a lelkében békevágy ég... Az a szilárd meggyőződés alakult ki bennem, hogy alaposan átgondolt politikát folytatnak. Ennek a politikának az a célja, hogy Németország kellő időben szilárd pozíciókat foglalhasson el és ugrásra készen álljon, mielőtt még ellenfelei beavatkozhatnának."

A memorandum idézi a Rumboldot felváltó nagykövet jelentését is. 1934 januárjában Phipps, aki később részt vett a müncheni egyezmény létrehozásában, felhívta a Foreign Office figyelmét arra, hogy Németország külpolitikájának célja Ausztria bekebelezése, a keleti határok felülvizsgálata, „a német energia levezetése déli vagy keleti irányban", a gyarmatok visszaszerzése és egy hatalmas német mag létrehozása Európa szívében. A nagykövet igen behatóan elemezte a német taktikát:

„Mihelyt Németország felfegyverkezik és biztonságban érzi magát a külföldi invázióval szemben, hozzáláthat a fentebb vázolt program megvalósításához... Jelenleg békét óhajt, mivel még nem készült fel a háborúra... Később pedig nyilvánvalóan jogot formál majd arra, hogy felülvizsgálja az »igazságtalan« békeszerződések területi konvencióit, abban a reményben, hogy sikerül a desiderata (követelések) teljesítését békés eszközökkel vagy végső esetben erő alkalmazásának kilátásba helye-

zésével elérnie. Ha ez a módszer nem vezet eredményhez és Németország »jogos« igényei háborúba visznek, a felelősséget ezért ellenfeleire fogja hárítani..."

Így látták az akkori európai helyzetet a reálisan gondolkozó burzsoá politikusok. Franciaország ilyen körülmények között, ha nem is teljesen következetesen, de saját biztonsága érdekében mégis késznek mutatkozott a Szovjetunióval való együttműködésre. Egészen más álláspontra helyezkedett Anglia. A vázolt problémákkal kapcsolatban nyilvánosságra hozott angol dokumentumok a hagyományos angol hidegvért mutatják. Gondosan kerülik, hogy a legkisebb mértékben is kifejezésre juttassák a brit külpolitika vezetőinek valódi érzelmeit. Ám az „álnok Albion" tettei, a keleti paktum meghiúsítására irányuló sorozatos rafinált machinációi úgyis többet árulnak el minden szónál.

Talán olyan régen volt az, hogy Anglia és Franciaország hivatalos képviselői odakanyarították aláírásukat a négyhatalmi szerződésre? Igaz, hogy az angol diplomácia elgondolásait 1933-ban nem sikerült megvalósítani. Mindamellett a Foreign Office-nak esze ágában sem volt lemondani róluk.

A brit politikusok figyelembe vették, hogy Franciaországot nyugtalanítja a német fegyverkezés fokozódása; csakhogy Hitler örökké azt hangoztatta, hogy életének célja „a kommunizmus megsemmisítése". Ez azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy Franciaország „megbékülhet" a Harmadik Birodalommal. Ugyanakkor a kollektív biztonsági rendszer létrehozása meghiúsította volna ezeket a terveket, a franciák és a szovjetek megegyezése szertefoszlatta volna a Franciaország és Német-

ország közötti „megbékéléshez" fűzött reményeket. „Mindenfelől azt hallom — jelentette azokban a napokban a londoni német nagykövet —, hogy az angol politikusoknak nincs nagyon ínyére az a várható terv, amely Oroszországnak egy kollektív biztonsági rendszerbe való bevonását célozza."

NÉMETORSZÁG: MINDENÁRON MEG KELL HIÚSÍTANI A PAKTUMOT!

A fasiszta Németország vezetői megértették, hogy a kollektív biztonság megvalósulása esetén agresszív terveik kudarcra vannak ítélve. Hatalomra jutásuk óta talán most történt meg először, hogy terveik sorsa, sőt rezsimjük puszta léte is attól függött, mennyire sikerül a német diplomáciának félrevezetnie és megosztania a jövendő agressziók terepéül kiszemelt országokat.

Hitler és társai nem voltak valami nagy véleménnyel a „régi iskolához" tartozó német diplomatákról, akik tisztelettudóan üdvözölték a fasiszta birodalom születését. A Führer azt követelte, hogy az „új diplomácia" szakítson a becsületre és az erkölcsre vonatkozó igen kétes burzsoá felfogással, és haladéktalanul igyekezzen elsajátítani azt a „művészetet", hogyan kell elaltatni az ellenség éberségét, hogyan kell titkos ügynökök segítségével belülről bomlasztani és szétzúzni államát. Egy alkalommal ezt mondta bizalmasának, Rauschningnak: „...nem várom meg, míg eszükbe jut ezeknek a paprikajancsiknak, hogy újra megtanulják a mesterségüket... Ha rozoga diplomatáink azt hiszik, hogy úgy vezethetik

a politikát, ahogy egy tiszteletre méltó kereskedő vezeti üzletét, ápolva a hagyományokat és az illendőséget, váljék kedves egészségükre. Ami engem illet, én az erő politikáját csinálom, ami azt jelenti, hogy felhasználok minden célszerű eszközt, nem törődöm sem a bevett szokásokkal, sem valami állítólagos becsületkódexszel... Nem ismerek el a politikában semmiféle erkölcsi törvényt. A politika játék, amelyben minden cselfogás megengedett, s amelynek szabályai folyton változnak, a játékosok ügyessége szerint."

A bonyolult nemzetközi helyzet, az a kényszerűség, hogy lavírozással próbáljanak időt nyerni a hadsereg fejlesztéséhez és Németország stratégiai pozícióinak megszilárdításához, ugyanakkor mégis arra késztette Hitlert, hogy a fasiszta vezéreknek a diplomácia területén való járatlansága miatt a külső kapcsolatok gyakorlati részét a külügyminisztérium és a külképviseletek régi tisztviselőinek kezében hagyja. S hamarosan kitűnt, hogy a hivatásos diplomatáknak címzett szemrehányásai nem voltak túlságosan megalapozottak. Ezek a diplomaták, miután a Führertől megkapták a „lelkiismereti szabadságot", teljes odaadással hozzáláttak a külpolitikai kalandok megtervezéséhez és végrehajtásához, az új rezsim szolgálatába állítva tekintélyüket és sokéves tapasztalataikat.

A régi német diplomaták egyik jellemző képviselője volt Neurath báró. Arisztokrata származása és előkelő megjelenése bizalmat keltett a nyugati hatalmak uralkodó köreiben. Burzsoá történészek és hajdani náci diplomaták hamar ki is alakították a legendát, miszerint Hindenburg azért adta Neurath kezébe a külpolitika

gyeplőit, hogy „fékezze a fasiszta rezsim túlkapásait". De csak bele kell lapoznunk abba a levelezésbe, amelyet a német külügyminisztérium Neurath minisztersége alatt* folytatott, s nyomban meggyőződhetünk ennek ellenkezőjéről.

Neurath azt tekintette legfontosabb feladatának, hogy kidolgozza a német diplomácia taktikáját a keleti paktum elleni harchoz. Számolt azzal a ténnyel, hogy a kollektív biztonsági rendszert Németország részvétele nélkül is létrehozhatják. Éppen ezért azt vallotta, hogy mindenképpen le kell járatni a tervezetet, és meg kell hiúsítani a szerződés aláírását. Ám ha Németország visszautasítaná a paktumban való részvételt, ezzel lelepleznék a nácik terveit, s Neurath úgy vélte, hogy éppen ez „a keleti paktum felvetésének titkos célja". A londoni és a római nagykövetnek, valamint a belgiumi követnek 1934. június 8-án küldött körlevelében a következő instrukciót adta:

„Jó lenne, ha e szándék meghiúsítása céljából nem utasítanánk el azonnal az ajánlatot, hanem a kérdés elodázásának útjára lépnénk. Ennek érdekében ellenvetéseink mellett rámutathatnánk a javaslat több pozitív mozzanatára is; s közben gondoskodnunk kellene arról, hogy más országok minél több ellenvetéssel éljenek."

Még világosabban fogalmazta meg a Neurath sugallta magatartást Hoesch londoni német nagykövet egyik levelében. A német diplomata, aki baráti kapcsolatban állt Neurathtal és Bülow államtitkárral, gyakran fejtette ki nekik egyéni véleményét a külpolitika egyes proble-

* Neurath 1933 januárjától 1938 februárjáig volt külügyminiszter.

máiról, és különféle lépéseket ajánlott. 1934. június 21-én ezt írta Neurathnak:

„Taktikánkat úgy kell kialakítanunk, hogy ameddig csak lehet, elodázzuk a végleges elutasítást, közben pedig szisztematikusan húzzuk-halasszuk a kérdés megoldását. Azt hiszem, az adott pillanatban ez még könnyen megoldható, hiszen arra a tényre hivatkozhatunk, hogy egyelőre nem tettek nekünk semmiféle konkrét javaslatot, s így nem áll módunkban közölni végleges véleményünket, arról már nem is szólva, hogy azt sem tudjuk, kinek címezzük az álláspontunkat ismertető választ. Később, ha már konkrét javaslatokat tettek nekünk, megígérhetjük, hogy tanulmányozni fogjuk őket, azután pedig kezdhetjük felsorolni, milyen szembeötlő fonákságokat találtunk a tervezetben (amelyet Hoesch még nem is látott!). Feltehető, hogy közben valamivel világosabbá válik már Lengyelország állásfoglalása is a javasolt paktummal való egyet nem értése tekintetében, s hogy különféle más akadályok és nehézségek is felmerülnek. Így nincs kizárva, hogy a paktum tervezete egészében véve kudarcba fullad, ahogy azt az utóbbi időkben más hasonló tervezetekkel kapcsolatban gyakran tapasztalhattuk. Ha pedig az időhúzás taktikája nem hoz eredményt, végső soron legfeljebb kénytelenek lennénk közölni, hogy a tervet ellenezzük..."

A hivatalos csatornákon át és titkos ügynökeik révén a nácik kezdettől fogva minden lehető módon pocskondiázták a paktumot, „a bolsevikok csapdájának", „machiavellista ötletnek" minősítették, azt a gondolatot sugallva, hogy a Szovjetunió kizárólag azzal a céllal

igyekszik bejutni a Népszövetségbe*, hogy annak szószékéről hirdesse a „világforradalmat". Arra számítottak, hogy a „vörös kísértet" megteszi a magáét, s Anglia, Franciaország, Lengyelország és más országok kormányai maguk vetik el a paktum ötletét. Ezért történt, hogy 1934 június derekán, ahogy Berlinben tudomást szereztek a keleti paktumról, Ribbentrop váratlanul Párizsba látogatott.**

Azok a szerteágazó kapcsolatok, amelyekkel Koester nagykövet Párizsban rendelkezett, lehetővé tették Ribbentropnak, hogy kellőképpen tájékozódjon a francia üzleti világ befolyásos köreinek hangulatáról. Moret úr, az egyik legnagyobb francia bank, a Banque de France igazgatója például azt mondta, hogy kollégáival együtt „nagyon szkeptikus" az Oroszországhoz való közeledés lehetőségeit illetően. Sok szenátor — jelentette Berlinbe Koester — attól tart, hogy az Oroszországgal való szövetség „fölöslegesen megterheli" a francia külpolitikát. A parlament külügyi bizottságának egyik tagja pedig célzott arra, hogy kollégái korántsem mind veszik komolyan „Barthou ötletét".

Június 16-án Ribbentropot meghívták ebédre az Orsay-palotába, amely Bunau-Varillának, az egyik jobboldali lap kiadójának a tulajdonában volt. A vendégek

* A szovjet kormány 1934-ben kifejezte készségét a Népszövetségbe való belépésre. Meghívását Franciaország kezdeményezte, s ebben támogatta Csehszlovákia és több más állam.

** 1934-ben Ribbentrop a Nemzetiszocialista Párt külügyi osztályának főnöke volt: az úgynevezett Ribbentrop-irodát vezette, amelynek funkciói közé tartozott idegen államok sifrírozott levelezésének megfejtése és a külföldi német képviseletek kémtevékenységének megszervezése.

között volt Barthou is. Ebéd után a francia külügyminiszter és Ribbentrop sétát tett a parkban, s a német titkos levéltárban fennmaradt a beszélgetésükről készült feljegyzés. Ebből a dokumentumból kitűnik, hogy Ribbentrop, miután kimerítette mindazokat az érveket, amelyekkel meg akarta győzni Barthout Hitler Franciaországgal kapcsolatos „békés" szándékairól, megpróbálkozott a szovjetellenesség kártyájával.

„Amikor Oroszországra terelődött a szó, meg arra, hogy a kölcsönös segélynyújtási szerződéseket kiterjesszék Oroszországra — jegyezte fel Ribbentrop —, kicseréltük véleményünket a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus ideológiája közötti különbséget illetően, és megvitattuk azokat a nehézségeket, amelyek ebből a kölcsönös segélynyújtási szerződésekre nézve származnak. Barthou megjegyezte, hogy az oroszok megváltoztatták tevékenységük módszereit, és Franciaországban teljesen leállították propagandájukat. Én azt válaszoltam, hogy államunk korai szakaszában Németországban magam is sok éven át harcoltam a kommunisták ellen; Franciaország igen távol fekszik Oroszországtól, s ezért mi Németországban talán kedvezőbb helyzetben vagyunk abból a szempontból, hogy jobban tudhatjuk, mennyire veszélyes a bolsevizmus."

A beszélgetés nem járt konkrét eredménnyel. Később nürnbergi cellájában írt memoárjaiban Ribbentrop megjegyezte, hogy a beszélgetés csalódást okozott neki. Barthou „javíthatatlan németfalónak" mutatkozott. Ezért felmerülhet a kérdés: vajon nem volt-e végzetes szerepe ennek a beszélgetésnek Barthou sorsára? Vajon nem éppen az erélyével korát meghazudtoló miniszter

hallatára támadt Hitler emisszáriusának az a gondolata, hogy Barthout „félre kell tenni"? Lehetséges. Három hónappal később Barthou már halott volt.

Ribbentrop a Barthouval folytatott beszélgetésről említést tett a palota tulajdonosának is. „Ön revízióra törekszik — mondotta Bunau-Varilla —, ezt megértem. De hibát követ el, amikor ezzel a kérdéssel Barthouhoz fordul. Itt csak egy út lehetséges: keresse meg Londont."

SIR SIMON KIHÚZZA A BARTHOU-TERV „MÉREGFOGÁT"

A kollektív biztonsági rendszer megteremtésének és e célból a Szovjetunióval való együttműködésnek a gondolata hamar népszerűvé vált az angliai tömegek körében. Az angol kommunisták a Szovjetunióval való barátságért harcoltak, s a Munkáspárt vezetősége is kénytelen volt számításba venni a tömegek hangulatát. A Munkáspártot és a szakszervezeteket képviselő egyesített országos tanács azzal a felhívással fordult a kormányhoz, hogy „minden lehető módon igyekezzen megkönnyíteni a Szovjetuniónak a Népszövetséghez való csatlakozását". A Szovjetunióhoz való közeledés mellett foglalt állást sok tekintélyes politikus is. Sokak meglepetésére Churchill az alsóházban ama reményének adott hangot, hogy a Szovjetuniónak a Népszövetségbe való felvételét támogatni fogják „még azok is, akiknek komoly előítéleteik vannak az orosz kormány politikai és társadalmi filozófiájával és rendszerével szemben". A következő esztendőben esedékes választásokra való

tekintettel a kormány nem engedhette el a füle mellett az ilyen kijelentéseket. A Foreign Office még azt is mérlegelte, hogy a szóban forgó kérdéssel kapcsolatos angol állásfoglalás milyen kihatással lehet a Franciaországgal való kapcsolatokra. Az Európában kibontakozott bonyolult diplomáciai játékban az angol diplomácia igyekezett a maga oldalán tartani Franciaországot.

Anglia évszázadok óta olyan politikát folytatott Európában, amely az erőegyensúly „aranyszabályára" vagy egyszerűbben szólva a „divide et impera" ismert machiavellista formulára épült, s ennek tapasztalatai azt sugallták a Foreign Office-nak, hogy a kialakult helyzet csábító perspektívákkal kecsegtet. Vajon nem lehetne-e Németországot felhasználni a francia—szovjet javaslat megbuktatására, és egyúttal hálára kötelezni Hitleréket az ily módon kapott segítségért? Klasszikus fogása volt ez az angol diplomáciának, s most újra előszedték.

A Foreign Office fondorlatossága világosan kifejezésre jutott azokon a megbeszéléseken, amelyeket Simon a londoni német nagykövettel folytatott. Hoesch a német külügyminisztériumban kidolgozott taktikának megfelelően „aggályait" fejezte ki a brit miniszternek a paktummal kapcsolatban. Kijelentette, hogy Németország „egy ilyen kombinációban nem lehetne bizonyos abban, hogy igazságosan bánnak vele, ha felmerül a bűnös fél meghatározásának kérdése". Jóllehet Simonnak a legcsekélyebb kétsége sem volt afelől, ki a potenciális agresszor, teljes „megértéssel" fogadta Hoesch szavait, s éreztette vele, hogy Anglia igen szkeptikus a keleti paktum gondolatát illetően.

Hogy milyen messzire vitte az angol diplomáciát az a kísértés, hogy az európai országok biztonságának rovására megnyerje a Reich barátságát, azt az az inkorrektség is mutatja, ahogy Simon Franciaországgal szemben eljárt. Néhány nap múlva volt esedékes Barthou londoni látogatása, aki arra számított, hogy támogatást kaphat elgondolásához. Simon pedig ismertette Hoeschsel álláspontját, amelyet a küszöbönálló tárgyalásokon képviselni szándékozik.

„Barthou — mondotta Simon — nyilvánvalóan a biztonság kérdését állítja majd előtérbe, és azt fogja kérni, hogy Anglia segítse a regionális paktumok megvalósítását. Barthou természetesen nem vállalkozik majd olyan reménytelen (!) próbálkozásokra, hogy Angliát rábírja az egyik vagy másik kombinációhoz való csatlakozásra, de kihasználva azt a tényt, hogy Anglia elvben helyeselte a regionális paktumok eszméjét, igyekszik majd rávenni az angol kormányt arra, hogy befolyása latbavetésével bírja rá a többi országot — vagyis gyakorlatilag Németországot — a regionális paktumok rendszeréhez való csatlakozásra. Ő (ti. Simon) azt válaszolja majd, hogy az Anglia meggyőzésére irányuló kísérletek minden bizonnyal nem sok sikerrel járnának, s hogy véleménye szerint a legfontosabb az volna, ha a paktum tervének szerzője maga igyekezne a paktumhoz való csatlakozást elfogadhatóvá tenni azon országok számára, amelyeket partnerül kiszemelt."

Simon hideg fővel várja Barthou látogatását — jelentette Berlinbe Hoesch —, s nem áll szándékában elfogadni semmiféle olyan extravagáns tervet, amely újabb kötelezettségeket róna Angliára. „Persze nincs kizárva,

hogy a francia, ez a forrófejű délvidéki, kissé felbolygatja az itt uralkodó nyugalmat."

A német nagykövet jelentésének sorai közül kiolvasható az alig leplezett örömujjongás: az angol miniszter beleesett abba a csapdába, amelyet a Harmadik Birodalom diplomáciája állított neki. A náciknak lassanként eloszlott az a félelmük, hogy a kollektív biztonsági rendszer „vasmarkába" fogják őket. A Wilhelmstrasse taktikája helyesnek bizonyult. A német diplomatáknak nem maradt más dolguk, mint hogy várják az események további alakulását, s mintegy páholyból figyeljék, hogyan szórja szét Simon azokat a köveket, amelyeket Barthou a keleti paktum felépítéséhez összegyűjtött.

Arra az angol—francia találkozóra, amelyről a fentebb idézett dokumentumban szó esett, július 9—10-én került sor Londonban. A tárgyalások jegyzőkönyvét nyilvánosságra hozták, de korántsem szerepelt benne minden. Éppen ezért érdeklődésre tarthat számot az az információ, amely illegális csatornákon át érkezett Berlinbe. A jelentés megállapította, hogy a tárgyalások során „az angolok... Oroszországgal szemben annyira ellenséges magatartást tanúsítottak, hogy ez még Barthout is meglepte".

Ennek tudatában első pillantásra eredményeket hozott a találkozó. Anglia kormánya nemcsak hogy magáévá tette a keleti paktum létrehozásának gondolatát, hanem kifejezte arra való készségét is, hogy a tervet ajánlja Németország, Lengyelország és Olaszország kormányának. És csakugyan érkeztek ilyen értelmű instrukciók az angol nagyköveteknek a három állam fővárosába. Az angol—francia tárgyalások jegyzőkönyvéből persze

kitűnik, mi késztette Simont ilyen állásfoglalásra. A „forrófejű délvidéki" Barthou a tárgyalások során érezte, hogy hűvösen fogadják a tervét, és azzal szorította sarokba Simont, hogy Franciaország esetleg szerződést köt a Szovjetunióval.

„Ha a francia kormány — jelentette ki Barthou — nem ér el eredményt ebben az ügyben, a biztonság problémája még mindig megoldható Oroszország és Franciaország viszonya keretében. A francia kabinet még nem tárgyalta meg azt a kérdést, mi történjék ebben az esetben. De valamikor régen a köztársasági Franciaország szerződést kötött a cári Oroszországgal, jóllehet rezsimjeik erősen eltértek egymástól. Mindamellett a földrajz határozta meg a történelmet, s létrejött a francia—orosz szövetség.

Lehetséges, hogy a mai Franciaország is kénytelen lesz szövetségre lépni a Szovjetunióval?... Ha a keleti Locarno kudarcba fullad, az európai helyzet veszélyessége esetleg rászorítja Franciaországot erre."

A háború előtti évek színtelen és erőtlen francia politikáját tekintve Barthounak ez a lépése a francia diplomácia utolsó figyelemreméltó, önálló akciója. A francia „müncheniek" egyik fő érve később az volt, hogy ha Franciaországnak nincs elegendő ereje a Németországgal való párharchoz, kénytelen ebben a kérdésben Angliához alkalmazkodni. Barthou határozott, szilárd álláspontja és az a hatás, amelyet ezzel Londonra gyakorolt, ragyogóan cáfolja ezt a hamis tételt. Franciaországnak megvolt a lehetősége arra, hogy a Szovjetunióval együttműködve önálló és realisztikus, nagyhatalomhoz méltó és nemzeti érdekeinek megfelelő külpolitikát folytasson.

Az angol miniszter pedig előszedte minden ravaszságát, hogy megakadályozza a francia—szovjet szövetséget. Kénytelen-kelletlen belement abba, hogy „támogassa" a paktum tervezetét, de a dokumentumok megmutatják lépésének igazi hátterét. 1934. július 12-én Rómába küldött táviratában Simon azzal bízta meg a brit nagykövetet, hogy ismertesse Olaszország kormányával Angliának a keleti paktumra vonatkozó álláspontját. A miniszter azt írta, hogy ha ez a regionális paktum nem jön létre, akkor „mint alternatíva könnyen megvalósulhat egy francia—orosz egyezmény vagy a háború előttihez hasonló szövetség. Ezt a zárt szövetségek rendszeréhez való nemkívánatos visszatérésnek tekintenénk, márpedig mindig az volt a célunk — s reméljük, ez Olaszország szempontjából is helyes —, hogy előmozdítsuk a Franciaország és Németország közötti jó kapcsolatok helyreállítását és keressük a módját álláspontjuk kibékítésének."

A keleti paktum támogatását Simon ahhoz a feltételhez kötötte, hogy lényeges módosításokat hajtanak végre a szerződésen. Először is, a miniszter aggályait fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a keleti paktum csak Franciaországnak és Oroszországnak előnyös, de semmit sem nyújt Németországnak. Ragaszkodott ahhoz, hogy a paktumban előirányzott garanciákat kiterjesszék Németországra is. Gyakorlatilag Franciaországnak kötelezettséget kellett volna vállalnia arra, hogy Németország segítségére siet, ha agresszió éri. (S hogy ki tekintendő agresszornak, azt a Népszövetség fogja eldönteni, ahol Anglia és Franciaország bármilyen döntést keresztülhajszolhat.) Másodszor, Simon leszögezte, hogy Német-

országnak meg kell kapnia a fegyverkezési egyenjogúságot. Harmadik kifogását igen finom formában fogalmazta meg: a keleti paktumot a locarnói szerződés „mintájára" kell létrehozni. Arra gondolt, hogy a paktumot a Népszövetségnek kell alárendelni. Összegezve Simon javaslatait, nyilvánvaló, hogy ezek eredményeképp a keleti paktum az európai biztonság megszilárdításának eszközéből az imperialista hatalmak, elsősorban pedig Anglia és Németország szovjetellenes politikájának eszközévé vált volna.

A Londonból kapott információk alapján Mussolini megértette, mit akar Simon, s nyomban helyeselte manőverét. A Duce „meleg szavakkal méltatta azt a módszert, amellyel Ön a kérdés megoldásához nyúlt — jelentette Drummond angol nagykövet az 1934. július 12-én folytatott beszélgetésről. — Különösképpen gratulált ahhoz, hogy sikerült kihúzni a méregfogat az eredeti francia javaslatokból, amelyek nyilvánvalóan Németország elszigetelését célozzák, hiszen Németország ellen irányulnak. Olaszország álláspontja azonos a miénkkel. Az a terület, amelyre a paktum hatálya kiterjed, nem tartozik közvetlenül Olaszország érdekkörébe, de most, amennyiben Németországnak biztosítanák az abszolút kölcsönösséget, Olaszország helyeselné az ilyen paktumot. Elmondta, hogy amikor a paktumról velencei találkozójukon* tárgyaltak, Hitler úr ellenezte a paktumot, mert úgy látta, hogy Németország ellen irányul. Most azonban, miután biztosítanák a teljes kölcsönösséget, véleménye szerint Németország hozzájárulhatna a pak-

* Hitler és Mussolini 1934 június derekán találkozott Velencében.

tumhoz. Én megjegyeztem — írta Drummond —, hogy osztozom ebben a reményben, mivel a paktum emellett lehetőséget nyújt Németországnak arra, hogy újra felvegye a tárgyalásokat a fegyverkezés kérdésében."

Az angol kormány abban a tévhitben élt, hogy Hitler és klikkje kizárólag kommunistaellenes jelszavainak megfelelően szándékszik cselekedni. Éppen ezért úgy vélte, hogy a keleti paktum, amelyet Simon a visszájára fordított, „hasznos lehetőségeket" tartogat Németország számára. Berlinben viszont másként vélekedtek a Foreign Office manőveréről. A világuralomra törő nácik a Szovjetunió elleni hadjárat előtt meg akarták szilárdítani pozícióikat szomszédaik rovására. „Szovjet-Oroszország nagy falat. Könnyen a torkunkon is akadhat" — okoskodott Hitler legközelebbi munkatársai körében. — Nem vele fogjuk kezdeni." Éppen ezért a fasiszta Németország nem akarta megkötni a kezét a paktummal, még abban a formájában sem, amelyet Simon ajánlott.

A fasiszta Reich sajtója arról kezdett cikkezni, hogy a brit politika „veszélyes útra" tért. A berlini angol nagykövetnek odabökték a Führer véleményét: „Nagy-Britannia elárulja Európát." Az a római távirat, amelyben az ottani német nagykövet azt írta, hogy Mussolini is magáévá tette a keleti paktum gondolatát, Berlinben felháborodást keltett. A felbőszült Hitler otthagyott csapot, papot, s a Bajor-Alpokba utazott rezidenciájára.

Simont elkeserítette ez a reagálás. „Németország ellenvetéseinek még volna valami alapjuk, ha Németország a szerződés aláírásával valamilyen engedményt tenne vagy bármit is feláldozna... — fejtegette július 14-én a londoni német nagykövetség tanácsosa előtt. — Való-

jában azonban erről szó sincs. Németországnak nemcsak maga a paktum válna hasznára, hanem az is, hogy így javulnának pozíciói az egyenjogúság kérdésében."

Simon nagy buzgalommal igyekezett megértetni Hoeschsel, hogy az angol recept szerint létrehozott keleti paktum csak a nevét őrizné meg, de a lényege teljesen megváltozna. „*A fő kérdés most a javasolt tervezet általános jellege** — magyarázta Simon a német nagykövetnek. — Ezzel kapcsolatban az a benyomásom, hogy *a német kormány arra a tervre, amelyet jóindulatú elbírálásra elé terjesztettek, úgy tekint, mintha ugyanaz a terv volna, amelyet eredetileg Oroszország és Franciaország javasolt. Csakhogy ez nem így van:* mi ellenezzük, hogy Európában olyan zárt szövetségek jöjjenek létre, amelyek más államok ellen irányulnak, vagy gyakorlatilag azok ellen hatnak. Véleményem szerint Németországnak látnia kell: *a kölcsönösség elvére épülő terv, amelynek alapján védelemben részesül, lényegében tér el a francia—orosz szövetségtől*, amely olyan elvekre épül, melyeket mi is legalább annyira ellenzünk, mint Németország. S ez az eltérés, hangsúlyozom, nem az én képzeletem szülötte. Az eltérés annyira mélyreható volt, hogy Olaszország, amely ellenezte a francia—szovjet javaslatot, most támogatja a tervet. Teljesen nyilvánvaló tehát, hogy a módosítás valóságos és lényeges volt... Véleményünk szerint, *a keleti paktumra vonatkozó javaslat, módosított formájában, hasznos lehetőséget kínál.*"

Ez a dokumentum rendkívül érdekes az angol diplomácia megítélése szempontjából. A sorok között érezhető

* E dokumentumban a kiemelések a szerzőtől származnak. — *A szerk.*

Simon büszkesége. Úgy véli, sikerült a keleti paktumba álcázott formában becsempésznie a szívügyévé vált gondolatot: Franciaország és Németország „kibékítését", amely megnyitná az utat az egyesített burzsoá Európa felé. Persze, az angol miniszternek gondosan meg kellett válogatnia szavait. Meg is találta a szerencsés kifejezést: javaslata „hasznos lehetőséget" kínál. Hasznos lehetőségnek pedig a hitleristák csakis azt tekinthették, ha módjuk nyílik a fegyverkezésre és keleti terveik megvalósítására.

Simon, aki a leendő paktum keretében előre felajánlotta a hitleristáknak az egyezséget, ajánlatát az „erkölcsi kötelezettség" formájába burkolta.

„Elismerem — írta Phippsnek Hoeschsel folytatott megbeszéléséről —, hogy ha a tárgyalások befejezése és a részletek tisztázása után Németország csatlakozik a paktumhoz és az érvénybe lép, bizonyos felelősség terhel bennünket. Abban az esetben, ha — mint erre a nagykövet (Hoesch) célzott — a paktummal visszaélnének Németország bekerítése céljából, Németországnak bizonyos alapja volna arra, hogy hozzánk forduljon panasszal. Németország joggal mondhatná akkor, hogy mi sürgettük a paktumhoz való csatlakozását, s ezért bizonyos erkölcsi felelősség terhel bennünket azért, hogy ez a paktum kellőképpen érvényesüljön."

Így festett tehát Simon diplomáciája. Ezzel kapcsolatban érdemes emlékeztetni arra a megjegyzésre, amelyet egyik alkalommal Lloyd George tett a parlamentben Simonnak címezve: „Sokan voltak, akik nála tisztábban járkáltak e ház padlóján; de a ravasz képmutatás olyan mély nyomait, mint ő, senki sem hagyta hátra."

A ,,CSALÓDOTT MEGFIGYELŐ'' LESZ

Július második felében az Egyesült Államok moszkvai nagykövete, William Bullitt megbeszélést folytatott a Szovjetunió külügyi népbiztosával. Érdeklődött a keleti paktum körüli tárgyalások menetéről. Litvinov elég részletesen tájékoztatta őt az eszmecserében részt vevő egyes országok állásfoglalásáról. ,,Félig tréfásan azt a reményét fejezte ki — jelentette Washingtonba Bullitt —, hogy az Egyesült Államok kormánya követi majd az angol kormány példáját, és síkraszáll a keleti Locarnóra vonatkozó javaslat mellett. Válaszul csak mosolyogtam.''

Bullitt fanyar mosolya az egyetlen, amit a külügyminisztérium, az akkori évek diplomáciai levelezését közzé téve, hajlandó volt közölni a történelemmel a vizsgált kérdéssel kapcsolatos amerikai álláspontról. Az 1934. évet felölelő kötetben e kérdésre vonatkozólag összegyűjtött dokumentumok tartalmazzák a különböző európai fővárosokból Washingtonba érkezett információkat, de mélységesen hallgatnak magának a Fehér Háznak az állásfoglalásáról.

Vajon mi lehet a magyarázata ennek? Talán az Egyesült Államok nem látta a rohamosan növekvő háborús veszélyt, és ezért nem méltatta kellő figyelemre a kollektív biztonságra vonatkozó szovjet javaslatot? Vagy talán William Dodd, berlini amerikai nagykövet nem látta az ablaka alatt menetelő rohamosztagosokat, amint torkuk szakadtából üvöltik: ,,Ma miénk Németország, de holnap már az egész világ a miénk!''

Éppen ezt a benyomást szerették volna kelteni az Egyesült Államok diplomáciai iratainak kiadói. Pechükre William Doddnak megvolt az a rossz szokása, hogy naplót vezetett. Ötévi németországi tartózkodása alatt, 1933-tól 1938-ig naponta rendszeresen feljegyzett mindent, amit említésre méltónak talált.

Dodd nem volt hivatásos politikus, kirítt a diplomaták meg az üzletemberek közül. Liberális nézeteket valló tudós volt, több könyvet írt az Egyesült Államok történetéről, s mint meggyőződéses pacifista, igen kellemetlenül érezte magát a fasiszta Reichben. A terror és a koncentrációs táborok undort keltettek benne, Hitler alakja henteslegényre emlékeztette. „Elborzadok, amikor ezt az embert látom" — jegyzi meg naplójában. A nagykövetség ablakából kitekintve sok olyasmit látott, ami írásra késztette. E karcolatokból gyakran cseng ki a keserű humor.

„Az állat az egyetlen boldog lény, amellyel itt találkozom... Míg az embereket százával öldösik le bírósági ítélet vagy a vétkesség bármiféle bizonyítása nélkül, míg a lakosság a szó legszorosabb értelmében reszket félelmében, az állat olyan sérthetetlenséget élvez, amilyenről az emberek álmodni sem mernek. Itt igazán szívesen válna lóvá az ember!"

Dodd az antikommunista csinnadrattából ki tudta szűrni a hitleristák valódi céljait. „Hitler politikája agresszív volt és az is marad — írta. — Tudatában mélyen benne gyökerezik a németeknek az a régi eszméje, hogy háború útján uralmuk alá hajtsák Európát."

Németország lázas fegyverkezése mind nagyobb aggodalmat kelt Doddban, s éber figyelemmel kísérte azokat

a tényeket, amelyek Németország háborús előkészületeire utaltak. „A nagykövetségen felkeresett katonai attasénk, West ezredes — jegyezte fel Dodd 1934. október 26-án. — West repülőgépről gyakran szemlélheti Németország területét, s beszámol a németek katonai előkészületeiről. Ezúttal tíz napig járta az országot, s igen izgatottan tért vissza. »A háború elkerülhetetlen, mindenütt készülnek rá« — mondotta."

A keleti paktumról csupán néhány sor található Dodd naplójában. 1934. június 18-án a nagykövet megbeszélést folytatott Bülow német külügyi államtitkárral, s naplója szerint ezt hallotta tőle: „Visszautasítottuk az Oroszországgal és Lengyelországgal kötendő keleti paktumot, amelyet Litvinov forszírozott, mert nem vagyunk felfegyverezve, és nem vehetünk részt ebben a paktumban olyan egyenlő jogokkal, amelyek garantálnák érdekeinket. Ezzel kapcsolatban Németország köteles lenne szavatolni a balti államok, valamint Csehszlovákia biztonságát az agresszióval szemben, bármilyen formában nyilvánul is az meg."

„Teljesen nyilvánvaló — jegyzi meg naplójában Dodd —, hogy Hitler nem ad módot ezeknek az országoknak, amelyekben német kisebbség él, függetlenségük megvédésére."

Vajon közölte-e Dodd kormányával aggályait és feltevéseit? A napló egyik oldalán ez olvasható: „...októberben és novemberben Washingtonba küldött jelentéseim szinte teljes képet adtak Németország militarista törekvéseiről". E jelentései és más, hasonló jelentései közül, sajnos, egy sem kapott helyet a hivatalosan publikált amerikai okmányok között. Igen gyéren szerepel

ebben az anyagban a hírszerzéstől származó információ is. Márpedig feltehető, hogy a hírszerzés nem tétlenkedett, hiszen gondját kellett viselnie a Németországban befektetett nagy amerikai tőkéknek. Ezt igazolja például George Messersmith berlini amerikai főkonzul 1933. április 28-i jelentése:

„A főkonzulátus két munkatársának, akik nemrég autókirándulásokat tettek Berlin környékén 50 mérföldes körzetben, feltűnt, hogy gyakorlatilag minden faluban és minden városban, az erdőkben és a mezőkön az emberek kiképzésben részesülnek, célba lőnek és különféle katonai gyakorlatokat végeznek... Az egész országból különböző forrásokból a főkonzulátusra érkezett információk szerint mindenütt hasonló érdeklődés tapasztalható a katonai kiképzés és gyakorlatozás iránt. Az ilyenfajta mozgolódást, ha egyszer megindult, nehéz megállítani."

Még jellemzőbb az a titkos memorandum, amely az amerikai kormány számára készült Németország politikájáról. A már említett Vansittart-memorandumhoz hasonlóan ez sem hagy kétséget afelől, mennyire veszedelmesek a nácik tervei nemcsak a Reich szomszédaira, hanem az Egyesült Államokra nézve is.

„A fő cél az, hogy a németek nagyobb részt kapjanak a jövőben a világból, hogy Németország területe kiszélesedjen és az árja faj növekedjen, míg a világ legnagyobb és leghatalmasabb nemzetévé válik és végső soron... megszerzi a világuralmat.

...Németországnak gigászi harcot kell majd vívnia a világ többi részével, hogy szomszédai rovására nőjön naggyá. Németország légi fegyverkezése rohamos ütem-

ben halad. Egy vagy két év múlva több ezer harci repülőgéppel fog majd rendelkezni. A gépekhez szükséges alkatrészek egy részét most az Egyesült Államokban rendelték meg... A nemzetiszocialista mozgalom iszonyú hadigépezetet épít ki... Ez a gépezet korlátolt, tudatlan, és az eszközökben nem válogatós kalandorok ellenőrzése alatt áll."

Hogyan reagáltak az ilyen hírekre Amerikában? Az Egyesült Államok külpolitikai irányvonalának kialakítása bonyolult belpolitikai harcok közepette ment végbe. Miután Japán elfoglalta Mandzsúriát, Németországban pedig hatalomra jutott a hitlerista rezsim, mindjobban erőre kapott a háborúellenes és antifasiszta mozgalom. Az amerikaiak milliói kijelentették, hogy nem hajlandók a tőkések érdekeiért vérüket ontani, ahogy azt az első világháborúban tették. Azt követelték, hogy az ország tartsa távol magát a háborús konfliktusoktól. Persze, ez a követelésük egyáltalán nem volt azonosítható az agresszorokkal szembeni engedékenység politikájával. Ellenkezőleg, az Egyesült Államok munkásai és haladó szervezetei később igyekeztek segítséget nyújtani a fasiszta államok által leigázott népeknek. Mindamellett ezeknek a szervezeteknek, a Kommunista Pártot kivéve, mégsem sikerült eljutniuk odáig, hogy magukévá tegyék a kollektív biztonság jelszavát.

Komoly nézeteltéréseket váltott ki a külpolitikai orientáció kérdése az Egyesült Államok uralkodó köreiben is. „A legközelebbi 2—10 év alatt az általános háború valószínűbb, mint a béke" — így értékelte 1933-ban a nemzetközi helyzetet Cordell Hull, az Egyesült Államok külügyminisztere. Hogyan lehetne a közelgő

háborút az amerikai imperializmus pozícióinak megszilárdítására és expanziós céljainak megvalósítására felhasználni? E körül a kérdés körül bontakozott ki a harc a monopoltőke egyes csoportjai között.

Nagy hadiipari potenciálja és a tőkés világban élvezett politikai befolyása révén az Egyesült Államok akkoriban fontos szerepet játszhatott volna az agresszor megfékezésében. Csakhogy a Fehér Ház visszautasította a Szovjetunió minden olyan javaslatát, amely a kollektív biztonsági rendszer létrehozására irányult. Az Egyesült Államok ezzel sokat ártott a béke ügyének és saját nemzeti érdekeinek. William Z. Foster megállapítása szerint e magatartásnak két oka volt. Először is, az imperialista körök meg voltak győződve róla, hogy a kapitalizmus csakis a fasizmus és a háború segítségével menthető meg. Másodszor, abban reménykedtek, hogy a háború, amelyre Hitler készül, a Szovjetunió ellen irányul majd. Jellemző vallomást találunk erről Sumner Welles, volt külügyminiszter-helyettes könyvében. „A finánctőkés körök nagy részének — írta — az volt a meggyőződése, hogy a Szovjetunió és Németország közötti háború csak a hasznukra válhat. Oroszország, úgy vélték, óhatatlanul vereséget szenved, ez pedig magával hozza a bolsevizmus bukását is."

Mi értelme lehet ilyen körülmények között a kollektív biztonságnak? — okoskodtak ezek a körök. — Inkább segíteni kell Németországot abban, hogy minél előbb talpra álljon és felfegyverkezzen! Ha ezt akadályozzák a versailles-i szerződés feltételei, felül kell vizsgálni őket.

Az amerikai tőke legreakciósabb csoportjainak ezeket a nézeteit nyíltan kifejezésre juttatta Allen Dulles, aki

a leszerelési konferencián az Egyesült Államok küldöttségének a tagja volt. 1934 nyarán már nyilvánvaló volt a konferencia teljes kudarca. A Szovjetunió azt ajánlotta, hogy a konferenciát szervezzék át permanens, időszakonként összeülő szervvé, amely az összes államok biztonságának kérdéseivel, az egyetemes béke védelmével foglalkozik. A szovjet javaslatot támogatta Franciaország, Törökország, a balkáni országok, Kína és több más ország küldöttsége. Az Egyesült Államok és Anglia ellenezte a javaslatot. Ezzel demonstratíven visszautasították a kollektív biztonság eszméjét, amelyről éppen azokban a napokban oly sokat cikkezett a világsajtó. A Fehér Házat vezérlő megfontolásokra Allen Dulles derített fényt a „Foreign Affairs" című folyóiratban. A leszerelési konferencia „hasztalan időpocsékolás — írta. — Európának egy második „békekonferenciára" van szüksége, amelyen a leszerelés „csupán az egyik napirendi pont". A konferenciának helyesbítenie kellene a versailles-i szerződés Németországra vonatkozó igazságtalan döntéseit, hogy rendezzék Németország politikai és területi problémáit szomszédaival.

Az Egyesült Államoknak a keleti paktummal kapcsolatos állásfoglalását illetően érdekes adatokat tartalmaz Hugh Wilsonnak, a leszerelési konferencia amerikai képviselőjének Anthony Edennel, Nagy-Britannia külügyminiszter-helyettesével 1934. július 17-én folytatott beszélgetése. Ennek tartalma különben csak akkor vált ismeretessé, amikor a Foreign Office közzétette az angol fél által készített feljegyzést.

„Tegnap este megbeszélést folytattam Hugh Wilsonnal — jegyezte fel Eden. — A beszélgetés először Bar-

thou angliai látogatását érintette, s Wilson úr kijelentette, hogy igen elégedett az események alakulásában beállt fordulattal. Véleménye szerint őfelsége kormányát a legnagyobb dicséret illeti meg azért, hogy azt, ami valójában csak francia—orosz szövetség volt, sikerült a kölcsönös garancia paktumává kiszélesítenie... Most olyan a helyzet, amilyennek régóta szerette volna látni, bár az utóbbi időben már alig merte remélni, hogy ez valóra válhat. Nevezetesen: mindkét kormány, a francia is, a német is, más-más indítékoktól vezérelve, a közös megállapodás felé húz. Franciaország a keleti paktum megvalósítására törekszik saját érdekeiből kiindulva és a paktumtól remélt biztonságot szem előtt tartva; Németország pedig hasznosnak találhatja ezt a paktumot mint annak eszközét, hogy a fegyverkezés terén gyakorlatilag valóra váltsa egyenjogúságát.

Mindezekből a megfontolásokból kiindulva Wilson úr úgy véli, hogy a szeptember kritikus hónap lehet Genfben. Vajon nem lehetséges-e, hogy őfelsége kormánya, minden rendelkezésére álló eszközt latba vetve, addigra olyan irányban befolyásolja a német kormányt, hogy az konstruktív választ adjon a keleti paktumban való együttműködésre vonatkozó javaslatunkra? Nem lehetne-e például a tudomására hozni, hogy akár olyan értelmű választ is adhatna, miszerint az egyenjogúság gyakorlati elismerésének megtárgyalásával egyidejűleg kész megkezdeni a tárgyalásokat a keleti paktumról? Nézetem szerint ennek a javaslatnak megvannak az előnyös oldalai."

Azonnal szembeötlik, hogy Wilson, ez a tekintélyes és jól tájékozott amerikai diplomata, Simon fentebb ismer-

tetett manőverét ugyanolyan lelkesedéssel fogadta, mint Mussolini. De nem szorítkozott a Simonnak címzett bókokra. Félreérthetetlenül hangot adott ama kívánságának, hogy az angol kormány magyarázza meg Hitlernek a Foreign Office által készített terv előnyeit. Wilson azt ajánlotta, hozzák tudomására a fasiszta birodalomnak, hogy követelhetné Németország egyenjogúságának, vagyis a fegyverkezésre való jogának gyakorlati elismerését mint a paktumhoz való csatlakozás feltételét.

Anglia kormánya sürgősen eleget is tett az amerikai kívánságnak. Eden 1934. július 20-án beszélt Hoeschsel. Wilson javaslata, amelyet Eden a brit kabinet nevében tolmácsolt, meghökkentette a német nagykövetet. Eden — jelentette Berlinbe Hoesch — „nyíltan kijelentette, hogy az angol kormány konstruktív lépésnek tekintené, ha a német kormány egyszerűen kijelentené: számára az egyetlen elfogadható megoldás az, ha *egyidejűleg* (az én kiemelésem — *A szerző*) tárgyalnák Németországnak a paktumhoz való csatlakozását és a fegyverkezés terén való egyenjogúságának elismerését".

Az amerikai diplomácia, miközben a nyilvánosság előtt az Egyesült Államok békevágyát hangoztatta, valójában az európai kollektív biztonság aláásására vett irányt, és előmozdította a Harmadik Birodalom fegyverkezését. Az Egyesült Államoknak a nyugat-európai fővárosokban akkreditált nagykövetei gondosan kerülték az olyan kijelentéseket, amelyek a fenyegető háborús veszély közepette bármilyen mértékben is „korlátozhatnák országukat a szabad választásban". S ha partnereik túlságosan sokat makacskodtak, semmitmondó frázi-

sokkal bújtak ki az egyenes válasz elől. Long például ezt írta Rómából:

„Amikor azt kérdezik tőlem, mi a véleményem a háború lehetőségéről és arról, mikor robbanhat ki, igyekszem kitérni a határozott válasz elől. Ami pedig azt illeti, hogy Amerika milyen álláspontot foglalna el a háború esetén, ezt szoktam mondani: Ha a világbéke megóvására irányuló mélységes és altruista vágyunk ellenére Európa valamilyen szerencsétlen véletlen folytán mégis újabb konfliktusba keveredne, Amerika ennek csalódott megfigyelője lenne."

SZÜKSÉGE VOLT-E LENGYELORSZÁGNAK A BIZTONSÁGRA?

A fasiszta Németországtól leginkább fenyegetett országok között volt Lengyelország is. Azt lehetett volna várni, hogy kormánya az elsők között helyesli és támogatja az európai kollektív biztonsági rendszerre vonatkozó javaslatot. Márpedig a burzsoá Lengyelország, mintha valamiféle sötét erők fogták volna vissza, makacsul olyan politikát folytatott, amely elkerülhetetlenné tette az 1939 szeptemberében bekövetkezett tragédiát.

Lengyelország azokban az években csakugyan sötét erők hatalmában volt: a tőkések és a földbirtokosok reakciós köreinek érdekeit képviselő Piłsudski népellenes rezsimje uralta. Piłsudskiék belpolitikáját a nemzeti kisebbségekkel szembeni nagyhatalmi sovinizmus, a kommunisták és a demokraták elleni terror, külpolitikáját a Szovjetunió gyűlölete jellemezte.

Az európai események alakulása a harmincas években Lengyelországra óriási felelősséget ruházott: az ő magatartásán is múlt a fasiszta Németország részéről fenyegető halálos veszedelem elhárítása. S erre meg is lett volna a mód a Szovjetunióval való szoros együttműködés esetén. Ha a két állam közös erővel száll síkra a békéért, másként alakultak volna az európai erőviszonyok, és kétségtelenül másként alakultak volna az események is. A német hadvezetés nemrég nyilvánosságra került dokumentumai igazolják azt, hogy Nyugat-Európa hadigazdasági erőforrásainak megkaparintása nélkül Németország nem kockáztathatta volna meg a harcot a Lengyelországot fedező Szovjetunió ellen. S ha a német fasiszták rátámadtak volna Franciaországra, a Németország hátában álló Lengyelország és Szovjetunió nem hagyta volna, hogy Franciaországot letiporják.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk egy érdekes tényt. Nyomban azután, hogy Németországban bevezették a fasiszta rendszert, a lengyel kormány nem hivatalos csatornákon át a szovjet vezetők tudomására hozta, hogy „Lengyelország soha, semmilyen körülmények között sem fog össze Németországgal Oroszország ellen". Ez a nyilatkozat Moszkvában kedvező visszhangra talált, de folytatása nem következett. Mint kiderült, Piłsudskiéknál a józan belátásnak ezt a felvillanását az attól való félelem keltette, hogy a nácik, akik Lengyelországot a tengerrel összekötő korridornak és Felső-Sziléziának Lengyelországtól való elszakítását követelték, hozzálátnak majd terveik megvalósításához. Csakhamar azonban a lengyelek elragadtatással láthatták Németországban a kommunisták és a demokraták

ellen alkalmazott megtorlásokat, s most már egy másik perspektíva csábította őket: a Führerrel való barátság. Az uralkodó klikknek ez a lelki rokonszenvből és rövidlátásból született politikája elsősorban Józef Becknek, az akkori külügyminiszternek a nevéhez fűződik. Beck részt vett abban a háborúban, amelyet 1920 tavaszán az imperialisták által bujtogatott úri Lengyelország indított Szovjet-Oroszország ellen, s ennek során sikerült Piłsudski közvetlen környezetébe befurakodnia. Később a párizsi lengyel nagykövetségre nevezték ki katonai attasénak. Miután azonban kiderült, hogy titkos francia katonai dokumentumokat lopott, rövidesen kénytelen volt búcsút mondani Párizsnak és éjszakai életének. Ezután a hadügyminisztériumban dolgozott, majd 1932-ben megkapta a külügyi tárcát.

Nyugati kollégái között Becknek rossz volt a híre. Diplomáciai körökben olyan embernek tartották, akinek a szavára nem lehet adni. Nyílt cinizmusa és gátlástalansága még a sok mindent megért polgári politikusokat is megbotránkoztatta.

A lengyel külpolitika alapjának Beck a Szovjetunió és Németország közötti viszony „kiegyensúlyozását" proklamálta. Ezzel a politikával el akarja kerülni — magyarázta —, hogy az egyik hatalomhoz való közeledés károsan hasson a másikkal való kapcsolatokra. S az akkori lengyel politikának ez a Beck-féle magyarázata azóta is megtalálható a polgári szerzőknél. Csakhogy a dokumentumok tömege — s kiváltképpen a Lipskinak, a hajdani berlini lengyel nagykövetnek a magánlevéltárából nemrég közzétett anyag — fényt derít arra, mi is volt a valódi értelme a feszült szovjet—

német viszony kötelén „egyensúlyozó" Piłsudski és Beck elgondolásának.

A nácikat módfelett nyugtalanította a lengyel—szovjet közeledés lehetősége. Ennek megakadályozása végett úgy határoztak, hogy „befagyasztják" a Lengyelországgal való konfliktust, míg ennek kirobbantására „kedvezőbbre nem fordul a helyzet". A hitleri diplomácia nem fukarkodott a képmutató gesztusokkal. Hitler 1933 májusában Wysocki lengyel követtel folytatott beszélgetésében hangsúlyozta Németország „békeszeretetét" és szomszédja iránti „engedékenységét", a mitikus „keleti veszély" elleni harc „közös feladatait" állítva előtérbe. A német sajtó nagy lármát csapott a „májusi találkozó" körül, amelyet úgy tálalt, mint bizonyítékot arra, hogy a birodalmi kormány tárgyalások útján kívánja rendezni Lengyelországgal való kapcsolatait.

A lengyel stratégák igyekeztek gyorsan reagálni a „csábító" ajánlatra. Vállalták a fasiszta Németországhoz való közeledést azon az alapon, hogy mindkét állam ellenséges érzülettel viseltetik a Szovjetunióval szemben. Sapieha herceg, lengyel nagybirtokos 1933 szeptemberében a nemzetközi helyzetről tartott előadásában így fogalmazta meg az új koncepciót:

„Az előtt a kérdés előtt állunk, hogy előőrsei legyünk-e Európának, amely kelet felé terjeszkedik, vagy utóvédek, akik útját állják a kelet felé irányuló európai expanziónak. Uraim, a történelem megsemmisíti ezt az utóvédet, s országunk csatatérré változik, itt dúl majd a harc a Kelet és a Nyugat között. Éppen ezért Európa elővédeivé kell válnunk, s az a külpolitikai feladatunk, hogy felkészüljünk erre a szerepre, és minden lehető módon

elősegítsük az európai szolidaritást és az európai expanziót..."

A lengyel diplomácia úgy találta, hogy Németországnak a Népszövetségből való kilépése kedvező helyzetet teremtett a megegyezéshez. Megbízták Lipski berlini nagykövetet, hogy közölje a német kormánnyal a megfelelő javaslatokat, amelyek magukban foglalták Lengyelország nyugati határainak garantálását a Birodalom részéről. Józef Lipski gróf, a hajdani császári katona, a német fasiszták csodálója, nagyon alkalmasnak bizonyult erre a misszióra.

Piłsudski ajánlatai jól jöttek Hitleréknek. Németország még éppen csak megkezdte háborús előkészületeit, s szomszédai egyelőre erősebbek voltak nála. Hitler kész volt „ünnepélyesen megígérni", hogy békében él majd velük. „Garantálok én akármilyen határt — mondogatta bizalmasainak —, és aláírok bármilyen megnemtámadási és barátsági szerződést." 1933. november 15-én a lengyel nagykövettel folytatott megbeszélés során a Führer agyba-főbe dicsérte Piłsudskit, s nem győzte hangsúlyozni békés szándékait.

„Nem akarja, hogy kormánya külpolitikáját vér szennyezze be. Ez szöges ellentétben állna világnézetével" — jelentette Varsóba a nagykövet. — „Hitler kijelentette, hogy a háborúnak még a gondolatát is ki kell iktatni a német—lengyel kapcsolatokból; s felajánlotta, hogy ezt rögzítsék egy szerződésben.

S mit mondott a Führer a német—lengyel határokról? A beszélgetésről készült egyik feljegyzésből ítélve, amelyet 1939-ben tettek közzé az ún. Fehér Könyvben, ezt a kérdést még csak nem is érintették. Valójában azonban

Lengyelország kormánya meghamisította az eredeti dokumentumot, kihagyott belőle egy igen fontos részletet. Az ötödik bekezdés végén, ahol a német—lengyel kapcsolatok perspektíváira vonatkozó német álláspontot taglalták, kimaradt Hitler következő mondata: „Lehetséges, hogy a Lengyelországgal való kapcsolatok bizonyos problémáit a jövőben valamikor baráti légkörben lehet majd megoldani, például kompenzáció útján."

A Führerrel folytatott beszélgetésnek ezt a pontját magyarázva Lipski 1933. november 30-án ezt írta Becknek: „...a határok problémáját a kancellárral folytatott beszélgetésben nem érintettük közvetlenül; éppen csak célzott arra, hogy ezeket a kérdéseket el kell tenni későbbi időkre abban a reményben, hogy kedvező körülmények között lehet majd találni olyan megoldást, amely mindkét fél számára kielégítő."

Valójában szovjet területekkel való kompenzálásról volt itt szó, kedvező körülményeken pedig a szocialista állam összeomlását értették, amelyről akkoriban a Nyugat annyit ábrándozott. A német—lengyel tárgyalások azzal zárultak, hogy 1934. január 26-án aláírtak egy nyilatkozatot a vitás kérdések békés rendezéséről. A nyilatkozat aláírása előtt Hitler és Lipski között lezajlott beszélgetés tartalma azt mutatja, hogy itt valójában többről volt szó.

„Hosszú beszédében a kancellár méltatta a lengyel—német kapcsolatok javulásának jelentőségét — jelentette Varsóba Lipski a Führerrel folytatott megbeszéléseiről. — Hangsúlyozta, hogy Keleten milyen felelősségteljes szerep hárul Lengyelországra. Oroszország kérdésére áttérve azt mondta, hogy másokkal ellentétben ő

nem optimista Oroszországot illetően. Többek között attól tart, hogy a jövőben valamikor ez az óriás, amelynél a fegyverkezés igen fenyegető méreteket öltött, veszélyt jelenthet Európára. Traktorokban például Oroszország négyszer erősebb Németországnál. Az orosz—japán konfliktusról szólva annak a véleményének adott hangot, hogy Oroszország Japán dinamikus előretörésének láttán kénytelen lesz feladni távol-keleti pozícióit. Ez esetben lehetőség nyílik arra, hogy egész erejével a Nyugat ellen forduljon. S akkor igen komoly veszély fenyegeti a nyugati civilizációt, különösen, mert Oroszországban már erős gyökereket eresztett a kommunista doktrína. Ebből a szempontból a kancellár igen fontosnak tartja Lengyelország szerepét. Ezt mondotta: Lengyelország a civilizáció utolsó védőbástyája Keleten..."

Hitler és Lipski megbeszélése során tehát nemcsak és nem is annyira Németország és Lengyelország jószomszédi kapcsolatairól volt szó, mint inkább a Szovjetunió elleni összefogásukról. Ezzel magyarázható Lengyelország kormányának a keleti paktummal kapcsolatos állásfoglalása is. Minek kösse meg a kezét a Szovjetunióval való kölcsönös segélynyújtási szerződéssel, amikor szemét elkápráztatják azok a kedvező lehetőségek, amelyek a Szovjetunió és Japán között érlelődő konfliktus eredményeképpen hamarosan bekövetkezhetnek? Lengyelország ezeket a lehetőségeket csakis Németország segítségével tudja kihasználni, Hitler pedig ellenzi a paktumot. Ezt persze nem lehet nyíltan megmondani. S itt lép ismét színre a „diplomácia Mefisztója", ahogy Becket gúnyosan elnevezték. Kijelenti, hogy a szerződés-

tervezet egyelőre nem világos előtte, és további tanulmányozásra szorul.

Mihelyt visszatért a „baráti légkör" megteremtése céljából tett moszkvai látogatásáról, Beck úton-útfélen azt hangoztatta, hogy a keleti paktummal kapcsolatban kételyei támadtak a Szovjetunió őszinteségét illetően.

„Beck továbbra is húzza az időt, és tucatjával talál olyan kérdéseket, amelyek még »tisztázásra« szorulnak — mondotta a varsói francia nagykövet 1934. július 17-én a szovjet ügyvivőnek. — Valójában azonban ellenzi a tervet. Az a nézete, hogy... *Lengyelországnak tulajdonképpen nincs is szüksége ilyen paktumra* (az én kiemelésem — *A szerző*), mert további kötelezettségeken kívül semmit sem várhat tőle. Lengyelországnak, úgymond, van megnemtámadási szerződése a Szovjetunióval és Németországgal, valamint szövetségi szerződése Franciaországgal és Romániával. Mi szükség lenne még egy kölcsönös segélynyújtási paktumra is?... A lengyelek ezt nem akarják, de állásfoglalásukat attól teszik függővé, miképpen reagál majd Németország."

A nyugat-európai diplomácia előtt sem volt titok, mi is az oka a lengyel kormány ilyen álláspontjának. A Foreign Office egyik összefoglalójában egyebek között megállapították: „Lengyelország talán azt akarja, hogy szabad keze legyen arra az esetre, ha az oroszok vereséget szenvednének Japántól..." A lengyel kormányt ugyanakkor erősen befolyásolta az az ellenséges magatartás, amelyet a nemzetközi tőke a Szovjetunióval és a kollektív biztonságra vonatkozó elgondolásával szemben tanúsított.

Augusztus végén Neurath magához kérette Lipskit.

A keleti paktum tervének tárgyalásával kapcsolatban a lengyel—német együttműködésre volna szükség — mondotta neki. — Hogy a rémhíreket elkerüljék, a tárgyalásokat titokban kellene folytatni. Ezután elkísérte Lipskit Hitlerhez.

„A kancellár újból megállapította — jelentette Lipski Varsóba —, hogy Németországnak a paktumhoz való csatlakozása a szovjeteket erősítené, amit ő elvi megfontolásokból nem óhajt, s hogy ez, véleménye szerint, ártana nemcsak Németországnak, hanem egész Európának is.

A kialakult helyzetben Lengyelország állásfoglalásának döntő jelentősége van. Ha Lengyelország, bár szomszédos (mármint a Szovjetunióval — *A szerző*), csatlakozik a paktumhoz, ez megfosztja őt attól a fő érvtől, amellyel rendelkezik. Ez továbbá rákényszerítené álláspontjának megváltoztatására és arra, hogy valamiképpen megalkudjon a nagyhatalmakkal. (Bár a fogalmazás nem egészen szabatos, nyilvánvaló, hogy a »Gleichberechtigung«-ra, az egyenjogúságra gondolt. — *A szerző.*) Másfelől, ha bizonyosan tudná, hogy Lengyelország is elutasító magatartást tanúsít a paktummal szemben, akkor elegendők volnának taktikai lépések, amelyeket viszonylag könnyű megtenni."

Hitler szavainak értelme elég világos. Piłsudski híveinek szovjetellenességére spekulálva felajánlotta, hogy közösen hiúsítsák meg a keleti paktumot. Lengyelország kormányférfiai megtették ezt az öngyilkos lépést. 1934 szeptemberében a két állam kormánya hivatalosan bejelentette, hogy elutasítja a Szovjetunió és Franciaország által javasolt megegyezésben való részvételt.

IV. A HÁBORÚS PROVOKÁTOROK BÁRÁNYBŐRE

EURÓPA „MEGBÉKÉLÉSÉNEK" ANGOL—FRANCIA PROGRAMJA

1935. február 1-én a londoni „Times"-ban rövid közlemény jelent meg, amely szükségképpen aggodalmat keltett az angol burzsoázia körében. A Kommunista Internacionálé nyáron megtartandó VII. kongresszusáról szóló tudósításba provokációs célzattal becsempésztek egy olyan kitételt, amely szerint közeleg „a szovjethatalom bevezetése szerte a világon". Mellette szembeötlik egy másik cikk címe: „A szovjet katonai erő. 940 ezer ember a Vörös Hadseregben. Növekvő katonai kiadások." Mi a magyarázata annak, hogy a lap igyekezett riadalmat kelteni az olvasók körében?

A megfejtés a „Times"-nak ugyanebben a számában található meg Lord Lothian terjedelmes cikkében. A lord Berlinben járt, ott beszélt Hitlerrel, s most beszámolt benyomásairól. A „940 ezer szovjet katonára" csak mint háttérre volt szükség a lord szovjetellenes eszmefuttatásaihoz.

Lothian elég jelentékeny figurája volt az angol politikai életnek. Valamikor a „Round Table" című folyóiratot szerkesztette, majd Lloyd George személyi titkára lett, közvetlenül részt vett a versailles-i békeszerződés

kidolgozásában. Tagja volt a lordok házának, helyettese az India ügyeivel foglalkozó államminiszternek. Tekintélynek örvendett Anglia uralkodó köreiben.

„Lord Lothian — jelentette Berlinbe Hoesch, mielőtt a lord ellátogatott volna Hitlerhez — a legtekintélyesebb nem hivatalos személyek közé tartozik Angliában, s kétségtelenül a legkiemelkedőbb egyéniség azok közül a nem hivatalos angol személyek közül, akik eddig kifejezték amaz óhajukat, hogy a kancellár fogadja őket."

Ezek után nézzük Lothian németországi benyomásait.

A mai európai helyzetet meghatározó legfőbb tény az, hogy Németország nem akar háborút, és kész teljesen lemondani a háborúról mint a szomszédaival való viták megoldásának eszközéről, amennyiben biztosítják számára a tényleges egyenjogúságot — bizonygatja cikkében Lothian. Ezek után felteszi a szónoki kérdést: Vajon meg lehet-e bízni Németországban?

„Úgy vélem, két oknál fogva is — válaszolt mindjárt. — Itt vannak először is Hitler úrnak, a mai Németország vitathatatlan vezérének ünnepélyes nyilatkozatai... Németország egyenjogúságot akar, nem pedig háborút; kész teljesen lemondani a háborúról; Lengyelországgal olyan szerződést írt alá, amely 10 évre kiiktatja a háború szférájából a versailles-i szerződés legkényesebb pontját, a korridort; Németország végérvényesen és örökre elismeri Elzász-Lotaringiának Franciaországhoz való csatolását, és végül (ez a legfontosabb), kész kötelezettséget vállalni arra, hogy nem avatkozik majd be erőszakkal szeretett Ausztriája ügyeibe, amennyiben valamennyi szomszédja ugyanezt teszi. Hitler úr, másodszor, még tovább megy és azt mondja, kész békevágya őszinteségé-

nek bizonyítására megnemtámadási szerződést kötni Németország valamennyi szomszédjával, s a fegyverkezés terén pedig nem követel egyebet, mint egyenjogúságot, és kész elfogadni a nemzetközi ellenőrzést, amennyiben ebbe a megegyezés többi résztvevői is belemennek.

Semmi kételyem afelől, hogy ez az állásfoglalás őszinte. Németország nem akar háborút..."

A Németországgal javasolt egyezmény, a szerző véleménye szerint, 10 évre biztosítaná az európai békét.

„Nem titok, hogy Hitlert, akinek ma is kételyei vannak Oroszországot illetően, mélységesen aggasztja a holnapi Oroszország. A kommunizmust elsősorban militáns vallásnak tekinti, amelynek követői ellenőrzésük alatt tartanak 150 millió embert, óriási területet és kimeríthetetlen természeti erőforrásokat. Oroszország ma minden területen őszintén kívánja a békét, és még sok évig erre fog törekedni. De vajon milyennek mutatkozik majd Oroszország, ha egyszer szervezett, erős és felfegyverzett lesz?...

Vajon meg akarja-e majd ismételni az iszlám diadalmenetét?* S vajon akkor Németországot Európa potenciális ellenségének fogják-e tekinteni vagy pedig előretolt bástyának? A kelet-európai új nemzeteket fenyegető veszélynek-e vagy pedig ezek védelmezőjének?

Ki tudna ma válaszolni ezekre a kérdésekre?"

Lord Lothian cikke afféle manifesztuma volt a megbékéltetés politikájának, amelyet a brit kormány mind határozottabban követett. Miközben Európában egyre nagyobb aggodalmat keltett a fasiszta birodalom kato-

* Lothian itt az arabok VII., VIII. századi hódításaira gondol.

nai potenciáljának rohamos növekedése, a brit kormány Lothian szavaival ezt hirdette: Németország nem akar háborút, éppen csak ki kell elégíteni „törvényes" igényeit. Az igazi veszély Keletről fenyeget... Nem nehéz elképzelni, mennyit ártott ez az Anglia által meghirdetett politika a kollektív biztonság ügyének, s milyen felbecsülhetetlen segítséget nyújtott Hitleréknek.

Burzsoá történészek szeretnék most utólag mentegetni a megbékéltetés politikáját, s ezért olyan látszatot próbálnak kelteni, mintha az csupán egyes politikusok megbocsátható gyengéinek és hibáinak az eredménye lett volna. Robertson angol kutató például azt állítja, hogy „a megbékéltetés fatális politikája, majd a háború egyrészt pszichológiai értetlenségnek és hibás egyezményeknek, másrészt a megtett lépéseknél az időpontok szerencsétlen megválasztásának" az eredménye volt.

A „megbékéltetés" politikájának valódi forrásai rejtve maradtak a nagyközönség előtt. Képletesen szólva, ezek valahol a Himalájában erednek — Anglia európai politikáját mindig a birodalom érdekeinek keretében határozták meg és alakították ki. Anglia hatalmas térségeinek „veszélyes" közelségében izmosodott a szovjetek országa, puszta létének tényével az imperializmus elleni harcra buzdítva a népeket. Az az angol diplomáciában régen meghonosodott hagyomány, hogy másokkal vívassák meg háborúikat, most azt sugallta, hogy a Szovjetunióval szemben a fasiszta Németország a természetes szövetséges. „Emberi gyengéiknek" engedve Simon és az angol burzsoázia ama körei, amelyeknek a nézeteit képviselte, igyekeztek sürgősen feltáplálni Hitlert, hogy elegendő ereje legyen a kommunizmus „kiirtásához".

A londoni békeapostolok politikai irányvonalának kialakulásában természetesen közrejátszottak európai tényezők is. Franciaországot a maga forradalmi hagyományaival, éles társadalmi válságaival és a baloldali erők rohamosan dagadó hullámával mind nagyobb elégedetlenséggel figyelték Londonból. Barthounak az a szándéka, hogy katonai szövetséget kössön a Szovjetunióval, az európai erőegyensúly megbomlásával fenyegetett, fegyveres konfliktus kirobbanása esetén pedig — a fasiszta birodalom elkerülhetetlen vereségével és az egész kontinens „bolsevizálódásával". Ezek a megfontolások csak erősítették a brit politikusokban azt a törekvést, hogy megállapodásra jussanak Németországgal, amelyet sokkal megbízhatóbb és kívánatosabb partnernek tekintettek, mint Franciaországot. Az angol megbékéltetési törekvésnek határozottan franciaellenes mellékíze volt.

„Csak egyetlenegy eszköz van Európa megmentésére — mondotta 1935 tavaszán Simon Hugh Wilson amerikai diplomatának —, s ez Németország bevonása a közösségbe. Nemcsak ő, személy szerint, hanem kormánya is úgy véli, hogy tűrhetetlen bármiféle olyan próbálkozás, amely Németország elszigetelését vagy bekerítését célozza."

Simon állásfoglalása gyakorlatilag egyenlő volt a kollektív biztonság elvetésével, és a „Németországgal való közösség" tervéhez, vagyis a négyhatalmi szerződéshez való visszatérést jelentette. Az angliai társadalmi szervezetek által rendezett „békenépszavazás" azonban, amelyben több mint 11,5 millió ember vett részt, azt mutatta, hogy a nép egyöntetűen a fasiszta hatalmak agresszív mesterkedéseinek megakadályozását kívánja.

A népszavazásban részt vevők 75 százaléka kollektív intézkedések foganatosítása mellett foglalt állást. Ezért, az ország helyzetére és a közvélemény hangulatára való tekintettel, Anglia kormánya úgy döntött, hogy politikáját egy olyan hamis tézissel álcázza, amely szerint éppen a béke megóvása érdekében kell megbékéltetni a fasiszta hatalmakat, kielégítve „jogos" követeléseiket.

Az agresszor megbékéltetésének politikája hívekre talált francia földön is. Franciaországban még mindig tombolt a gazdasági válság, amely ott valamivel később tört ki, mint a többi kapitalista országban. 1935 elején a munkanélküliek száma a hivatalos adatok szerint elérte az 500 ezer főt, valójában pedig háromszor akkora volt. A munkásosztály harcába bekapcsolódott a parasztság és a kispolgárságnak egy jelentős része is. Egységtörekvéseiket erősítette a fasiszta veszély, amelyet az 1934. február 6-i fasiszta puccskísérlet is jelzett. A Kommunista Párt kezdeményezésére az egységes munkásfront talaján kezdett kialakulni a népfront. Ilyen körülmények között a francia burzsoázia legreakciósabb körei hajlottak a Hitlerrel való megegyezésre. Ezeket a köröket képviselte Laval, Barthou utóda a külügyminiszteri székben.

„Ha a burzsoáziának emberekre van szüksége, csak kutatnia kell abban a szemétvödörben, amelybe a szocialisták belehajigálják renegátjaikat." Ezt a megállapítást Laval tette karrierjének hajnalán, amikor a szocialistákhoz tartozott, s ez reá is érvényes jóslatnak bizonyult. Mint a szocializmus renegátját a burzsoázia három ízben miniszterelnöki posztra állította, s 14 ízben lett miniszter. Vagyona szédületesen gyarapodott, s

ugyanilyen gyors ütemben gyűlölték meg a munkások: az 1936-os választások már sok körzetben az „Akasztófára Lavallal!" jelszó alatt zajlottak le.

Mihelyt Laval került a Quai d'Orsay élére, Franciaország a „kétértelműségek politikájának" útjára lépett. Az új miniszter Barthou ügye hű folytatójának vallotta magát, de valójában gyökeresen megfordította az ország külpolitikáját.

„Akinek sikerül biztosítania a békét, az évszázad nagy embere lesz — okoskodott Laval. — Ha megegyezésre jutok Berlinnel és Rómával, már nincs kitől tartanom. Hogy ennek vannak akadályai? Legfeljebb a keleti és a balkáni kis és nagy szövetségesek részéről, valamint magán Franciaországon belül az okos diplomaták és a baloldali politikusok részéről. De sebaj, én ravaszabb vagyok náluk, majd túljárok az eszükön!"

Geneviève Tabouis, a neves újságírónő fejti ki így Laval gondolatmenetét. Laval tevékenységének, amely tele volt intrikákkal és álszent mosolyokkal, s amelyet Franciaországról és a békéről hangoztatott szólamokkal álcázott, egyetlen célja a fasiszta hatalmakkal való megegyezés volt.

Miután ily módon Franciaország is rátért a megbékéltetők útjára, a korábbiaknál jóval közelebb került az angol politikához. 1935 elején a brit kormány kezdeményezésére újabb angol—francia találkozó jött létre, MacDonald és Simon, valamint Flandin francia miniszterelnök és Laval között. A tárgyaló felek a hivatalos kommüniké szerint a Németországgal való közvetlen és hatékony együttműködés megvalósítását tűzték ki fő feladatukul.

A találkozó eredménye Európa megbékéltetésének átfogó programja volt. A dokumentumot olyan stílusban fogalmazták meg, hogy lecsillapítsa a közvéleményt, s ugyanakkor több olyan javaslatot is beleiktattak, amely Németországnak szólt. Az angol—francia diplomácia arra számított, hogy e javaslatok alapján megegyezésre juthat a Harmadik Birodalommal. Csalétkül szánták Hitleréknek azt az ígéretet, hogy feloldják a versailles-i szerződés katonai korlátozásait, s ehelyett Németország egyenjogúsága alapján általános konvenciót kötnek a fegyverzet korlátozásáról. Németországnak viszont ezért meg kell adnia az árat: alá kell írnia több egyezményt, egyebek között az úgynevezett nyugati légi egyezményt. Ennek résztvevői — Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország, Belgium — kötelezettséget vállaltak volna arra, hogy légierőikkel haladéktalanul támogatják a paktumnak azt a résztvevőjét, amelyet ki nem provokált légitámadás ér a paktum valamely tagja részéről.

A tervezett paktum a megbékéltetés korszakának egyik tipikus nyugati politikai konstrukciója volt. Résztvevői között nem szerepelt a Szovjetunió, s kimondatlanul is azt a célt követte, hogy záróhálót hozzanak létre Németország nyugati határai mentén, de keleten szabadon hagyják az eget a náci bombázók számára. A megbékéltetési program egyéb pontjai között említés történt a keleti paktumra is. Minthogy ez nem volt ínyére a náciknak, az angol fél a pont elhagyását javasolta. Franciaországot viszont kötötte számos korábbi hivatalos nyilatkozata a keleti paktumról, s a régi irányvonalától való hirtelen eltérés belpolitikai szempontból veszélyes lehe-

tett volna. Így aztán a kommünikébe belekerült egy olyan kitétel, amely a keleti paktumot „szabadon megköthetőnek" minősítette. Németország ennélfogva legálisan kitérhetett a paktumban való részvétel elől.

Brit kollégáihoz hasonlóan Laval is óvakodott attól, hogy akár a keleti paktumra való rövid utalással is kihívja Berlin haragját. Mit tegyen hát? A diplomáciai gyakorlatban példátlanul álló elhatározásra jutott: február 5-én a londoni német nagykövetségen megjelent Margerie, a francia nagykövetség munkatársa, és tisztázta minisztere álláspontját.

„Ami a keleti paktumot illeti — jegyezte fel Bismarck, a német nagykövetség tanácsosa a beszélgetésről —, Margerie... utalt arra, hogy Barthou egész öröksége a legkisebb mértékben sem elfogadható Laval számára, de belpolitikai megfontolásokból nem tagadhatta meg."

Laval Margerie útján sokkal többet közölt a németekkel, mint amennyit a parlamentben el mert volna mondani. Megmagyarázta, hogy a légi konvencióra vonatkozó javaslatnak segítenie kellene a francia kormányt a Barthou-féle politika fokozatos feladásában. Mihelyt megkötik a légi biztonságra vonatkozó egyezményt — közölte —, első adandó alkalommal minden további nehézség nélkül lehetővé válik a hasonló kölcsönös segélynyújtás a szárazföldön és a tengeren is.

A szovjet kormány átlátott a megbékéltetők ellene irányuló taktikáján. I. M. Majszkij, a Szovjetunió londoni ügyvivője, amikor 1935. február 20-án találkozott Simonnal, minden kertelés nélkül megmondta neki: az a körülmény, hogy Németország oly makacsul szembeszegül a keleti paktummal, jelentős mértékben a paktum-

mal szembeni „hűvös, ha ugyan nem ellenséges" angol magatartással magyarázható. Amikor Simon erre mosakodni próbált, az ügyvivő azt ajánlotta, hogy a brit kormány egy újabb hivatalos nyilatkozattal támogassa a paktumot.

„Simon csak ötölt-hatolt — jelentette a szovjet ügyvivő a Külügyi Népbiztosságnak. — Látszott, hogy nincs ínyére a javaslatom. Eden vette át a szót, és Simont támogatva azt bizonygatta, hogy a brit kormány kényes helyzetben van, hiszen maga nem szándékszik részt venni a keleti paktumban, Németországot mégis rá kellene bírnia a paktumhoz való csatlakozásra."

A WEHRMACHT PERGETI A DOBOT

Hitler, miután Phipps angol nagykövettől 1935. február 3-án megkapta a londoni kommüniké szövegét, legszűkebb vezérkarával együtt bezárkózott, és tíz napig senkit sem fogadott. Lázasan tanakodtak a további taktikáról. Persze a megbékéltetést Berlinben a maguk módján értelmezték. Ebben az egész programban csak egyetlen kérdés érdekelte őket: a „versailles-i láncok" letépése. Minthogy a szerződés szavatolói, Anglia és Franciaország elnézőnek mutatkoztak Németország gyorsított ütemű „titkos" újrafelfegyverzésével szemben, a nácikat mindinkább foglalkoztatta az a gondolat, vajon nem kellene-e egyoldalúan áthágniuk a korlátozásokat. Ettől csupán a Saar-kérdés megoldatlansága tartotta vissza őket. Ezért igyekeztek látszólag „illendően" viselkedni a Népszövetséggel szemben. Miután a Saar-vidék visszakerült

Németországhoz, ez az akadály is elhárult útjukból.* Ráadásul a londoni program nagyon kecsegtető volt. Vajon nem érkezett-e el az ideje annak, hogy önhatalmúlag nekilássanak a hadsereg létrehozásának?

Február 14-én Neurath átnyújtotta Phippsnek a német kormány hivatalos válaszát a londoni programra. A német kormány közölte, hogy kész megkötni a légi egyezményt, a többi javaslatra viszont nem reagált. Első lépésként Berlin azt ajánlotta Angliának, hogy kezdjenek kétoldalú tárgyalásokat. Durván összetákolt kelepce volt ez Simon számára: felkeltve érdeklődését azzal a perspektívával, hogy egyezmény jöhet létre egy Angliát különösen nyugtalanító kérdésben, a légitámadás elleni védelem kérdésében, éket próbáltak verni Anglia és Franciaország közé.

A csel teljes mértékben sikerült. A Foreign Office azt válaszolta a németeknek, hogy örömmel fogadja a német–angol véleménycserére vonatkozó javaslatot, az angol kormány pedig közölte, hogy tárgyalás végett március 8-án Berlinbe fog utazni Simon külügyminiszter. Minthogy ebből világosan kitűnt Nagy-Britanniának az egyezkedésre való hajlandósága, a náciknak lehetőségük nyílt rá, hogy végigjátsszák előre kiforralt diplomáciai játékukat. Az angol kormány március 4-én Fehér Könyvet tett közzé a küszöbönálló alsóházi költségvetési vitá-

* A versailles-i szerződés szerint a Saar-vidék 15 évre a Népszövetség bizottságának igazgatása alá került. A medence szénbányái erre az időre Franciaország tulajdonába kerültek. Ezt követően a Saar-vidék állami hovatartozását illetően népszavazásnak kellett döntenie. Az 1935. január 13-án megtartott népszavazás eredményeképpen a Saar-vidéket visszacsatolták Németországhoz.

val kapcsolatban *, s ez ürügyet szolgáltatott a náciknak arra, hogy „megsértődjenek". Neurath másnap magához kérette Phipps nagykövetet, és közölte vele: Hitler megfázott, s így legnagyobb sajnálatára képtelen fogadni a brit minisztert. A Führer megfázásának „diplomáciai" jellegéhez nem fért kétség. Anglia kormánya kénytelen volt jó képet vágni a rossz mulatsághoz. A kétoldalú tárgyalásokat bizonytalan időre elnapolták. Londonnak nem maradt más választása, mint hogy alkalmazkodjon a német külügyminisztériumhoz.

Március 10-én Hitlerék felröpítettek egy kísérleti léggömböt. Göring magához kérette Price-t, az angol „Daily Mail" szolgálatkész tudósítóját, s közölte vele Németországnak azt a döntését, hogy létrehozza katonai légierejét. Anglia és Franciaország felajánlotta Németországnak a részvételt egy kölcsönös segélynyújtási légi egyezményben — fűzte hozzá magyarázatképpen Göring. — Márpedig hogyan tudna egy állam légierővel segítséget nyújtani, ha nincs légiereje?

Berlinben türelmetlenül várták London reagálását. S minden pontosan úgy történt, ahogy számították. Simon a parlamentben újra olyan kijelentést tett, hogy Berlinbe szándékszik utazni. Hitlerék úgy látták, hogy most már minden kockázat nélkül cselekedhetnek.

1935. március 16-án különkiadásban jelentek meg a berlini lapok, ilyen szenzációs főcímekkel: „Nagy nap

* A Fehér Könyv nyilatkozatot tartalmazott a nemzetközi helyzetről és a fegyverkezésről. Annak indoklására, hogy mi teszi szükségessé az Anglia és a birodalom védelmére előirányzott katonai kiadások növelését, a kormány egyebek között Németország fegyverkezésére hivatkozott.

Németország történetében!" „Lemostuk a vereség gyalázatát!" Németországban bevezették az általános hadkötelezettséget: a német hadsereg békeidőben 12 hadtestből (36 hadosztályból) áll majd. Angol katonai szakértők nyomban kiszámították, hogy a Birodalomnak ily módon 550—600 ezer katona áll majd rendelkezésére. (A francia hadsereg létszáma akkor 300 ezer fő volt.)

„Szombaton (március 16-án) délután — olvasható a német külügyminisztérium Neurath aláírásával megjelent emlékiratában — a birodalmi kancellár az én jelenlétemben sorra fogadta a francia, az angol, az olasz és a lengyel nagykövetet, hogy személyesen tájékoztassa az urakat a kabinet ülésén aznap hozott döntésről, az általános hadkötelezettség bevezetéséről..." Ez az újság, mint várható is volt, valamennyi nagykövetet „meglepte".

A nyugati hatalmak, ahogy a németek előre feltételezték, csupán papíron tiltakoztak. Tiltakozásuk hangneméről tanúskodik például az a memorandum, amelyet Neurath március 18-án, Phipps látogatása után készített.

„Ma felkeresett az angol nagykövet, és átnyújtotta a mellékelt jegyzéket, amely kifejti a brit kormány álláspontját a Wehrmacht kiszélesítéséről szóló törvénnyel kapcsolatban. Visszautasítottam a jegyzék első pontjában foglalt tiltakozást az általános hadkötelezettség egyoldalú bevezetése és a katonai légierő megteremtése kapcsán, s rámutattam arra, hogy Németország a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság megállapítása szerint teljesítette a versailles-i szerződésnek a leszerelésre vonatkozó rendelkezéseit, ugyanakkor azonban a szerződést aláíró többi fél nem teljesítette kötelezettségeit, és ily módon megszegte a szerződést.

Igenlő választ adtam a jegyzék utolsó pontjában foglalt ama kérdésre, hogy szándékunkban áll-e továbbra is tárgyalni a február 3-i angol—francia kommünikében felvetett kérdésekről; csupán azzal a fenntartással éltem, hogy ki kell zárni mindennemű esetleges vitát abban a kérdésben, vajon jogunk volt-e bevezetni az általános hadkötelezettséget. Az angol nagykövet erre azt mondta, hogy ha jól érti, ilyen körülmények között 24-én és az azt követő napokban sor kerülhet az angol miniszter látogatására a korábbi megállapodás szerint."

Az 1935. március 16-i törvény a versailles-i szerződés egyoldalú felbontását és a nyílt fegyverkezésre való áttérést jelentette. Hitler „szombati meglepetése" a megbékéltetési politika közvetlen eredménye volt. A „Pravda" — az Angliára háruló felelősséget hangsúlyozva — ezt írta:

„Ha a német kormány tüntetően elutasít mindennemű biztonsági garanciát, és lázasan fegyverkezik, hogy Európát egy újabb háborúba sodorja, úgy erre a lépésre csak a brit imperializmus állásfoglalása bátorította fel... Az angol imperializmus minden erejével gáncsolja azoknak összehangolt cselekvését, akikre a fasiszta Németország fegyverkezése közvetlen veszélyt jelent..."

AZ UAL UAL-I INCIDENS: A FARKAS ÉS A BÁRÁNY

De Bono tábornok, gyarmatügyi miniszter, a Palazzo Veneziában felkereste Mussolinit, hogy négyszemközt beszéljen vele. Mint hajdani résztvevője a hírhedt marcia su Romának (menetelés Rómába), amelynek eredmé-

nyeképpen aztán az országban bevezették a fasiszta rezsimet, tegező viszonyban volt az olasz diktátorral. „Tudod — fejtegette a tábornok —, ha ott háború lesz, s te méltónak és képesnek tartasz rá engem, rám kellene bíznod a hadjárat vezetését."

Etiópiáról volt szó. De Bono ismerte a Ducénak és környezetének elgondolásait, s igyekezett megragadni az alkalmat becsvágyó céljai érdekében. Mint a fasiszta milícia hajdani feje és a Matteotti * ellen intézett merénylet egyik szervezője, arra számított, hogy fényes katonai győzelemmel lemoshatja magáról ezt a sötét foltot.

„A Duce mélyen a szemembe nézett — írja emlékirataiban De Bono —, és rögtön így válaszolt:

— Persze.

— Nem tartasz túl öregnek? — kérdeztem.

— Nem — felelte —, mert nincs vesztegetni való időnk.

Attól a perctől a Ducéban végképp kialakult az a vélemény, hogy az ügyet legkésőbb 1936-ban rendezni kell... Ez 1933 őszén történt. A Duce senkit sem avatott be a tervezett kelet-afrikai hadjáratba; csak mi ketten tudtunk róla."

Ezzel megkezdődött az Etiópia elleni rablótámadás előkészítése.

Etiópiát, az akkor már egyetlen független afrikai országot a XIX. század végétől az afrikai kontinensen osztozkodó imperialista rablók falkái vették körül. Ha-

* Giacomo Matteotti az olasz szociáldemokraták egyik vezetője volt. A fasiszták 1924. június 10-én meggyilkolták, mert parlamenti beszédében bírálta Mussolini terrorista módszereit.

marosan nagy, jól felfegyverzett olasz hadsereg nyomult be az ország belsejébe, ám a bátor nép megsemmisítő csapást mért az agresszorra: 1896-ban Aduánál az olasz hadsereg teljes vereséget szenvedett. Ez után a győzelem után Etiópia „megjelent" a világ politikai térképén.

A következő évtizedekben az ország élete az imperialista hatalmak közötti marakodás által megszabott szűk, veszélyekkel teli mederben folyt. Olaszország és Anglia megpróbálta közösen uralma alá vonni Etiópiát, mesterkedéseiket azonban Franciaország megakadályozta. 1923-ban Franciaország felvétette Etiópiát a Népszövetségbe. Austen Chamberlain és Mussolini 1925 decemberében az ország felosztásáról újabb titkos egyezményt kötött, de a francia sajtó ezt leleplezte, s így az kudarcba fulladt. Olaszország ekkor igyekezett valamilyen más utat találni elgondolásainak valóra váltásához. 1928-ban barátsági szerződést kötött Etiópiával.

Közben Etiópiába fokozatosan behatoltak a francia, az olasz, az angol, az amerikai és egyéb cégek. 1930-ban Etiópia pénzügyeinek rendezésére Addisz-Abebába érkezett Colson amerikai tanácsos. Meglepően nagy aktivitást fejtett ki a távoli Japán. Az Etiópiába importált áruk 60 százalékát, ezen belül a behozott textíliák 80 százalékát Japán szállította.

Etiópia fölött különösen beborult az ég az országot látszólag nem érintő 1929—1932. évi nagy világgazdasági válság után. Olaszország gazdasága óriási megrázkódtatásokat élt át. A dolgozók elnyomorodása, a munkanélküliség hatalmas méreteket öltött, a kis- és középvállalkozók tömegével mentek tönkre, sőt már a legnagyobb bankokat és trösztöket is csőd fenyegette. A tömegekben

egyre fokozódott az elkeseredés és a harag, mindjobban terjedt köztük az antifasiszta hangulat. Harcukat a népellenes rezsim ellen az Olasz Kommunista Párt irányította.

A fasiszta kormány, hogy mentse a burzsoázia hatalmát, kegyetlen megtorlásokhoz folyamodott a kommunistákkal és általában a haladó munkásokkal szemben. Ugyanakkor óriási összegeket költött a hitelintézetek és az iparvállalatok részvényeinek és kötelezvényeinek felvásárlására, hogy megóvja őket a csődtől. A fasiszta állam sok iparágban vezető nagyvállalatok részvényese vagy társtulajdonosa lett, az állam mögött megbúvó monopoltőkések maroknyi csoportja pedig gyakorlatilag kezébe kaparintotta az ország egész gazdaságának irányítását.

Mussolini, aki nagy mestere volt a tömegek ámítására rendezett színjátékoknak, személyi presztízsének erősítése céljából újabb népszavazási cirkuszhoz folyamodott. 1933 végén feloszlatták a parlamentet, s 1934 márciusára új választásokat írtak ki — titkos szavazással. A választó két lapot kapott: egy zöld-fehér-piros (tehát nemzeti) színűt, rajta az „igen" szóval, s egy üreset, amely „nem"-et jelentett. A választó szavazófülkébe léphetett, hogy ott tegye az urnába az egyik vagy a másik lapot. Ezzel aztán vége is volt a szavazás titkosságának. A fel nem használt lapot ugyanis le kellett adni a bejáratnál álló fasiszta milicistának. Milánóban az ipari munkások még ilyen körülmények között is több mint 5000 üres lappal vágták oda a néma, de határozott „nem"-et a Ducénak.

A válság éveiben rendkívüli módon megerősödtek az

olasz imperializmus agresszív törekvései. „Olaszország inkább sziget, mint félsziget... Afrika partjai és szíve felé nyúlik. Olaszországnak két történelmi célja van: Ázsia és Afrika — mondotta egyik beszédében Mussolini. — Olaszország minden más országnál alkalmasabb arra, hogy Afrikát teljes mértékben bevonja a civilizált világba. Olaszország a Földközi-tenger térségében ismét a Nyugat és a Kelet egyesítésének történelmi funkcióját tölti be; pozíciója jogává és kötelességévé teszi e feladat teljesítését. Nem törekszünk privilégiumokra vagy monopolisztikus helyzetre, de azt kívánjuk és követeljük, hogy a »szerencsések«, a jóllakottak és immár konzervatív beállítottságúak, ne állják útját a fasiszta Olaszország e kulturális, politikai és gazdasági expanziójának."

Gazdaságának viszonylagos gyengesége és több fontos stratégiai nyersanyaggal való ellátatlansága visszatartotta a fasiszta Olaszországot attól, hogy egymaga szálljon szembe vetélytársaival. Mussolini ezért igencsak örömmel fogadta Hitler hatalomra jutását. Úgy látta, hogy ezáltal növekszik a presztízse a fasiszta rendszernek, amelynek atyja ő volt. Igaz, hogy Közép-Európában és a Balkánon érdekellentétekkel is kellett számolni, de ugyanakkor a revansista Németország megkötötte a kezét Franciaországnak, Olaszország legfőbb földközi-tengeri konkurrensének. Mivel Európában megváltoztak az erőviszonyok, a nyugati hatalmak pedig lemondtak a kollektív biztonságról és a fasiszta államokkal kacérkodtak, kedvező lehetőségek kínálkoztak a háborús kalandokhoz. A Duce úgy döntött, hogy előbbre hozza régi tervének megvalósítását, Etiópia elfoglalását.

1933 őszén Olaszország készülődni kezdett az agresz-

szióra. 1934 elején Rómába rendelték Vittorio Ruggiero ezredest, az Eritrea olasz gyarmat területén állomásozó királyi hadtest parancsnokát, aki egyúttal addisz-abebai katonai attasé is volt (elég furcsa összekapcsolása volt ez a tisztségeknek!). A római megbeszélésekről hamarosan hírek szivárogtak ki: Ruggiero azt a megbízatást kapta, hogy szervezze meg Etiópiában a politikai felforgató tevékenységet, és mihelyt erre Rómából megadják a jelt, gondoskodjon megfelelő ürügyről a hadi cselekmények megindításához.

Körülbelül ugyanabban az időben Baistrocchi tábornok, a hadügyminiszter helyettese Mussolinitól azt az utasítást kapta, hogy dolgozzon ki tervet Etiópia gyors elfoglalására. A tábornoknak aggályai voltak: egy ilyen hadjárat, távol Olaszországtól, amikor a csapatokat és a fegyverzetet a Szuezi-csatornán kell átszállítani, amelynek kulcsa Anglia kezében van, túlságosan veszélyes helyzetet teremt. A Duce megnyugtatta: a támadásra csak akkor fogja kiadni a parancsot, ha az előzetes politikai akciók eredményeképpen „se a demokráciák a tőlük függő kisantant országokkal, se Németország nem gördíthetnek már semmiféle akadályt ennek útjába".

Ez a kijelentés nemcsak arról tanúskodik, hogy az olasz diktátor csak olyan „harci tettekre" vállalkozott, amelyeknek teljes veszélytelenségéről megbizonyosodott. Ez arra is utalt, hogy kiindulópontja az agresszió büntetlenségébe vetett hite volt.

1934 tavaszán, éppen azokban a napokban, amikor Mussolini Olaszország ama kötelességéről szónokolt, hogy Afrikát bevonja a civilizált világba, a Palazzo Veneziában titkos ülést tartottak. Megjelent Badoglio

tábornok, a vezérkar főnöke, De Bono gyarmatügyi miniszter és Suvich külügyminiszter-helyettes (a külügyminiszteri posztot maga Mussolini töltötte be). A napirenden az Eritrea és Etiópia határán foganatosítandó „védelmi intézkedések" kérdése szerepelt. E „védelmi intézkedések" jellegéről a Mussolini készítette összefoglalás adhat képet:

„1. A védelmi intézkedéseket a legrövidebb időn belül be kell fejezni.

2. A védelmi intézkedések befejezése után tanulmányozni kell az akció közvetett provokálásának kérdését Etiópia részéről.

3. Ami Etiópiával kapcsolatos általános irányvonalunkat illeti, olyan politikát kell folytatnunk, amellyel elkerülhető, hogy bármiféle akadályokat gördítsenek katonai előkészületeink útjába, tehát olyan politikát, amely a lehető legnagyobb mértékben a barátsági szerződésre épül...

4. A legmélyebben hallgatni kell arról, ami Franciaország és Nagy-Britannia kormányának a katonai előkészületek politikájával kapcsolatos állásfoglalását illeti."

Mussolininak azonban nem sikerült titokban tartania a katonai előkészületeket. Ugyanazon év augusztusában az amerikai katonai attasé a következő információt küldte Washingtonba:

„*Katonai előkészületek az Abesszínia elleni hadműveletekre.* Megbízható forrásokból szerzett értesülések szerint az olasz hadsereg vezérkara tervet dolgozott ki Abesszínia elfoglalására és megszállására. A kapott információ szerint a hadműveletek fenti tervének végrehajtása cél-

jából máris megkezdték az előkészítő intézkedéseket, amelyek magukban foglalják a hadfelszerelési készletek felhalmozását és a területek planírozását újabb repülőterek építéséhez. Az utóbbi két hétben a fegyveres erőkkel kapcsolatban álló emberek meg a gyarmati közigazgatásban vagy a külügyminisztériumban dolgozó személyek nyíltan vagy burkoltan a »várható abesszíniai hadműveletekről« beszéltek, »amelyeknek célja Olaszország gyarmatbirtokainak kiszélesítése«...

Amennyiben a nevezett hadműveletekre sor kerül, az olasz haderő vezetését Graziani tábornokra bízzák, aki a kirenaikai gyarmati háború egyik vezetőjeként vált ismertté, és jelenleg az udinei hadtest parancsnoka. A katonai tervek 100 000 ember és nagyobb repülőkötelékek, köztük bombázók bevetését irányozzák elő. Közölték, hogy a fő erőket két oszlopra osztják, az egyik északról (Eritrea felől) nyomul előre Addisz-Abeba felé, a másik délről (Szomáliföld felől) támad a főváros irányában. A légierő egyik fő feladata az Addisz-Abeba és Djibouti közötti közlekedési vonal (a Franciaország tulajdonában levő vasút) szétrombolása lesz..."

1934 decemberében a hírügynökségek jelentéseiben felbukkant egy név, amelyet Európában addig nemigen ismertek: Ual Ual. A kíváncsiak megkeresték a térképen az alig észrevehető kis pontot Etiópia keleti részében, az országot az Adeni-öböltől elválasztó Brit Szomáliföld és az Indiai-óceán partján elterülő Olasz Szomáliföld közötti csücsökben. December elején Ual Ualban véres esemény játszódott le, amely magára vonta az egész világ figyelmét.

„Az angol—etiópiai határmegállapító bizottság —

Franciaország és Olaszország etiópiai gazdasági együttműködésének néhány kérdéséről.

— Tudják-e önök, hogy Mussolini egy tucatnyi banánt sem szed össze azon a területen, amelyet a Szaharában és Djibouti közelében átengedtem neki? — tréfálkozott Laval. — Ennek fejében viszont Olaszországnak kell ott Franciaország helyett rendőri erőket fenntartania. A legfontosabb pedig az, hogy Mussolini nem fogja többé támogatni Németországot a fegyverkezés kérdésében. Az alku során odaadtam neki az ingemet, de elhoztam az övét a mandzsettagombokkal együtt!

Laval élcelődései természetesen nem nyugtathatták meg azokat, akik tudni akarták az igazságot. Miután kiszivárgott néhány részlet a római látogatásról, a gyanú csak tovább fokozódott. A francia—olasz tárgyalások január 6-án reggel kezdődtek. Délelőtt a felek egyeztették álláspontjukat az osztrák kérdésben. Amikor rátértek a legfontosabb és legnehezebb problémára, Afrikára, az ügy elakadt. Este Laval a francia nagykövetségen — a Palazzo Farnesében, a fényűző reneszánsz kori palotában — fogadást adott a Duce tiszteletére, 11 órakor Laval és Mussolini kettesben félrevonult tárgyalni. „Minden rendben van" — jelentette ki mosolyogva Laval az egyik francia újságírónak, amikor éjfél után visszatértek a vendégekhez. Másnap csakugyan aláírták a közös közleményt és a tárgyalások napirendjén szereplő többi kérdésben kötött egyezményeket. Lehetséges, hogy éppen ezen a találkozón kötött a szocializmus két renegátja titkos egyezséget Etiópia rovására?

Laval később megpróbált mosakodni, és többször visszautasította az ellene felhozott vádakat. Annyit

azonban elismert, hogy Mussolininak szabad kezet adott az Etiópiába való békés behatolásra.

Érdekes részletet tartalmaznak ezzel kapcsolatban Blondelnek, a római francia nagykövetség volt tanácsosának az emlékiratai. Blondel ott volt a tárgyalásokon.

„Mussolini szempontjából ez az egyezmény, amely szabad kezet adott neki Abesszíniában, az első lépés volt Abesszínia meghódítása felé. Ehhez (1935) októberben látott hozzá. S amikor az év végén Laval egy személyes levelében — amelyet titkárságának egyik munkatársa vitt el, s amelynek másolata a nagykövetségen megvolt — írásbeli igazolást próbált szerezni januári tárgyalópartnerétől arra vonatkozólag, hogy nem volt köze az olasz agresszióhoz, Mussolini kitért a kérés elől. Sőt figyelmeztette Lavalt egyik balszerencsés kifejezésére, amelyet Laval nem tagadott, de amelynek értelmezését vitatta: »Most Önnek szabad keze van.« Ami engem illet — folytatta Blondel —, ezt a levelezést olvasva úgy vélem, hogy a Farnese-palotában tartott négyszemközti beszélgetés mindkét résztvevője egyszerűen szántszándékkal kitért a számára megfelelő kétértelműség tisztázása elől." *

A Lavallal kötött alku felbátorította Mussolinit. „A nemzetnek, hogy egészséges maradjon, huszonöt éven-

* „1940 júniusában — írja Geneviève Tabouis —, amikor a francia kormány evakuál majd Párizsból, és mindenki azzal lesz elfoglalva, hogy megsemmisítse vagy összegyűjtse iratait, ismeretessé válik, hogy a Laval római látogatásának anyagát tartalmazó dossziéban benne van a Ducénak két levele, amelyet Lavalhoz intézett. A Duce nyomatékosan figyelmeztette bennük Lavalt ígéreteire..."

ként háborút kell viselnie" — mondotta Mussolini Suvich külügyminiszter-helyettesnek. A francia—olasz egyezmény aláírása napján De Bonót Eritreába küldték, hogy előkészítse az Etiópia ellen északról indítandó hadműveleteket.* Februárban megkezdték két hadosztály (30 000 katona) és 10 000 útépítő munkás Afrikába átszállítását. Február 27-én az olasz kormány bejelentette, hogy készen áll „bármilyen váratlan eseményre". Közben a vezérkar részletesebben kidolgozta az invázió terveit, és szeptemberre tűzte ki a hadműveletek megkezdését.

Mussolininak az agresszió megindítása előtt számításba kellett vennie azt is, hogy a hadjárat kimenetele szempontjából döntő jelentősége van Anglia állásfoglalásának. Ha Anglia lezárja a Szuezi-csatornát, az afrikai olasz csapatok teljesen utánpótlás nélkül maradnak.

Január 29-én Leonardo Vitetti, a londoni olasz nagykövetség tanácsosa nem hivatalos látogatást tett a Foreign Office-ban. Tájékoztatta az angolokat Laval és Mussolini titkos egyezményéről, s tolmácsolta az olaszok ama kívánságát, hogy hangolják össze etiópiai érdekeiket. „Ez a lépés udvarias célzás volt arra, hogy ha Olaszországnak szabad kezet hagynak, az angol érdekeket nem éri majd károsodás" — írja Ivone Kirkpatrick, a tekintélyes angol diplomata, Mussoliniről készített tanulmányában.

* Az előkészületek szálai Mussolini kezében futottak össze. Mint kormányzó egyúttal betöltötte a külügyminiszternek, De Bono Afrikába távozása után a gyarmatügyi miniszternek, a hadügyminiszternek, valamint a haditengerészet és a légierő miniszterének a posztját is.

Anglia nem sietett a válasszal. Hiszen ha a Vörös-tenger térségében megerősödnek Olaszország pozíciói, könnyen veszélybe kerülhetnek a Birodalom közlekedési útvonalai. Emellett Londont nyugtalanította az etiópiai Tana-tó sorsa. A Tana-tóból ered a Nílus, a Nílus látja el vízzel Egyiptomot, s Egyiptom a brit imperializmust táplálta. Az ember azt hitte volna, ez feltétlenül arra készteti majd Angliát, hogy határozottan útját állja Olaszország kelet-afrikai mesterkedéseinek.

Ám a Simon környezetéhez tartozó emberek egészen más aggályoknak adtak hangot. Ha Anglia megakadályozza Mussolinit Etiópia elfoglalásában — mondották —, a Duce rezsimje megbukik, s Olaszország a bolsevikok uralma alá kerül. Hogy ez mennyire játszott szerepet a brit kormány állásfoglalásában, az nem ismeretes. A kérdés tanulmányozására létrehozott különbizottság mindenesetre arra a következtetésre jutott, hogy Angliának Abesszíniában és a vele szomszédos országokban nincsenek olyan életbevágó érdekei, amelyek miatt szembe kellene szállnia Olaszország hódító terveivel.

Nem csekély jelentősége volt egy másik meggondolásnak. A brit külügyminiszter éppen azokban a napokban dolgozta ki „fixa ideájának", a négyhatalmi egyezménynek egy újabb változatát. Ennek megvalósításához pedig nagy szüksége volt a Ducéval való barátságra. 1935 februárjában Simon közölte a királlyal, hogy legfőbb gondja volt az olasz—etiópiai konfliktusban olyan álláspontot elfoglalni, amely „nem gyakorol kedvezőtlen befolyást az angol—olasz kapcsolatokra".

Anglia belpolitikai helyzetére és a nemzetközi közvélemény hangulatára való tekintettel Simon számára

igen kockázatos volt ez az irányvonal. Nemcsak a miniszteri székébe kerülhetett, hanem minden törekvését meghiúsíthatta. Ám a feladat nehézsége nem riasztotta vissza a Foreign Office fejét. Egy ideig hallgatott — Róma nem kapott hivatalos választ. De az első adandó alkalommal Simon a hallgatását legalább olyan sokatmondóvá tudta tenni, mint Laval a célzásait. Ezt az alkalmat a stresai konferencia szolgáltatta.

A három hatalom stresai konferenciájának zárónyilatkozatába bekerült egy képmutató mondat, amely szerint a konferencia résztvevői „minden megfelelő eszközzel szembeszállnak a szerződések bármilyen egyoldalú felbontásával, ami a békét veszélyeztetheti".

— Az európai békét — javasolta Mussolini.

Laval, aki a konferencián Franciaországot képviselte, elmosolyodott. MacDonald és Simon hallgatott. A módosítási javaslatot tehát elfogadták.

„Mussolini, nem minden ok nélkül, arra a megállapításra jutott — írja emlékirataiban Churchill —, hogy a szövetségesek hallgatólagosan elfogadták nyilatkozatát, és készek szabad kezet hagyni neki Abesszíniában."

Milyen szerepet játszott az etiópiai tragédiában az Egyesült Államok? Erre vonatkozólag egyet-mást elárul a külügyminisztérium úgynevezett diplomáciai naplója.

1934. december 17-én az etióp császár személyi titkára Colson amerikai tanácsos előtt célzást tett arra, hogy a kormány azt latolgatja, nem kérhetné-e fel közvetítésre az Egyesült Államokat az olaszokkal való konfliktusban. Erről az óvatos diplomáciai puhatolózásról másnap már tudomása volt Hull külügyminiszternek. Abban az időben az amerikaiak már jókora dossziéval rendelkeztek

Olaszország Etiópia elleni agressziójának előkészületeiről. E dokumentumok között figyelemre méltó az a távirat, amelyet 1934. szeptember 22-én Moszkvából küldött Bullitt.

„Az olasz nagykövet ma közölte velem — írja Bullitt —, hogy véleménye szerint Franciaország és Olaszország között megállapodás jött létre Abesszíniára vonatkozólag. Elmondta, hogy Anglia a múlt évben határozott ígéretet tett arra, hogy nem avatkozik be Olaszország abesszíniai lépéseibe, függetlenül azok jellegétől, s hogy Franciaország most kész hasonló álláspontra helyezkedni. Megkérdeztem tőle: vajon ez azt jelenti, hogy a közeljövőben megindulnak a hadi cselekmények? Ezt válaszolta: véleménye szerint Abesszínia, mihelyt felismeri, hogy senki a világon nem segíti, hamar letesz majd a függetlenségre vonatkozó túlzott elképzeléseiről, és beleegyezik Olaszország indokolt követeléseibe, s ennek eredményeképpen nem kell majd erőt alkalmazni."

Hull kétségkívül szem előtt tartotta Bullitt információját, amikor 1934. december 18-án elküldte választáviratát Addisz-Abebába. Ebben utasította az amerikai ügyvivőt, hogy gondosan kerüljön minden olyan megnyilatkozást, amely felbátoríthatná az etiópiai kormányt arra, hogy az Egyesült Államok közvetítését kérje.

Formájában finom, de tartalmában annál durvább válasz volt ez Etiópia kérésére. Az amerikai lépésnek hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy Etiópia lemondjon „a függetlenségre vonatkozó túlzott elképzeléseiről", vagyis kapituláljon a fasiszta Olaszország előtt.

Gondoljuk csak meg: 1928. augusztus 27-én Párizsban az Egyesült Államok kezdeményezésére írták alá az

Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország, Etiópia és sok más állam képviselői a Briand—Kellogg-paktumot.* Ez a paktum a háborúról mint a nemzeti politika eszközéről való lemondást rögzítette. Nem csodálatos tehát, hogy bekövetkezett, amitől az Egyesült Államok félt. Az etiópiai kormány a következő jegyzékkel fordult az amerikai kormányhoz:

„Minthogy Etiópia kormánya aláírta a Briand—Kellogg-paktumot, amelynek kezdeményezője az amerikai kormány volt, Őfelsége I. Hailé Szelasszié császár azzal bízott meg, kérjem fel az Önök kormányát arra, hogy tanulmányozza, milyen eszközökkel lehetne biztosítani, hogy Olaszország mint e paktum résztvevője eleget tegyen kötelességének."

Az amerikai diplomácia kényes helyzetbe került. Fokozta a nehézségeket, hogy a konfliktus rendezésére a Népszövetség kulisszái mögött tett angol—francia kísérletek meddőnek bizonyultak. Csaknem azzal egyidejűleg, hogy Etiópia kérése befutott Washingtonba, megérkezett a hír, hogy az Eden által javasolt „rendezési" variáció meghiúsult, mivel nem felelt meg — Mussolininak. Etiópiának gyakorlatilag le kellett volna mondania függetlenségéről Olaszország javára, s ennek fejében megkapta volna a „teve-korridort" — a kijárást a Vörös-tengerhez. Csakhogy a Ducénak most már ez sem volt elég, az Etiópia fölötti mandátumot követelte a Népszövetségtől. Az amerikai kormány úgy oldotta meg a helyzetet, hogy 1935. július 5-én a következő képmutató jegyzéket küldte Addisz-Abebába:

* A Szovjetunió 1928. szeptember 6-án csatlakozott a paktumhoz.

„Kormányom — írta Hull —, érdekelt lévén abban, hogy a világ minden részében fennmaradjon a béke, megelégedéssel látja, hogy a Népszövetség már foglalkozott az Önök Kormánya és Olaszország Kormánya között sajnálatos módon támadt vitával a békés rendezés céljából, s most ezt a kérdést döntőbírák vizsgálják. Kormányom reméli, hogy bármilyenek is a tények és bármi is a vita lényege, az ezzel foglalkozó döntőbírósági szervnek sikerül olyan megoldást találnia, amely mindkét érdekelt kormányt kielégíti.

Emellett — s ez igen fontos — a párizsi paktum (vagyis a Kellogg-paktum — *A szerző*) tételeinek fényében, amelyet hatvanegy más állam mellett Olaszország is, Etiópia is aláírt, kormányom nem tudja elhinni, hogy e paktum résztvevői közül bármelyik is egy másikkal szemben a békés eszközökön kívül bármilyen más lépéshez is folyamodna a konfliktus rendezése céljából, vagy eltűrné olyan helyzet kialakulását, amely összeegyeztethetetlen a paktum tételeivel."

1935 nyara forró nyár volt Amerika politikai életében. Az Egyesült Államok európai és távol-keleti nagykövetei hosszú idő óta egy nagy háború aggasztó tüneteiről számoltak be.

Határozni kellett arról, milyen külpolitikát folytasson az Egyesült Államok kormánya, s ekörül heves harc dúlt a monopoltőke különböző csoportjait képviselő demokraták és republikánusok között. Az előbbiek az amerikai nép demokratikus meggyőződésére apelláltak, az utóbbiak a békevágyára spekuláltak: arra, hogy nem óhajt a monopóliumok érdekeiért háborúba sodródni. Valójában azonban a két burzsoá tábor között csak taktikai

nézeteltérések voltak. Egészükben véve az uralkodó körök abból indultak ki, hogy az újabb háború előnyös lesz, mivel azzal kecsegtet, hogy a hadviselő országoknak teljesített szállításokon óriási profitokat zsebelhetnek be, gyengíthetik konkurrenseiket, s elérhetik a piacok és befolyási övezetek újrafelosztását az amerikai tőke javára. Ám legfőképpen abban reménykedtek, hogy sikerül majd likvidálniuk vagy alaposan megingatniuk a Szovjetunió pozícióit, hogy sikerül biztosítaniuk az Egyesült Államok világhegemóniáját.

Ennek az emberiségre nézve veszélyes politikai irányvonalnak első pillantásra ártalmatlannak látszó formát adtak a semlegességi törvénnyel, amely a demokraták és a republikánusok kompromisszumából született. Ez a törvény lehetővé tette a Fehér Háznak, hogy kivárja az események további alakulását és szabadon manőverezhessen. A washingtoni kongresszusi képviselők pontosan abban az időben egyeztették a törvény végleges szövegét, amikor a fasiszta Olaszország összevonta csapatait Afrikában. Magát a törvényt szinte az utolsó pillanatban fogadták el, amikor politikai manőverük szempontjából már halaszthatatlanná vált: 1935. augusztus 31-én. Etiópiában véget ért az esős időszak, s bármelyik nap várható volt az olasz invázió megindulása.

A semlegességi törvénnyel kötelező embargó alá helyezték a hadviselő országoknak való fegyvereladást. Formálisan azonos eljárást proklamáltak a konfliktusban részt vevő mindkét féllel szemben, valójában azonban a törvény az agresszor kezére játszott. Hátba döfte az agresszió áldozatát azzal, hogy megfosztotta a védelemhez szükséges fegyverek beszerzésének lehetőségétől.

A törvény ugyanakkor megengedte a hadviselő államokkal való egyéb kereskedelmet. Ez előnyös volt a fasiszta Olaszországnak, amelynek amerikai nyersanyagokra volt szüksége hadiipara zavartalan munkájához.* De mit kezdhetett Etiópia a vasérccel vagy a gyapottal, amikor nem voltak acélgyárai vagy robbanóanyagot gyártó üzemei?

A MEGBÉKÉLTETÉSI POLITIKA ELSŐ KÁRVALLOTTJA

1935. október 3-án az olasz csapatok hadüzenet nélkül benyomultak Etiópia területére. A fasiszta légierő bombázta Aduát. Kitört az olasz—etiópiai háború.

Ugyanazon a napon Rómában hivatalos kommünikét tettek közzé. Ebben cinikusan azt állították, hogy az Etiópiában végrehajtott mozgósítás veszélyes helyzetbe hozta az Afrikában állomásozó olasz csapatokat. A továbbiakban a kommüniké megállapította:

„...az a szüntelen véres agresszió, amely Olaszországot az utóbbi tíz év alatt sújtotta és amelyet okmányokkal bizonyított az olasz memorandum**, ily módon új szakaszhoz érkezett, amelyet nagyobb arányú cselekmények és szélesebb méretek jellemeznek; ez olyan komoly és közvetlen veszélyt von maga után, amely nyilvánvaló,

* Az amerikai—olasz kereskedelem a háború kitörése után nagyon megélénkült: értéke a korábbi időszakhoz képest havi 25 000 dollárról 600 000 dollárra emelkedett.

** Az olasz kormánynak arról a memorandumáról van szó, amelyet 1935. szeptember 4-én terjesztett a Népszövetség elé.

és amelynek elhárításához a legelemibb biztonsági szempontok haladéktalan intézkedéseket sürgetnek.

Az eritreai főparancsnokság erre való tekintettel azt a parancsot kapta, hogy a helyzetnek megfelelően cselekedjék.

Az olasz csapatok elfoglalnak néhány előretolt állást erődítményeink vonalán túl."

Az olasz—etiópiai konfliktussal kapcsolatos eseményektől nem tarthatta távol magát a Népszövetség, amely az „igazság uralmának" bevezetését tekintette feladatának.

„A Szövetség tagjai — olvasható az Egyességokmányban — kötelezik magukat arra, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják, és minden külső támadással szemben megóvják ...

... Ezennel kimondatik, hogy minden háború vagy háborúval való fenyegetés, akár közvetlenül érinti a Szövetség bármely tagját, akár nem, a Szövetséget a maga egészében érdeklő ügy, és a Szövetségnek ilyenkor kötelessége, hogy a nemzetek békéjének fenntartására alkalmasnak és hathatósnak mutatkozó minden intézkedést megtegyen."

Olaszország agressziója nyilvánvaló volt, s a világ figyelme a Népszövetség felé fordult. A Népszövetségnek cselekednie kellett.

A nemzetközi szervezetet gyakorlatilag kormányzó Anglia és Franciaország igen nehéz helyzetbe került. Az a veszély fenyegetett, hogy ha most igazán akcióba lép a Népszövetség, vége az Olaszországgal való barátságnak, s szertefoszlik a fasiszta hatalmakkal való angol—

francia együttműködés reménye. El kell ismerni, hogy a genfi hangadók korán megérezték ezt a veszélyt. Mihelyt tudomásukra jutott, hogy az etióp császár az Ual Ual-i incidenssel kapcsolatban a Népszövetséghez óhajt fordulni, nyomban megpróbálták eltántorítani a hivatalos panasztételtől. Rómába pedig egyre-másra küldték a tanácsokat, hogy kövessék Lyautey francia tábornok bölcs példáját, aki alig egy évtizeddel korábban úgy tiporta le a marokkói felkelést, hogy a felkelőket éheztetéssel és szomjaztatással fegyverletételre kényszerítette.

Ám Mussolini hallani sem akart ilyesmiről. Ambíciói kielégítéséhez ágyúdörgésre, egy fegyvertelen nép fölött aratott ragyogó győzelemre volt szüksége. Az újabb véres csatával akarta elfeledtetni az aduai vereséget és helyreállítani Olaszország „becsületét" az imperialista rablók között. London és Párizs még arra is hajlott, hogy Etiópiát (bár az a Népszövetség tagja volt!) angol—francia—olasz mandátum alá helyezzék, de az olasz diktátor visszautasította bőkezű ajánlataikat.

Az olasz seregek etiópiai inváziója nyomán az Egyességokmány alapján azonnal felmerült a szankciók kérdése. De mi történt? „A Népszövetség — jegyezte meg emlékirataiban Churchill — hozzálátott Abesszínia megmentéséhez, eleve abban a meggyőződésben, hogy semmivel sem állhatja útját a benyomuló olasz seregeknek."

Anglia és Franciaország taktikája a Népszövetségben arra redukálódott, hogy kibontsák a vitorlákat, de horgonyon maradjanak, vagyis „az agresszió elleni harcosok" szerepében tetszelegjenek, s ugyanakkor ne rontsák meg kapcsolataikat Mussolinival. Szankciókat hirdettek

meg, de a katonaiakat azonnal elvetették. A Népszövetség embargó alá helyezte fegyverek és néhány más áru Olaszországba szállítását, és pénzügyi rendszabályokhoz folyamodott. A „kategorikus" tilalom csak az ócskavasra és a vasércre terjedt ki, a kőolajat, a rúdacélt és a nyersvasat viszont nem érintette (márpedig az olasz ipar általában éppen ezt használta).

Az Egyesült Államok a semlegesség lobogója alatt kihasználta a katonai konjunktúrát. Az Olaszországba irányuló olajexport 140 százalékkal növekedett az előző évekéhez viszonyítva, az afrikai olasz gyarmatokra irányuló olajexportjuk pedig több mint tízszeresére. Jóval nagyobb mennyiségben szállítottak ócskavasat, acélt, gyapotot, gépkocsikat is. Az Egyesült Államokkal és Németországgal folytatott kereskedelem bővítésével az olasz kormány kompenzálni tudta azt, hogy leállt a kereskedelmi forgalma a Szovjetunióval és a Népszövetség néhány más olyan tagországával, amely részt vett a szankciókban. Németország és az Egyesült Államok részesedése Olaszország exportjában a szankciók időszakában 54 százalék volt, importjában pedig 42 százalék.

Etiópia kétségbeejtő helyzetbe jutott. Az Olaszország által létesített blokád és az imperialista hatalmak embargója folytán az ország nem juthatott hozzá a szükséges fegyvermennyiséghez. Az ország védelmezői olykor kénytelenek voltak lándzsával harcolni páncélosok ellen. S a bátor hazafiak még így is súlyos csapást mértek az ellenségre. 1935 végén sikerült megállítaniuk az északról és délről megindított olasz támadást. Az agresszor erre mérgező harcgázokat és nemzetközi egyezménnyel tiltott dumdum lövedékeket vetett be. A sebtében felállított

egészségügyi sátrak zsúfolásig megteltek sebesültekkel, nem volt elegendő gyógyszer, kötszer.

„Etiópia kormánya — mondotta a Népszövetségben az etiópiai képviselő, Tekle Havariat — emlékezteti a Közgyűlést arra, hogy az olasz kormány... a legtökéletesebb pusztító fegyvert, a legfejlettebb civilizáció és egyben a legszörnyűbb barbárság fegyverét alkalmazza, amelynek létezéséről az etiópiai népnek fogalma sem volt. Etiópia kormánya felszólítja a Népszövetség valamennyi tagját, vessék latba tekintélyüket, hogy útját állják ennek a gyilkos munkának, amely egy fegyvertelen ország ellen irányul."

Etiópia egyetlen őszinte barátja ezekben a nehéz napokban a Szovjetunió volt. A szovjet kormány, hogy elejét vegye a fasiszta agresszió kirobbanásának, már 1935. szeptember 5-én határozottan elítélte az olasz imperializmus tevékenységét, és emlékeztette a Népszövetség tagjait a béke védelmével kapcsolatos kötelezettségeikre.

„Kétségtelen háborús veszéllyel van dolgunk; olyan agresszióval a veszélyével, amelyet Olaszország képviselője sem tagad, hanem ellenkezőleg, maga is megerősít — mondotta a Népszövetség Tanácsának ülésén a szovjet küldött. — Szabad-e semmibe vennünk ezt a veszélyt és megfeledkeznünk az Egyességokmány 10., 11. és 15. cikkéről? Vajon nem jelentené-e ez a Népszövetség Egyességokmányának durva megszegését? S vajon az Egyességokmánynak az egész Tanács részéről való megszegése nem jelentené-e az egyezmény teljes megtagadását és felszámolását?"

A Szovjetunió véleménye szerint a Népszövetségnek

minden eszközzel meg kell akadályoznia két tagja között a fegyveres konfliktust, hiszen csak így töltheti be feladatát, amely létének értelmét adja. S amikor megindultak a harcok, a Szovjetunió arra használta fel népszövetségi tagságát, hogy előmozdítsa a fasiszta agresszor megfékezését és Etiópia megsegítését. „A Szovjetunió küldöttsége — jelentette ki a szovjet képviselő a Népszövetség Tanácsának 1935. október 10-i ülésén — kötelességének tartja megerősíteni arra való készségét, hogy a Népszövetség többi tagjával együtt eleget tegyen mindazon kötelezettségeinek, amelyek az Egyességokmányból kivétel nélkül valamennyiükre hárulnak."

Amikor a Népszövetség több tagja különböző ürügyekkel kitért a Népszövetség által hozott határozatok teljesítése elől, s nem alkalmazta Olaszországgal szemben a szankciókat, a Szovjetunió rámutatott arra, milyen veszélyes ez a béke ügye szempontjából. „Ha a Népszövetség a béke támasza akar lenni, nem jótéteményekre, vagyis az önkéntességen alapuló szankciókra, hanem egyetemes kötelezettségekre van szükség. Ha nincs meg a kötelezettségeknek ez az egyetemessége, a Népszövetség nem is töltheti be azt a szerepet, amelyre igényt tart."

Az afrikai olasz agresszió elleni harcot a szovjet diplomácia összekapcsolta az egyetemes béke megszilárdítására és az európai kollektív biztonsági rendszer létrehozására irányuló erőfeszítésekkel. A Szovjetunió képviselője a Népszövetség Tanácsának egyik ülésén kijelentette: „Az akcióegység a legbiztosabb eszköz annak a konfliktusnak a likvidálására, amely gyarmati terjeszkedési törekvésekből keletkezett, a Népszövetség egyik

tagjának a területi integritását és nemzeti függetlenségét fenyegeti és veszélyt jelent az egész emberiségre nézve. Egyúttal az akcióegység lehet a záloga a kollektív biztonság mielőbbi megvalósulásának, egy olyan rendszer létrehozásának, amely elejét venné annak, hogy bárki is további kísérleteket tegyen az általános béke megbontására azáltal, hogy kikezdi a legérzékenyebb pontokon."

Az amerikai, az angol és a francia monopoltőke szembehelyezkedett a Szovjetunió által ajánlott politikai irányvonallal. Anglia és 1934 végétől Franciaország is a megbékéltetés politikáját folytatta, amely a fasiszta hatalmakkal szembeni engedékenységgel, rabló terveik ösztönzésével volt egyenlő. Ugyancsak hasonló irányba hatott Washington semlegességi törvénye.

A nyugati hatalmak politikája az olaszok mellett felbátorította a német fasisztákat is. 1936. március 7-én a német csapatok, megsértve a versailles-i szerződést és a locarnói egyezményt, átkeltek a Rajnán, és elfoglalták a volt demilitarizált övezetet. Franciaország ismét láthatta a német imperializmus acélszuronyait. 1936 májusában az olasz csapatok bevonultak Addisz-Abebába. A római Palazzo Venezia erkélyéről Mussolini kikiáltotta az Olasz Birodalom megalakulását. Japán az agresszió kiterjesztésére, egész Kína leigázására készült. Világszerte megnövekedett a háborús veszély. Hitlerék németországi hatalomra jutásuktól az újabb világháború kirobbantásáig már megtették a fele utat.

V. A TENGELY ÉS OLAJOZÓI

A NYUGATI DIPLOMÁCIA „TITKOS BETEGSÉGE"

A burzsoá Európa a harmincas évek derekán furcsa látványt nyújtott. Németország, miután a nyugati hatalmak hallgatólagos beleegyezésével letépte „Versailles láncait", erőteljesen fegyverkezett. A Harmadik Birodalom hadiüzemei éjjel-nappal dolgoztak, s a kontinens fölött tornyosuló sötét felhő félelmetes méreteket öltött. S mit tettek a nyugati hatalmak? „Németország módszeresen készülődött a háborúra, s ugyanakkor úgy látszott, nincs semmi, ami a nyugati demokráciákat felvillanyozhatná és cselekvésre késztethetné" — vallja meg emlékirataiban Kirkpatrick, a berlini nagykövetség tanácsosa.

Egyedül a Szovjetunió emelte fel a szavát, hogy figyelmeztesse a népeket a fenyegető háborús veszélyre, és a helyzet reálisabb értékelésére bírja a Nyugat politikusait. „Vajon a Népszövetségnek örökre afféle »váróteremnek« kell lennie? — mondotta a Szovjetunió külügyi népbiztosa a Népszövetség 1936. szeptemberi plenáris ülésén. — Az olyan agresszorral, aki egész politikáját a durva anyagi erő fölényére építi, akinek diplomáciai arzenáljában nincs más, mint szemérmetlen követelések,

blöffök vagy fenyegetőzések és a partnerek kész tények elé állítása, csakis ugyanilyen keményen lehet bánni az erőviszonyok józan felmérése alapján. Minden figyelmeztetgetés és kérlelés, kiváltképpen pedig a törvénytelen és értelmetlen követeléseivel szembeni engedékenység és a gazdasági lekenyerezés csupán a gyengeség benyomását kelti benne, erősíti saját erejébe vetett hitét, és további engesztelhetetlenségre, további törvénytelen cselekedetekre ösztönzi...

Szeretném mindjárt előrebocsátani, hogy nem holmi blokkok létrehozását sürgetem, mert tudom, hogy egyes szuperpacifisták szemében a blokk egyenlő a mumussal. Én nem új blokkokat követelek. Szívesen megelégszem a már meglevő blokkal, a Népszövetséggel, a kölcsönös védelem és a kölcsönös segélynyújtás céljából tömörült békeszerető országok blokkjával. Csupán azt követeljük, hogy ez a blokk valóban szervezze meg a kölcsönös segélynyújtást, hogy idejében állítson össze olyan akciótervet, amely elejét venné a váratlan eseményeknek, és a blokkon kívül folyó háborús szervezkedéssel szemben biztosítaná a hatékony kollektív ellencsapást."

Csakhogy a burzsoá Európa kormánykörei sehogysem akartak odahallgatni az ilyen figyelmeztetésekre. Sőt, a Harmadik Birodalomban fenyegető méreteket öltő fegyverkezési hajsza ellenére rokonszenvvel viseltettek a németek iránt. A külföldi látogatók serege, köztük sok angol, csak úgy özönlött a Rajna partjára. Különböző árnyalatokat képviselő politikusok és üzletemberek elragadtatással nyilatkoztak Hitlerék eredményeiről. Különösen nagy irigységgel nézték a „példás rendet": a munkások nem gyűléseztek, nem tüntettek, nem sztráj-

koltak. Igaz, kényeskedve fintorogtak, amikor azt hallották, hogy az országban mindenfelé koncentrációs táborok épültek. Ám szívesen elnézték Hitlernek az ilyen „túlkapásokat", hiszen a koncentrációs táborokban főképp kommunistákat tartottak. A látogatók természetesen szerették volna közelebbről megismerni a nácik vezéreit; ez sokuknak sikerült 1936 őszén, a berlini olimpiai játékok idején. Az olimpiát nagy pompával rendezték meg, hogy ezzel is hangsúlyozzák a Harmadik Birodalom virágzását. Németország új urai erélyes, de szívélyes embereknek tűntek, hamar sikerült kölcsönös megértésre jutni velük. Előzékenységüket pedig egyszerűen elragadónak találták, kiváltképpen olyan alkalmakkor, mint a Goebbels szervezte „itáliai éjszakák", amelyeken egyszerre több mint ezer embert láttak vendégül egy tó közepén.

Az új Mekkába zarándoklók között szerepelt Lloyd George is, aki az első világháború idején Anglia miniszterelnöke volt. A hajdani káplár abban a nagy megtiszteltetésben részesítette, hogy fogadta magánvillájában a Bajor-Alpokban. A kandalló előtt a Führer mellett ülve Lloyd George elrévedezve nézte a havas hegycsúcsokat, és elégedetten emlékezett vissza arra, hogy már a versailles-i konferencián is ellenezte a „karthágói békét". Németországnak — mondotta akkor — eléggé erősnek kell lennie ahhoz, hogy ellenálljon az Oroszország felől jövő befolyásnak...

A Führer erre hosszú előadást tartott neki a kommunizmus veszélyéről. Az őszülő brit politikus válaszképpen az Anglia és Németország közötti szoros kapcsolatok szükségességét hangsúlyozta.

— Teljes szívemmel egyetértek önnel — felelte Hitler, patetikusan melléhez szorítva a kezét.

Hazatérése után Lloyd George elragadtatással számolt be útjáról. Magasztalta Hitler vonzó egyéniségét, s békés szándékairól próbálta meggyőzni az angolokat. „Ó, ha Angliában volna valaki, aki ilyen remek tulajdonságokkal rendelkezik!" — lelkendezett. Naivitása még a mesebeli Piroskáénál is nagyobb volt, hiszen nem kérdezte, miért olyan nagyok és élesek a jó nagyanyó fogai.

„A háború előtti években — jegyzi meg Kirkpatrick — valamennyi angliai párttól sok politikus látogatott Németországba, s kisebb-nagyobb mértékben mind beleestek ebbe a hibába. Hitlert olyan politikusnak tekintették, aki ugyanahhoz az iskolához tartozik, mint ők, aki talán ingerlékenyebb és veszedelmesebb, de mégiscsak rokonuk. Valamennyien úgy vélték, hogy sikerül majd Hitlert józan belátásra bírniuk; s ha később az ügyek olyan baljós zsákutcába futottak, ez jelentős mértékben éppen annak a következménye, hogy rosszul bántak vele. Valamennyien igyekeztek adandó alkalommal megértetni vele, hogy Németország erőszak alkalmazása nélkül is elérheti jogos igényeinek teljesítését."

Az olyan próbálkozásokat, hogy az agresszorok megbékéltetésére irányuló politikát félreértésekkel és hibákkal magyarázzák, természetesen nem lehet komolyan venni. Ennek a politikának a gyökerei azokban a katasztrofális megrázkódtatásokban keresendők, amelyeket a tőkés világ az 1929—1933-as gazdasági világválság éveiben élt át. A munkásosztály forradalmi megmozdulásainak erejétől megrémült burzsoázia kapva kapott a

fasizmuson. Ezt a tendenciát erősítette a népfront zászlaja is, amelyet 1936-ban Spanyolországban, utána pedig Franciaországban bontottak ki. A burzsoázia már-már úgy látta, hogy csakis a Gestapo kínzókamrái menthetik meg a „szabad világot". A nyugati nagytőke a fasiszta hatalmak felhizlalására és a velük való megegyezésre irányuló politikát természetesnek és elkerülhetetlennek tartotta.

A hozzáférhető angol és francia diplomáciai okmányok a vizsgált időszakra vonatkozólag rendkívül szegényesek. Az amerikai külügyminisztérium nyilvánosságra hozott levelezése azonban valamelyest fellebbenti a „képmutatás fátylát" a nyugati diplomácia titkairól. Amerikai kollégáikkal folytatott beszélgetéseik során Anglia és Franciaország politikusai sokkal többet mondtak el, mint amennyit mind a mai napig papírra mernek vetni. Ezek közé az emberek közé tartozik például Flandin francia külügyminiszter. A vele folytatott tárgyalásokról készített jelentésében az Egyesült Államok párizsi nagykövete 1936. március 8-án ezt írta: „...megkérdeztem tőle, vajon az ő véleménye szerint Németországnak vannak-e háborús szándékai. Nézete szerint Németországnak szándékában áll elfoglalni és bekebelezni a demilitarizált övezetet, amelyet azután már minimális erőkkel is megtarthat; ez pedig lehetővé teszi a Reichnek, hogy figyelmét dél és kelet felé: Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország és Oroszország felé fordítsa. S szerinte az ilyen akciók veszélye végső soron teljesen reális."

1936 május második felében Bullitt, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete, amikor átutazóban Párizs-

ban járt, megbeszélést folytatott Léger-vel, a francia külügyminisztérium államtitkárával. „Léger azt mondta — állapította meg Bullitt —, hogy Németország a francia és a belga határ mentén húzódó erődítményvonal megépítésével kínai falat emel Európa köré. Franciaország és Anglia el lesz szakítva Közép- és Kelet-Európától, s valamennyi közép- és kelet-európai állam ki lesz szolgáltatva Németországnak...

Amint a német erődítmények építése befejeződik, Közép-Európának már nem lehet más választása, mint elfogadni Németország uralmát."

Ugyanezt Bullitt már valamivel előbb is jelentette annak alapján, amit a moszkvai lengyel nagykövet mondott neki arról, milyen hatást keltett Varsóban a rajnai övezet remilitarizálása. „A lengyel nagykövet, aki most tért vissza Varsóból, s aki Beck legközelebbi barátai közé tartozik, annak a véleményének adott hangot, hogy Hitler következő lépése Ausztria bekebelezése lesz, nem sokkal azután pedig Beneš lesz kénytelen térdre borulni Berlin előtt" — közölte Bullitt.

Az okmányok tehát nem a burzsoá politikusok „naivitásáról" tanúskodnak. Tudomásuk volt a fasiszta Németország háborús készülődéséről. Csak abban a számításukban tévedtek, hogy Hitler katonái kelet felé, a Szovjetunió ellen indulnak majd, nem pedig a Nyugat ellen.

Hogy az agresszorokat egyedül a Szovjetunió által ajánlott kollektív rendszabályok segítségével lehet megfékezni, s Nyugat-Európát csakis így lehet megmenteni a német hegemóniától, azt szovjetellenes nézetei dacára is belátta például Messersmith, az Egyesült Államok

bécsi nagykövete. Miután a németek bevonultak a rajnai övezetbe, Messersmith az Európában kialakult helyzetet értékelve rámutatott annak veszélyére, hogy túlságosan megnövekszik majd a Harmadik Birodalom hatalma.

„Nem kétséges — írta Washingtonba 1936. március 9-én —, hogy Németország március 7-i aktusának eredményeképpen az európai események fejlődése igen fontos pontjához ért...

Németország mai rezsimjével szemben csak egyetlen bánásmód lehetséges: könyörtelenül durva akcióira ugyanolyan határozott állásfoglalással kell válaszolni. A német kormány korántsem biztos pozícióinak szilárdságában, s ami a népi támogatást illeti, a párt helyzete az országban bizonytalanabb, mint hatalomra jutása óta bármikor. Jóllehet, a rajnai övezet megszállása tetszik a németeknek, többségük kételkedni fog abban, hogy ez a lépés ésszerű volt, és tart majd következményeitől. Ám ha a fait accompli ezúttal is beválik a kormánynak, mint a múltban már annyiszor, ki veheti rossz néven, ha a német nép egyre növekvő többségét áthatja az a hit, hogy Németország végeredményben legyőzhetetlen, s hogy olyan misszió hárul rá, amelyet Európa feletti uralma bevezetésével kell teljesítenie?... Németország még nem készült fel a háborúra, nem kész rá még akkor sem, ha mellé áll Olaszország; s ezt a tényt a hatalmaknak nem szabad szem előtt téveszteniük, amikor a március 7-i német aktussal kapcsolatos állásfoglalásukat meghatározzák. Németországot sok belső tényező gyengíti, de ezek az egymást követő sikerek új erőt adnak a Nemzetiszocialista Pártnak, amely lázas izgalmában azt

reméli, hogy sikeres lépéseivel meg tudja majd hosszabbítani létét mindaddig, amíg maga is képes lesz döntő csapást mérni. Szinte bizonyosra vehető, hogy a hatalmak mostani határozott állásfoglalása nem vezetne háborúra, s hogy ez az egyetlen, ami még véget vethet a német programban előirányzott fait accomplik sorozatának.

Európának most el kell döntenie: kész-e szembenézni a tényekkel? Egyelőre még nem késő. Talán túlzás azt mondani, hogy ez az utolsó esélye Európának arra, hogy végső soron megóvja magát a nagy háború katasztrófájától; de sok jel azt mutatja: hogy ez igenis fordulópont, s hogy itt dől el, vajon a további fejlődés a háború vagy a béke irányában halad-e."

Hogy eltereljék a figyelmet az Egyesült Államok akkori, nem túlságosan vonzó politikájáról, az amerikai hivatalos publikációk összeállítói olykor közzétesznek olyan dokumentumokat, amelyek rávilágítanak az angol—francia diplomácia legtitkosabb elgondolásaira a második világháborút közvetlenül megelőző időszakban. Ezek közé sorolható Hugh Wilsonnak, az Egyesült Államok berni nagykövetének a jelentése.

„Kétségtelen bizonyítékaink vannak arra, hogy Németország lendületes és intenzív erőfeszítéseket tesz a háborús felkészülésre — írta. — ...mind általánosabbá válik az a vélemény, hogy ez a nagyméretű és gyors ütemű német fegyverkezés *csakis az agresszió céljait szolgálhatja* (az én kiemelésem — *A szerző*). Feltételezem, hogy ezzel a megítéléssel a kontinens legtöbb államférfiának mély meggyőződését fejezem ki.

Úgy látszik, mindenütt az a vélemény alakult ki, hogy a német agresszió nem irányulhat a Nyugat ellen.

Németország bízvást mindent elkövet majd, nehogy Nagy-Britanniának aggodalmai támadjanak Belgiummal és Hollandiával kapcsolatban. Mostani politikáját az a törekvés jellemzi, nehogy valamiképp megsértse Nagy-Britanniát. Még a franciák közül is nyilván sokan abban a meggyőződésben élnek, hogy nincs okuk a keleti határ felől vagy Belgiumon és Hollandián át jövő támadástól tartaniuk. Általánosan elterjedt vélemény az, hogy ha Németország agressziót tervez, akkor az kelet felé vagy a Duna mentén lefelé irányul..."

Ezt mondják a dokumentumok. A burzsoá diplomaták tehát pontosan tudták, hogy a nácik a következő lépésüket már a Harmadik Birodalom területén kívül teszik meg. Mégis a legkülönbözőbb kifogásokkal és ürügyekkel próbálták meghiúsítani a kollektív biztonság megteremtésére vonatkozó szovjet javaslatokat. A nyugati politikusok, miközben a Népszövetség ülésein hűvös udvariassággal hallgatták a Szovjetunió képviselőjét, inkább azon törték a fejüket, mit csináljanak a „keleti hadjáratra" készülő német fasiszták útjába eső Lengyelországgal.

Ebből fakadt London és Párizs diplomáciájának „titkos betegsége".

A FÉLELEM BÉRE: A „BE NEM AVATKOZÁS"

„Amikor azt olvasom, hogy jelentékeny számú német náci és olasz fasiszta Spanyolországba megy, hogy elpusztítson óriási számú orosz bolsevikot és francia kommunistát, ez sajnálattal tölt el — írta Winston Churchill

a Pireneusi-félszigeten lejátszódó véres dráma napjaiban. — De ha a szívemre hallgatok, feltétlenül az az érzésem, hogy ha mindezek a felfegyverzett turisták Spanyolországban annyira kiirtják egymást, hogy közülük csak a sajtó képviselői maradnak életben, akik ezt közlik velünk, ez bizonyos fokig Nagy-Britannia érdekeit és biztonságát szolgálja."

A fasiszta lázadás és a spanyolországi olasz—német intervenció megítélésében nagyon eltérő vélemények uralkodtak Nyugat-Európa és Amerika politikai köreiben. Mindamellett a burzsoá világot leginkább éppen azok a „szívbéli érzelmek" jellemezték, amelyekről Churchill írt. Az „óriási számú orosz bolsevik és francia kommunista" említése azt bizonyítja, hogy az ijedt ember a saját árnyékától is fél: hiszen éppen a vörös Spanyolország győzelmétől való félelem, ezen túlmenően a spanyol példa forradalmasító hatásától való rettegés, no meg az a sanda számítás, hogy a spanyol harcmezőkön összecsap majd a Szovjetunió Németországgal és Olaszországgal — mindez együttesen magyarázza meg a benemavatkozási politikát, amelyet a nyugati hatalmak a spanyolországi polgárháborúval kapcsolatban folytattak.

Berlin és Róma titkos levéltári anyagaiból kitűnik, milyen sokáig táplálta a nyugati hatalmak szándékos tétlensége, a Népszövetség erőtlensége az agresszorokban a teljes büntetlenség érzését. Érdekes ezzel kapcsolatban az a beszélgetés, amelyet Mussolini Göringgel folytatott, amikor az 1937 januárjában Rómába látogatott az akkor létrehozott fasiszta „tengely" szilárdságának demonstrálása végett. Más problémák között a tárgyalópartnerek kitértek a spanyol problémára is. Göringnek arra a kér-

désére válaszolva, hogy milyen reakció várható a nyugati hatalmak részéről, Mussolini a reá jellemző cinizmussal kifejtette ama meggyőződését, hogy arról az oldalról nem fenyeget semmiféle veszély.

„Nem kell... nyugtalankodni — mondotta —, mivel semmi ok sincs arra, hogy a Népszövetség által létrehozott mechanizmus, amely már három ízben tétlenkedett*, negyedszerre hirtelen működésbe jöjjön... Az angol konzervatívok nagyon félnek a bolsevizmustól, s ezt a félelmüket jól fel lehetne használni politikai célokra."

Ezzel Göring is egyetértett. „A konzervatív köröket (az angolokat — *A szerző*) nagyon aggasztja ugyan Németország hatalma — jelentette ki —, de mindennél jobban félnek a bolsevizmustól, s ez lehetővé teszi, hogy gyakorlatilag számíthassunk a Németországgal való együttműködésükre."

Hogy az olasz—német diplomácia milyen otromba formában használta fel az antikommunizmust igazi spanyolországi céljainak álcázására, azt jól mutatja Cianónak az a kijelentése, amelyet Phillips előtt, az Egyesült Államok római nagykövete előtt 1936 november végén tett.

„Megjegyezte — jelentette a nagykövet Washingtonba —, hogy az amerikai sajtó bizonyos része nem érti meg a spanyol konfliktussal kapcsolatos olasz állásfoglalást; hogy Olaszország igyekszik megmenteni a nyugati civilizációt a kommunista uralomtól, ennyi az

* Nyilván Japán északkelet-kínai agressziójáról, Olaszország etiópiai inváziójáról és a rajnai övezet német remilitarizálásáról van szó.

egész. Úgy véli, ha az amerikai közönség felismerné, valójában milyen veszélyes lenne a kommunizmus felülkerekedése a világnak ebben a részében, inkább méltányolná az olasz kormány erőfeszítéseit. Kifejezte reményét, hogy megmagyarázom ezt kormányomnak, s én biztosítottam őt efelől."

Teljesen más kép tárul elénk a fasiszta hivatalok belső használatra szánt dokumentumaiból. Ezekben a hadászati szempontok szerepelnek első helyen: a spanyolországi helyzetet a tengelyhatalmaknak Angliával és Franciaországgal való majdani összecsapása szempontjából mérlegelik.

„A nemzeti Spanyolország törekvései végső soron Franciaország és Anglia ellen irányulnak — olvasható az egyik emlékiratban, amelyet a német külügyminisztérium 1938 októberében Hitler számára készített. — ...Aligha kell külön rámutatni arra, hogy a nemzeti Spanyolország fentebb vázolt céljai teljesen megfelelnek a mi érdekeinknek és Olaszország érdekeinek. A Pireneusi-félszigeten támadt katonai és politikai vákuum kitöltése, ami jelentős mértékben már megtörtént, gyökeres változást idéz elő Spanyolország helyzetében. Azok a szavak, amelyeket Mazarin 1659-ben a pireneusi béke megkötése után mondott — hogy a Pireneusok nem léteznek többé, vagyis Franciaország háta biztosítva van egy onnan jövő támadással szemben — elvesztették értelmüket. Franciaországnak és gyarmatainak kapcsolata problematikussá válik. Gibraltár elveszti értékét, az angol flottának a tengerszoroson való áthaladása Spanyolországtól függ majd — nem is beszélve arról, hogy a Pireneusi-félszigetet fel lehet majd használni a tenger-

alattjárókkal, a könnyű tengeri erőkkel, valamint a légierővel folytatandó legkülönbözőbb hadműveletekhez. Az európai konfliktus, amelyben a Berlin—Róma-tengely Angliával és Franciaországgal áll majd szemben, teljesen más képet kap, ha egy erős Spanyolország csatlakozik a Berlin—Róma-tengelyhez..."

A Franco-féle lázadás azonban az első naptól kezdve a nép erőteljes ellenállásába ütközött. A lázadók helyzete eleinte még a német megfigyelők jelentései szerint is kilátástalan volt.

„A lázadás kitörése óta tapasztalható fejlemények... világosan utalnak a kormány növekvő erejére és sikereire, valamint a lázadók soraiban bekövetkezett megtorpanásra és bomlásra — állapította meg 1936. július 25-én Schwendemann, a madridi német nagykövetség tanácsosa. — A szemben álló felek erőviszonyai a morális erő és a propaganda hatékonysága szempontjából, mint előző táviratainban már jelentettem, szintén a kormány javára fejlődnek tovább. A kormány olyan programot hirdet, amellyel maga mellé állítja a nép nagy tömegeit: a köztársaság védelmét, a szabadságot, a haladást, a politikai és a társadalmi reakció elleni harcot hirdeti... Ez nem is marad hatástalan. A vörös milícia tagjait fanatikus harci szellem fűti, rendkívül bátran küzdenek, és éppoly bátran viselik el a veszteségeket. Veszteségeiket különben a lakosság köréből könnyen pótolják, míg a lázadók, akik csak a saját csapataikkal rendelkeznek, általában nélkülözik az ilyen tartalékokat.

Ha nem következik be valamilyen előre nem látott esemény, aligha lehet arra számítani, hogy a katonai lázadás ilyen körülmények között sikerrel jár..."

S az „előre nem látott" esemény bekövetkezett. Hitler és Mussolini haladéktalanul Franco segítségére sietett. A spanyol égbolton megjelentek a német Junkersek és Heinkelek, az olasz Capronik és Savoiák. A lázadók által elfoglalt kikötőkbe német, majd olasz hadihajók futottak be csapatokkal, fegyverekkel, lőszerrel. Megkezdődött a fasiszta hatalmak nyílt beavatkozása a polgárháborúba, amely ettől a pillanattól kezdve már nem Spanyolország belügye volt, hanem az európai fasizmusnak a spanyol demokrácia elleni háborújává vált.

Ebben a helyzetben a benemavatkozási politika nyilvánvalóan öngyilkos politika volt maguknak a nyugati hatalmaknak, kiváltképpen pedig Franciaországnak a szempontjából. Gamelin tábornok, a francia vezérkar főnöke a kormányhoz intézett feljegyzésében megállapította, hogy a francóisták spanyolországi győzelme komoly veszélyt jelentene Franciaország biztonságára nézve. Ám a francia reakció azzal, hogy hallgatólagosan segítette a fasisztákat a spanyolországi népfrontkormány megdöntésében, csapást akart mérni a hazai népfrontra is. Erről tanúskodik például Wilsonnak, az Egyesült Államok párizsi ügyvivőjének 1936 augusztus végéről származó jelentése. Wilson rámutatott arra, hogy Franco franciaországi híveinek számítása szerint a lázadók spanyolországi győzelme magával hozza a Blum-kormány bukását és egy olyan „jobboldali kormány" megalakulását, amely valamiképpen megegyezésre juthatna Németországgal és Olaszországgal.

A semlegességi törvénnyel takarózó amerikai imperialisták ugyancsak a be nem avatkozás politikáját folytatták a spanyolországi eseményekkel kapcsolatban.

A törvény megfosztotta a spanyol köztársasági kormányt attól a lehetőségtől, hogy az Egyesült Államoktól fegyvert, stratégiai nyersanyagokat és más árukat vásároljon. Ugyanakkor az amerikai monopóliumok Németországon és Olaszországon át készségesen szállítottak árukat a francóistáknak. Az Egyesült Államok uralkodó köreinek beállítottságáról képet ad Bullittnak az a kijelentése, amelyet 1936. november végén Delbos francia külügyminiszterrel folytatott beszélgetése során tett. Azt mondta, hogy ha Franco nem kap haladéktalanul nagyobb támogatást Olaszországtól és Németországtól, akkor „Spanyolország hamarosan a kommunisták kezére kerül, s aztán nemsokára következik Portugália is". „A benemavatkozási bizottság és a mi embargónk jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a tengelyhatalmak legyőzték a spanyol demokráciát" — összegezte később a spanyol kérdésben folytatott washingtoni politika eredményeit Bauers, az Egyesült Államok akkori madridi nagykövete.

A Szovjetunió álláspontját világosan kifejezte I. V. Sztálinnak, az SZK(b)P Központi Bizottsága főtitkárának José Díazhoz, a Spanyolország Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkárához 1936. október 16-án intézett távirata: „A Szovjetunió dolgozói csupán a kötelességüket teljesítik, amikor erejükhöz mérten segítséget nyújtanak Spanyolország forradalmi tömegeinek. Tudatában vannak annak, hogy Spanyolország felszabadítása a fasiszta reakciósok járma alól nem a spanyolok magánügye, hanem az egész élenjáró emberiség közös ügye."

A Szovjetunió, miközben saját határainál is rohamosan nőtt a háborús veszély, baráti segítséget nyújtott a spa-

nyol népnek. 1936 őszén, amikor heves harcok folytak Madridért, a hadszíntéren szovjet harckocsik és repülőgépek jelentek meg. Jelentős mennyiségű élelmiszert, gyógyszert, ruházatot küldött a Szovjetunió Spanyolországnak, és szovjet önkéntesek is érkeztek. Madrid falainál kezdte meg harcát a szovjet katona, aki azután megmentette Európát a barna pestistől.

A titkos német levéltárakból zsákmányolt dokumentumok megmutatják, mennyire számon tartották a fasiszták a szovjet kormány minden lépését. Érdeklődésre tarthat számot a törökországi német nagykövet 1936. november 6-i jelentése.

„Az Önök kérésének megfelelően pontos adatokat szereztem a következő útnak indított szállítmányokról: október 22-én, »Karl Lepin«, orosz, Ogyesszából Alicantéba, 20 tehergépkocsi és tartálykocsi, 4 löveg, 500 tonna lőszer, 1000 tonna élelmiszer; október 22-én, »Transzbalt«, orosz, Ogyesszából Cartagenába és Barcelonába, 40 tehergépkocsi, 12 harckocsi, 10 löveg; október 23-án, »Sahtyor«, orosz, Ogyesszából Alicantéba és Barcelonába, 6 tehergépkocsi, 8 löveg, 500 tonna lőszer, 2000 tonna gabona; október 24-én, »Kubany«, orosz, Ogyesszából Barcelonába, 2500 tonna gabona, 1200 tonna élelmiszer; október 25-én, »Varlaam Avazanov«, orosz, Ogyesszából Barcelonába, 8500 tonna Diesel-olaj; október 25-én, »Aldecca«, spanyol, Barcelonából Nyikolajevbe, a spanyol kormány számlájára; október 25-én, »Cabo Polo«, Barcelonából Ogyesszába, ugyanúgy; október 27-én, »Kurjak«, orosz, a Fekete-tengerről Barcelonába és Alicantéba, 40 tehergépkocsi, 12 páncélkocsi, 6 löveg, 4 repülőgép, 700 tonna lőszer, 1500 tonna élelmiszer;

október 28-án »Blagoev«, orosz, a Fekete-tengerről Cartagenába és Alicantéba, 20 tehergépkocsi, 8 löveg, 4 harckocsi, 500 tonna hadfelszerelés, 150 tonna ruházat, 1500 tonna gabona; október 31-én, »Komszomol«, a Fekete-tengerről Barcelonába, 50 tehergépkocsi, 5 repülőgép, 8 harckocsi, 2000 tonna hadfelszerelés és lőszer, 1000 tonna élelmiszer, 100 tonna gyógyszer...''*

A fenti, mintegy tíz napra vonatkozó adatok képet adnak a szovjet segítség mértékéről. Mindezt azonban rendkívül nehéz volt eljuttatni rendeltetési helyére. 1937 nyarán ,,ismeretlen'' tengeralattjárók tömeges kalóztámadásokba kezdtek a Földközi-tengeren, rajtaütöttek különböző országok hajóin. Augusztusban és szeptemberben elsüllyesztettek két szovjet hajót: a ,,Tyimirjazev''-et és a ,,Blagoev''-et. A Szovjetunió tiltakozó jegyzékében az olasz kormányt tette felelőssé ezért a gaztettért. Az olasz kormány tagadta, hogy köze lenne a támadáshoz.

A német levéltárakban azonban találtak egy olyan dokumentumot, amely fényt derít az igazságra. 1937. augusztus 5-én Hassel római német nagykövet a következőket jelentette Berlinbe: ,,Ciano kijelentette, hogy ha az orosz szállítmányokra vonatkozó becslések talán túlzottak is, a Duce változatlanul minden tőle telhetőt meg akar tenni azért, hogy ennek véget vessen, persze nem hajókkal, hanem tengeralattjárókkal Szicília vizein; ha a tengeralattjárók kénytelenek a felszínre emelkedni, spanyol zászlót tűznek ki...''

* A köztársasági Spanyolországba azután indultak szovjet szállítmányok, hogy a Szovjetunió képviselője a benemavatkozási bizottságban 1936. október 7-én ezt hivatalosan bejelentette.

A fasiszták rablótámadásai nagy felháborodást keltettek a nemzetközi közvéleményben. Angliának és Franciaországnak lépéseket kellett tennie saját hajói védelmére. Szeptember közepén a Szovjetunió, Anglia, Franciaország és más államok képviselői Svájcban konferenciát tartottak a további teendők megbeszélése céljából. Olaszország a szovjet jegyzék miatt megsértődött, és nem volt hajlandó részt venni a konferencián. Példáját követte Németország is.

A konferencián elhatározták, hogy a Földközi-tengeren Máltától nyugatra angol és francia hajóknak, keletre pedig a megfelelő térségben levő államok hajóinak kell őrszolgálatot teljesíteniük. Az angol—francia diplomácia makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy az őrszolgálatba vonják be Olaszországot is. Igen érdekes ebből a szempontból az a távirat, amelyet Neurath külügyminiszter Németország római nagykövetségének küldött.

„Sürgős. Nürnberg, 1937. szeptember 12
Szigorúan titkos.
294. sz.

Az ügyvivőnek. Személyesen kell desifríroznia. Kérem, személyesen közölje Cianóval, hogy az angol nagykövet előttem tett kijelentéséből ítélve az angolok lehallgatták és desifrírozták a Földközi-tengeren működő olasz tengeralattjárók rádiótáviratait.

Neurath."

E néhány soros táviratból világosan kitűnik, milyen piszkos játékot folytatott a brit diplomácia az említett konferencián. Kerülő úton megpróbálta rábírni Musso-

linit arra, hogy vegyen részt az őrszolgálatban, ugyanakkor azt is tudomására hozta, hogy körültekintőbben és óvatosabban kell kalózkodnia.

A fasiszta agresszorok és az angol—francia—amerikai megbékéltetők közös erővel megfojtották a Spanyol Köztársaságot. Ezáltal gyengült az antifasiszta erők frontja, az agresszorok kedvező hadászati pozíciókhoz jutottak, s ezzel újabb lépés történt a második világháború felé.

AZ AGRESSZOROK AZ ANTIKOMMUNIZMUS LEPLE ALATT

Két vasúti szerelvény haladt egymással párhuzamosan. Mussolini kinyitotta a vagon ablakát, és meglátta Hitlert, aki ugyanezt tette a szomszédos szerelvényben. Amíg az utolsó kilométereket tették meg Berlin felé, a két diktátor kicserélhette úti benyomásait, mintha csak egy kupéban ülnének. Közvetlenül a főváros előtt a Führer vonata előrerobogott, s amikor Mussolini szerelvénye befutott az állomásra, Hitler már tárt karokkal várta a peronon.

A gondosan begyakorolt trükk a két vonattal afféle rafinált hatásvadászó fogás volt. A nácik határozott céllal cselekedtek, amikor 1937 szeptemberében meghívták a Ducét a Harmadik Birodalomba: szorosan magukhoz akarták kötni szövetségesüket. „Hitler, aki nyíltan azzal kérkedett, hogy bárkit meg tud vásárolni — jegyezte meg Mussolini egyik életrajzírója —, helyesen értékelte olasz kollégája jellemét. Fáradságot meg pénzt sem sajnálva arra törekedett, hogy államfőnek kijáró pompával

fogadja, jóllehet nem volt az, s hogy a náci Németországot lehetőleg a legelőnyösebb megvilágításban mutassa be."

Berlin azokban a napokban operaszínpadra emlékeztetett: monumentális oszlopokat állítottak fel, az épületeket liktori vesszőnyalábok és kiterjesztett szárnyú óriás sasok díszítették, a tetőkről súlyosan omlottak le az olasz és német fasiszta zászlók. A reflektorok vakító fényt árasztottak, s 60 000 SS-legény állt tömör sorfalat végig Mussolini útján. „Heil Duce!" kiáltások hangzottak fel, harsogva játszották az „Aida" bevonulási indulóját. Mindez valóban mély hatással volt az olasz diktátorra.

A Ducét felcicomázott tábornokok kísérték, ám valamennyiüket elhomályosította az ő aranytól és ezüsttől csillogó díszegyenruhája, amelyet külön erre a látogatásra kreáltak. Nemsokára Mussolini is Hitler szánalmas vazallusává süllyedt, de 1937-ben még megbecsült és egyenjogú partnernek érezhette magát, annyira körülvették olcsó hízelgéssel. Hitler a látogatás öt napja alatt nem tágított „barátja" mellől. Fogadások, parádék, hivatalos bankettek váltogatták egymást szédületes ütemben.

Hitler tudta, mennyire rajong a Duce a katonai díszszemlékért, s ezért elvitte Mecklenburgba egy hadgyakorlatra. Ott láthatott Mussolini először páncélosalakulatokat. Utána meglátogatták az esseni Krupp-gyárat. Hatalmas, fehéren izzó acéltömbök az óriáskalapácsok csapásai alatt a Duce szeme láttára alakulnak át hajópáncéllá. Mussolini egyik ámulatból a másikba esett. „A Niebelungok kovácsműhelye" — kiáltott fel elragadtatva.

A látogatás a berlini olimpiai stadionban rendezett nagygyűléssel fejeződött be. Hitler áradozva magasztalta a tribünön álló Mussolini érdemeit. Olyan embernek nevezte, akin „nem fog a történelem, hiszen maga csinálja a történelmet".

A Duce szinte mámorban úszva kezdett válaszbeszédébe. A katonai parádék és a gigantikus felvonulások meggyőzték a Harmadik Birodalom erejéről. Abban a reményben, hogy ilyen szövetségessel valóra válthatja saját kalandor terveit, úgy döntött, hogy Olaszország sorsát végleg a hitleri Németországhoz köti. Fellengzős szavakkal fogadott hűséget. A Führerhez hasonlóan ő is az antikommunizmus jelszavát kapta fel, hogy megossza az áldozatul kiszemelt államokat és megnehezítse egyesülésüket a közös veszélyben. „Azért harcolunk, hogy útját álljuk Európa hanyatlásának, hogy megmentsük a kultúrát, amely újjászülethet még, ha Genfben és Moszkvában ledöntik a hamis és hazug bálványokat..."

A nagygyűlés váratlan véget ért, de mint a későbbi események mutatták, rendkívül szimbolikusan. Már megnyitásakor felhők gyülekeztek az égen. A mikrofonba üvöltöző diktátor szavait valósággal elnyelte a mennydörgés, és cikkázó villámok között, zuhogó esőben fejezte be beszédét.

1937. november 6-án Mussolini aláírta az antikomintern paktumot. A két tengely: a Berlin—Róma- és a Berlin—Tokió-tengely a Berlin—Róma—Tokió háromszöggé alakult át.

Érdekes részletek váltak ismertté a hírhedt Berlin—Róma-tengely létrejöttének körülményeiről. Az etiópiai kaland során nagyrészt kiürült a fasiszta Olaszország

kasszája. S Mussolini, mielőtt még kiheverte volna az afrikai hadjáratot, belekeveredett a spanyolországi ügyekbe. Sehogy sem hagyta nyugodni az a gondolat, hogy a Földközi-tengert „olasz beltengerré" változtassa. Kapóra jött ez a német fasisztáknak. A spanyolországi intervenció egyrészt megfosztotta az olasz fasizmust attól a lehetőségtől, hogy Közép-Európában aktívan politizáljon, másrészt bonyodalmakat idézett elő a nyugati hatalmakkal való kapcsolataiban. Olaszországnak mind nagyobb szüksége volt Németország gazdasági és politikai segítségére.

Miután 1936-ban Ciano, Mussolini veje lett a Chigi-palota* ura, Olaszország külpolitikája mindinkább a Harmadik Birodalom felé orientálódott. 1936 októberében az új olasz külügyminiszter felkereste Hitlert berchtesgadeni rezidenciájában. Az olasz diplomácia, hogy emelje ázsióját berlini partnereinél, különös ajándékkal lepte meg a Führert. Mussolini személyes megbízásából Ciano átnyújtotta Hitlernek az angol külügyminisztérium „A német veszély" című dossziéjáról készített másolatokat, amelyeket az olasz hírszerzés kaparintott meg Londonban. A dosszié anyaga 32 iratból állt, amelyeket Eden gyűjtött össze a brit kormány tagjainak bizalmas tájékoztatása végett. Ciano Rómába küldött jelentésében közli, hogy a Führer azonnal elolvasta Eden körlevelét és Phipps berlini angol nagykövet ama táviratát, amelyben a Német Birodalom kormányát veszedelmes kalandorok gyülekezetének minősíti.

„Az iratok nagy hatással voltak a Führerre. Rövid

* Az olasz külügyminisztérium székhelye.

hallgatás után kitört belőle a méreg. »Az angolok véleménye szerint a világon ma két olyan ország van, amelyet kalandorok vezetnek: Németország és Olaszország. De Angliát is kalandorok kormányozták, amikor létrehozta birodalmát. Ma csak a tehetetlenség viszi...«

Kijelentette, hogy a demokráciák között fennálló szövetséggel szembe kell állítanunk egy olyan szövetséget, amelyet a mi két országunk vezet... Támadásba kell átmennünk. S taktikánkban az antibolsevizmust kell felhasználnunk. Valóban sok olyan ország van, amely az olasz—német barátság miatti aggódásában, a pángermanizmustól és az olasz imperializmustól való félelmében összefogna ellenünk; de ha látná, hogy az olasz—német szövetség mind a belső, mind a külső bolsevista veszélynek gátat vet, hajlandó volna beilleszkedni a mi konstellációnkba.

Ha Anglia meglátja majd — s ebben rejlik a Führer által javasolt terv aktív része —, hogy fokozatosan összefognak azok az államok, amelyek az antibolsevizmus zászlaja alatt készek egységfrontot alkotni Németországgal és Olaszországgal, ha Anglia rájön arra, hogy egységes blokkot hoztunk létre Európában, a Keleten, a Távol-Keleten, sőt Dél-Amerikában is, nemcsak hogy tartózkodik majd az ellenünk való harctól, hanem igyekszik majd megtalálni az útját-módját annak, hogy megegyezésre jusson ezzel az új politikai rendszerrel.

Ellenkező esetben, ha Anglia változatlanul a támadás terveivel foglalkozik, és csak időt akar nyerni, a saját módszereivel fogjuk szétzúzni. Mert Németország és Olaszország fegyverkezése sokkal gyorsabb lesz, mint Angliáé, hiszen Angliának nemcsak hajókat, ágyúkat és

repülőgépeket kell gyártania, hanem hozzá kell fogni a szellemi felfegyverzés jóval hosszadalmasabb és nehezebb munkájához is."

Feltűnően lobogtatva az antikommunizmus zászlaját, Németország lázasan fegyverkezett. Hogy milyen gyors ütemben készülődött a háborúra, azt Göring egyik kijelentése is mutatja, amely 1936 végén a nagyiparosok titkos tanácskozásán hangzott el:

„A közelgő ütközet óriási ipari kapacitásokat igényel. Az egyetlen alternatíva a győzelem vagy a halál... Olyan időket élünk, hogy közel már a döntő harc. A mozgósítás küszöbén állunk, és máris hadiállapotban vagyunk. Az egyetlen, ami még hiányzik, a fegyverropogás."

A döntő összecsapás órája valóban rohamosan közeledett. A vezető imperialista hatalmak gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége a harmincas évek derekán megbontotta az első világháború eredményeképpen közöttük kialakult erőviszonyokat. A tőkés világ két ellenséges csoportosulásra szakadt. A fasiszta hatalmak, amikor az antikomintern paktum cégére alatt létrehozták agresszív blokkjukat, ezzel egyben odavetették a kesztyűt is vetélytársaiknak, a világ újrafelosztását követelve. Velük szemben állt az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország csoportja, amely kiváltságos helyzetének fenntartásában volt érdekelt. Számos oknál fogva, többek között az éles angol—amerikai ellentétek folytán, ennek a koalíciónak a kialakulása késlekedett, és csak a háború idején fejeződött be. Mindkét csoport arra törekedett, hogy letörje imperialista konkurrenseit, és biztosítsa saját uralkodó helyzetét a világban.

HITLER: MIKOR ÉS HOGYAN KELLENE KEZDENI A HÁBORÚT?

A közelgő újabb gazdasági válság 1937-ben arra kényszerítette a német fasisztákat, hogy felülvizsgálják a háború kirobbantásának időpontját. A gazdaságnak hadi vágányra való átállításával és a fegyverkezési hajszával Németországnak sikerült valamelyest lassítania az ipari termelés visszaesését. Ám a látszólagos prosperitás mögött súlyos, elháríthatatlan veszély leselkedett: a gazdaság egyoldalú fejlődése következtében csökkentek az exportlehetőségek, mind jobban kimerültek a nyersanyag- és valutakészletek, s ez a katasztrófa szélére sodorta az országot. S jóllehet még az olyan extrém lépéstől sem riadtak vissza, mint a külföldi aktívák részleges eladása, a valutahiány így is késleltette a fegyverkezési program teljesítését. Az év végén a Reichsbank valuta- és devizakészleteiből már a külföldi diplomáciai és konzuli szolgálatok fenntartásával kapcsolatos költségekre is alig futotta. A gazdasági összeomlást, a rendszer bukását Hitlerék immár csak azzal vélték elháríthatónak, ha kirobbantják a háborút, nem várva be a négyéves program teljesítését. Rákaptak a szemérmetlen blöffre és az antikommunista frázisokkal tarkított lármás fenyegetésekre, az állat ösztönös félelmével felkészülve arra is, hogy szükség esetén meghátráljanak.

Az „Utasítás a Wehrmachtnak a háborúra való egységes felkészítéséről", amelyet Blomberg hadügyminiszter 1937. június 24-én írt alá, jól illusztrálja azokat a kezdeti lépéseket, amelyeket a nácik a nemzetközi rablás meg-

szervezése érdekében tettek. A dokumentum kiindulópontjául az a megállapítás szolgált, hogy 1937-ben Németországot nem fenyegette semmiféle veszély sem nyugatról, sem keletről. Anglia, Franciaország és Oroszország nem törekedett háborúra, és nem is készülődött rá.

„E tények ellenére — szögezi le az utasítás — a világ labilis politikai egyensúlya, amely nem zárja ki a váratlan incidenseket, megköveteli azt, hogy Németország fegyveres erői mindenkor készen álljanak a háborúra. Ez elengedhetetlen ahhoz:

a) hogy bármikor visszaverhessük a támadást és

b) *hogy katonailag hasznosíthassuk a kedvező politikai feltételeket, amikor ilyenek kínálkoznak.* (Az én kiemelésem. — *A szerző.)*

A fegyveres erőket az esetleges háborúra az 1937—1938-as mozgósítási időszak folyamán kell felkészíteni, a kifejtett megfontolásoknak megfelelően."

Németország tehát még gyenge, és egyelőre nem gondolhat nagy háborúra. Mindamellett mohón fürkészi, mikor hagynak valahol őrizetlenül egy elcsenhető falatot.

Ilyen falatnak tűnik Ausztria. Minél inkább meggyökeresedett a német vezetőkben az a meggyőződés, hogy a nyugati hatalmak a fasizmusra támaszkodva akarják Európában elejét venni a társadalmi káosznak, annál jobban erősödött bennük az a vágy, hogy megkaparintsák az osztrák bank aranykészletét, és kedvező hadászati állásokat foglaljanak el az újabb kalandokhoz.

...A Führer tágas dolgozószobája a Birodalmi Kancellária nemrég elkészült új épületében. Rafinált fémcsillárok, egy hosszú asztal, a sarokban óriási földgömb. Itt

tartották 1937. november 5-én azt a titkos tanácskozást, amelyen hozzáláttak az új világháború megtervezéséhez.

A tanácskozáson heten vettek részt: Hitler, Blomberg hadügyminiszter, von Fritsch vezérőrnagy, a szárazföldi csapatok főparancsnoka, Raeder főtengernagy, a flotta főparancsnoka, Göring, a légierők főparancsnoka, Neurath külügyminiszter és Hossbach ezredes, a Führer hadsegédje. Hossbachnak köszönheti a történelem a tanácskozásról készült feljegyzést.

A német fasizmus rablóterveinek megindokolásaképpen Hitler arra a teljesen hazug tételre alapozta fejtegetéseit, hogy a német fajt megfosztották „életterétől", s hogy ez az állapot „rendkívül veszélyessé" válhat reá nézve. Németország helyzetén nem javíthat sem az autarkia, sem szerepének növelése a világgazdaságban — mondotta, majd így folytatta:

„Az egyetlen kivezető út, amely talán ábrándnak tűnik, széles élettér szerzése... Ez a törekvés persze nem talál megértésre Genfben és a jóllakott államoknál. Ha nálunk az élelmiszer-ellátás biztosítása a legfontosabb, akkor az ehhez szükséges terület csakis Európában keresendő, s ezt nem helyettesítheti gyarmatok kiaknázása, amennyiben nem liberális kapitalista nézetekből indulunk ki. Itt nem emberek, hanem mezőgazdasági művelésre alkalmas területek megszerzéséről van szó. Nyersanyagtermelő területeket is célszerűbb Németország szomszédságában, Európában keresni, nem pedig a tengeren túl, s a megoldásnak egy-két nemzedékre kell majd kihatnia... S hogy minden területnövelés csakis az ellenállás letörése útján és kockázat vállalásával mehet végbe, ezt minden kor, többek között a Római Birodalom, a

Brit Birodalom története bizonyítja. Nincsenek kizárva a kudarcok sem. Nem voltak és ma sincsenek gazdátlan területek; a támadó mindig beleütközik a tulajdonosba.

Németország szempontjából a kérdés így vetődik fel: hol tehetünk szert a legnagyobb nyereségre a legkisebb erőfeszítésekkel?"

Erre a kérdésre Hitler azt a választ adta, hogy a világuralomért vívott harc első szakaszában meg kell mérkőzni az imperialista konkurrensekkel.

„A német politikának szem előtt kell tartania — mondotta —, hogy két esküdt ellensége van: Anglia és Franciaország. E hatalmaknak nincs ínyükre egy német kolosszus Európa szívében, s ellenzik azt, hogy Németország akár Európában, akár más világrészekben tovább erősödjön... A Führer nem osztja azt a véleményt, hogy a (brit) birodalom legyőzhetetlen... Az angol anyaország csakis más államokkal szövetségben képes megvédeni gyarmatbirtokait, erre saját erejéből egyáltalán nem futja...

Franciaországnak kedvezőbb a helyzete, mint Angliának. A Francia Birodalom területi elhelyezkedése jobb, a gyarmatokon lakókat felhasználják katonai szolgálat teljesítésére. Ám Franciaország belpolitikai nehézségekkel küszködik..."

Az első csapás irányát hadászati és gazdasági megfontolások szabták meg.

„Bármilyen háborús bonyodalom esetén első célunk Csehország és Ausztria leigázása, hogy egy esetleges nyugati irányú előnyomuláskor elkerüljük az oldalba támadás veszélyét... A két államnak Németországhoz csatolása katonai-politikai szempontból lényeges teher-

mentesítést jelent, mégpedig mind a határok rövidebbre vonása, mind haderőnk egy részének más célokra való felszabadítása folytán: mintegy 12 új hadosztály felállítására nyílik lehetőség egy-egy új hadosztályt számítva minden egymillió lakosra."

A további terveket illetően Hitler meglehetősen óvatosan nyilatkozott: minden a körülményektől függ majd.

A tanácskozásról készült jegyzőkönyvből az is világosan kitűnik, milyen végzetes következményekkel járt a nyugati hatalmak benemavatkozási és semlegességi politikája. Az a meggyőződés, hogy Anglia és Franciaország nem fog ellenállást kifejteni, arra ösztönözte a náci vezetőket, hogy felkészüljenek Ausztria és Csehszlovákia elfoglalására, jóllehet még korántsem mérhették össze erejüket a nyugati hatalmakkal, s még kevésbé szállhattak volna szembe Anglia, Franciaország és a Szovjetunió egységfrontjával.

„Általában a Führer igen valószínűnek tartja — olvasható ugyanebben a dokumentumban —, hogy Anglia, valamint feltehetően Franciaország is, suttyomban leírta már Csehországot, és beleegyezik abba, hogy Németország valamikor majd megoldja ezt a kérdést. A Brit Birodalom nehézségeinek és annak a kilátásnak, hogy ismét egy hosszadalmas európai háborúba kellene belekeverednie, döntő szerepe van abban, hogy Anglia nem óhajt részt venni egy Németország elleni háborúban. Az angol álláspont minden bizonnyal kihat majd Franciaország állásfoglalására is. Kevéssé valószínű, hogy Franciaország Anglia támogatása nélkül belemenne a háborúba azzal a perspektívával, hogy támadása megtorpan nyugati erődítményeinken. Anglia részvétele nélkül

arra sem kell számítani, hogy Franciaország Belgiumon és Hollandián vonul majd át...''

Milyen helyet kapott ezekben a tervekben a Szovjetunió? A közép-európai konjunkturális kombinációkat mérlegelő Hitler számolt azzal, hogy a Szovjetunió engesztelhetetlen ellensége mindenfajta agressziónak. Ám arra spekulált, hogy a Szovjetuniót nagy távolság választja el a tervezett gaztett színhelyétől, s nincs közös határa Ausztriával és Csehszlovákiával. Nagy reményeket fűzött a Japánnal való szövetséghez, amelyet az antikomintern paktum ,,tisztán ideológiai'' cégére alatt kötöttek. ,,Oroszország katonai beavatkozásának — olvasható az idézett dokumentumban — csapataink gyors cselekvésével kell elejét vennünk.''

Ez a lényege a Hitler által kifejtett tervnek. Érvei alátámasztására olyan elődök tapasztalataira hivatkozott, mint II. Frigyes és Bismarck.

,,A német kérdés megoldásának csak egyetlen útja lehet: az erőszak, s ez sohasem kockázatmentes. Nagy Frigyesnek Sziléziáért vívott harca és Bismarcknak Ausztria és Franciaország ellen folytatott háborúi igen nagy kockázattal jártak; de az a gyorsaság, amellyel Poroszország 1870-ben cselekedett, nem tette lehetővé Ausztriának a háborúba való belépést. Amennyiben a további mérlegelésekben abból a döntésből indulunk ki, hogy erőszakot kell alkalmazni, vállalva a vele járó kockázatot, már csak arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy »mikor« és »hogyan«.''

A továbbiakban Hitler a háború kirobbantásának három változatát taglalta. Először azzal a meggondolással foglalkozott, hogy 1943—1945-től kezdve az idő Német-

ország ellen dolgozna, amely akkor már lemaradna ellenfelei mögött a fegyverkezésben, gazdasági erőforrásai pedig kimerülnének. „Ha a Führer még életben lesz — olvasható a dokumentumban —, legkésőbb 1943—1945-ben feltétlenül meg akarja oldani a német területi kérdést."

A második változat arra az esetre szólt, ha Franciaországban olyan belpolitikai válság törne ki, amely megfosztaná attól a lehetőségtől, hogy fellépjen Németország ellen. Ez azt jelentené, hogy elérkezett a Csehszlovákia elleni fellépés órája.

A harmadik változat abból az eshetőségből indult ki, hogy Franciaország valamely állammal háborúba keveredik és ez leköti. Hitlerék egy angol-francia—olasz konfliktusra számítottak, nem véletlen tehát, hogy Hitler igyekezett Olaszországot minél jobban beleráncolni a spanyolországi ügyekbe.

„A Führer úgy véli, hogy bizonyos fokig közeleg a harmadik változatnak a lehetősége, amely a Földközitenger térségében ma fennálló ellentétek eredményeképpen következhet be, s amelyet ki akar használni, mihelyt erre mód nyílik, bármikor, akár 1938-ban is... A Csehszlovákia és Ausztria elleni támadásunk pillanatát az olasz—angol-francia háború menetétől kell függővé tennünk, s nem szabad, mondjuk egybeesnie e három állam hadi cselekményeinek megindulásával. A Führer nem óhajt katonai egyezményt sem kötni Olaszországgal, hanem ki akarja használni ezt a kedvező alkalmat, amely talán csak egyszer kínálkozik, arra, hogy önállóan kezdje meg és folytassa le a hadjáratot Csehország ellen; a Csehország elleni támadást villámgyorsan kell végrehajtani."

Érdekes volt a tanácskozás résztvevőinek reagálása. Hossbach szerint le voltak forrázva. De vajon miért? Hiszen a tábornokok közvetlenül részt vettek az agresszív célokat szolgáló hadsereg létrehozásában, s nézeteikkel egybevágónak tartották a Führer által meghirdetett feladatokat. Németország hadba lépésének, mégpedig két fronton való hadba lépésének perspektívája most mégis aggodalmat keltett. A tábornokok óvatosan megmagyarázták a Führernek, hogy a hadsereg még nem képes a nyugati hatalmakkal való összecsapásra. Nem vállalhatják ezt a kockázatot még akkor sem, ha Anglia és Franciaország hadiállapotban volna Olaszországgal. Emellett a csehszlovákiai erődítmények is rendkívül megnehezítik a támadást. Aggályainak adott hangot Neurath is. Az olasz—angol-francia konfliktusra — jegyezte meg — még nem lehet a közeli jövőben számítani.

Hitler beszéde és hallgatóinak reagálása tehát arról tanúskodik, hogy a fasiszta birodalom 1937 végén katonai szempontból még nem készült fel a hódító tervek megvalósítására. A fasiszta Németország négy hónappal az imént leírt tanácskozás után mégis akadálytalanul elfoglalta Ausztriát.

FRANCIAORSZÁG „GYÖNYÖRKÖDIK SAJÁT TÜKÖRKÉPÉBEN"

„Schuschnigg feje hamarosan a kezemben lesz!" — jelentette ki 1937 őszén a Führer François-Poncet, a berlini francia nagykövet jelenlétében. Ez a kijelentés gyorsan bejárta Nyugat-Európa diplomáciai köreit. S más érdekes berlini históriákról is hírek keringtek.

— Hallotta a legfrissebb újságot Hitlerről? — kérdezte egy diplomata Gedye-től, a londoni „Times" bécsi tudósítójától. — Tudja, hogy bezárkózott Berchtesgadenben, és megtiltotta, hogy államügyekkel zaklassák? Figyeljen csak, berlini kollégámtól megtudtam, mivel foglalatoskodik a Führer! Nagy halom képes levelezőlapot gyűjtött össze Bécsről és az osztrák tartományok fontosabb városairól, településeiről, s órákon át azt latolgatja, hogy a képeken látható épületek közül melyeket alakítja majd át „barnaházakká" a nácik számára. A falra egy nagy bécsi térképet akasztott, s rajzasztala mellett mindenféle építészeti csúfságokat kreál, amelyekkel az osztrák fővárosba való diadalmas bevonulása után felcseréli majd az ábrándosan könnyed barokk stílusban épült homlokzatokat. Kollégám rejtjeles levele ezekkel a szavakkal zárul: „Fenyegetés vagy szenilitás? Nem tudom."

A benemavatkozási és a semlegességi politika máris súlyos károkat okozott a béke erőinek. Mindamellett a fasiszta német hadsereg még nem lépte át a Birodalom határait, s megvolt rá a mód, hogy leküzdhetetlen akadályokat gördítsenek útjába.

„A békét fenyegető veszélyről ma már nem lehet beszélni, mert a békét máris felrúgták — jelentette ki M. M. Litvinov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa, a Népszövetség 1937. szeptember 21-i plenáris ülésén. — Két kontinensen hadüzenet nélküli háború folyik, s ennek kihatásait és következményeit nehéz előre látni.

... Mit tehet és mit kell tennie a Népszövetségnek az agresszió láttán? Ismerjük az egyik angol írónak azt a bölcs tanácsát, amely szerint a kísértéstől a legjobban

úgy szabadulhatunk, ha engedünk neki. Tudom, vannak politikai bölcsek, akik úgy vélik, hogy az agressziótól is a legjobban úgy szabadulhatunk meg, ha engedményeket teszünk neki... Ám a Népszövetség nem azért van, hogy ilyen tanácsokat adjon... Látjuk, hogy az agresszió, ha meg nem állítják, átcsap az egyik kontinensről a másikra, és mind nagyobb méreteket ölt. Másfelől, szilárd meggyőződésem, hogy ha a Népszövetség az agresszió egyetlen esetében határozott politikát folytatna, megszabadulnánk valamennyi többi esettől. És akkor, csakis akkor, valamennyi állam meggyőződne róla, hogy az agresszió nem kifizetődő, hogy nem érdemes agresszióhoz folyamodni."

A szovjet kormány felhívta a világ közvéleményének figyelmét az agresszorok ama veszedelmes taktikájára, hogy az ideológiák harca ürügyén meghiúsítsák az együttműködést a Szovjetunió és más európai országok között, megfosszák ezeket az országokat a szovjet segítségre való támaszkodás lehetőségétől, és egyenként a saját zsákmányukká tegyék őket.

„Bizonyosak vagyunk abban — mondotta a szovjet képviselő —, hogy ha más népek valóban meg akarják szervezni a békét, gondoskodni akarnak a kollektív biztonságról, és az agresszió erőivel szembe akarják állítani a béke meglevő erőit, a Szovjetunió nélkül nem boldogulhatnak. A Szovjetunió a béke egyetlen támasza Európában. Ezt nagyon jól tudják az agresszorok, s éppen ezért igyekeznek minden erővel elszigetelni a Nyugatot a Szovjetuniótól."

A nyugati hatalmak elzárkózása a kollektív biztonság politikája elől olyan végzetes következményekkel járt,

a háború olyan mély sebeket hagyott emberek millióinak szívében, hogy újra meg újra felmerül a kérdés: vajon miért nem történtek meg a megfelelő lépések a fasiszta agresszorok megfékezésére? Mint tudjuk, az élet teljes mértékben igazolta a szovjet kormány politikai irányvonalának helyességét és realitását. A szovjet kormány a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének és együttműködésének a lehetőségét hirdető lenini tételre támaszkodott. A második világháború éppen a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia ilyen együttműködése alapján végződött a demokrácia erőinek győzelmével. Következésképpen a fasiszta agresszorok elleni fellépésükre már korábban is megvolt a lehetőség, s csak azért nem került rá sor, mert szembeszegültek vele azok, akik akkor Nyugaton kezükben tartották a hatalmat.

Anglia és Franciaország a második világháború előtt igen rosszul számolt, s ez kitörölhetetlen nyomokat hagyott történetükben. Neville Chamberlain mindenáron ki akart egyezni az agresszorral, hogy a Szovjetunió ellen uszítsa, s ez a szubjektív politika befolyásos angol körök szemében az állami bölcsesség netovábbja volt. Részben éppen ez a rövidlátó politika volt azután az oka annak, hogy a kapitalista világon belüli erőviszonyokban olyan nagy eltolódás ment végbe Anglia hátrányára.

Még tragikusabb következményekkel járt Franciaország hasonló politikája. A Németországhoz való viszony kérdése Franciaországban mindig élesebben vetődött fel, mint Angliában. A kontinenstől a La Manche-csatornával elválasztott „álnok Albion" nehéz helyzetben szövetségese testével torlaszolhatta el magát, míg Francia-

országnak élethalálharcot kellett vívnia. Ugyanakkor a vizsgált időszakban Franciaország politikájának komoly jelentősége volt a világ sorsa szempontjából. Franciaország a Szovjetunióval együttműködve gyökeresen megváltoztathatta volna az események menetét, és útját állhatta volna a fasiszta barbárság terjedésének az európai kontinensen.

Éppen ilyen politikát követelt Franciaország népe, a Francia Kommunista Párt, de még a burzsoázia egy eléggé jelentős csoportja is. A francia burzsoá számára természetesen félelmetes volt a „bolsevik" szó. De józan esze és történelmi tapasztalatai azt sugallták, hogy a veszély elhárítása céljából életbevágóan fontos a Szovjetunióval való együttműködés.

„Diplomáciánk legősibb, legtartósabb és legüdvösebb hagyományai szerint a nagy keleti szövetségesre támaszkodva tehetjük naggyá Franciaországot és alapozhatjuk meg az európai egyensúlyt" — írja A. de Cairillis, a korábban kommunistaellenességéről közismert polgári újságíró 1942-ben New Yorkban megjelent „Franciák, ez az igazság!" című könyvében. Majd így folytatja fejtegetéseit: „I. Ferenc és utódai Keleten Törökországgal kerestek szövetséget, hogy szembeszálljanak az osztrák Monarchiával. Pompás Szolimán (II. Szulejmán) seregei hadjáratot indítottak Bécs ellen, hogy segítsék a franciákat... I. Ferenc és utódai, a legkeresztényibb és legkatolikusabb királyok, összefogtak a muzulmánokkal, a kereszténység akkori rémeivel, hogy legyőzzék az osztrákokat, akik ugyanolyan keresztények és katolikusok voltak. S ebből senki sem csinált botrányt...

Richelieu igyekezett keleti szövetséget kötni a svédekkel és a protestáns német fejedelmekkel... Richelieu kardinális volt, Gusztáv Adolf meg a szóban forgó fejedelmek pedig eretnekek, annak a kornak a »szörnyű bolsevikjai«."

Napóleon és Foch tapasztalataira utalva azután a szerző leszögezi: valahányszor Franciaország Oroszország szövetségese volt, megnyerte a háborúkat; valahányszor nem volt az, elvesztette őket. „Itt tehát a francia politika alaptörvényéről van szó."

A szerző ugyan nem lépett fel a probléma tudományos megközelítésének igényével, mégis el kell ismerni, hogy megállapításait tényekre alapozza. S akik hajlandók voltak látni ezeket a tényeket, azoknak le kellett vonniuk belőlük a logikus következtetéseket.

Miután Németországban hatalomra jutott a fasizmus, úgy látszott, hogy a francia kormány kész reálisan értékelni a kialakult helyzetet. 1935 májusában a Szovjetunió és Franciaország kölcsönös segélynyújtási szerződést írt alá. Nagy sikere volt ez a szovjet diplomáciának és azoknak a franciaországi erőknek, amelyek a nemzeti érdekek védelmét tartották szem előtt. Persze a szovjet kormány tisztában volt azzal, hogy a francia politikusoknak nem volt könnyű a szocialista állammal való együttműködés útjára lépni. Gátolták őket ebben a hosszú évek óta begyökeresedett előítéletek, azok a szovjetellenes koholmányok, amelyeket a kapitalista sajtó tömegével gyártott. A szovjet kormány a maga részéről mindent megtett, hogy elhárítsa az útból ezeket az akadályokat. A tárgyalások során tanúsított teljes őszinteségével, előzékenységével meg konkrét gyakorlati

javaslataival arra törekedett, hogy a bizalom és az együttműködés légkörét alakítsa ki.

Ezt, sajnos, nem sikerült elérnie.

A Barthou által előkészített szovjet—francia szerződést már az új külügyminiszter, Laval írta alá. V. P. Potyomkinnal, a franciaországi szovjet ügyvivővel folytatott beszélgetésében a miniszternek volt egy furcsa kitétele. „Nem tagadja — közölte Potyomkinnal —, hogy a Németországgal való megegyezésre törekszik... Ha a Németországgal való megegyezés csak kerülő úton, Franciaországnak Moszkvával való megegyezése révén lehetséges, kész erre az útra is lépni."

Hogyan értsük ezt a kijelentést?

„Laval ama kijelentését, hogy Moszkva révén keresi a Németországhoz való közeledés útját, úgy is fel lehet fogni, mint egy Franciaországot, Németországot és a Szovjetuniót egyesítő kombinációra való törekvést — állapítja meg egyik akkori dokumentumában a Külügyi Népbiztosság. — Mindamellett valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy Laval vagy elszólta magát, vagy tudatosan, cinikus nyíltsággal megmondta, hogy a hozzánk való közeledéssel csak rá akar ijeszteni Németországra, és így nagyobb engedményeket akar kicsikarni tőle, vagyis hogy Franciaország csak játszik velünk."

Az események további alakulása igazolta, hogy a Külügyi Népbiztosság helyesen ítélte meg Lavalnak és a mögötte állóknak az álláspontját. A francia uralkodó körök a Szovjetunióval való szerződést az aláírás pillanatában is csupán olyan eszköznek tekintették, amellyel nyomást gyakorolhatnak Hitlerre és Mussolinira, mivel

politikájuk fő célja továbbra is az utóbbiakkal való megegyezés maradt.

Az lett volna logikus, hogy a szerződés aláírása után a katonai képviselők megállapodást kössenek a gyakorlati tennivalókról. A szovjet kormány több ízben felajánlotta, hogy a két vezérkar kezdje meg a tárgyalásokat egy katonai konvenció kidolgozása és aláírása céljából. Ezt a tényt megerősíti emlékirataiban Gamelin, a francia vezérkar főnöke is. 1937. február 17-én Potyomkin párizsi szovjet ügyvivő ismertette vele a Szovjetunió kormányának álláspontját arra vonatkozólag, milyen formában és milyen úton-módon nyújthatna segítséget Franciaországnak.

„A Szovjetunió a katonai segítségnyújtást — írta a megbeszélésről készített feljegyzéseiben Gamelin — két formában látja megvalósíthatónak:

1. Ha Lengyelország, Franciaország szövetségese, és Románia, Franciaország és Csehszlovákia szövetségese, teljesíti kötelezettségeit, és hozzájárul ahhoz, hogy szovjet csapatok vonuljanak át megfelelő területeiken az általuk önállóan hozott döntés vagy a Népszövetség döntése alapján.

Ez esetben a Szovjetuniónak lehetősége nyílna arra, hogy minden hadseregnemmel segítséget nyújtson. A Szovjetunió kész ezt megtenni a szükséges mértékben, amelyet az érdekelt államok közötti külön egyezménynek kell meghatároznia.

2. Ha Lengyelország és Románia érthetetlen okokból (így van a szövegben — *A szerző*) szembeszegülne azzal, hogy a Szovjetunió segítséget nyújtson Franciaországnak és Csehszlovákiának, s nem volna hajlandó hozzá-

járulni ahhoz, hogy szovjet csapatok vonuljanak át a területén, ez szükségszerűen korlátozná a szovjet segítséget.

Ekkor a Szovjetunió szárazföldi csapatokat küldhetne tengeri úton (Potyomkin a maga részéről emellett van) és légi úton Csehszlovákiába és Franciaországba. Ennek a segítségnek a mértékét az érdekelt államok közötti külön egyezmény szabná meg.

Mindkét esetben a Szovjetunió segítséget nyújtana haditengerészeti erőivel.

A Szovjetunió ellátná Franciaországot és Csehszlovákiát benzinnel, kenőolajjal, tüzelőolajjal, mangánnal, élelmiszerrel, fegyverrel, motorokkal, harckocsikkal, repülőgépekkel stb.

A Szovjetunió vezérkara a maga részéről a következőket szeretné tudni:

1. Milyen segítséget nyújthatna Franciaország a Szovjetuniónak, ha a Szovjetuniót érné támadás Németország részéről?

Milyen módon állapítandó meg ennek a segítségnek a mértéke?

2. Milyen fegyverfajtákat szállíthatna Franciaország a Szovjetuniónak?"

S most lássuk, mit válaszoltak a franciák a szovjet javaslatra. A válasz, amelyet Gamelin szövegezett meg, s amelyet az illetékes miniszterek — Daladier és Delbos — jóváhagytak, így hangzott:

„Franciaország, amennyiben őt magát nem éri támadás Németország fő erői részéről, kész támadó tevékenységet folytatni az adott körülményeknek megfelelően, szem előtt tartva azoknak a kölcsönös segélynyújtási

egyezményeknek a feltételeit, amelyek különböző érdekelt országokhoz kötik, és azokat a kötelezettségeket, amelyek a Népszövetség Egyességokmányából adódnak.

E támadó tevékenység folytatásához felhasználhatók az összes francia erők, amennyiben nincsenek más frontokon vagy tengerentúli birtokokon lekötve."

Vajon egy ilyen nyilatkozat után számíthatott-e a Szovjetunió Franciaországra mint szövetségesre?

A francia vezérkar nem akarta sem a szovjet szövetséget, sem a szovjet segítséget. Látóköre nem terjedt túl a Maginot-vonal kazamatáin, az első világháború idejéből származó elavult felfogáson. Az akkor (mármint a harmincas években — *Szerk.*) ezredesi rangban levő de Gaulle-nak azt az újító javaslatát, hogy hozzanak létre harckocsizó magasabbegységeket támadó hadműveletekhez, nem fogadták el. (Ezt az újítást később a német hadvezetés használta fel Franciaország ellen.) A katonai koncepciók alakulására az elaggott Pétain marsall gyakorolt döntő befolyást. A tudatában begyepesedett verduni tapasztalatok leküzdhetetlen akadállyá váltak de Gaulle harckocsijainak útjában. Pétain, aki egy eljövendő háborúban Franciaországot olyannak képzelte, mint valami újabb gigászi Verdunt, a Rajna mentén húzódó erődítményeket bevehetetleneknek nyilvánította. A vezérkari tisztek jószántából szállóigévé váltak Paul Valéry költő szavai: Franciaország örvendezve és nyugodtan gyönyörködhet tükörképében azon a pajzson, amelyet hadserege alkot.

Pétain hibás, védelemre berendezkedő koncepcióját a francia burzsoák igen vonzónak találták. Ifjúságunknak — mondogatták — nem kell a Siegfried-vonal erő-

dítményeinél vérét ontania azért, hogy megmentse a moszkvai bolsevik rendszert. S mi lesz a Franciaország szíve felé irányított német páncélostőrrel? Kinek az ifjúsága mentse meg Franciaországot? A választ igen óvatosan, a sorok között adja meg Daladier, az akkori hadügyminiszter, 1936. december 17-én a szenátus hadügyi bizottságában elhangzott kijelentésében.

„Franciák vagyunk — mondotta —, s ezért mielőtt valamit létrehozunk, előbb szellemileg megkonstruáljuk... Teljesen egyetértek Gamelin tábornokkal és a Legfelsőbb Haditanáccsal, vagyis azokkal az emberekkel, akik pompás ítélőképességgel és gazdag háborús tapasztalatokkal rendelkeznek... Még senki sem látta, hogyan működnek harc közben a hírhedt német páncéloshadosztályok... Feltételezem, hogy ezt a fegyverfajtát sík terepen folytatandó mozgó háborúhoz hozták létre. Talán Ukrajna, Lengyelország, Csehszlovákia lebegett a szemük előtt..."

Ez a kijelentés nem szorul kommentárra.

A francia politikusok, akik a Bourbon-palotában ezópusi nyelven szónokoltak, teljesen fesztelenekké váltak Hitler titkos emisszáriusaival folytatott bizalmas megbeszéléseik során. Igen jellemzőek ebből a szempontból azok a beszélgetések, amelyeket a franciák 1937 végén von Papennel folytattak.

Von Papennek, a „cilinderes Sátánnak" az alakja meglehetősen közismert. Ez a politikai kalandor, aki részt vett azokban a kulisszák mögötti intrikákban, amelyek a fasiszták hatalomra jutásához vezettek, később egyik fő kivitelezője lett Hitler számos bűnös kombinációjának. Nem sokkal a birodalmi kancellárián lezajlott november

5-i tanácskozás előtt Papen inkognitóban megjelent Párizsban.

„Egy villásreggelin, amelyet barátaim Versailles-ban rendeztek, találkoztam Georges Bonnet pénzügyminiszterrel is, akit még a lausanne-i konferencia idejéből jól ismerek" — írta Papen 1937. november 10-én kelt jelentésében.

Bonnet-val folytatott beszélgetése során azután Papen előhozakodott az egyik alaptézissel, amelyet a hitleri propaganda Franciaországgal kapcsolatban terjesztett: a Saar-kérdés megoldása után Németországnak már nincsenek területi igényei Nyugaton. „... Franciaországban — jelentette ki — még nem értékelik kellőképpen a Führer nagy gondolatát, amely abban a történelmi jelentőségű elhatározásában jutott kifejezésre, hogy a német—francia határ kérdése egyszer s mindenkorra megoldottnak tekintendő. Márpedig ha Franciaország ily módon teljes biztonságban tudhatja keleti határát, ebből természetszerűen annak kell következnie, hogy lemond az erőegyensúly politikájáról, felhagy azzal, hogy minden olyan lépést, amelyet Németország Duna völgyi befolyásának erősítése irányában tesz, a francia érdekek fenyegetéseként fogjon fel."

Tudjuk, hogy mindez néhány nappal az után a tanácskozás után hangzott el, amelyen Hitler feladatul tűzte ki Franciaországnak, az „esküdt ellenségnek" a megsemmisítését. Mindamellett Németország taktikai okokból Nyugaton felajánlotta a békét, de ennek fejében nyíltan szabad kezet követelt magának Keleten. Papen jelentése szerint a francia pénzügyminiszter ama véleményének adott hangot, hogy Franciaország számára

elfogadható lehetne ez az irányvonal, mihelyt ismeretessé válna, mik Németország végső céljai a Duna-medencében. Persze, ezeket a végső célokat Bonnet rég ismerte már. Ezért különösen figyelemre méltó Papen jelentésének második része.

„Alig egy órával a villásreggeli után felhívott telefonon Chautemps miniszterelnök úr, s szigorúan magánjellegű látogatásra hívott meg a boulevard Raspail-i lakására...

A francia miniszterelnök körülbelül két óra hosszat beszélgetett velem, s kitért mindazokra a kérdésekre, amelyek kölcsönösen érdekelnek bennünket. Szeretném kiemelni beszélgetésünk egyik különösen figyelemre méltó mozzanatát: a miniszterelnök is, akárcsak Bonnet, igen büszkén beszélt Franciaország egészséges belpolitikai helyzetéről. A forradalmat — mondotta — végre elűztük az utcáról. Nem tagadta, hogy összecsapások azért még előfordulhatnak... Mindamellett úgy véli, nyugodtan kijelentheti, hogy nyílt összecsapás esetén teljesen rábízhatják a dolgot a rendőrségre és a hadseregre. A hadsereg lőni fog...

A miniszterelnök a továbbiakban hangsúlyozta, hogy feltétlenül rendezni szeretné a Németország és Franciaország közötti érdekellentéteket...

Németország igényeivel kapcsolatban ugyanolyan kijelentést tettem előtte is, mint a pénzügyminiszter előtt, s meglepett, hogy Bonnet úrhoz hasonlóan a miniszterelnök is azon a véleményen van, hogy a közép-európai francia politika átorientálásáról lehet tárgyalásokat folytatni, természetesen azzal a feltétellel, hogy megismerjék Németország végső céljait Közép-Európában. Mindenesetre neki sem volt kifogása az ausztriai német befolyás-

nak evolúció útján történt számottevő megerősödése ellen...

A hosszú beszélgetés befejeztével Chautemps úr átölelt, és azt mondta: »Közölje a Führerrel, hogy ha nekünk vele együtt sikerülne az európai viszonyokat új, egészségesebb alapokra helyezni, ez jelentős határkő lenne a világtörténelemben.«"

A Papent átölelő Chautemps kifejező gesztusa mintegy szimbolizálta a francia külpolitika gyökeres fordulatát a Szovjetunióval való szövetségtől és a kollektív biztonságtól a német fasisztákkal való titkos kiegyezés felé. Igen jellemző e vonatkozásban az a megbeszélés, amelyet Bullitt, az Egyesült Államok párizsi nagykövete 1937. december 4-én folytatott Chautemps miniszterelnökkel. Bullittot igen szoros kapcsolatok fűzték Franciaország politikai és üzleti világának képviselőihez, s a francia vezetők most is feltűnő készséggel igyekeztek tájékoztatni őt a Reichhel való „közeledés" terén tett lépéseikről.

„Chautemps azt mondta — jelentette Washingtonba Bullitt —, hogy véleménye szerint Németország most őszintén törekszik Franciaországgal való kapcsolatainak megjavítására. Persze, Franciaország számára lehetetlen, hogy Németország karjaiba vesse magát, és azonnal véd- és dacszövetséget kössön vele. Mindamellett lehetőség nyílhat arra, hogy őszintén keresni kezdjék az utakat a barátság kialakítása felé...

Chautemps ezután kijelentette, hogy olyasmit szeretne közölni velem, ami részéről igen nagyfokú indiszkréció — folytatta Bullitt. — Ami személy szerint őt illeti, mondta, igen nyugodtan fogadta azt a lehetőséget, hogy Németország megszállja Ausztriát...

Chautemps ezután közölte: attól tart, hogy a németek a francia—szovjet kölcsönös segélynyújtási szerződésről való lemondást követelik majd Franciaországtól mint a valódi közeledés sine qua nonját (elengedhetetlen feltételét — *Szerk.*) ...Teljes mértékben kész a németeknek minden lehetséges biztosítékot megadni arra nézve, hogy Franciaország sohasem köt majd katonai szövetséget a Szovjetunióval Németország ellen, és nem bocsátkozik katonai tárgyalásokba a Szovjetunióval: kész nyíltan megmondani nekik a Szovjetunióra és a bolsevizmusra vonatkozó kedvezőtlen véleményét, de formálisan nem léphet vissza a Szovjetunióval való kölcsönös segélynyújtási szerződéstől."

Vajon az ilyen politika folytatói nem gondolkodtak el azon, hogyan alakul Franciaország sorsa, ha beválnak a Szovjetunió összeomlásához fűzött reményeik? De gondolkodtak rajta. „Inkább Hitler, mint Blum"* — ez volt a válaszuk. Ezek a szavak azok a szögek, amelyekkel Franciaországot 1940-ben keresztre feszítették.

ANGLIA „ÁTVISZI A JÁTÉKOT" EURÓPA KELETI RÉSZÉBE

Churchill kényelmesen hátradőlt a karosszékben, és szivarát meggyújtva fürkésző pillantást vetett Ribbentropra. A beszélgetés a londoni német nagykövetség épületében folyt, 1937-ben.**

* Blum állt 1936—1937-ben a francia népfrontkormány élén.

** Ribbentrop 1936 augusztusától 1938 februárjáig, külügyminiszteri kinevezéséig, londoni nagykövet volt.

A német diplomácia, mint ismeretes, szívesen játszadozott az Angliával való barátság gondolatával. A barátság fejében Nagy-Britanniának hozzá kellett volna járulnia ahhoz, hogy Németország óriási területeket foglaljon el Európa keleti részén. S miután kezében összpontosította csaknem egész Európa erőforrásait, Hitler már könnyen leszámolhatott volna angol „barátaival" is. A Londonban kapott szovjetellenes buzdítások felvillanyozták a nácikat: Ribbentropnak az volt a feladata, hogy a gyakorlatban előkészítse a német—angol szövetséget.

„Beszélgetésünk több mint két óra hosszat tartott — jegyzi meg emlékirataiban Churchill. — Ribbentrop igen udvarias volt. Végigtekintettünk vele az egész európai színtéren, megtárgyaltuk a katonai és politikai jellegű kérdéseket. Mondanivalójának lényege abban foglalható össze, hogy Németország akarja a barátságot Angliával. Elmondta, hogy felajánlották neki a külügyminisztériumot, de ő arra kérte Hitlert, hagyja Londonban, hogy tető alá hozhassa az angol—német megegyezést vagy akár szövetséget. Németország óvná a Brit Birodalom egész nagyságát. A németek esetleg kérni fogják a német gyarmatok visszaszolgáltatását, de ez természetesen nem sarkalatos kérdés. Fontosabb volna az, hogy Anglia szabad kezet adjon Németországnak Európa keleti részében. Németországnak Lebensraumra van szüksége, vagyis élettérre, egyre növekvő népessége számára. Éppen ezért kénytelen bekebelezni Lengyelországot és a danzigi korridort. Ami Belorussziát és Ukrajnát illeti, ezek a területek elengedhetetlenül szükségesek a több mint 70 millió lelket számláló Német Birodalom jövőbeli létéhez. Keve-

sebbel nem érhetik be. Ily módon az egyetlen, amit a németek a Brit Nemzetközösségtől és a Birodalomtól kértek, a be nem avatkozás. Abban a helyiségben, amelyben beszélgettünk, a falon nagy térkép függött, s a nagykövet több ízben is odavezetett, hogy szemléltesse terveit."

A háborús idők angol miniszterelnöke ügyelt arra, hogy milyen portré marad majd fenn róla a történelemben. Ezért teljesen határozott céllal említette a Ribbentroppal folytatott beszélgetést. Hitlerék álnok ajánlatai halálos veszélyt jelentettek a Brit Birodalomra nézve, s Churchill saját érdeméül tudta be, hogy átlátott rajtuk.

„Miután mindezt végighallgattam — írja —, nyomban kifejezésre juttattam azt a meggyőződésemet, hogy az angol kormány nem lesz hajlandó Németországnak szabad kezet adni Kelet-Európában. Bár valóban rossz viszonyban vagyunk Szovjet-Oroszországgal, és a kommunizmust legalább annyira nem szíveljük, akárcsak Hitler, Ribbentropnak világosan látnia kell: még ha Franciaország teljes biztonságban volna is, Nagy-Britannia sohasem válhat annyira érdektelenné a kontinens sorsa iránt, hogy Németországnak megengedje a Közép- és Kelet-Európa fölötti hegemónia megvalósítását."

Ribbentrop azon angol partnerei közül azonban, akikkel ilyen „szívélyes" megbeszéléseket folytatott, nem mindenki foglalt el olyan negatív álláspontot, mint Churchill. „Kétségtelen — állapítja meg Shirer, aki ebben a kérdésben jól tájékozottnak számít —, hogy Ribbentropnak, bár csöppet sem volt vonzó alak, tekintélyes barátai voltak Londonban." Ezek közül meg lehetne említeni Londonderry márkit, aki 1931 és 1935 között

légügyi miniszter volt. A kommunizmussal kapcsolatos közös álláspontjuk lehetővé tette Ribbentropnak, a hajdani pezsgőügynöknek, hogy bizalmas viszonyba kerüljön egy márkival. Egyszerűen csak Charlie-nak és Joachimnak szólították egymást. Londonderry sajnálkozott, amiért a brit kormány nem tanúsított kellő aktivitást, és elszalasztotta a Németországhoz való közeledés lehetőségét.

Hasonló nézeteket vallott Lord Lothian is. Azt állította, hogy Angliának „bölcsen és határozottan" kell eljárnia, szakítania kell az „orosz—francia kombinációval", s bele kell mennie Kelet-Európában olyan módosításokba, amelyek véget vetnek Németország „bekerítésének". Álláspontjának alátámasztásául Lord Lothian arra hivatkozott, hogy Hitler a „Mein Kampf"-ban kifejtette az Angliával való szövetség szükségességét.

Az ilyen nézetek hívei természetesen kerülték a nyilvános fórumokat, s inkább szűk körben tárgyaltak elképzeléseikről. Erre a célra vidéki villákban töltött víkendeket használták fel. Igen hírhedtté vált ilyen szempontból a fényűző Cliveden-birtok, ahol Lady Astor* szombatonként az angol politikai égbolt csillagainak valóságos plejádját gyűjtötte össze. A törzsvendégek között szerepeltek a következők: Sir John Simon és Samuel Hoare, egykori külügyminiszterek, a megbékéltetési politika úttörői; Lord Halifax, hajdani indiai alkirály, aki istenfélelméről és szélsőséges szovjetellenességéről volt neve-

* Férje, Vicomte Astor az „Observer" című vasárnapi lap tulajdonosa volt, a Vicomte fivére, Jacob Astor pedig gyakorlatilag kezében tartotta a „The Times" című lapot.

zetes; Kingsley Wood, Chamberlain barátja, aki 1938-ban megkapta a légügyi miniszteri tárcát; Lord Lothian, aki gyakran maga is vendégül látta ezt a társaságot; D. Daweson, a „Times" kiadója, aki a clivedeni klikk ideológiai vezére volt; Tom Jones, Baldwin gazdasági tanácsadója és jó barátja, aki sokáig azt a gondolatot dédelgette, hogy megszervezi az angol miniszterelnök és Hitler titkos találkozását; Lord Londonderry és mások.

Meghívást kapott Astorékhoz Ribbentrop is. Feltehető, hogy a német nagykövet előttük is legalább olyan nyíltan fejtette ki az angol—német együttműködés terveit, mint Churchill-lel folytatott beszélgetésében.

A clivedeni találkozók résztvevői abban az egyben feltétlenül egyetértettek, hogy a Brit Birodalom fő ellensége a Szovjetunió. Maga a gondviselés küldte Hitlert, hogy megmentse Angliát. A német—szovjet konfliktus kiprovokálása kedvéért készek voltak lényeges engedményeket tenni, amelyek alaposan meggyengíthették Anglia pozícióit; még attól sem riadtak vissza, hogy Hitlernek lehetővé tegyék Ausztria, Csehszlovákia, egész Közép- és Délkelet-Európa elfoglalását. Ez az engedékenység persze nem volt mentes a rafinériától. Mindenképpen el akarták terelni a Führer figyelmét arról, hogy igényt támasszon az egykori német gyarmatokra. Hiszen az első világháború után ezek zömükben Angliának jutottak, s az onnan származó javak bőségesen voltak képviselve annál az asztalnál, amelynél az említett problémákat tárgyalták.

1937 májusában Neville Chamberlain lett Angliában a miniszterelnök. Mielőtt új posztját elfoglalta volna, igen jellemző útravalót kapott fivérétől, Austentól:

„Neville, sose feledd el, hogy halvány gőzöd sincs a külpolitikáról." Chamberlain másként vélekedett. „Én magam leszek a külügyminiszterem" — mondotta Nancy Astornak. Csaknem ugyanebben az időben egy másik változás is történt: Eric Phipps nagykövetet a nácik követelésére hazahívták, és Sir Nevile Hendersont küldték helyette Berlinbe.

Sir Nevile Henderson apja az Angol Bank igazgatója és egy kereskedelmi hajózási cég tulajdonosa volt. Ő maga az etoni kollégiumban nevelkedett, 1905-ben Pétervárott kezdte diplomáciai pályafutását. Politikai hitvallását egy külön emlékiratban fejtette ki, amelyet nem sokkal Berlinbe való kinevezése előtt készített, de csak később, 1937 augusztusában küldött el a Foreign Office-ba. Az emlékirat érdekes képet ad arról, hogy a vizsgált időszakban mik is voltak az angol politika igazi indítékai Németországgal kapcsolatban.

Az angol—német kapcsolatok problémakörét a szerző arra a kérdésre redukálja, hogy milyen feltételekkel érhető el a megállapodás. Emlékiratának első részében megfogalmazza azokat az engedményeket, amelyeket Angliának a Német Birodalommal való megegyezése érdekében tennie kellene. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

1. Anglia járuljon hozzá az Anschlusshoz.

2. Ismerje el elvben Németország jogát gyarmatok birtoklására.

3. Járuljon hozzá Németország Kelet-Európa fölötti gazdasági és politikai uralmához, azzal a feltétellel, hogy Hitler kötelezettséget vállal ama 1935. május 21-i nyilatkozatának megtartására, amelynek értelmében kizárólag

békés eszközökkel törekszik majd a versailles-i szerződés felülvizsgálatára.

A memorandum második részében a szerző tulajdonképpen a korabeli angol külpolitika alapját fejti ki.

„Függetlenül attól, hogy megnyeri-e őfelsége kormányának tetszését az itt kifejtett megfontolásokra épülő politika avagy sem, s hogy az összeegyeztethető-e a nemzetközi erkölcsre és jogra vonatkozó angol koncepciókkal, a legnagyobb ostobaság volna hagyni, hogy az események továbbra is a maguk útján haladjanak... Mindjobban megerősödik az a meggyőződés, hogy Anglia útját fogja állni Németországnak minden irányban, bármennyire megalapozott legyen is valamelyik irány. Mind több és több német jut arra a felfogásra, hogy amennyiben a megbékélés nem sikerül, a Nagy-Britanniával való háború elkerülhetetlen, ha Németországnak szándékában áll valóra váltani azt, amit maga elé tűzött...

Ha Németország elesett attól a lehetőségtől, hogy Nyugaton bármiféle kalandba fogjon — márpedig Eden úrnak az a teljesen határozott nyilvános kijelentése, hogy Nagy-Britannia casus bellinek tekintene mindennemű agressziót nemcsak Belgium ellen, hanem úgyszintén Franciaország és Hollandia ellen is, ebben a kérdésben kristálytiszta helyzetet teremtett —, vajon jogunk van-e szembeszegülni a kelet felé irányuló *békés* német expanzióval és evolúcióval?...

A mi szempontunkból kétségtelenül az volna a helyes politika, ha azzal a feltétellel, hogy Nyugaton biztosítjuk a békét, készek volnánk minden túlzott aggodalom nélkül beletörődni abba, hogy a nyughatatlan pángerma-

nizmus Közép- és Kelet-Európában nekilendüljön és kiterjeszkedjen...

Vajon nem volna-e ésszerűbb, ha halogatás nélkül mindjárt elismernénk, hogy Németország ma túlságosan erős, semhogy meggyőzéssel rá lehetne venni vagy rá lehetne kényszeríteni a keleti paktumhoz való csatlakozásra, hogy Németország bizonyos keleti fölénye elkerülhetetlen, s hogy a Nyugat békéjét nem szabad feláldozni a Kelettel kapcsolatos, elméletileg dicséretes, de gyakorlatilag hibás idealizmus oltárán?... Kereken kimondva: Kelet-Európa nyilvánvalóan nincs végérvényesen, örök időkre elrendezve, s Angliának nem fűződnek létérdekei e területhez. A németek vitathatatlanul civilizáltabbak a szlávoknál, s végső soron, ha megfelelően bánnak velük, potenciálisan kevésbé veszélyesek is Angliára nézve. Még azt is elmondhatjuk, hogy igazságtalanság volna, ha megkísérelnénk útját állni annak, hogy Németország betetőzze egységét, vagy hogy felkészüljön a szlávok elleni háborúra, amennyiben előkészületei meggyőzhetik a Brit Birodalmat arról, hogy nem irányulnak majd egyszersmind ellene is..."

Az angol diplomácia provokatív céljainak ennél nyíltabb beismerését már nem is várhatjuk egy hivatalos okmánytól. Henderson emlékirata csak 1968-ban került nyilvánosságra, szerzőjének és társainak leleplezése mellett egyúttal fényt derítve az 1937 őszén Berlinbe látogató Halifax missziójára is.

Miután a Baldwin és Hitler találkozójának megszervezésére tett kísérletek kudarcba fulladtak, a clivedeni arisztokraták úgy döntöttek, hogy maguk küldik el Németországba tárgyalni társaságuk egyik tekintélyes

képviselőjét. Választásuk Lord Halifaxra esett, aki Chamberlain kabinetjében lord-president — gyakorlatilag tárca nélküli miniszter — volt. Ürügyül azt használták fel, hogy Halifax meghívót kapott Göringtől a berlini vadászati kiállításra és a birodalmi marsall birtokán rendezendő rókavadászatra. Halifax, aki a „rókavadászat mestere" címet viselte, szívesen elfogadta a meghívást. A Führerrel való találkozást külön akarták megszervezni, mivel Hitler, „érzékenysége" miatt, nem szokott részt venni rókavadászaton.

Halifax és Hitler találkozójára 1937. november 19-én került sor a Führer obersalzbergi villájában. A tárgyalások tartalma 1948-ban vált ismeretessé, amikor a Szovjetunió külügyminisztériuma közzétette német levéltári anyagoknak egy gyűjteményét.*

A megbeszélés olyan sakkpartira hasonlított, amikor mindkét játékos előre kiszámítja a lépéseket és a lehetséges variációkat. Az angol—német kapcsolatokra a harmincas évek második felében, mint már mondottuk, erősen rányomta a bélyegét a brit uralkodó köröknek az az aggodalma, hogy Hitlerék visszakövetelik majd Németország hajdani gyarmatait. A Führer ezzel kapcsolatos lármás megnyilatkozásai közismertek voltak. Mindamellett a tények azt tanúsítják, hogy a német fasisztáknak nem állt szándékukban gyakorlati lépéseket tenni ezen a téren; a gyarmati kérdést inkább arra igyekeztek felhasználni, hogy zsarolják Angliát, és mindenféle engedményeket csikarjanak ki tőle.

* Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. A német külügyminisztérium irattárából. I—II. köt. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat, é. n. — *Szerk.*

„Lord Halifax — olvasható a megbeszélésről készült feljegyzésben — bevezetésképpen hangoztatta, hogy üdvözli ezt az alkalmat, amely a Führerrel való személyes megbeszélés útján lehetőséget nyújt arra, hogy jobb egyetértést mozdíthassanak elő Anglia és Németország között. Ez nemcsak a két ország, hanem az egész európai civilizáció szempontjából is óriási jelentőséggel bírna...

Ő (Lord Halifax) és az angol kormány más tagjai tudatában vannak annak, hogy a Führer nemcsak magában Németországban ért el sok eredményt, hanem azáltal, hogy a kommunizmust saját országában megsemmisítette, útját szegte ennek Nyugat-Európa felé, ezért Németország joggal tekintheti magát a Nyugat védőbástyájának a bolsevizmus ellen...

Nem szabad annak a benyomásnak keletkeznie, mintha a német—angol közeledést a »Berlin—Róma-tengely« vagy a London és Párizs között fennálló jó viszony szenvedné meg. Miután a német—angol közeledés eredményeként a talaj elő lesz készítve, a négy nyugateurópai nagyhatalomnak együttesen kell leraknia azt az alapot, amelyen meg lehet teremteni Európában a tartós békét."

Válaszában Hitler előhozakodott feltételeivel:

„Kétféle lehetőség van a népek egymás közti viszonyának megszabására.

A szabad erők játéka, amely sok esetben a népek életébe való aktív és durva beavatkozást jelentene és az oly sok fáradsággal felépített kultúra komoly megrázkódtatását vonná maga után. A második lehetőség abban áll, hogy a szabad erők játéka helyett a »felsőbbrendű észt« (höhere Vernunft) juttassuk uralomra; de ugyan-

akkor tisztában kell lennünk azzal, hogy ennek a felsőbbrendű észnek körülbelül ugyanahhoz az eredményhez kell vezetnie, amelyet a szabad erők játéka teremtett volna meg..."

Halifax nem ellenkezett. Azonnal engedett, abban reménykedve, hogy sikerült a kívánt irányba terelnie partnerét.

„Angol részről nem hiszik — mondotta —, hogy a status quónak minden körülmények között érvényben kell maradnia... Még egyszer ki kell emelnie az angol kormány nevében, hogy a jelenlegi helyzet megváltoztatásának semmilyen lehetőségét sem kell kizárni, de hogy e változásnak csakis az ésszerű szabályozás alapján szabad végbemennie. Ha mindkét fél megegyezik abban, hogy a világ nem statikus, akkor azon kell lenniük, hogy közös eszmék alapján ehhez a felismeréshez alkalmazkodjanak, és minden meglevő erejüket a kölcsönös bizalom feltételei között a közös célok elérésére fordítsák."

Halifax dicshimnuszai a „közös eszmékről" nyilván mulattatták Hitlert. A lord olyan lehetett, mint a kelepcébe csalt fajdkakas. Kihasználva Halifax nagy megegyezési készségét, Hitler felvetette a gyarmati kérdést:

„Németország ismeri az angol pártok beállítottságát a gyarmati kérdésben és különösen a konzervatívok abszolút elutasító magatartását. Ugyanez a helyzet Franciaországban is... Mi az értelme annak, hogy valamely országot pozitív együttműködésre hívnak meg, ha más vonatkozásban megtagadják tőle a legelemibb jogokat?"

Halifax attól tartva, hogy Hitler esetleg kilátástalan-

nak látja a Chamberlain-kormánnyal való tárgyalásokat, sürgősen biztosította őt afelől, hogy kormánya „semmiképpen sem szolgája a pártok demagóg üzelmeinek".

„Anglia és Németország között lényegében csak egy eltérés van: a gyarmati kérdés. Ez — nézeteltérés. Ha ki lehet küszöbölni, úgy ez nagyon üdvös volna; ha nem, akkor ő (a Führer) csak sajnálattal veheti ezt tudomásul" — mondotta Hitler, nyíltan rátérve a gyarmati problémákkal való zsarolásra. Számítása bevált. Halifax félretette a gyarmati kérdést, és igyekezett az európai problémákra terelni a beszélgetést.

„Az összes többi kérdéseket olyan értelemben lehet jellemezni, hogy azok mind az európai rend megváltoztatására vonatkoznak, ami előbb vagy utóbb valószínűleg bekövetkezik. Ezekhez a kérdésekhez tartozik Danzig, Ausztria és Csehszlovákia. Anglia csak abban van érdekelve, hogy ezek a változások békés fejlődés útján jöjjenek létre, és hogy el lehessen kerülni azokat a módszereket, amelyek messzemenő megrázkódtatásokat okozhatnának, amit sem a Führer, sem a többi ország nem kíván."

Így tehát azok a diplomáciai elgondolások, amelyek kedvéért Halifax útra kerekedett, valóra váltak. A Führer tudomására hozták, hogy Ausztriára, Csehszlovákiára és Danzigra (Gdańsk) támasztott igényei nem ütköznek majd Anglia ellenállásába.

Hitler és Halifax találkozását a látszólag kevésbé jelentős események közé sorolják. Márpedig Halifax gyakorlott keze éppen akkor, Obersalzbergben fektette le a háború gyújtózsinórját a fasiszta Németország határaitól Kelet felé. Kis idő múlva tüzecske sistereg

végig a kanócon, majd egyre terebélyesedve lángba borítja Ausztriát, Csehszlovákiát, és elérve Lengyelországig, 1939. szeptember 1-re virradó éjjel hatalmas robbanást idéz elő, amely megrázza a világot.

VI. ZÖLD ÚT A HÁBORÚNAK: MÜNCHEN

GÖRING A BECSÜLETSZAVÁT ADJA...

1938. március 12-én hajnalban a Harmadik Birodalom csapatai betörtek Ausztriába. Hitler kihívó szemérmetlenséggel járt el. Ügynökei március 11-én Bécsben fasiszta puccsot szerveztek, és magukhoz ragadták a hatalmat. Ezek után Seyss-Inquart osztrák náci vezér azzal a kéréssel fordult Berlinhez, hogy vessenek véget a zavargásoknak, amelyeket állítólag a „vörösök" szerveztek, s behívta Ausztriába a német csapatokat. Ausztria mint független állam eltűnt a politikai térképről. Ez pedig mindenkit végleg meggyőzhetett arról, mire vezet a megbékéltetés politikája.

A béke sorsa attól függött, milyen álláspontra helyezkednek a nyugati hatalmak, mennyire készek határozottan és elszántan cselekedni. A szovjet kormány erélyesen elítélte az Ausztria elleni fasiszta német agressziót. Bejelentette, hogy kész részt venni olyan kollektív akciókban, amelyek útját állnák az agresszió továbbfejlődésének, és elhárítanák az egyre fokozódó világháborús veszélyt.

„Holnap talán már késő — állapította meg a Szovjetunió népbiztosa 1938. március 17-i nyilatkozatában,

amelyet megküldött Angliának, Franciaországnak, az Egyesült Államoknak, Csehszlovákiának, s átadott a sajtó képviselőinek. — De ma még van idő erre, ha az összes államok, elsősorban a nagyhatalmak, szilárd, félreérthetetlen álláspontra helyezkednek a béke kollektív megmentésének kérdésében."

A Nyugat Chamberlain március 24-i parlamenti beszédével adta meg a választ. Anglia miniszterelnöke kereken visszautasította a kollektív intézkedésekre vonatkozó szovjet javaslatokat. Képmutatóan kijelentette, hogy „az erőszak alkalmazásának emlegetése elítélendő dolog, mivel akadályokat gördít a diplomáciai tevékenység útjába. A brit kormány nem vállalhat előre semmiféle kötelezettségeket egy olyan térséget illetően, amelyhez nem fűződnek olyan létfontosságú érdekei, mint Franciaországhoz és Belgiumhoz." Ez lényegében azt jelentette, hogy Csehszlovákiától megtagadják a segítséget német agresszió esetén.

„Chamberlain a Szovjetunió javaslata ellen foglalt állást, mivel az... az agresszió ellen irányul! — írta azokban a napokban a »Pravda«. — Feltehető, hogy Berlinben, Rómában, Tokióban... nagy érdeklődéssel figyelték, mit mond a brit miniszterelnök, s »nem«-jéből az újabb háború gyújtogatói a leghatározottabb »rajtá«-t hallották ki."

... Március 11-én este, amikor már csak órák kérdése volt a német csapatok Ausztriába való bevonulása, Berlinben fényes ünnepség zajlott le a légierők székházának hatalmas épületében. Hermann Göring, aki nemrég lett birodalmi marsall, nagyszabású fogadást adott, ezernyi katonát, diplomatát, fasiszta vezetőt hívott meg. A ven-

dégek este 10-re sereglettek össze, de az ünnepelt csak 11 óra körül jelent meg, és azonnal félrevonult Mastnýval, Csehszlovákia berlini követével.

— Becsületszavamat adom önnek — jelentette ki a marsall —, hogy Csehszlovákiának a legcsekélyebb oka sincs semmiféle aggodalomra Németországgal kapcsolatban. A német kormány továbbra is arra törekszik, hogy a két ország kapcsolatai javuljanak. Ugyanakkor Németország szeretne a csehszlovák kormánytól olyan ígéretet kapni, hogy nem áll szándékában az ausztriai eseményekkel összefüggésben mozgósítást elrendelni.

Mastný fél órán belül a követségen volt, és felhívta Prágát. Azután visszatért Göringhez a kívánt nyilatkozattal. A marsall ekkor felfedett előtte egy kis „titkot". A Führer néhány napra elutazott Berlinből, és őrá, Göringre bízta az államvezetés minden gondját. Ily módon a marsall kijelentése a kormány hivatalos álláspontjának tekintendő, s maga a Führer kezeskedik az ő becsületszaváért.

Körülbelül ugyanabban az időben, amikor Göring baráti érzelmeit tárta fel Mastný előtt, Hitler a vezérkar hadműveleti osztályának vezetőjével, Jodllal tárgyalta meg a helyzetet.

„A Führer kifejtette — jegyezte be március 11-én szolgálati naplójába Jodl —, hogy a cseh kérdés megoldását nem tartja sürgősnek. Előbb meg kell emészteni Ausztriát.

Mindamellett erőteljesen folytatni kell a »Fall Grün«*

* „Fall Grün" — „Zöld terv" — a Csehszlovákia lerohanására kidolgozott hadműveleti terv fedőneve.

végrehajtásának előkészületeit, és ezeket az Ausztria bekebelezése után megváltozott hadászati helyzetnek megfelelően újra felül kell vizsgálni."

Az a körülmény, hogy Ausztria megszállása nem ütközött akadályba, az agresszió folytatására serkentette a német fasisztákat. Március végén sürgősen Berlinbe rendelték Konrad Henleint, a csehszlovákiai Szudétanémet Párt vezetőjét. Hitler közölte vele, hogy szándékában áll a legközelebbi jövőben „megoldani" a szudétanémet kérdést. Henlein ettől fogva csehszlovákiai Statthalternek, helytartónak számított. Azt a feladatot kapta, hogy a német kisebbség önrendelkezésének követelésével politikai válságot provokáljon ki. Ugyanakkor Hitlerék kidolgozták azt a taktikát, amelyet a csehszlovák kormánnyal való tárgyalások során követni kell.

„Azoknak az instrukcióknak a lényege, amelyeket Hitler Henleinnek adott, abban foglalható össze — olvasható a Führerrel folytatott megbeszélésről készült feljegyzésben —, hogy a Szudétanémet Pártnak a csehszlovák kormány számára elfogadhatatlan követeléseket kell támasztania... A Reich a saját nevében nem fog beavatkozni. Egyelőre Henlein maga viseli a felelősséget az események alakulásáért. Mindamellett biztosítani kell a szoros együttműködést. Henlein a következőképpen fejtette ki álláspontját: minduntalan olyan követelésekkel kell előállnunk, hogy sohase elégíthessenek ki bennünket. A Führer helyeselte ezt az álláspontot."

Henlein valóban a kapott utasításoknak megfelelően cselekedett. Csehszlovákia Németországgal szomszédos vidékein, ahol jelentős számú német lakosság élt, fokoz-

ták a fasiszta propagandát. Az épületeken horogkeresztes zászlók jelentek meg, a határon incidenseket provokáltak. 1938 áprilisában Karlovy Varyban összeült a Szudétanémet Párt kongresszusa. A résztvevők „Sieg Heil!"-lel és más fasiszta jelszavakkal üdvözölték egymást. Az Anschluss után már bizonyosra vették, hogy mindennap várhatják a német csapatok bevonulását a Szudéta-vidékre. A kongresszuson provokatív módon követelték a szudétanémetek nemzeti autonómiájának biztosítását, a német világnézet (értsd: a nácizmus) szabadságát, a csehszlovák állam „rekonstrukcióját" és külpolitikájának megváltoztatását, elsősorban a Szovjetunióval kötött szerződés felmondását. E program kitűzése nyomán éles politikai válság bontakozott ki az országban.

A csehszlovákiai „ötödik hadoszlop" felhasználása fontos szerepet játszott Hitlerék terveiben. A henleinisták által kiprovokált válságnak kellett ürügyet szolgáltatnia arra, hogy a titokban mozgósított és rajtaütésszerű támadásra készen álló német csapatok megindulhassanak.

1938. április 21-én Keitel tábornokot, a vezérkari főnököt jelentéstételre a Führerhez rendelték. Beszélgetésük tartalmáról 1945-ben szerzett tudomást a világ, amikor Hitler obersalzbergi villájának romjai alatt egy kötegnyi okmányt találtak, amelyeket Schmundt, Hitler segédtisztje gondosan összefűzött. A megfelelő okmány így hangzik:

„Szigorúan titkos.
Katonai kérdések

Berlin, 1938. április 22

A »Grün« hadművelet terve

Összefoglalás a Führernek Keitel tábornokkal április 21-én folytatott megbeszéléséről

A) Politikai szempontok

1. Mindennemű ürügy vagy igazolási lehetőség nélkül végrehajtott rajtaütésszerű hadászati támadás elvetendő, mivel következménye ellenséges nemzetközi közvélemény lenne, s ez aggasztó helyzethez vezethet. Ilyen lépés csak a szárazföldön megmaradt utolsó ellenség félreállításakor indokolt.

2. Cselekvés a diplomáciai tárgyalások után, amelyek fokozatosan kiéleződnek és háborúhoz vezetnek.

3. Villámgyors cselekvés valamilyen incidens alapján (például a német követ meggyilkolása egy németellenes tüntetés befejezéseként).

B) Katonai következtetések

1. Az előkészületeket a 2. és 3. politikai lehetőséghez alkalmazva kell megtenni. A 2. eset nem kívánatos, mivel »Grün« (értsd: Csehszlovákia) addig biztonsági intézkedéseket tesz.

2. A hadosztályok zömének vasúti szállításával járó időveszteségre való tekintettel — amely elkerülhetetlen és a lehetőségekhez képest lerövidítendő — nem lehet a cselekvés pillanatában a villámgyors megindulástól elállni.

3. Azonnal »részleges előrenyomulások« hajtandók végre számos helyen és hadműveleti szempontból kedvező irányokban az erődvonal áttörése céljából.

Az előrenyomulások a legkisebb részletekig kidolgozandók (az utak és a kézre kerítendő objektumok ismerete, oszlopok felállítása a rájuk váró feladatoknak megfelelően).

A szárazföldi csapatok és a légierő egyidejű támadása...

4. Politikai szempontból a hadi cselekmények első 4 napja a döntő. Átütő katonai sikerek elmaradása esetén biztosra vehető az európai válság kitörése. Befejezett tények kellenek, hogy az idegen katonai beavatkozás reménytelenné váljon: hogy szövetségesek jelenjenek meg a porondon (zsákmány felosztása!), hogy »Grün« demoralizálódjon...

C) Propaganda

1. Röplapok arról, hogy a németek hogyan viselkedjenek »Grün« területén.

2. Röplapok fenyegetésekkel »Grün« lakosságának megfélemlítése céljából.

Schm(undt)"

A készülődő agresszió álcázása végett a németek vad szovjetellenes kampányt indítottak. A Moszkvával kötött szerződés — harsogta a fasiszta sajtó — Csehszlovákiát a „vörös veszedelem" tűzfészkévé tette Európa szívében. A Németország határain kívül létrehozott propagandaközpontok csak úgy ontották a rágalmakat és a fantasztikus kiagyalásokat. Példaképpen megemlíthetjük egy bizonyos Vietznek 1938 szeptemberében Genfben francia nyelven megjelent könyvét. A könyv címe csaknem „tudományosan" hangzik: „A csehszlovák probléma aspektusai. Szovjet korridor Európa szívében."

Ítéleteiben a szerző igen határozott: „A csehek a bolsevikok rendelkezésére bocsátották országukat, és megengedték nekik, hogy azt támaszpontjukká tegyék... Egyes területek és repülőterek átengedése folytán a szovjet légierő támaszponthoz jutott Európa szívében. Most már Róma, London, Stockholm is a hatósugarába esik a speciális típusú bombázóknak, amelyek — mint ezzel a szovjetek már 1934-ben oly nagy hangon kérkedtek — 2000 kilométert képesek megtenni leszállás nélkül."

Henlein nyomására a csehszlovák kormány május 22-re községi választásokat írt ki. A szudétanémet fasiszták kijelentették, hogy a választások népszavazással egyenlők a határmenti területeknek Németországhoz való csatolása kérdésében. Prágába aggasztó hírek érkeztek arról, hogy a csehszlovák határ mentén mind északon, Sziléziában, mind pedig Ausztriában német csapatokat vonnak össze. Május 19-én a felderítő szervek azt jelentették, hogy négy német gépesített hadosztály Reichenau parancsnoksága alatt készen áll a Csehországba való benyomulásra. Egyes adatok szerint a német csapatok azt a parancsot kapták, hogy május 21-én álljanak harci készültségben. Fokozta az aggodalmat, hogy május 20-án a szudétanémet vezetők bejelentették: nem hajlandók folytatni a kormánnyal a tárgyalásokat a német kisebbségi jogokról. Henlein Németországba utazott.

Ugyanaznap este Ribbentrop magához kérette Mastný csehszlovák követet, és szemrehányásokkal illette a csehszlovákiai incidensek miatt. Kijelentette, hogy a zavargások oka „a csehek provokációiban" keresendő, s durva hangon figyelmeztette a követet: Németország nem nyugodhat bele abba, hogy „népét" sanyargassák.

Kétségtelenné vált, hogy a nácik nagy „szombati meglepetésre" készülnek.

„A Szudéta-vidéken szemlátomást romlott a helyzet — írja emlékirataiban Henderson. — A kisebb-nagyobb összecsapások mindennaposak lettek. Ezekből az összecsapásokból kiindulva és általában még fel is fújva őket, a német sajtó olyan fékevesztett hajszát indított, hogy Ausztria példáján okulva számolnunk kell Németország újabb villámgyors csapásának közeli bekövetkezésével."

Ám az események nem úgy alakultak, ahogy a hitleristák gondolták. Szemérmetlenségük felháborodást keltett Csehszlovákiában, egymást érték a tiltakozó tüntetések és nagygyűlések. Csehszlovákia népe kifejezésre juttatta azt az eltökélt szándékát, hogy fegyverrel védi meg hazáját, s ebben lelkesen támogatta a világ közvéleménye. Ilyen körülmények között Csehszlovákia, amely jó hadsereggel és a Maginot-vonal mintájára épült erős határmenti erődítményekkel rendelkezett, sikeresen szembeszállhatott volna a németekkel. A nép hazafias felbuzdulására támaszkodva a kormány elrendelte a tartalékosok egy korosztályának mozgósítását, és parancsot adott a csapatoknak a védelmi állások elfoglalására.

Franciaországot, mint ismeretes, kölcsönös segélynyújtási szerződés kötötte Csehszlovákiához. A közvélemény nyomására Párizs bejelentette, hogy ha Németország fegyveres konfliktust robbant ki, Franciaország teljesíteni fogja kötelességét. Angliának sem lett volna módja távol tartani magát. Hitlerék visszavonulót fújtak, így a „májusi válság" politikai kudarcukkal végződött.

Mindamellett a nyugati hatalmaknak nem volt ínyükre az események ilyetén alakulása. Folytatni kívánták

megbékéltető politikájukat a fasiszta agresszió Kelet felé terelése érdekében. Ezért készek voltak Németországnak átengedni a Szovjetunió felé vezető „csehszlovákiai korridort". Erre az alkura természetesen kellőképpen elő kellett készíteni a közvéleményt. A reakciós sajtó tehát Csehszlovákia kormányára hárította a felelősséget a német—csehszlovák kapcsolatok kiéleződéséért, makacssággal vádolta, és azt követelte tőle, hogy tegyen „nagylelkű" ajánlatokat Henleinéknek. Ugyanezt az irányvonalat követte Lord Runciman is, a hajdani angol kereskedelemügyi miniszter, akit most mint „független közvetítőt" küldtek Prágába. Célja az volt, hogy bebizonyítsa: a németek jogosan követelik a Szudéta-vidék elszakítását és a Német Birodalomhoz csatolását.

A helyzet ismét feszültté vált. Henlein és társai újból tárgyalni kezdtek a csehszlovák kormánnyal, s a felajánlott engedményekre mind újabb és mind súlyosabb követelésekkel válaszoltak. A Németországgal határos területeken a náci ügynökök véres összeütközéseket provokáltak. Ismét a német invázió veszélye fenyegette Csehszlovákiát.

A „Z TERV"

1968 elején, az elévülési időszak elteltével, az angol kormány a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tette az 1938. évre vonatkozó titkos levéltári anyagot. Az akkori miniszterelnök dossziéjában többek között egy 1938. augusztus 30-i keltezésű érdekes dokumentumot találtak.

„Van egy terv, nevezzük »Z tervnek«. Nem tud és

nem is tudhat róla más, csak a miniszterelnök, a pénzügyminiszter, a külügyminiszter, Sir Nevile Henderson és én.

Az említett terv csak meghatározott körülmények között valósulhat meg... Ez esetben sikere teljes mértékben a meglepetésszerűségtől függ, s ezért rendkívül fontos, hogy ne szivárogjanak ki hírek róla."

Ez a dokumentum, amelyet Horace Wilson, Chamberlain tanácsadója és bizalmasa állított össze, fényt derít München kulisszák mögötti történetére. A szégyenletes imperialista alkut a legnagyobb titokban készítették elő. Az angol miniszterelnök terve a következőkben foglalható össze: kihasználja a feszült helyzetet, a béke megmentése ürügyén az utolsó pillanatban elmegy Hitlerhez, hogy tárgyalásokat folytasson vele, s átengedve neki Csehszlovákiát, végre eléri a London számára annyira kívánatos közeledést Németországhoz.

Érdekes nyomon követni, milyen aprólékos gonddal dolgozta ki az angol diplomácia már jó előre lépéseit, hogy aztán a „váratlanul" bekövetkezett helyzet eredményének tüntesse fel őket. Az eredeti elgondolás szerint Hitlert csak akkor értesítették volna róla, hogy a miniszterelnök találkozni óhajt vele, amikor Chamberlain már útban van Németország felé. A vezető brit politikus váratlan megjelenése megfosztotta volna a Führert attól a lehetőségtől, hogy kitérjen a találkozó elől. Ennek az elgondolásnak megfelelően Hendersont sürgősen hazarendelték az angol fővárosba, hogy ellássák a szükséges instrukciókkal.

„Hendersonnak — olvasható Wilson egy másik, 1938. augusztus 31-i keltezésű memorandumában —, miután közlik vele, hogy a »Z terv« érvénybe lép, meg kell tudnia,

hogy az adott pillanatban Hitler hol tartózkodik, de ne mondja meg, miért érdekli ez őt. Ha marad rá idő, Henderson egy második értesítést is kap, amely közli vele az érkezés időpontját, és feljogosítja arra, hogy erről tájékoztassa Ribbentropot. S kívánatos volna, ha Henderson ezt a tájékoztatást még azt megelőzőleg adná, hogy itt nyilvánosságra hozzuk a »Z terv« végrehajtásának megkezdését. Az érkezés helyének Berlinnek kell lennie, Hendersonnal és Ribbentroppal kell tartani a kapcsolatot."

További töprengéseik során Chamberlain és tanácsadói arra a megállapításra jutottak, hogy a terv ebben a formájában túlságosan kockázatos. Élénken az emlékezetükben élt az 1935-ös esemény, amikor már hivatalosan bejelentették Simon külügyminiszter berlini látogatásának dátumát, s akkor Hitler, „betegségére" hivatkozva, megtagadta Simon fogadását. Ezzel kapcsolatos aggályait közölte Wilson Hendersonnal 1938. szeptember 9-i levelében.

„Az egyik ma tárgyalt pont a következőkben foglalható össze: vajon nem történhet-e meg, hogy amikor Ch. Berlinbe érkezik, Ön azonnal közli, hogy H. nem hajlandó fogadni őt, vagy hogy H. »beteg« és nem találkozhat Ch.-vel?

Az ilyen lemondás rendkívül kellemetlen volna és igen rossz benyomást keltene."

A „Z terven" végrehajtották a megfelelő módosításokat. Megállapodtak abban, hogy mihelyt döntenek a terv végrehajtásáról, Henderson útján sürgős táviratot juttatnak el Hitlernek, s ebben felajánlják az angol miniszterelnök látogatását. De vajon milyen formában tegyék

meg az ajánlatot? Ez attól függ majd, hogy Hitler milyen szellemben beszél a küszöbönálló nürnbergi pártkongresszuson. Hogy Chamberlain milyen buzgalommal igyekezett már előre alkalmazkodni a Führer hangulatához, ezt egy szeptember 12-én kelt, aláírás nélküli memorandum mutatja, amely a volt miniszterelnök dossziéjának iratai között van, és feltehetően Wilsontól ered.

„Ha a beszéd »sértő« lesz, ki kell jelentetnünk, hogy a miniszterelnök e beszéd alapján, sajnos, kénytelen olyan következtetést levonni, miszerint Hitler úr, úgy látszik, nem tartja lehetségesnek a probléma békés eszközökkel való kielégítő rendezését.

A miniszterelnök egyelőre még nem jutott ilyen pesszimista következtetésre, és feltételezi, hogy lehet majd valamilyen kivezető utat találni. Véleménye szerint ezt a kivezető utat legjobb lenne a Hitler úr és közte való közvetlen véleménycsere keretében keresni. Terve szerint ... (nap) ... órakor érkezne Berlinbe. Az idő persze rövid, s ezért érkezéséről csak közvetlenül előtte küldhet értesítést. Mindamellett reméli, hogy Hitler úr találkozni óhajt majd vele. A miniszterelnök kész bármely olyan helyre utazni, amelyet erre a célra megfelelőnek találnak.

Ha viszont a beszéd »mérsékelt« benyomást kelt, az üzenet így fogalmazható meg: e beszéd szövegének tanulmányozása után a miniszterelnök joggal feltételezi, hogy a békés és kielégítő rendezésre irányuló erőfeszítéseink sikerrel járhatnak."

Miután Henderson augusztus 31-én visszautazott Berlinbe, Chamberlain számára a feszült várakozás napjai kezdődtek. Éber figyelemmel kísérte a helyzet alakulá-

sát, hogy megtalálja a kedvező pillanatot terve végrehajtásához. „Ha a terv sikerül — írta azokban a napokban egyik magánlevelében a miniszterelnök —, jelentősége túlnő majd a mostani válságon, és talán alkalmat ad a nemzetközi helyzet teljes megváltoztatására."

Chamberlain politikai jelleme abban a korban formálódott, amikor a Brit Birodalom napja már hanyatlóban volt. A feltartóztathatatlan folyamat megállítására tett sokéves erőfeszítések rendkívüli makacsságot, a nagytőkétől kapott feltétlen támogatás pedig indokolatlan önbizalmat fejlesztett ki benne. „Azt képzelte magáról — jegyezte meg epésen Churchill —, hogy tisztában van Európa, sőt az egész világ minden problémájával... Kész véleménye volt Anglia és más országok minden akkori politikusáról, és úgy vélte, hogy bármelyikükkel boldogulhat."

Azokat, akik egykor Chamberlaint hatalomra juttatták, csöppet sem zavarta Lloyd George ama megjegyzése, hogy az új miniszterelnök politikai elképzelései nem terjednek túl egy „vidéki vaságygyáros" látókörén. Nem vártak tőle világrengető tetteket. Engedelmes végrehajtóra volt szükségük, aki valóra tudja váltani legreakciósabb elképzeléseiket is. Persze az ország haladó közvéleménye sok akadályt gördíthetett ennek útjába. S éppen ezért az angol toryk különösen nagyra becsülték a kabinet új fejének hírhedt makacsságát.

A burzsoá történészek ma igyekeznek meghamisítani a szégyenletes müncheni egyezmény valódi értelmét. Mindenre a körülmények véletlen találkozásában, egyes politikusok, többek között Chamberlain gyengéiben és hibáiban próbálnak magyarázatot találni. J. W. Whee-

ler-Bennett, megjegyezve, hogy az angol miniszterelnök egyik legjellemzőbb vonása a rugalmas gondolkodásra való képtelenség volt, azt írja, hogy Chamberlain emellett nem kedvelte a diplomácia „kerülő útjait", és többre becsülte a kereskedelemben alkalmazott egyenes módszereket.

Azt ma már a burzsoá történettudomány sem meri vitatni, hogy a müncheni egyezmény végzetes következményekkel járt a béke ügyére; ugyanakkor minden módon mentegeti értelmi szerzőit. A legfőbb érv, amelyet általában e cél szolgálatába állítanak, a következőkben foglalható össze: Chamberlain az előtt a szörnyű választás előtt állt, hogy vagy háborús összeütközésbe kerül Németországgal, vagy megpróbál megegyezni Hitlerrel. S ha a megbékéltetés alternatívája a háború volt, hogyan vállalhatta volna Chamberlain ezt a kockázatot, amikor Anglia még nem állt készen erre a megpróbáltatásra?

Rendkívül érdekesek ebből a szempontból az angol kormány titkos üléseiről készült jegyzőkönyvek, amelyek nemrégiben váltak hozzáférhetővé.

Lesújtó leleplezéseket tartalmaz például az angol kabinet 1938. augusztus 30-i üléséről készült jegyzőkönyv. Halifax külügyminiszter beszámolt a kormány tagjainak a nemzetközi helyzetről. Az egyetlen eszköz, amellyel el lehet hárítani Németország Csehszlovákia elleni támadását, ha Anglia figyelmezteti Hitlert, hogy ebben az esetben hadat üzen neki — mondotta Halifax. Mindamellett ő ellenzi ezt az irányvonalat. „Azt kérdi magától — olvasható a jegyzőkönyvben —, vajon indokolt-e vállalni a feltétlen háborút ma csupán azért, hogy egy esetleges jövőbeli háborúra figyelmeztessünk?"

Halifax szavainak értelme a következő: minek lépjen Anglia háborúba Németországgal, amikor a háborút esetleg elkerülheti úgy, hogy Németországnak odaadja Csehszlovákiát, és ily módon agresszióját Kelet felé fordítja?

Az őszinteség és a nyíltság nem tartozott a külügyminiszter erényei közé. Ezért különösen érdekes beszámolójának befejező része. Csak itt engedte meg magának azt az elővigyázatlanságot, hogy egy pillanatra levesse a békeszeretet szokásos álarcát.

„Nem lehet garantálni — jelentette ki —, hogy ez a politika sikerrel jár, de egyetlen alternatívája a nyílt fenyegetés alkalmazása Németországgal szemben. Szeretné, ha világosan látnák: ha ez a politika kudarcot vall, a kormánynak a szemére fogják vetni, hogy ha elég bátor lett volna meggyőződésében, elejét vehette volna a bajnak. Azzal is vádolják majd, hogy elvetette a kollektív biztonság elveit és más hasonlókat. De ez a kritika őt nem izgatja."

Hová lett a nemes lord „lenyűgözően finom modora"? Álláspontját élesen és nyíltan fogalmazta meg. Nem vonta kétségbe, hogy útját lehetne állni az agressziónak, és Csehszlovákiát meg lehetne menteni. Arról azonban nem volt hajlandó tárgyalni, hogy milyen lehetőségek lennének az agresszióval való szembeszegülésre Angliának más államokkal való együttműködése alapján, s mindennemű érvelés nélkül elvetette „a kollektív biztonság elveit és más hasonlókat".

Halifax inkább egy másik irányvonalat ajánlott, amelynek veszélyes volta nyilvánvaló, sikere kétséges volt, de amely ellenállhatatlanul csábította. A minisz-

terelnöknek az az utasítása, hogy a „Z terv" szigorúan titokban tartandó, lakatot tett a szájára. Csak annyit mondhatott, hogy hagyni kell Hitlert „kételyek közt vergődni" Nagy-Britannia szándékait illetően. De vajon milyen „kételyekről" lehetett szó, amikor alig egy évvel ezelőtt Hitlerrel folytatott megbeszélése során maga Halifax utalt arra, hogy Anglia nem fog ragaszkodni a status quóhoz Ausztriát, Csehszlovákiát, Danzigot illetően? Hogy kész ezek sorsát Németországgal való alku tárgyává tenni, csupán azt kötve ki, hogy a Reich ne folyamodjon nyílt erőszakhoz, hanem a „békés fejlődés" útján haladjon?

A Halifax által javasolt politikai irányvonalat Chamberlain is támogatta. Mindannak, amit ezzel kapcsolatban mondott, csak egyetlen célja volt: be akarta bizonyítani, mennyire célszerűtlen, hogy Anglia bármilyen lépéseket tegyen Csehszlovákia megmentésére. „Tegyük fel — mondotta —, hogy fenyegetéshez folyamodunk, s hogy az adott esetben ez meg is hozza a várt eredményt; vajon ezzel véget ér a történelem?"

Chamberlain beszédében kimondatlanul is benne volt, hogy a fejlemények egy nagy háború felé visznek. Vajon ez esetben nem jobb-e, ha Anglia egyelőre távol tartja magát, és nem szegül szembe Németország keleti irányú mozgásával?

A müncheni politikusok védelmezőinek egyik leggyakrabban hangoztatott érve az, hogy a nyugati hatalmak kénytelenek voltak engedni Hitler zsarolásának, mert nem készültek fel kellőképpen a háborúra. Ezt a marxista történészek által már megcáfolt okoskodást a brit kabinet jegyzőkönyvei sem támasztják alá.

A katonai lehetőségek értékelésében Inskip, a védelem koordinációjának minisztere képviselte a leginkább kapituláns álláspontot. „Ami azt illeti, hogy készen állunk-e a háborúra — mondotta —, bizonyos értelemben országunk, sebezhetőségénél fogva, sohasem áll majd készen rá... Ma még nem értük el készültségünk maximális színvonalát, és nem is érjük el egy éven vagy még hosszabb időn belül."

Másfelől azonban O. Stanley kereskedelmi miniszter felhívta a figyelmet arra, hogy az év végén Németországnak „hasonlíthatatlanul szilárdabb pozíciói lesznek hosszan tartó háború folytatásához, mint jelenleg". „Hadat viselni... jobb most, mint később" — szögezte le.

A jegyzőkönyvek egészükben arról tanúskodnak, hogy a dolog katonai oldalának csak másodrendű szerepe volt az angol kormány irányvonalának kialakításában: ebben a döntő szerepet a brit uralkodó körök politikai számításai játszották.

A Chamberlain és Halifax javasolta irányvonalat a legteljesebb mértékben támogatta Henderson berlini angol nagykövet, akit szintén meghívtak az ülésre. A kabinet néhány tagja több kérdést tett fel a nagykövetnek.

„Lancaster hercegség kancellárja azt kérdezte — olvasható a jegyzőkönyvben —, mi lesz a következő lépése Hitler úrnak, *ha minden a terv szerint alakul, és ő bevonul Csehszlovákiába* (az én kiemelésem — *A szerző*). Követelni fogja-e a gyarmatokat?"

„Sir Nevile Henderson ezt válaszolta: ha Hitler bevonul Csehszlovákiába és elfoglalja a Szudéta-vidéket,

rájön majd arra, hogy nincs lehetősége tőlünk megszerezni a gyarmatokat. Úgy véli, hogy Hitler következő lépésként zsarolni fog bennünket, s amikor ez nem sikerül, fel fogja rúgni a tengeri egyezményt,* és hozzálát egy nagy flotta építéséhez.

Véleménye szerint Hitler úr nem tulajdonít különösebb jelentőséget Oroszországnak, kivéve a repülőgépek kérdésében, s további lépéseket tesz majd Franciaország, Oroszország és Anglia kombinációja ellen."

Henderson fejtegetésében látszólag nincs semmi kivetnivaló. Márpedig az elmondottak értelme korántsem ártalmatlan. Ha a térképre pillantunk, könnyen meggyőződhetünk róla, hogy az adott összefüggésben a „további" szó csakis „kelet felé irányulót" jelenthetett. Éppen ott fekszik Oroszország, amelynek Hitler „nem tulajdonít különösebb jelentőséget", vagyis amelyet nem tart komoly ellenfélnek.

S vajon mire gondolt az angol nagykövet, amikor a három hatalom „kombinációjáról" beszélt, s milyen szerepet szánt e kombináció egyes tagjainak? A választ erre Henderson fentebb idézett memoranduma adja meg. Eszerint a Szovjetuniónak kell magára vállalnia a fasiszta hadak csapását, Anglia és Franciaország pedig megőrizné Németországgal szemben a jóindulatú semlegességet, s így páholyból szemlélhetné az eseményeket.

A brit minisztereket alapjában az a törekvés vezette, hogy elkerüljék a veszélyes társadalmi megrázkódtatásokkal fenyegető háborút az európai kapitalista hatal-

* Az 1935. június 18-án megkötött angol—német flottaegyezményről van szó.

mak között. Éppen ezért óvakodniuk kellett a Hitlernek címzendő mindennemű „fenyegetéstől" és „figyelmeztetéstől", nehogy az „jóvátehetetlen lépésekre" ragadtassa magát.

„A kabinet — jelentette ki Chamberlain az ülés eredményeit összegezve — egyöntetűen azon a véleményen van, hogy nem szabad Hitler urat azzal fenyegetnünk, hogy Csehszlovákiába való bevonulása esetén hadat üzenünk neki."

A brit kormány augusztus 30-i ülésén készült jegyzőkönyvből idézett részletek világosan mutatják, menynyire tarthatatlan a burzsoá történelemhamisítóknak az a próbálkozása, hogy Anglia müncheni politikáját a katonai gyengeségre vonatkozó utalásokkal igazolják. Igaz, hogy a megbékéltetés rövidlátó politikája szükségképpen hátráltatta az országban a háborúra való felkészülést, de a többi békeszerető állammal és elsősorban a Szovjetunióval való együttműködés feltétlenül lehetővé tette volna a Csehszlovákia elleni német agresszió megakadályozását. Ennek ellenére a szóban forgó ülésen a kormány valamennyi tagja a kapituláns irányvonal mellett foglalt állást. A Németországhoz való viszonyt nem az erő kategóriáiban, hanem a ravaszság kategóriáiban próbálták meghatározni. Ravaszságuk abban állt, hogy a német agressziót kelet felé igyekeztek fordítani; Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, a Szovjetunió felé...

„Derült égből villámcsapás!" — kiáltott fel Hitler, amikor szeptember 14-én megkapta Chamberlain táviratát, amelyben az ama kívánságát adta tudtul, hogy Németországba utazna tárgyalni. Két nappal azelőtt a Führer a náci párt nürnbergi kongresszusán beszédet mondott, amely csak úgy hemzsegett a Csehszlovákiának címzett fenyegetésektől. Prágát a kommunista veszély központjának nevezte és kijelentette, hogy a Harmadik Birodalom minden erejéből a szudétanémetek védelmére kel, és biztosítja számukra az „önrendelkezési jogot". A beszéd nyíltan uszította a szudétanémeteket. Szeptember 13-ra virradó éjjel Henleinék Csehszlovákia Németországgal határos vidékein véres összecsapásokat szerveztek, és 6 órás ultimátumot nyújtottak át a kormánynak. Ebben a Szudéta-vidéken bevezetett rendkívüli állapot feloldását, a rendőrség visszavonását és azt követelték, hogy ruházzák rájuk a rendfenntartó funkciókat. Ezek után a tárgyalások megszakadtak, s Henlein átszökött Németországba. Chamberlain úgy látta, elérkezett a várva várt pillanat, amikor hozzáfoghat a „Z terv" megvalósításához.

Az angol miniszterelnök táviratának vétele után Hitler és legközelebbi környezete tanakodni kezdett. Felmerült az a gondolat, vajon nem kellene-e valamilyen választgesztust tenni, és a találkozót valahol a félúton megszervezni, például a Rajna partján vagy a nyílt tengeren, a „Grille" nevű jachton? Mindkét variációt elejtették. Igya csak ki egészen Chamberlain a megaláztatás keserű poharát! Utazzon csak át egész Német-

országon, és az egykori osztrák határnál mássza meg Hitler erdei villájának lépcsőit.

Szeptember 15-én, miután megkapta Hitler kegyes beleegyezését, Chamberlein Horace Wilsonnak és William Strangnek, a Foreign Office felelős munkatársának kíséretében Münchenbe repült. Onnan a fogadására megjelent Ribbentrop kíséretében különvonaton Berchtesgadenbe utazott. A szerelvény igen lassan haladt, de a házigazdák gondoskodtak róla, hogy vendégeik ne unatkozzanak: a háromórás út alatt Chamberlain az étkezőkocsi széles ablakán át figyelhette a szinte egymást érő csapatszállító szerelvényeket az új egyenruhába bújtatott, állig felfegyverzett katonákkal. Az észak felé robogó vonatokon láthatott sok légvédelmi löveget is, égnek meredő csövekkel.

Berchtesgadenből gépkocsin vitték fel a miniszterelnököt a Bajor-Alpokba, Hitler berghofi rezidenciájába. A villa fő nevezetessége az a tágas terem volt, amelyben Hitler magas vendégeit fogadta. A hatalmas négyszögletes ablakokon át, amelyek szinte a falat helyettesítették, szép kilátás nyílt a sűrű erdőkkel borított hegyek havas csúcsaira. A hegyek alján élénkzöld alpesi rétek virítottak. A Führer megkérdezte, milyen tárgyalási eljárást ajánl Anglia miniszterelnöke.

— Szeretnék négyszemközt beszélni önnel — közölte Chamberlain.

A két államférfi félrevonult egy kisebb helyiségbe. Megbeszélésükön csak Paul Schmidt, Hitler tolmácsa vett részt.

Az angol megbékéltető számára tehát elérkezett a hőn óhajtott pillanat: Nagy-Britannia miniszterelnöke szem-

től szemben tárgyal Hitlerrel. Chamberlain tele van reményekkel, hiszen ezzel a találkozóval új korszaknak kell kezdődnie Anglia és Németország kapcsolataiban. Chamberlain ég a vágytól, hogy tisztázzon minden félreértést, hogy megértesse a Führerrel, milyen őszintén kívánják a Brit Birodalom befolyásos körei a fasiszta birodalommal való együttműködést a nyugati civilizáció „megmentése" céljából. Már a beszélgetés elején biztosítja a Führert „nagyrabecsüléséről" és elragadtatásáról. Azt ajánlja, hogy a megbeszélés során cseréljék ki véleményüket az általános kérdésekre vonatkozólag.

„Reméli — olvasható a megbeszélésről készült feljegyzésben —, hogy a Führerrel folytatott eszmecsere eredményeképpen mindkét fél pontosabb információkhoz jut a másik véleményéről, hogy a Führer álláspontjának pontos ismeretében kettőzött bizalommal folytathatja azokat az erőfeszítéseit, amelyek az angol—német közeledés elérésére irányulnak."

Hitlernek azonban más a véleménye. A nyugati hatalmaknak az Anschluss-szal kapcsolatos állásfoglalása és több más tényező meggyőzte arról, hogy Anglia és Franciaország már régen „leírta Csehszlovákiát". Éppen itt, Berghofban, szeptember 3-án, Keitellel és Brauchitschcsal már meg is beszélte az október 1-re tervezett invázió részleteit. A „Fall Grün" céljaira szánt csapatok átszállítását hadgyakorlatnak álcázva szeptember 28-ig be kell fejezni. A csapatoknak a határoktól kétnapi menetre kell elhelyezkedniük... Amikor Hitler beleegyezett a Chamberlainnel való találkozásba, esze ágában sem volt bármiféle kötelezettségekkel megkötni a kezét. Ellenkezőleg, a tárgyalásokat feltehetően arra akarta felhasználni,

hogy valamilyen ürügyet találjon az agresszió „igazolására".

Éles hangon értésére adta Chamberlainnek, hogy a helyzet túlságosan feszült, semhogy elméleti fejtegetésekbe bocsátkozzanak. A csehszlovákiai problémát haladéktalanul meg kell oldani. Németország és Anglia együttműködésének lehetősége döntően attól függ majd, sikerül-e a két félnek az adott kérdésben megegyezésre jutnia.

Hitler határozott hangon követelte a hárommillió szudétanémet „visszaadását" a birodalomnak, azzal fenyegetőzve, hogy e cél érdekében nem riad vissza a háború kockázatától sem.

— Vajon kimerülnek-e Németország követelései a hárommillió szudétanémet visszaadásával?

Válaszképpen a Führer terjengős beszédbe fogott. Csupán a német faj egyesítésére törekszik, és nem akar egyetlen csehet sem — mondotta. De Németország nem érezheti magát biztonságban mindaddig, míg a szovjet — csehszlovák szerződést hatályon kívül nem helyezik.

— Tegyük fel, hogy a helyzet a következőképpen változik — mondotta Chamberlain, hogy tisztázza Hitler óhajait. — Csehszlovákia nem lesz többé köteles Oroszország segítségére sietni, amennyiben az utóbbit támadás érné; ugyanakkor Csehszlovákiának megtiltanák, hogy lehetővé tegye az orosz fegyveres erőknek repülőterein vagy bárhol másutt való tartózkodását; kiküszöbölné-e ez az Önök nehézségeit?

Válaszul a Führer minden teketória nélkül kijelentette: ha a szudétanémeteket a Birodalomhoz csatolnák, ha leválna a magyar kisebbség, ha leválna a lengyel ki-

sebbség, ha különválna a szlovák kisebbség, a fennmaradó rész olyan kicsi volna, hogy ez már nem okozna neki fejfájást.

Mindez nem hagyott kétséget afelől, hogy korántsem Csehszlovákia „határainak korrigálásáról" volt szó, hanem egyenesen Csehszlovákiának mint önálló államnak a likvidálásáról. Ennek ellenére Chamberlain nem tett ellenvetést, sőt sürgősen közölte, hogy elvben egyetért a dologgal. („A magam részéről fütyülök rá, hogy a Szudéták a Birodalomhoz tartoznak-e, avagy sem" — írta néhány nappal később egy magánlevelében.) Tárgyalnia kell azonban kollégáival, valamint Párizzsal és Lord Runcimannel (Prágáról egyszerűen megfeledkezett!). Éppen ezért Chamberlain azt ajánlotta, hogy szakítsák félbe a tárgyalásokat, és néhány nap múlva találkozzanak újra.

Chamberlain készséges magatartása tetszett a Führernek. „Olyan ajánlat volt ez, amelyet Hitler nem utasíthatott vissza" — jegyzi meg A. Taylor angol történész.

A brit miniszterelnök visszautazott Londonba.

Aligha süllyedt még ilyen mélyre az angol diplomácia presztízse. Mivel magyarázható, hogy a brit miniszterelnök Berchtesgadenben ilyen tehetetlennek mutatkozott, ilyen szégyenletes szerepet játszott?

A burzsoá történészek elmondják: a 69 éves Chamberlaint, az elaggott gentlemant, amikor „esernyővel a kezében" a „sárkányfészekbe" érkezett, hogy megvédje Csehszlovákiát, megriasztotta a fasiszta birodalom háborús készülődése, és meghökkentette Hitler kategorikus hangja. Ezért harc nélkül feladta állásait, és a „béke megmentése érdekében" engedményeket tett.

A nácik által rendezett katonai színjátéknak kétségtelenül volt bizonyos hatása. De az angol miniszterelnök engedékenysége nem magyarázható holmi rémülettel. Magatartása nagyon is megfelelt előre kidolgozott taktikájának. Minthogy fő céljának a Németországgal való megegyezést tartotta, és félt attól, hogy valamilyen ellenvetéssel kihívja a Führer haragját, Chamberlain a szeptember 15-i találkozó alkalmával már az első szavaknál minden vonalon kapitulált.

Amikor a miniszterelnök szeptember 16-án visszatért Londonba, meglátogatta a királyt, estére pedig összehívta a szűkebb kabinetet, amelybe a bizalmát leginkább élvező miniszterek: Simon, Hoare és Halifax tartoztak. Meghívták Horace Wilsont is, és sürgősen hazarendelték Prágából Runcimant. Chamberlain röviden ismertette a Hitlerrel folytatott megbeszélés tartalmát, és kifejtette a legszűkebb körnek szánt véleményét.

„A miniszterelnök véleménye szerint — olvasható az ülésről készült jegyzőkönyvben — mindenekelőtt arról kell dönteni, hogy elvben elfogadjuk-e az önrendelkezést. (Ti. a Szudéta-vidék átadását Németországnak. — *A szerző.)* Másodszor, *meg kell gondolnunk, mit kellene követelnünk ennek fejében.*" (Az én kiemelésem. — *A szerző.)*

Szeptember 17-re összehívták a teljes brit kormány ülését. A korábbi tanácskozástól eltérően most nemigen volt vita. Chamberlain elhozta Berchtesgadenből Hitler követeléseit, amelyek mögött a Német Birodalom mozgósított hadserege állt. A kormány tagjainak most már végleg dönteniük kellett: vagy kapituláció, vagy harc. El kellett tekinteniük „a történelem számára" mondott

szép beszédektől, a kitérő formuláktól és a szokványos kamuflázstól.

Chamberlain taktikai megfontolásokból a berghofi tárgyalásokról szóló beszámolója előtt Lord Runcimannek adta a szót, hogy komor színekkel ecsetelje a csehszlovákiai helyzetet. Runciman arra a következtetésre jutott, hogy az ország nem létezhet tovább mai formájában. Ismertette azokat a terveket, amelyeket a válság megoldására a csehszlovák burzsoázia köreiben ajánlottak. „A bankárok egy csoportja — közölte Runciman —, köztük dr. Preuss, úgy véli, hogy a negyedik terv* alapján elfogadható megoldást lehetne találni. A dr. Preuss által javasolt megoldás magában foglalja:

1. A karlsbadi program nyolc pontját, amelyet a csehszlovák kormány már elfogadott.
2. Csehszlovákia Kommunista Pártjának likvidálását.
3. Az orosz—cseh politikai szerződés felbontását.
4. A szudétanémetek állandó képviseletét a kormányban.
5. Bizottság létrehozását azonos számú csehből és németből, az egyezmény teljesítésével kapcsolatban felmerülő viták megoldására.
6. Kereskedelmi szerződést Németországgal."

Miután Runciman ilyen módon megfestette a hátteret, Chamberlain részletesen beszámolt Hitlerrel folytatott tárgyalásairól, és értékelte azokat. A válság akkor érte el a kritikus pontot, amikor ő Németországba repült. Ha nem szánta volna rá magát a látogatásra — állította a

* Benešnek arról a tervéről van szó, amely a Henleinékkel való tárgyalások alapján javasolta a szudétanémet kérdés rendezését.

miniszterelnök —, a háborús cselekmények minden bizonnyal már megkezdődtek volna. Most viszont az a helyzet, hogy Hitler mindaddig nem indítja meg hadigépezetét, amíg a tárgyalások folynak.

S lám, azért tért vissza Angliába, hogy konzultáljon kollégáival.

Az angol miniszterelnök észjárására rendkívül jellemző volt, ahogy Hitlernek a váratlan látogatásra való reagálását értékelte. Amikor kiléptek a dolgozószobából — mesélte Chamberlain a jegyzőkönyv szerint —, Hitler sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy nem mutathatja meg neki, milyen csodálatos kilátás nyílik a hegy csúcsáról. Hitler úr ama reményének adott hangot, hogy ezt egy más alkalommal még megteheti. Annak, hogy a Führerre rendkívül kedvező benyomást tett a találkozó, elsőrendű jelentősége van, minthogy a tárgyalások további menete elsősorban a személyes kapcsolatoktól függ. Persze Chamberlain tisztában volt azzal, milyen nagy árat fizetett a Führernek azért az ígéretéért, hogy megmutatja majd neki „a csúcsról nyíló kilátást"; de úgy érezte, még így is nyert.

Végezetül a miniszterelnök azzal a kéréssel fordult kollégáihoz, hagyják jóvá Anglia hozzájárulását a szudétanémetek „önrendelkezésének elvéhez". Az ezt követő vita megmutatta, mik voltak az angol diplomácia igazi gyökerei a müncheni egyezmény napjaiban.

A Chamberlain javasolta politika megindokolásában Inskip, a védelem koordinációjának minisztere volt az, aki az „i"-re feltette a pontot. „Szembe kell néznünk a tényekkel — mondotta. — *Nem arról van szó, hogy Csehszlovákia megmentéséért viseljünk háborút... hanem olyan*

háborúról van szó, amelynek célja Hitler megállítása. Az ilyen háború mérhetetlenül sok szenvedéssel és óriási veszteségekkel járna, s Hitler esetleges megsemmisítése mellett ennél jóval többet is megsemmisíthetne. E háború eredményeképpen Európa helyzetében olyan változások következhetnének be, amelyek nem volnának kellemesek senkinek, kivéve Moszkvát és a bolsevikokat. (Az én kiemelésem. — *A szerző.)* Bármilyen nehéz is a döntés, neki személy szerint semmiféle kételyei nincsenek afelől, hogy ennek a döntésnek milyennek kell lennie; a maga részéről egyetért a miniszterelnökkel."

Zetland márkinak, az India ügyeivel foglalkozó államminiszternek a beszédéből is kicsendült, mennyire retteg attól, hogy a polgári rend nem bírja el a kapitalista hatalmak közötti háború megrázkódtatásait. Az újabb világháború — mondotta —, „*a világ mai rendjének pusztulásához és valami olyan újnak a keletkezéséhez vezetne, ami talán közel áll azoknak az eszményeihez, akik ma Oroszország sorsát irányítják*". (Az én kiemelésem. — *A szerző.)*

A kabinet végül is egyhangúlag elfogadta a Chamberlain javasolta irányvonalat. Ám a miniszterekben felmerült egy újabb kérdés: hogyan reagál majd a kapituláns politikára az angol nép? Több miniszter felszólalásából érződött az aggodalom: ha az emberek átlátnak az elfogadott irányvonal valódi céljain, a kormány aligha tarthatja meg hatalmát. Ezt az ülésnek csaknem minden résztvevője ilyen vagy amolyan formában szóvá tette. A többség egyetértett abban, hogy ha a német szuronyok fenyegetése mellett részesítik a szudétanémeteket az önrendelkezési jogban, ez túlságosan szégyenletes dolognak

fog látszani, és ezért túlságosan próbára fogja tenni a kabinet stabilitását. Nem lehetne-e Hitlerrel megállapodni abban, hogy „ildomosabb" formák között járjon el?

MacDonald gyarmatügyi miniszter hangsúlyozta, hogy az önrendelkezés elvének Csehszlovákiára való alkalmazása súlyos dilemma elé állítja a kormányt. „A miniszterelnök azt mondta, hogy ha mi, mielőtt beleegyeznénk az elv alkalmazásába, odaállnánk feltételeket szabni, akkor Hitler úr valamilyen erőszakos tetthez folyamodna. Következésképpen, ha azt akarjuk, hogy Hitler úrral való kapcsolataink kedvezően fejlődjenek, fenntartás nélkül el kell fogadnunk az önrendelkezés elvét, és csak ezután vethetjük fel a feltételek kérdését. Az ilyen álláspontot, népünk szempontjából, nehéz támogatni. Megkérdezte, nem lehetne-e Hitler úrnak azt mondani: mi elfogadjuk az önrendelkezést, de természetesen szeretnénk leülni vele, és tisztázni a részleteket, hogy az elv helyesen kerüljön alkalmazásra. Ez biztosítaná számunkra a kellő védelmet. Nagyon valószínű — véli —, hogy Hitler úrnál sikerül ésszerű rendezést kieszközölnünk."

Amikor a miniszterek azt latolgatták, hogy a közvélemény miképpen fogadja majd a szóban forgó lépést, szemük előtt lebegett más valami is: vajon miként hat ez majd ki egyéni karrierjükre? Nyilván ez az oka annak, hogy éppen ezen az ülésen, amelyen a kabinet beleegyezett abba, hogy elfogadja Hitler követeléseit, igen sok „erélyes" szónoklat ítélte el a kapitulációt. A jegyzőkönyvet olvasva az embernek első pillantásra az a benyomása támad, hogy a miniszterelnökség épületében

ezen a napon shakespeare-i tragédiába illő jelenetek játszódtak le: a miniszterek úgy beszéltek, mintha máris kardjuk markolatát fognák. Ám a viharos indítás után a beszédek váratlanul alázatos meghunyászkodással végződtek: Csehszlovákiát odavetették Hitlernek.

A főpecsétőr, Delawarr gróf például kijelentette, hogy Hitler követeléseinek elfogadása „becstelenség lenne Csehszlovákiával szemben, és mindazok után, amiket az utóbbi néhány hónap alatt tettünk, szégyenkeznünk kellene miatta... Megkérdi: vajon mikor hoztuk magunkat olyan megalázó helyzetbe, hogy tárgyalásokat folytassunk egy országgal, amely 1,5 millió embert tart fegyverben?" Felszólalását a gróf ennek ellenére azzal zárta, hogy a „becsületes béke" biztosítását ajánlotta, Csehszlovákia elárulása árán ugyan, de úgy, hogy ennek fejében bizonyos engedményeket csikarnak ki Hitlertől.

Ugyanilyen szellemben szólalt fel Winterton, Lancaster hercegség kancellárja is. „A háború, persze, nem előnyös, de olykor készen kell állnunk rá, mert különben egyetlen alternatíva marad: hogy vazallus állammá válunk... — mondotta. De ehhez nyomban hozzátette: — Parlamenti szempontból nézve a kérdést, ő, Winterton nagyon reméli, hogy az az akció, amelynek végrehajtására megállapodás született (vagyis az önrendelkezés elvének alkalmazása — *A szerző)*, nem tűnik majd az erő előtti nyílt kapitulálásnak."

Az idézett bíráló felszólalások ama miniszterek nézeteit fejezték ki, akik teljes mértékben egyetértettek ugyan a kormány többi tagjának számításaival és reményeivel, de garanciát akartak kapni arra, hogy Németország a kapott engedmények eredményeképpen meg-

erősödő pozícióit nem fogja a Brit Birodalom ellen felhasználni.

Azt a tényt, hogy a kormány jóváhagyta az önrendelkezési elvet, Samuel Hoare úgy tárgyalja emlékirataiban, mint fordulópontot a válság fejlődésében. Ez a Szudéta-vidék elszakítását és a csehszlovák állam felosztását jelentette — vallja be. Az ülés a kapitulálás légkörében fejezte be munkáját. „Az Államtanács elnöke, Viscount Hailsham azt mondja — közölte Duff Cooper tengerészeti miniszter —, hogy vállalnunk kell a megalázkodást; úgy véli, ez helyesen tükrözi a kialakult helyzetet."

Zárszavában Chamberlain őszinte köszönetet mondott kollégáinak azért, hogy támogatják az általa javasolt irányvonalat. Ugyanakkor elvetette a kormány egynéhány tagjának azt az elképzelését, hogy bizonyos engedményekre kellene bírni Hitlert a Szudéta-vidék átcsatolásának formáját illetően.

„A miniszterelnök — olvasható a jegyzőkönyvben — emlékeztetett a legutóbbi csehszlovákiai táviratokra, amelyek arról tanúskodnak, hogy növekszik a közvélemény ellenállása az önrendelkezés elvének érvényesítésével szemben. Ez azzal járhat, hogy Hitler úr olyan gyors akcióhoz folyamodik, amelyet nem állíthatunk meg. A miniszterelnök bevallotta: *Hitler úrnak az a kísérlete, hogy az önrendelkezés kérdését erőszakkal, kellő megegyezés nélkül oldja meg, nem olyan megoldás, amelyből kívánatos volna részt vállalnunk. Mindamellett ellenzi, hogy a tárgyalások újrafelvételénél megkössék a kezét pontosan meghatározott keretekkel, amelyeken nem léphet túl.*" (Az én kiemelésem. — *A szerző.*)

Az angol kormány tehát már előre beletörődött abba a lehetőségbe, hogy Németország rabló módjára betör Csehszlovákiába.

GEORGES BONNET „ANGOL KESZTYŰJE"

1940 május derekán, amikor elterjedt a híre, hogy a németek áttörték a frontot, és páncélosaik elindultak Párizs felé, a francia fővárosban pánik tört ki. A Quai d'Orsayn álló palota fölött sűrű füstoszlop tört a magasba: égették a diplomáciai iratokat. Nagy felhőkben szállt a pernye a Szajna partjánál, beborítva a gesztenyefák sarjadó lombját, ellepve a folyó vizét. S a pernye magával vitte a müncheni napok francia diplomáciájának titkait is.

A háború után mindazok, akiknek bármi közük is volt a müncheni áruláshoz, hamar elhatárolták magukat tőle. Ócska papíron, vágatlan szélű füzetekben egymás után jelentek meg olyan hajdani miniszteréknek, katonai vezetőknek, nagyköveteknek az emlékiratai, mint Bonnet, Flandin, Reynaud, de Monzie, Gamelin, François-Poncet, Coulondre... Az igazságot azonban csak itt-ott érintették igen félénk formában: alig lehetett ráismerni az emlékezések és az egyoldalúan összeválogatott tények görbe tükrében.

A Münchenért felelős francia politikusoknak azonban nem sikerült elkerülniük a történelem ítélőszékét. Az angol kormány titkos üléseinek jegyzőkönyveiből és más, ma már hozzáférhető dokumentumokból képet kaphatunk a francia uralkodó körök akkori politikájáról, az angol—francia kapcsolatokról.

A népfront Franciaországát bizalmatlanul szemlélték a Temze partján. Az ilyen országgal való szövetséget végzetesnek tartották, s ez törvényszerűen együtt járt a Németországhoz való közeledés óhajával. Némileg már más volt a helyzet a csehszlovák válság kirobbanásakor. Blum a spanyol polgárháború idején Angliába utazott a helyzet megtárgyalására, és egészen elbűvölte Baldwint választékos modorával és a festészetben való kitűnő jártasságával. Londonban hamar megértették, mennyire megalapozatlan a régimódi toryk félelme a jobboldali szociáldemokrata vezetőktől. Chautemps, majd Daladier kormánya, amelyek fokozatosan felbontották a szövetséget Franciaország baloldali erőivel, előmozdították a teljes egyetértést abban a tekintetben, hogy az „igazi demokráciát" Európában a nácik és az olasz feketeingesek kezével kell megszilárdítani. E tervek megvalósításában veszélyes akadálynak tekintette London azokat a szerződéseket, amelyeket Franciaország Csehszlovákiával és a Szovjetunióval kötött. Mi a garancia arra, hogy az események éles fordulata esetén Franciaország, kormánya akarata ellenére, nem keveredik fegyveres konfliktusba Németországgal? Ez esetben Anglia is háborúba sodródna, s végül az egész európai kontinens számukra egyáltalán nem kívánatos fejlemények elé nézne.

Az angolok semmiképpen sem akarták francia partnereik előtt felfedni kártyáikat, mert elsőként szerették volna lefölözni a Hitlerrel való alkuból húzható hasznot; ugyanakkor igyekeztek befolyást gyakorolni a francia kormány állásfoglalására a csehszlovák kérdésben. Elsősorban a katonai segítségnyújtás terén szándékoztak rá nyomást gyakorolni. A Foreign Office támogatásáról

biztosította Franciaországot, amennyiben nem provokált támadás érné, de figyelmeztette, hogy ez a kötelezettség nem terjed ki olyan esetekre, amikor Franciaország valamely harmadik országgal kötött egyezmény folytán keveredik konfliktusba.

A francia burzsoá történetírók szívesen hivatkoznak erre a körülményre. „Anglia nélkül — írja Bonnet — Franciaország nem nyújthatott hatékony segítséget Csehszlovákiának." E tétel tarthatatlansága teljesen nyilvánvaló. A nemzeti érdekeknek megfelelő önálló, határozott politikával Franciaország, a Szovjetunióval együttműködve, megváltoztathatta volna az európai események menetét, elejét vehette volna a csehszlovák tragédiának. Ám a francia kormány holt betűnek tekintette a Szovjetunióval kötött szerződést, s önként behódolt Londonnak.

A csehszlovákiai levéltárakban található dokumentumok egyike rávilágít arra, milyen rugók mozgatták azokban az években a francia külpolitikát. A dokumentum szerzője Dvornik teológiaprofesszor, akit a csehszlovák külügyminisztérium még 1937-ben Franciaországba és Angliába küldött, hogy politikai agitációt fejtsen ki a helyi katolikus körökben, és információkat gyűjtsön. 1938. október 20-án Prágába küldött összefoglaló jelentése érdekes részleteket tartalmaz a müncheni politika angliai és franciaországi sugalmazóiról. Információit tekintélyes angol politikusok egy csoportjához fűződő kapcsolatainak köszönheti — hangsúlyozza a dokumentumban Dvornik.

„A Csehszlovákia sorsára nézve végzetes fordulat

még múlt év őszén következett be — jelentette a professzor. — Halifax németországi látogatása idején...

Londonba való visszatérése után a legbefolyásosabb konzervatívokból, a legvagyonosabb személyekből alakult egy csoport. Oszlopos tagjai: Halifax, továbbá a lánya, Lady Faversham, Lord Londonderry márki, Lady Nancy Astor, Lord Stam, Westminster hercegnek, Anglia leggazdagabb emberének a köre, Aga kán, Haidarabad maharadzsája, India legbefolyásosabb és leggazdagabb embere. A csoport célja: mindenáron megakadályozni a háborút a Németországhoz való közeledés révén, s elejét venni annak, hogy Oroszország bármiképpen beavatkozzon Európa és Ázsia ügyeibe, mivel Oroszország állítólag fenyegetheti az angol uralmat Indiában és általában Ázsiában.

...Figyelembe kell venni, hogy ennek a csoportnak döntő befolyása volt a londoni Cityben. Ebből a szempontból kell nézni Flandin 1937 november végi londoni, majd berlini látogatását is. Általa vette fel a kapcsolatot a londoni csoport a francia pénzügyi és konzervatív körökkel, így hangolták össze közös irányvonalukat...

Az elhamarkodva bevezetett társadalmi reformok pénzügyileg kimerítették Franciaországot, és sokat rontottak gazdasági helyzetén. A frank árfolyamának esése és a francia valuta további elértéktelenedésének a veszélye megnövelte Franciaországban az angol City befolyását. Lord Halifax csoportjának mind nagyobb lehetősége nyílt arra, hogy ráerőszakolja politikáját Franciaországra. Ennek jelei már Chautemps és Delbos múlt évi londoni látogatása alkalmával is megmutatkoztak. Attól fogva Chamberlain a pénzügyi függőség ki-

használásával teljesen ellenőrzése alá vonta a francia politikát. Mivel Halifax csoportja és a City magától értetődőnek tekintette, hogy Ausztria bekebelezése óhatatlanul bekövetkezik és Anglia nem érdekelt ennek megakadályozásában, már eleve nyilvánvaló volt, hogyan megy majd végbe mindez. Franciaország, még ha akart volna is tenni valamit, tehetetlen volt, mivel túlságosan függött Angliától, ahol a fentebb említett csoport és a City álláspontja volt a mérvadó. Emellett Franciaország sohasem óhajtott szembeszegülni elkerülhetetlen eseményekkel. Erről magam is meggyőződtem, amikor két héttel az Anschluss előtt Párizsban jártam, és Delbos, Léger, Reynaud és mások számára lefordítottam Miklas elnöknek, Schmitz bécsi polgármesternek és Schuschnigg kancellárnak az üzeneteit és kéréseit. Párizsból azzal a meggyőződéssel tértem vissza, hogy az Anschluss elkerülhetetlen, s hogy mind Franciaország, mind Anglia tétlenül fogja szemlélni. Hitler durva eljárása bizonyos ellenérzést váltott ki az angol és a francia közvéleményben, amely azt a nézetet képviselte, hogy az ilyen tervek végrehajtása hosszabb időt igényel, de indokoltságukat egészében véve elismerte; kiváltképpen áll ez Angliára, valamint Franciaországban Flandin csoportjára."

Azokat az eszközöket jellemezve, amelyekkel Anglia nyomást gyakorolt a francia kormányra, Dvornik ezt írja:

„Már ez év tavaszán, amikor alkalmam nyílt megfigyelni Flandin csoportjának tevékenységét, rámutattam arra, hogy minden bizonnyal teljes fordulat következik majd be a francia politika orientációjában, mégpedig nem a mi javunkra. Ez év júliusában is megírtam, hogy

Bonnet fenntartás nélkül flandinista. A további fejlemények megmutatták, hogy ez valóban így is van. Mindamellett azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy Anglia Franciaország pénzügyi helyzetét kihasználva, teljesen az ellenőrzése alá vonta a francia politikát.

A brit politikát irányító csoport igyekezett minél szűkebben értelmezni az angol—francia szerződést, hogy ezáltal is visszatartsa Franciaországot a közép-európai ügyekbe való túlzott beavatkozástól. Ily módon nyilvánvalóvá válik, miért hangsúlyozták az utóbbi időben olyan nyomatékosan azt, hogy Anglia kötelességének tartja a segítségnyújtást Franciaországnak abban az esetben, ha támadás érné. De ha Franciaország Csehszlovákia segítségére sietne, maga válna agresszorrá."

Dvornik professzor jelentésének leleplező ereje nyilvánvaló. Egyebek között kiderül belőle az is, hogy a francia kapitulánsok számára, akiket Csehszlovákiához fűzött a kölcsönös segélynyújtási szerződés, sokkal göröngyösebb volt az út München felé, mint brit kollégáik számára. S míg a Foreign Office elboldogult a népek egymásra uszításában szerzett hagyományos tapasztalataival és a szokásos békeszólamokkal, a francia burzsoáziától München ennél jóval többet követelt. A francia burzsoázia nem leplezhette el, milyen árulásra képes, nem álcázhatta a tiszteletre méltó külsejű tulajdonos valódi gondolkodásmódját, azt, hogy önző érdekeiért bármikor hajlandó sutba vágni a nemzeti érdekeket.

A feladat nehézségére való tekintettel a Quai d'Orsay élére olyan embert kellett állítani, aki a „200 család" bizalmát élvezi, s akit a tervezett politika végrehajtásában nem tartanak vissza erkölcsi gátlások. Ilyen ember

volt Georges Bonnet, Daladier kormányának külügyminisztere.

Hiába, a gazda rokonszenve teszi rátermetté a szolgát. Bonnet egyik „értékes tulajdonsága" a Rajna túlsó partjával való közismert kapcsolata volt. Igaz, ebből bizonyos kényelmetlenségek is adódtak. Gamelin tábornok például nem kockáztatta meg, hogy a kormány ülésein Bonnet jelenlétében beszámoljon a francia védelem állapotáról, mert biztos volt benne, hogy közléseiről már másnap tudomást szereznének Berlinben.

Nagyon valószínűnek tűnik Thompson állítása: Bonnet annak elkerülésére törekedve, hogy Franciaország és Németország között Csehszlovákia miatt fegyveres összeütközés robbanhasson ki, idejében Berlin értésére adta de Brignon vagy más közvetítő révén, hogy „a franciák nem fognak hadat viselni".

„A német vezérkar képviselői — írja az említett szerző —, akikkel Otto Strasser Svájcban találkozott, közölték vele: Hitler »becsületszavát« adta a német tábornokoknak, hogy Franciaország nem fogja teljesíteni kötelezettségeit. Lehet, hogy Hitler becsületszavára nem adtak túlságosan sokat, mégis olyan ember benyomását keltette, akinek szilárd meggyőződése, hogy nem támadnak majd nehézségei Franciaországgal."

Franciaország képviselői 1938 áprilisában váratlanul kemény hangon közölték az angolokkal, hogy eltökélt szándékuk teljesíteni kötelességüket Csehszlovákiával szemben. Ugyanakkor a francia kabinet ülésén annak a véleménynek adtak hangot, hogy reménytelen bármiféle kísérletet tenni Csehszlovákia megsegítésére. Ennek a jelenségnek rendkívül egyszerű a magyarázata. A Quai

d'Orsay diplomáciája valamiképpen ki akart bújni vállalt kötelezettségeinek teljesítése alól, és abban látta a kivezető utat, hogy Prágát rábírják a német követelések előtti kapitulálásra, de eközben lehetőleg „angol kesztyűben" dolgozzanak. „Bennünket Csehszlovákiához köt a becsület... Önöknek kell cselekedniük!" – jelentette ki Daladier brit tudósítók előtt az említett londoni tárgyalások idején.

A Quai d'Orsay diplomáciájának lényegében sikerült elérnie célját: az angol kormány magára vállalta a főszerepet München előkészítésében. A nyíltan egoista és minden teketória nélkül cselekvő Chamberlain — aki üzleti szellemet vitt a politikába, vagyis az erkölccsel szemben előnyben részesítette a józan észt — igen megfelelt a francia kapitulánsoknak, mert takarózhattak politikájával.

Franciaország kormánya lelkesen helyeselte Chamberlain berchtesgadeni útját, bár váratlanul érte a hír. „Ma találkoztam a külügyminiszterrel — jelentette 1938. szeptember 15-én Phipps párizsi angol nagykövet. — Megkért arra, hogy tolmácsoljam önnek, excellenciás uram, forró köszönetét, valamint kormánya köszönetét azért a nagyszerű elhatározásért, hogy Berchtesgadenba utazik.

Őexcellenciája hozzáfűzte, hogy ...nyomatékosan ajánlani fogja kormányának, fogadjon el Csehszlovákiát illetően minden olyan javaslatot, amelyet Chamberlain úr esetleg tesz, függetlenül attól, hogy a csehszlovákok elfogadják-e ezt, avagy sem."

Szeptember 18-án Daladier és Bonnet a brit miniszterelnök meghívására Londonba repült.

A müncheni árulás történetében különleges helyet foglalnak el azok az inkább ultimátumnak nevezhető angol–francia javaslatok, amelyeket szeptember 19-én küldtek Csehszlovákiának:

„A főleg szudétanémetekkel lakott területeknek a csehszlovák állam keretein belül való megőrzése nem tartható fenn tovább anélkül, hogy ne fenyegetné magának Csehszlovákiának és az európai békének érdekeit... *A békét nem lehet megóvni, és Csehszlovákia létérdekeit nem lehet eredményesen biztosítani, ha ezeket a területeket nem adják át a Német Birodalomnak.*" (Az én kiemelésem. — *A szerző.*)

A csehszlovák kormánynak népszavazás nélkül át kell adnia Németországnak azokat a határterületeket, amelyeken a német lakosság aránya meghaladja az 50 százalékot. Külön nemzetközi bizottságnak kell meghatároznia az új határt. Anglia és Franciaország kifejezte készségét arra, hogy az új határok között Csehszlovákiának garanciát nyújtanak nem provokált agresszió ellen, de Csehszlovákiának fel kell mondania a Franciaországgal és a Szovjetunióval kötött kölcsönös segélynyújtási szerződést. A jegyzék végezetül közli, hogy Chamberlain legkésőbb szeptember 21-én újra felveszi a tárgyalások fonalát Hitlerrel, s ezért arra kéri Csehszlovákia kormányát, hogy minél előbb közölje válaszát.

Ezt a cinikus dokumentumot 1938. szeptember 18-án dolgozták ki a londoni angol–francia tárgyalásokon. A tárgyalások történetét a Foreign Office által közzétett dokumentumok alapján már régebben is eléggé behatóan

tanulmányozták, az angol kabinet 1968-ban hozzáférhetőbbé tett titkos okmányai pedig ezt rendkívül fontos és érdekes adalékokkal egészítik ki. Kényes titokra derít fényt például az a bejelentés, amelyet Chamberlain a kabinet szeptember 19-i ülésén tett.

Az angol—francia tárgyalások eleinte „nem mozdultak el a holtpontról". Mindegyik fél a másikra próbálta hárítani a felelősséget azért, hogy formálisan felvetődött Csehszlovákia feldarabolásának gondolata. Chamberlain nem mindennapi polemizáló készséget árult el. Runcimannek arra a javaslatára hivatkozott, hogy el kell fogadni az önrendelkezés elvét, hangsúlyozta a helyzet élességét, és végül igen ügyesen sarokba szorította Daladier-t. Ám a francia miniszterelnök az előre kidolgozott taktikának megfelelően határozottan kijelentette, hogy Franciaországot szerződés köti Csehszlovákiához, és nem hagyja cserben szövetségesét. A labdázás több mint két óra hosszat tartott, míg Daladier végül kijelentette, hogy sohasem volt „fanatikus híve a versailles-i szerződésnek", s hogy londoni útja során tisztázni kívánta volna, hogyan lehet „megóvni a békét úgy, hogy ne kerüljön veszélybe Csehszlovákia léte". Ekkor szünetet rendeltek el.

„Amint az nemzetközi tárgyalásokon gyakran előfordul — jegyezte meg Chamberlain, amikor a kabinet ülésén beszámolt a francia államférfiak londoni látogatásának eredményeiről —, a szünet előtt már teljesen reménytelennek látszott a helyzet. A villásreggeli közben azután hasznos titkos megbeszélések folytak. Daladier úr bizalmasan közölte vele, Chamberlainnel, hogy a legkomolyabban ellenzi ugyan az önrendelkezés kérdésének vitatását általában — mert ez felvetné más kisebbsé-

geknek a kérdését —, de úgy véli, rá lehetne bírni Benešt arra, hogy ebben a kivételes esetben hozzájáruljon a szudétanémet területek átengedéséhez. Bonnet úr úgy nyilatkozott a külügyminiszternek, hogy a meglevő nehézségek megoldásának lehetősége attól függ, kész-e Anglia valamilyen formában csatlakozni a Csehszlovákiának nyújtandó nemzetközi garanciához."

A villásreggeli után, Chamberlain kifejezésével élve, már szabadabb légkörben folytatták a tárgyalásokat. Ezek bizonyos fokig olyan színielőadásra emlékeztettek, amelyet külön „a történelem számára" játszottak le. Daladier kijelentette, hogy a népszavazás gondolata elfogadhatatlan Franciaország kormánya számára. Chamberlain készségesen partnere segítségére sietett, hogy „megmentse becsületét", s azt javasolta, oldják meg a szudétanémetek problémáját úgy, hogy a csehszlovák terület egy részét egyenesen átadják Németországnak. Daladier egyetértett azzal, hogy meg lehetne tárgyalni „a Szudéta-vidék egy részének ilyen vagy amolyan formában való átadását". Az álláspontok további formális egyeztetése már nem ütközött különösebb nehézségekbe.

Chamberlain ügyességét, amelyet a franciákkal folytatott tárgyalásokon tanúsított, kollégái nagyra értékelték. Samuel Hoare például megjegyezte, hogy a miniszterelnöknek teljes mértékben sikerült „elérnie azt, hogy az elfogadott döntések közös akciók legyenek, amelyekért nem lehet ránk hárítani a felelősség nagyobbik részét". Ugyanilyen szellemben nyilatkozott Simon is.

Az angol kabinet szeptember 19-i ülésén, amelyen megvitatták a franciákkal folytatott tárgyalások eredményeit, foglalkoztak a megcsonkított Csehszlovákiának

nyújtandó garancia kérdésével is. A miniszterek nyíltan bevallották, hogy a kormány, amikor az új csehszlovák határok garantálása mellett döntött, valójában megvalósíthatatlannak tartotta ezt a kötelezettséget. A garanciáról szóló nyilatkozat csupán taktikai lépés volt, amely azt a célt szolgálta, hogy becsapják a csehszlovák népet, megtörjék ellenállását, és ezzel lehetővé tegyék a „nyugati demokráciák" kiegyezését Hitlerrel. Nem a Reich hadigépezete, amely még nem rendelkezett megfelelő technikával állandó erődítmények leküzdéséhez, hanem a fiktív angol—francia *garancia* volt hivatva összeroppantani a csehszlovák Maginot-vonalat és megnyitni az utat Hitler keleti hadjárata előtt.

A garanciára vonatkozó kötelezettség teljes képtelenségére rámutatott a többi között Hore-Belisha brit hadügyminiszter is. „Véleménye szerint — olvasható a jegyzőkönyvben — Csehszlovákia a szudétanémet vidék átadása után gazdaságilag életképtelen állammá válik. Nehezen képzelhető el független létének biztosítása. Emellett az ország hadászati szempontból könnyen sebezhetővé válik, s nincs olyan eszköz, amelynek segítségével mi érvényesíthetnénk a garanciát. Hogyan folytathatnánk például hadi tevékenységet Lengyelország vagy Magyarország ellen, ha ezek az országok agresszióhoz folyamodnának Csehszlovákiával szemben?

Chamberlain elismerte, hogy a hadügyminiszter észrevételei jogosak, s kénytelen volt némi fényt deríteni az általa javasolt taktikai lépés álnokságára.

„A miniszterelnök azt mondta — rögzíti a jegyzőkönyv —, *helytelen felfogás az, hogy a garancia kötelez bennünket Csehszlovákia fennálló határainak védelmére.* (Az én ki-

emelésem. — *A szerző.)* A garancia csak nem provokált agresszió esetére vonatkozik. Tisztában van vele, milyen nehéz megtalálni a módját annak, hogy eleget tegyünk a garanciának. A garanciának elsősorban az a szerepe, hogy visszatartó tényezőként hasson." „A garancia feltétele — szögezte le hasonló szellemben Halifax is — a csehszlovák külpolitika semlegesítése."

Csehszlovákia semlegesítése csábító lehetőségekkel kecsegtette a müncheni egyezmény angol előkészítőit. Ha érvényét vesztené a francia—csehszlovák szerződés, nem kellene már attól tartaniuk, hogy Franciaország, majd nyomában Anglia is háborúba keveredik Németországgal. Csehszlovákia semlegesítésével kiiktatódna a központi láncszem azoknak a katonai szövetségeknek a rendszeréből, amelyek Franciaországot és Csehszlovákiát a Szovjetunióhoz kötik, s fontos előrelépés történne a Szovjetunió elszigetelésének útján. Mivel pedig garanciák nélkül nem ment a dolog, a miniszterek igyekeztek minél rugalmasabban megfogalmazni azokat, hogy szükség esetén kitérhessenek kötelezettségeik teljesítése elől. Felmerült a kérdés: vajon a garancia általános legyen-e, avagy minden kezes vállaljon egyéni kötelezettséget? Az alábbi vita megmutatja, milyen gondok is foglalkoztatták a kabinet tagjait.

Ha olyan döntés születik, hogy a garancia általános lesz — állapította meg Halifax —, s Németország mint az egyik garanciát vállaló állam agressziót hajt végre, vajon mentesíti-e ez a többi kezes országot attól, hogy Csehszlovákia segítségére siessenek? Ha ellenben a garancia egyéni lesz, és a többi állam kitér kötelezett-

ségeinek teljesítése elől, Anglia esetleg magára marad Csehszlovákia megsegítésében.

A kereskedelmi miniszter és Lancaster hercegség kancellárja — olvasható továbbá a jegyzőkönyvben — ama véleményének adott hangot, hogy feltétlenül ki kell zárni minden olyan lehetőséget, amely az utóbbi helyzetet előidézhetné. A Halifax által vázolt két lehetséges helyzet közül az első ellen a kormány tagjainak nem volt semmi kifogásuk.

Azok a magyarázatok azután, amelyeket Chamberlain az angol—francia ultimátum egyes pontjainak végleges megfogalmazásához fűzött, betetőzték a Foreign Office által Csehszlovákia elárulására kidolgozott formulát. Meghökkentően cinikus például a jegyzék 6. pontjához fűzött kommentárja.*

„A 6. pontban az »egyik alapvető feltétele« kitételnek az a jelentősége — olvasható a kabinet üléséről készült jegyzőkönyvben —, hogy a kérdés tisztázatlan maradjon, s így lehetőségünk legyen más olyan feltételeket is beiktatni, amelyek további megfontolások után esetleg kívánatosaknak látszanak majd. Persze annak eldöntését, hogy mi tekintendő »ki nem provokált támadásnak«, magunknak kell fenntartanunk."

Legalább ilyen jellemző a 2. pont megszövegezése is.

* Az említett pont szerint Anglia kormánya „hajlandó lenne az európai békéhez való hozzájárulásaként csatlakozni ahhoz a nemzetközi garancia-egyezményhez, mely a csehszlovák állam új határait biztosítaná egy ki nem provokált támadás ellen. Egy ilyen garanciának egyik alapvető feltétele lenne, hogy a csehszlovák állam önállóságát a jelenleg érvényben levő, kölcsönös katonai segítségre vonatkozó szerződések helyett egy ki nem provokált támadás elleni garanciával biztosítanák."

A kabinet egyik tagja megjegyezte, hogy a közvélemény várható reagálása szempontjából a kormánynak nehezebb lesz megvédenie a csehszlovák terület egy részének átadását, mint a népszavazást. Simon válaszában utalt arra, hogy a 2. pont megszövegezésénél figyelembe vették ezt a körülményt, s így ez a pont „Beneš úrra hárítja a felelősség jelentős részét azért, hogy a transzfert előnyben részesítik a plebiszcitummal szemben". *

Vita tárgyát képezte a 3. pont is, amely szerint azokat a területeket adnák át Németországnak, amelyeknek a lakossága több mint 50 százalékban német. Kollégái körében Chamberlain nyíltan megmondta, honnan ered ez a követelés. „Ez az elv — magyarázta — lényegében azon alapszik, amit Hitler úr mondott neki: véleménye szerint azonban ő, Chamberlain, kellemetlen helyzetbe kerülne a Hitler úrral való találkozásnál, ha nem volna módja ezen az alapon megállapodni. Rendkívül fontos, hogy Benešnek ne legyen később alapja olyan kijelentésre, hogy semmiképpen sem fogadta volna el ezt a közös javaslatot, ha tudta volna, milyen sokat kell át-

* A szóban forgó 2. pontot a következőképpen szövegezték meg: „Ezt (a szudétanémetek lakta vidékek Németországnak való átadásáról van szó — *A szerző*) vagy egyenes területátadás útján, vagy népszavazás eredményeként lehet megvalósítani. Megértjük mindazokat a nehézségeket, melyek a népszavazással vannak összefüggésben, és ismerjük az Önök ellenvetéseit e módszer ellen, különösen azoknak a messzemenő következményeknek lehetőségeit, melyek abban az esetben merülhetnek fel, ha a kérdést ilyen széles elvi alapon intéznék el. Ennél az oknál fogva, s miután ellenkező jelentések nem futottak be, mi úgy tekintjük, hogy Önök valószínűleg előnyben részesítik azt a módszert, amely szerint a szudétanémetek problémáját a Németországnak való egyenes területátadással oldanák meg, s így azt magában álló esetként kezelnék."

engednie." A pont megfogalmazásán végül is nem változtattak.

Igen jellemző Chamberlainnek az a megjegyzése, amelyet a csehszlovák határok „kiigazítására" hivatott nemzetközi bizottság összetételére vonatkozólag tett. Kingsley Wood légügyi miniszternek válaszolva a miniszterelnök közölte, hogy ezt a kérdést nem tárgyalták meg külön a franciákkal, hanem éppen csak érintették a nem hivatalos villásreggeli alkalmával. Ő azt javasolta Daladier-nak, hogy a bizottságba vegyék be Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország és Csehszlovákia képviselőit; pártatlan elnöknek Lord Runcimant ajánlotta. „Véleménye szerint nem volna kívánatos az összetétel kiszélesítése más hatalmak képviselőinek bevonásával" — fűzte hozzá. Teljesen nyilvánvaló, hogy az adott esetben csakis a Szovjetunió képviselőiről lehetett szó. Ám a Szovjetunió, amely határozottan a védelmére kelt Csehszlovákiának, és leleplezte a müncheniek manővereit, nem volt megfelelő partner egy olyan nemzetközi társaságban, amely az agresszorral való szégyenletes alkura készült.

A brit kormány határozata jóváhagyta azt az álláspontot, amelyet Chamberlain a szeptember 15-én Berchtesgadenben Hitlerrel folytatott tárgyalásokon képviselt, valamint jóváhagyta a Csehszlovákiának átadandó angol—francia jegyzék szövegét. A miniszterelnököt megbízták azzal, hogy e dokumentum alapján folytassa a tárgyalásokat Hitlerrel.

A SZOVJETUNIÓ: AZ EGYETLEN REÁLIS SEGÍTSÉG

Az angol és a francia megbékéltetők szándékai mind nyilvánvalóbbakká váltak. Csehszlovákia népe megértette, hogy a kialakult helyzetben csakis szovjet segítségre számíthat. Világosan megmutatkozott ez a szeptemberi válság napjaiban, amikor a hivatalos Prága a nyugati hatalmak nyomására és saját számításai alapján a végzetes döntést meghozta.

„Prágában megrázó jelenetek játszódnak le — jelentette 1938. szeptember 22-én Alekszandrovszkij, a Szovjetunió csehszlovákiai ügyvivője. — Követségünket rendőrkordon veszi körül. Ennek ellenére, a rendőrség nyilvánvaló rokonszenve mellett, tüntetők tömegei vonulnak az ügyvivőség elé, s delegációkat küldenek hozzánk, amelyek kérik, hogy beszélhessenek az ügyvivővel. Az emberek a nemzeti himnuszt éneklik, és a szó szoros értelmében sírnak. Felcsendülnek az „Internacionálé" hangjai. A szónokok elsősorban a Szovjetunió segítségében reménykednek, védekezésre buzdítanak, a parlament összehívását, a kormány megdöntését követelik. Nemcsak Hodža*, hanem Beneš nevére is füttykoncerttel és üvöltéssel reagálnak. A tiszteket ünneplik, és hazafias beszédeket mondatnak velük. Hitlert és Chamberlaint egyformán gyűlölik... Ma éjjel három óra után munkásokból és alkalmazottakból álló delegáció járt nálunk, amelyet a követség előtt lezajlott nagygyűlésen választottak meg. A küldöttekkel közöltük, hogy a Szovjet-

* Csehszlovákia akkori miniszterelnöke.

unió szívén viseli a Csehszlovák Köztársaság sorsát és dolgozóinak érdekeit, s ezért kész a védelemhez segítséget nyújtani... Küldöttségek érkeznek vidékről is. Ott még élesebben vetődik fel a háborúk kérdése. A legfőbb jelszó az, hogy ne vonják vissza a hadsereget a határokról, rendeljék el az általános mozgósítást, s ne engedjék be a német csapatokat a Szudéta-vidékre."

A Szovjetunió a válság kibontakozásától fogva a leghatározottabban Csehszlovákia mellé állt. „Amerikai újságíróknak arra a kérdésére, hogy mit szándékszik tenni a Szovjetunió a Csehszlovák Köztársaságot érő támadás esetén — jelentette Fierlinger, Csehszlovákia moszkvai követe 1938. március 16-án —, Litvinov tegnap kijelentette, hogy a Szovjetunió természetesen teljesíteni fogja szövetségesi kötelezettségeit."

Április 23-án pedig Fierlinger ezt írta Prágába:

„A Kremlben tanácskozást tartottak... Alekszandrovszkijnak Csehszlovákia belső politikai helyzetéről szóló jelentése után a következő határozatot hozták: a Szovjetunió, ha felkérik rá, kész Franciaországgal és Csehszlovákiával együtt minden lépést megtenni Csehszlovákia biztonsága érdekében. Ehhez rendelkezésre állnak a szükséges eszközök. Hadseregének és légierejének állapota lehetővé teszi ezt."

Annak idején, amikor a Szovjetunióval megkötötték a kölcsönös segélynyújtási szerződést, Csehszlovákia képviselőinek javaslatára az aláírási jegyzőkönyvbe bekerült egy olyan kitétel, amely szerint a Szovjetunió csak azzal a feltétellel köteles segítséget nyújtani Csehszlovákiának, hogy ugyanezt teszi Franciaország is. Ha Fran-

ciaország megtagadja a védelmet, a Szovjetunió is teljes mértékben mentesül szerződéses kötelezettségei alól.

Mindamellett a Szovjetuniónak nem állt szándékában ilyen esetben sem bajban hagyni a csehszlovák népet. 1938. április 26-án M. I. Kalinyin, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke a Csehszlovákiával kötött szerződésből a Szovjetunióra háruló kötelezettségeket fejtegette, s ennek során igen fontos kijelentést tett: „Persze a szerződés nem tiltja meg a feleknek, hogy segítséget nyújtsanak egymásnak Franciaország bevárása nélkül."

A válságos helyzet sürgős döntést követelt. A szovjet kormány magára vállalta a kezdeményezést, és felajánlotta, hogy a Szovjetunió, Franciaország és Csehszlovákia vezérkarai kezdjék meg a tárgyalásokat. Közölte, hogy kész repülőgépeket szállítani Csehszlovákiának. Már a májusi válság napjaiban megmutatkozott, milyen óriási jelentőségű volt a Szovjetuniónak ez az állásfoglalása. Alekszandrovszkij ügyvivővel folytatott megbeszélésein Krofta, Csehszlovákia külügyminisztere kijelentette, hogy kormánya rendkívül nagyra értékeli a szovjet segítséget.

„Krofta több ízben is elég meleg szavakkal kifejezte őszinte háláját azért a higgadt és szilárd támogatásért, amelyet az utóbbi kritikus időkben a Szovjetunió részéről tapasztalt, — jelentette Moszkvába Alekszandrovszkij. — Az a bizonyosság, hogy a Szovjetunió egészen komolyan és minden tétovázás nélkül kész szükség esetén segítséget nyújtani Csehszlovákiának, igen megnyugtató és bátorító hatással van Csehszlovákiára."

A Szovjetunió bátor és messzire tekintő politikáját csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha figyelembe vesz-

szük, hogy a szovjet diplomáciának milyen nehéz helyzetben kellett cselekednie. Londonban, Párizsban és Washingtonban éppen a csehszlovák válság napjaiban fáradoztak a legnagyobb erővel egy szovjetellenes blokk összetákolásán. Mihelyt sikerül megállapodásra jutni Hitlerrel — okoskodtak a Nyugat politikai stratégái —, már nem lesz különösebben nehéz kiprovokálni a Szovjetunió elleni támadását. Éppen ezért a burzsoá sajtó a szovjet képviselők minden olyan szavát, amelyet Csehszlovákia védelmében kiejtettek, a „Kominternügynökök mesterkedéseinek" minősítette. A repülőgépszállítás és kiváltképpen a Szovjetunió ama készsége, hogy katonai segítséget nyújtson, felbőszítette a nemzetközi reakciót.

A szovjet kormány azon volt, hogy idejében megfékezzék az agresszort, s elejét vegyék az inváziónak. 1938. augusztus 22-én a Szovjetunió külügyi népbiztosa fogadta a német nagykövetet. A beszélgetés során Schulenburg úgy nyilatkozott, hogy fegyveres összetűzésre akkor kerül sor, ha Csehszlovákia megtámadja Németországot. Litvinov tarthatatlannak minősítette az ilyen állításokat, és figyelmeztette Schulenburgot arra, hogy ezek nem befolyásolhatják a Szovjetunió állásfoglalását. Érdekes feljegyzést készített a beszélgetésről maga Schulenburg.

„Litvinov kijelentette, hogy Csehszlovákia semmilyen körülmények között sem támadja meg Németországot. Én azt válaszoltam, hogy nem egyszerűen a támadásról volt szó, hanem arról, hogy az kiprovokált-e, avagy sem. Nem tudunk és nem is akarunk a végtelenségig beletörődni mindenbe... Litvinovnak az volt az ellenvetése, hogy Csehszlovákiában még a legőrültebbek és legforróbb-

fejűek sem akarnak háborút vagy támadást indítani Németország ellen, és nagyon ügyelnek arra, hogy ne provokálják Németországot. Követelésük csupán annyi, hogy ne engedjenek, hanem erőteljesen védekezzenek a német támadás ellen. Ez pedig elismert joguk. A valóságban egészen más a helyzet: Németország nem a szudétanémetek sorsát viseli annyira a szívén: arra törekszik, hogy megsemmisítse Csehszlovákiát mint egységes egészet; meg akarja hódítani az országot... Ha... háborúra kerül sor, teljesen nyilvánvaló, hogy Németország mint agresszor nem provokált támadást indított... A Szovjetunió megígérte Csehszlovákiának, hogy segítséget nyújt neki; meg is fogja tartani a szavát, és mindent megtesz, amire erejéből telik."

Ellentétben azokkal a konjunkturális számítgatásokkal és intrikákkal, amelyekbe nyakig belemerültek az angol és a francia politikusok, a szovjet diplomácia reálisan mérlegelte a világban végbemenő folyamatokat, és nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy milyen halálos veszedelmet rejt magában az agresszorral szemben tanúsított engedékenység. Példaképpen idézhetjük I. M. Majszkij 1938. augusztus 18-i nyilatkozatát, amelyben az Egyesült Államok angliai ügyvivőjének kifejtette a Szovjetunió kormányának álláspontját.

„Majszkij úr véleménye szerint a Csehszlovákiával való konfliktus Németország számára egyszerűen csak faltörő kos abban a harcban, amelyet a kontinens fölötti uralomért vív — jelentette az amerikai külügyminisztériumnak Johnson. — Ha Hitlernek sikerül erő alkalmazásával vagy a nyomásgyakorlás úgynevezett békés eszközeivel megcsonkítania Csehszlovákiát, majd politikailag

és gazdaságilag függőségbe kényszerítenie azt, ami megmaradt belőle, hozzáláthat az államok egy olyan tömör blokkjának a létrehozásához, amely a Fekete-tengerig terjed, és mind politikai, mind gazdasági tekintetben teljesen alá van rendelve Németországnak. Ennek eredményeképpen megszerzi magának a román olajat és a magyar búzamezőket, s ez lehetővé teszi, hogy Németország jelentős mértékben önellátóvá váljon...

Csakhogy, véleménye szerint, Németország nem elégszik meg ezzel, s felmerül a kérdés: vajon következő lépése a Kelet vagy a Nyugat ellen irányul-e majd?... Mély meggyőződéssel beszélt arról, hogy Oroszország meg tudja védeni magát Németországgal szemben, s megjegyezte, hogy ha Németország mgszállna is néhány nyugati területet... még mindig ott maradna a hatalmas kiterjedésű Oroszország, óriási lakosságával és nagy erőforrásaival. Csak idő kérdése lenne, mikor sikerül kiűzni a német betolakodókat. Ebből a meggondolásból kiindulva Majszkij feltételezi, hogy a távolabbi német hadászati tervekben, »Mitteleurópa« létrehozása és megszilárdítása után, Belgiumra és Hollandiára meg gazdag trópusi birtokaikra kerül sor. Azután pedig, ha addig ki nem tör a világháború, Franciaország és Anglia találja magát szemben Németországgal, amely már kezében tartja a kontinentális Európa legfontosabb erőforrásait, az oroszországiakat kivéve.

Majszkijnak azzal a véleményével, hogy Csehszlovákia az egész közép-európai helyzet kulcsa, csaknem minden kommentátor egyetért... Igen állhatatos volt, és hangot adott ama meggyőződésének, hogy nem szabad meg-

engedni Hitlernek Csehszlovákia megsemmisítését, ideje már, hogy útját állják."

A német—csehszlovák kapcsolatok kiéleződésével kapcsolatban a szovjet kormány 1938 nyarán katonai előkészületeket tett, hogy szükség esetén gyorsan és hatékonyan megsegíthesse Csehszlovákiát. Hogy ezek az előkészületek milyen komolyak és milyen nagyarányúak voltak, azt a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Archívumában található adatok mutatják.

1938. június 26-án a Vörös Hadsereg Katonai Főtanácsa olyan határozatot hozott, hogy a Csehszlovákiához közel eső belorusz és kijevi katonai körzetet különleges katonai körzetté kell átalakítani. Ezekben a körzetekben hozzáfogtak hat olyan nagy, hadsereg típusú magasabbegység sürgős megszervezéséhez, amely lövészhadosztályokból, harckocsidandárokból, tüzér- és műszaki egységekből, valamint ellátó csapatokból áll.

Szeptember 21-én K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztos parancsot adott arra, hogy helyezzék harci készültségbe és vonultassák fel a határ közelében a vinyicai hadseregcsoportot. Ennek állományába a 17. lövészhadtest, a 23. és 26. önálló harckocsidandár, a 25. harckocsihadtest, a 4. lovashadtest, három vadászrepülő-ezred és négy bombázó repülőezred tartozott. A harcra való felkészülést szeptember 23-ra kellett befejezni. A zsitomiri hadseregcsoport, amely két lövészhadosztályból állt, azt a parancsot kapta, hogy szeptember 23—24-re fejezze be erőinek összevonását Novográd-Volinszkij körzetében. A voronyezsi légi hadsereget átirányították a kijevi különleges katonai körzet területére.

Szeptember 25-én a Szovjetunió Honvédelmi Nép-

biztossága tájékoztatta lépéseiről Gamelint, a francia vezérkar főnökét:

„Hadvezetésünk eddig a következő előzetes intézkedéseket foganatosította:

1. A nyugati határral közvetlenül érintkező körzetekbe 30 lövészhadosztályt vont össze. Hasonlóképpen lovashadosztályokat is.

2. A csapatokat megfelelően feltöltötte tartalékosokkal.

3. A technikai csapatok, a légierő és a harckocsiegységek is teljes készenlétben állnak."

Szeptember végén, amikor Münchenben megkezdődtek a tárgyalások, a Szovjetunió kormánya újabb katonai intézkedéseket foganatosított. Harckészültségbe helyezett további 17 lövészhadosztályt, három harckocsihadtestet és hadtestcsapatot, 22 harckocsi- és három gépesített lövészdandárt, 34 repülőtámaszpontot. Egyes intézkedéseket belső katonai körzetekre is kiterjesztettek, egészen a Volgáig és az Urálig.

„Szeptember 28-án — állapítja meg A. N. Grilev, aki a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának levéltári anyaga alapján kutatta ezt a problémát — K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztos jelentette a szovjet kormánynak, hogy a Csehszlovákiába való vezénylésre készen áll négy légi dandár (8 repülőezred) 548 harci repülőgéppel. A jelentésben konkrétan felsorolta az egységeket, települési körzeteiket, pontosan feltüntetve minden egyes egység repülőgépeinek számát és típusát."

A szovjet kormány arra törekedett, hogy a nyugati hatalmakat rábírja Csehszlovákia támogatására és a fasiszta agresszió elhárítására. A szovjet diplomácia a

Párizzsal és Londonnal folytatott közvetlen tárgyalások mellett e célból felhasználta a Népszövetség fórumát is. Szeptember 21-én a Szovjetunió képviselője a Népszövetség Tanácsának plenáris ülésén figyelmeztetett arra, hogy a csehszlovák kérdésben való kapitulálásnak „teljesen beláthatatlan, katasztrofális következményei lesznek". Bejelentette, hogy a szovjet kormány kész segítséget nyújtani Csehszlovákiának, s felhívta a többi kormányt, hogy teljesítsék vállalt kötelezettségeiket.

S milyen álláspontra helyezkedett maga Csehszlovákia? Kormánya ignorálta a Szovjetunió segítőkészségét. Beneš csak az angol–francia ultimátum vétele után fordult a szovjet kormányhoz a következő hivatalos kérdéssel: a szerződésnek megfelelően segítséget nyújt-e majd a Szovjetunió abban az esetben, ha Franciaország is megteszi? Emellett egy másik kérdés is érdekelte: vajon a Szovjetunió mint a Népszövetség tagja segítené-e Csehszlovákiát az Egyességokmány 16. és 17. cikke alapján, amely szankciókat ír elő az agresszor ellen?

A szovjet kormány haladéktalanul eljuttatta válaszát Prágába. A csehszlovákiai szovjet ügyvivőhöz szeptember 20-án intézett távirat így hangzik:

„1. Benešnek arra a kérdésére, hogy a Szovjetunió a szerződés értelmében haladéktalan és hatékony segítséget nyújt-e Csehszlovákiának, ha Franciaország hű marad a szerződéshez és szintén segítséget nyújt, a Szovjetunió kormánya nevében igenlő választ lehet adni.

2. Ugyancsak igenlő választ lehet adni Beneš második kérdésére is, nevezetesen arra, hogy a Szovjetunió mint a Népszövetség tagja segítséget nyújt-e Csehszlovákiának a 16. és 17. cikk alapján, ha német támadás esetén

Beneš a Népszövetséghez fordul és kéri nevezett cikkek alkalmazását."

A Szovjetunió tehát még abban az esetben is kész volt segíteni Csehszlovákiát, ha Franciaország megtagadná szerződésben vállalt kötelezettségeinek teljesítését. A Szovjetunió ez esetben a Népszövetség tagjaként cselekedne.

„Egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy szükség esetén a Szovjetunió valamilyen módon segítséget nyújt nekünk" — vallotta meg később Beneš.

Ám a csehszlovák kormány inkább az imperialista hatalmak müncheni diktátumát fogadta el. A csehszlovák reakció egyik vezéralakja, Beran, a müncheni egyezmény megkötése előtti napon kijelentette, hogy a kormány azért utasította vissza a szovjet segítséget, mert Európa előtt nem óhajtotta „a bolsevizmus élcsapatának" szerepét játszani.

ÁRULÁS A HRADZSINBAN

Csehszlovákia Kommunista Pártja nem nézte tétlenül a fejleményeket. Olyan népfront létrehozását sürgette, amely képes volna szétverni a belső reakciót, a köztársaság védelmére tömöríteni a népet, az ország egyetlen hű szövetségesének, a Szovjetuniónak a segítségére támaszkodva.

„Azt a javaslatot, amelyet Anglia és Franciaország kormányának képviselői vasárnap londoni tanácskozásukon jóváhagytak, Csehszlovákia számára elfogadhatatlannak és megvalósíthatatlannak tartjuk — mondotta Klement Gottwald 1938. szeptember 19-én a parlament

állandó bizottságában. — ...Amit nekünk most Londonból tanácsolnak, következményeit tekintve nem kevesebb annál, amit egy vesztett háború esetén követelhetnének Csehszlovákiától... Csehszlovákia függetlenségét az védelmezi, aki visszautasítja határainak bárminemű megbontását. Arra számítunk, hogy Franciaország és Anglia néptömegeinek más a kívánságuk, más az akaratuk, mint a londoni tanácskozás résztvevőinek. Mi tudjuk, hogy a Szovjetunió nem fog habozni, ha szerződésbeli kötelezettségeinek teljesítéséről van szó. Önként nem engedjük feldarabolni a köztársaságot. Ha pedig ránk támadnak, védekezni fogunk. S ha védekezünk, nem maradunk egyedül."

Más hangulat uralkodott a kormányzó táborban. Az ország bel- és külpolitikáját irányító nagytőkések és iparmágnások hitvallását jól kifejezi egyik ideológusuknak, Kramařnak a megállapítása: „Ha Európának szükségképpen két táborra kellett szakadnia, úgy ez az antibolsevik és a bolsevik tábor. Ez végső soron fontosabb, mint a határok kérdése." A cseh burzsoázia pedig a német fasizmust a kapitalizmus fő európai támaszának tekintette, s áldozatok árán is a vele való megalkuvásra törekedett.

Hogyan lehetne ilyen alkura jutni? Ebben a kérdésben Csehszlovákia uralkodó körei nem voltak egységesek. A burzsoázia jelentős része sietett megragadni az alkalmat, hogy szakítson a francia és angol orientációval, és a fasiszta hatalmakhoz közeledjen. A Németországgal való megegyezés perspektívája azzal kecsegtette őket, hogy az „új Európában" a húsosfazék közelében lehetnek, sőt némi konchoz juthatnak a németek keleti had-

járata során is. Ilyen nézeteket vallott többek között Hodža miniszterelnök.

A másik taktikai irányvonalat a köztársasági elnök és csoportja képviselte. Beneš annak idején nagy szerepet játszott a Népszövetségben, szerteágazó kapcsolatokkal rendelkezett, s így kitűnően ismerte a nyugat-európai politika boszorkánykonyháját. Arra számított, hogy Csehszlovákia a Németországgal való megegyezés során kedvezőbb feltételeket biztosíthat magának, ha a nyugati hatalmakkal sodródik, és tevékenyen részt vesz megbékéltetési törekvéseik megvalósításában. A Szovjetunióval kötött kölcsönös segélynyújtási szerződést jó ütőkártyának tartotta.

Beneš kiindulópontja az a szilárd meggyőződés volt, hogy az eljövendő háborúban a frontvonal a kapitalizmus és a szocializmus között húzódik majd. Éppen ezért Csehszlovákiának minden körülmények között a nyugati hatalmak oldalán kell állnia. Csehszlovákia Oroszországhoz való viszonya — magyarázta az elnök 1938. május 18-án Newton brit követnek — mindig is olyan másodrendű tényező volt, amely Franciaország és Anglia állásfoglalásától függött. Csehszlovákiának Oroszországhoz fűződő mostani kapcsolatai kizárólag a francia—orosz szerződéstől függnek, s ha Nyugat-Európa nem lesz már érdekelt Oroszországban, Csehszlovákia sem lesz érdekelt benne. Országa... mindig Nyugat-Európát fogja követni és vele lesz kapcsolatban, de sohasem Kelet-Európával.

Jól szemléltetik Beneš állásfoglalását a szeptember 18-i londoni angol—francia tárgyalásokat megelőző manőverei. Előre látva, hogy népszavazást fognak követelni Csehszlovákiától, ellenjavaslatot készített: oldják

meg a kérdést oly módon, hogy egyes területeket közvetlenül átadnak a hitleristáknak. Beneš az angol és a francia politikusok előtt eléggé nyíltan célzott a kérdés ilyen megoldásának lehetőségére. Javaslatát — mint Bonnet írja emlékirataiban — az az aggodalom szülte, hogy ha a szudétanémeteknek megadják az önrendelkezés jogát, ugyanezt fogja követelni a többi nemzeti kisebbség is. Francia források tanúsága szerint Benešt nyugtalanította, vajon nem értették-e félre célzásait. Szeptember 17-én ezért titkos megbízatással Párizsba küldte Nečas egészségügyi minisztert. Egy memorandumot meg egy térképet kellett átadnia. Beneš a térképen vörös ceruzával megjelölte azokat a területeket, amelyeket hajlandó átadni Németországnak. Nečas jelentkezett Blumnél, az pedig a kapott okmányokat haladéktalanul továbbította Daladier-nak.

A memorandum aláírás nélküli gépelt szövegből állt, amelyhez Beneš utóiratot fűzött: „Nyomatékosan kérem Önt, hogy nyilvánosan sohase tegyen említést erről a tervről, mert kénytelen leszek ezt megcáfolni. Ne tudassa róla Osuskýt sem, mivel ellenezné." *

Párizsból Nečas Londonba utazott, s ott is eleget tett megbízatásának.

A szeptember 19-i jegyzékben megfogalmazott angol—francia követelések Prágában még aznap 14 órakor is-

* Később, amikor Daladier-t azzal vádolták, hogy elárulta Csehszlovákiát, egy sajtókonferencián kijelentette, hogy nem vállalkozhatott háború kirobbantására olyan területért, amelyet Prága kész volt átengedni Németországnak. Osuský, Csehszlovákia párizsi követe erre levelet intézett a francia miniszterelnökhöz, s ebben kijelentését sértőnek minősítette. Daladier válaszul átnyújtotta Osuskýnak Beneš memorandumát.

meretessé váltak. „A hír úgy ért bennünket, mint derült égből a villámcsapás — írta az egyik polgári tudósító. — Senki sem akarta elhinni. Csehszlovákia el sem tudta képzelni, hogy azok, akiket barátainak tartott, ilyen javaslatot tegyenek, mivel ez elkerülhetetlen következményeit tekintve, közvetlenül fenyegette Csehszlovákia függetlenségét..."

Jóval éjfél után a Hradzsinban még ülésezett a kormány, s a miniszterek nyugtalanul pillantottak le az aggodalommal teli városra. Hogyan reagál majd a nép a történtekre? Vajon sikerül-e a kormánynak tartania magát, ha bejelenti az ultimátum elfogadását? Csehszlovákia vezető politikusai Chamberlainhez és Daladierhoz hasonlóan, rettegtek attól a gondolattól, hogy a nép a köztársaság védelmére kel, s egy antifasiszta háború következtében esetleg meginognak a burzsoá Európa tartópillérei.

Ilyen körülmények között elmosódott a határ az uralkodó tábor egyes csoportjai között. A legravaszabb politikusok, Benešsel az élen, a politikai manőverek és a kulisszák mögötti akciók egész sorát agyalták ki, hogy megakadályozzák az események számukra nem kívánatos alakulását, s ugyanakkor mégis biztosítsák maguknak a „hazafiúi" babérokat. Ily módon a csehszlovák reakció bűnrészessé vált abban az összeesküvésben, amelyet Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok Csehszlovákia, majd Lengyelország és a kelet- meg délkelet-európai országok népeinek biztonsága és puszta léte ellen szőtt.

A kidolgozott taktikának megfelelően a csehszlovák kormány eltitkolta a nép előtt a jegyzék tartalmát. „A nagyközönség egyelőre nem tudta, mit követeltek

tőlünk a nyugati hatalmak, minthogy a kormány óvakodott attól, hogy közölje a teljes igazságot — jegyzi meg Hubert Ripka, a »Ludove Noviny« diplomáciai tudósítója. — A sajtó a felelős politikusok álláspontjához igazodott, és csak felületes tájékoztatást adott az eseményekről, célozva a londoni követelések elfogadhatatlanságára."

Szeptember 20-án este Krofta külügyminiszter átadta az angol és a francia követnek a csehszlovák kormány válaszát. A londoni feltételeket — hangzott a jegyzék — Prága részvétele nélkül dolgozták ki, s ezek teljesítése katasztrofális következményekkel járna Csehszlovákiára és általában az európai békére nézve. Éppen ezért a kormány arra kéri Angliát és Franciaországot, vizsgálják felül álláspontjukat. A csehszlovák kormány a maga részéről azt javasolja, hogy a Csehszlovákia és Németország között 1925-ben létrejött választott bírósági szerződés alapján oldják meg a kérdést.

A csehszlovák kormány válaszát tartalmazó távirat szeptember 20-án 21 óra 15 perckor érkezett a Quai d'Orsayra. Éppen a külügyminiszter asztalára tették a táviratot, amikor csöngött a telefon.

„Most küldtem el önnek a csehszlovák kormány válaszát, amely a választott bírósági döntés alkalmazását javasolja — közölte Delacroix francia követ Prágából. — Ne tekintse a választ véglegesnek. Csehszlovákia miniszteranácsának elnöke nemrég magához kéretett, és újabb fontos ajánlatot tett. Ennek tartalmát táviratban közlöm, amelyet haladéktalanul meg fog kapni."

Delacroix második távirata 20 perccel az első után érkezett. Ez állt benne:

„Az imént magához kéretett a minisztertanács elnöke. Előrebocsátotta, hogy a köztársaság elnökének beleegyezésével beszél, s közölte: ha még ma éjjel közlöm Beneš úrral, hogy a szudétanémetek miatt Németország és Csehszlovákia között kirobbanó háború esetén Franciaország Angliával szembeni kötelezettségére való tekintettel nem nyújt segítséget, a köztársasági elnök tudomásul fogja venni ezt a bejelentést. A minisztertanács elnöke haladéktalanul összehívja majd a kabinetet, amelynek tagjai egyetértenek már a köztársasági elnökkel abban, hogy engedni kell...

A cseh vezetőknek szükségük van ilyen fedezetre ahhoz, hogy elfogadhassák az angol–francia javaslatokat..."

Körülbelül ugyanabban az időben bizalmas magyarázatot kapott a Foreign Office is. Egy „még megbízhatóbb forrásra" hivatkozva Newton közölte: a csehszlovák külügyminiszter által az imént adott válasz nem tekintendő véglegesnek. „Ám a döntést rá kell kényszeríteni a kormányra, mivel ilyen nyomás nélkül sok tagja túlságosan megkötné magát, hogy módja legyen azt tenni, amit szükségesnek tart.

Ha szerdán (szeptember 21-én — *Szerk.)* lényegében ultimátumot nyújtanék át Beneš elnöknek — folytatta a követ —, neki és kormányának módja volna meghajolni a force majeure (a túlerő) előtt. Ebből a célból lehetne egy olyan nyilatkozatot tenni, hogy Csehszlovákia kormányának fenntartás és minden további halogatás nélkül el kell fogadnia a neki tett javaslatot, mert ellenkező esetben őfelsége kormánya nem törődik tovább az ország sorsával.

Tudomásom szerint francia kollégám is hasonló tartalmú táviratot szándékszik Párizsba küldeni." *

Mindkét követ továbbra is nyomást gyakorolt a csehszlovák kormányra, haladéktalan kapitulációt követelve. Azzal fenyegetőztek, hogy minden további halogatás véget vethet Hitler türelmének. Prágának arról a szándékáról értesülve, hogy a kérdést a döntőbírósági egyezmény alapján kívánja rendezni, Delacroix Bonnet megbízásából kijelentette: az ilyen javaslat megfosztja Chamberlaint attól a lehetőségtől, hogy a kitűzött időben, szeptember 22-én ismét leüljön tárgyalni Hitlerrel. S akkor a Führer maga fog majd „döntőbíráskodni".

Jelentősen befolyásolták Chamberlaint és külügyminiszterét azok az aggasztó táviratok is, amelyeket Henderson Berlinből küldött. Henderson közölte, hogy

* A francia kapitulánsok, mint ismeretes, München után Delacroix táviratát arra használták fel, hogy Csehszlovákia elárulásáért az egész felelősséget Benešre hárítsák.

Beneš a maga részéről visszautasította a szemrehányásokat és feltételezte, hogy a két követ nyomást gyakorolt Hodžára és környezetére, amely „engedett a fenyegetéseknek". Maga Hodža tagadta a neki tulajdonított kijelentéseket. Delacroix-val folytatott megbeszélését azzal magyarázta, hogy teljesen világos nyilatkozatot akart kapni Franciaország álláspontjáról. Ez a verzió azonban nem ad magyarázatot arra, miért tett hasonló kijelentést az angol követnek is, amikor Angliát nem kötötte semmiféle szerződés Csehszlovákiához. Feltehető, hogy ha Hodža nyilatkozatát Delacroix és Newton távirata nem is továbbította teljesen pontosan, a táviratok értelme nagyjából mégis megfelelt a csehszlovák kormány álláspontjának.

A francia és az angol diplomata tisztában volt azzal, hogy kormányuk olyan ürügyhöz akar jutni, mely igazolná Csehszlovákiával kapcsolatos álláspontjukat. Éppen ezért valószínű, hogy távirataikban Hodža nyilatkozatát a Párizs és London számára legelőnyösebb formában fejtették ki.

ha Prága nem kapitulál, nem ellenőrizhetik többé a helyzetet. Nyomban a szeptember 20-i hivatalos prágai válasz megérkezése után, szeptember 21-re virradó éjjel Halifax arra utasította Newtont, hogy francia kollégájával együtt tegyen újabb diplomáciai lépést a csehszlovák kormánynál. „Cselekedjenek haladéktalanul, a napszaktól függetlenül" — olvasható a táviratban.

Körülbelül éjjel 2 órakor a két követ jelentkezett Benešnél. Megbeszélésük több mint két óra hosszat tartott. Delacroix nyíltan kijelentette: ha kitör a háború, Franciaország „nem vesz részt benne". Newton pedig azzal fenyegetőzött, hogy Csehszlovákia makacskodása Németország azonnali támadását vonja maga után.

Reggel 5 órakor a kormány újabb ülést tartott a Hradzsinban. Miután ismertette a követek nyilatkozatainak tartalmát, Hodža ezt mondta:

„Mint már említettem, a francia követ nyíltan kijelentette, hogy háború esetén Franciaország nem nyújt nekünk segítséget. Hangsúlyozta, hogy csakis a két állam javaslatainak elfogadása háríthatja el és fogja valóban elhárítani a Németország részéről fenyegető támadást. Félreérthetetlenül utalt arra, hogy Csehszlovákiát, ha visszautasítja a javaslatokat és ellenállásával ürügyet szolgáltat Hitlernek a támadásra, könnyen meg lehet majd vádolni a háború kiprovokálásával. Véleménye szerint a francia segítség amúgy sem volna hatékony. Az angol követ csatlakozott ehhez az állásponthoz, és kijelentette, hogy Csehszlovákia válasza nem felel meg az adott helyzetnek. Ha ragaszkodni fogunk álláspontunkhoz — bizonygatta —, ez előreláthatólag német inváziához vezet a legközelebbi jövőben. A két kormány

képviselői egyöntetűen hangsúlyozták, hogy csakis az ő javaslataik elfogadása háríthatja el Németország támadását."

Szeptember 21-én 16 óra 45 perckor Krofta külügyminiszter átnyújtotta a nyugati hatalmak képviselőinek a csehszlovák kormány új válaszát. Prága kapitulált.

A kormány, hogy az ország előtt igazolja lépését, nyilatkozatot tett közzé, amelyben az angol—francia követelések ultimatív jellegére utalt. Emellett a prágai kapitulánsok rosszindulatú rágalmakat szórtak a Szovjetunióra, olyan látszatot igyekezve kelteni, mintha a Szovjetuniónak is része volna a csehszlovák kormány szégyenletes döntésében.

Alekszandrovszkij, a Szovjetunió csehszlovákiai ügyvivője még aznap határozottan tiltakozott az ilyen gyanúsítások ellen.

A MÜNCHENI ALKU „LÁTHATATLAN RÉSZTVEVŐJE"

Nem sokkal a leírt események előtt New Yorkban megjelent egy könyv „Fél-e Amerika? Az Amerikának megfelelő külpolitika" címmel. A könyv szerzője, L. Hartley, a külügyminisztérium hajdani munkatársa, szemérmetlen cinizmussal vetette papírra azokat a számításokat és reményeket, amelyek az amerikai nagytőke legagresszívabb köreit a közelgő új világkonfliktussal kapcsolatban vezérelték.

„Könnyen létrehozhatunk magunknak egy Washingtonból irányított amerikai birodalmat — írta. — Ma megvan a lehetőségünk arra, hogy ilyen politika felé

orientálódjunk, és az egész nyugati féltekét az amerikai zászlónak rendeljük alá. Míg Európa és Kelet-Ázsia szétforgácsolt marad, tengeri, gazdasági és potenciális katonai erőnk tevékeny és ügyes felhasználásával a féltekén túlra is kiterjeszthetjük uralmunkat, mégpedig azzal a céllal, hogy bevezessük az amerikai világhegemóniát, és a nemzetközi fejlődést az amerikai dollárokra, cirkálókra és bombázókra támaszkodó világuralmunk megteremtése felé irányítsuk."

A világhegemónia megszerzésére az amerikai imperialisták már az első világháború idején és közvetlenül utána is tettek kísérleteket.

Miután elgondolásaik akkor meghiúsultak, a közelgő újabb világégés kihasználására törekedtek. Az amerikai diplomáciának két feladatot kellett megoldania. Először is, az események alakulását olyan mederbe kellett terelnie, hogy a háború a Szovjetunió pusztulásához vagy legalábbis teljes legyengüléséhez, az európai forradalmi mozgalom és a gyarmati nemzeti felszabadító mozgalmak összeomlásához s ezáltal az egész kapitalista rendszer megszilárdulásához vezessen. Másodszor, a háborút arra kellett felhasználnia, hogy letörje imperialista konkurrenseit, elsősorban Németországot és Japánt, s alárendelje az Egyesült Államoknak a többi kapitalista államot.

Az ilyen célok és taktikai elvek törvényszerűen odavezettek, hogy az Egyesült Államok Angliánál és Franciaországnál is nagyobb arányokban alkalmazta az agresszorok megbékéltetésének és a velük való alkudozásnak a politikáját. Természetesen az amerikai diplomácia, miközben előmozdította az angol—francia blokknak a

német—olasz tengellyel való megegyezését, arra törekedett, hogy a létrejövő alkut saját ellenőrzése alá vonja, és megakadályozza Angliának és Németországnak egy olyan külön egyezségét, amely keresztezné az amerikai érdekeket.

A Távol-Keleten az Egyesült Államok Angliával együtt ösztönözte a japán agressziót. 1937. július 7-én Japán incidenst provokált ki a Liukoucsiao-(Marco Polo-) hídnál, Peking közelében, s ennek ürügyén benyomult Észak-Kínába. Jóllehet a japán előretörés komolyan veszélyeztette az angol és az amerikai imperialista érdekeket, az Egyesült Államok és Anglia nem tett lépéseket az agresszor megfékezésére és a kínai nép megsegítésére. Sőt, támogatták Japánt azzal, hogy stratégiai nyersanyagokat, elsősorban olajat és fémet szállítottak neki, amelyek importálása nélkül Japán nem folytathatott volna hosszabb lélegzetű háborút.

Hogy mennyire közel állt az amerikai diplomácia elgondolásaihoz a valamivel később Münchenben tető alá hozott alku eszméje, a többi között az a levél is mutatja, amelyet Bullitt, az Egyesült Államok párizsi nagykövete 1938 májusában juttatott el Roosevelthez.

„Nézetem szerint szörnyű tragédia következne be, ha Franciaország Csehszlovákia megsegítése végett támadást intézne a »Siegfried-vonal« ellen... Franciaország egész fiatal nemzedéke óhatatlanul elpusztulna, s a német repülőgépek földig rombolnák a francia városokat. A franciák még ilyen körülmények között is helytállnának, a háború elhúzódna, s belesodródna Anglia, sőt egész Európa. Ennek pedig egyetlen eredménye lehet:

Nyugat-Európa teljes pusztulása és bolsevizmus a kontinens egyik végétől a másikig.

...Azt hiszem, abban a pillanatban, amikor a Csehszlovákiába való német betörés veszélye nyilvánvalóvá válik, Önnek a következő lépést kellene tennie:

Meg kellene hívnia a Fehér Házba Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország nagyköveteit. Meg kellene kérnie őket, adják át Chamberlainnek, Daladiernak, Hitlernek és Mussolininak az Ön nyomatékos ajánlatát, miszerint sürgősen Hágába kellene küldeniük képviselőiket abból a célból, hogy megkeressék a módját a Németország és Csehszlovákia közötti konfliktus békés rendezésének. Hozzátehetné: ha a négy kormány kívánatosnak tartja, munkájukban részt vehet az Egyesült Államok képviselője is. Ön személyes felhívást is kiadhatna, hiszen Ön bárki másnál jobban fel tudja használni azt a tényt, hogy mi Európa valamennyi nemzetéből származunk, s hogy civilizációnk az összes európai civilizációk összeolvadásának az eredménye... Mi nem nézhetjük nyugodtan az európai civilizáció végének közeledtét, hogy az utolsó lépést is meg ne tennénk pusztulásának elhárítása végett...

A négy nagykövettel folytatott közös megbeszélés után Ön, hogy nagyobb súlyt adjon a tervezett akciónak, külön-külön is beszélhetne mindegyikükkel. Hangsúlyoznia kellene a német nagykövet előtt, hogy Franciaország harcolni fog meg Anglia is, és a háború csakis azzal végződhet, hogy bolsevizmus jön létre a kontinens egyik végétől a másikig; hangsúlyoznia kellene, hogy az Ön által javasolt konferencia a bolsevikokat a Szovjetuniót Európától elválasztó mocsarak mögött hagyja, amelyek

Európa tényleges keleti határait alkotják. Úgy vélem, ilyen körülmények között Hitler is elfogadná az Ön javaslatát.

A hágai konferenciának valószínűleg népszavazást kell majd ajánlania Csehszlovákiának, az országban élő különböző nemzetiségek álláspontjának tisztázása céljából. Ha a csehek elutasítják a népszavazást, Franciaország kiutat talál abból a kétségbeejtő dilemmából, amelybe került, s így meg lehet akadályozni az általános európai háborút.

Ön, vagy az a személy, aki Önt Hágában képviselné, azt a szemrehányást kapja majd, hogy elárul egy kis országot csak azért, hogy Hitlernek egy újabb sikert biztosítson. Én gondolkodás nélkül vállalnám ezt a szemrehányást, s gondolom, Ön is vállalja, ha ily módon elhárítható az európai háború."

Érdekesek Bullitt arra vonatkozó elgondolásai, milyen taktikát kövessen az amerikai diplomácia a terv végrehajtása során: „Feltevésem szerint végzetes hiba volna, ha Ön közölné szándékait a többi kormánnyal, az angolt is beleértve. E kormányok azonnal csökkentenék a csehek és a németek kibékítésére irányuló erőfeszítéseiket, mert úgy éreznék, hogy végre sikerült bevonniuk az Egyesült Államokat Európa politikai problémáinak megoldásába. Emellett bizalmasan közölnék a dolgot európai barátaikkal, s akkor Önnek minden bizonnyal Hitler és Mussolini elutasító magatartásával kellene számolnia."

Bullitt tehát levelében egy olyan megegyezésnek a gondolatát vetette fel, amely alig különbözött a később Münchenben megkötött alkutól. Hogyan reagált javaslataira a Fehér Ház? Az amerikai dokumentumok kiadói

azt állítják, hogy a Bullitt levelére adott választ a külügyminisztérium iratai között „nem találták meg". Csakhogy a válasz mégis megtalálható a washingtoni diplomácia konkrét lépéseiben.

A csehszlovák válság időszakában az amerikai diplomácia, mint ismeretes, mindenképpen azon volt, hogy megóvja az Egyesült Államoknak mint „pártatlan" döntőbírónak a makulátlan hírnevét. Ezt igazolja P. Moffat, aki abban az időben a külügyminisztérium európai osztályát vezette. „Az angolok és a franciák — írja naplójában — mindent elkövetnek azért, hogy fellépésre bírjanak bennünket, s így mi is felelősek legyünk Csehszlovákia eladásáért; de ebben a tekintetben, azt hiszem, hiú reményben ringatják magukat."

Érdekes összehasonlítani ezt a bejegyzést azzal a beszélgetéssel, amelyet ugyancsak Moffat a csehszlovák ügyvivővel folytatott 1938. szeptember 20-án, miután Prága megkapta az angol–francia ultimátumot.

„Ma délben felkeresett a csehszlovák ügyvivő — írja jelentésében Moffat. — Nyomatékosan kérte, hogy az elnök vagy a külügyminiszter tegyen valamilyen nyilatkozatot Csehszlovákiát illetően ezekben a nehéz napokban."

Ugyanakkor az amerikai külügyminisztériumba látogatott Šlechta miniszter, és szintén azt kérte, hogy az utolsó pillanatban tegyenek valamilyen nyilatkozatot a csehek ama rossz érzésének eloszlatására, hogy minden barátjuk cserbenhagyta őket. A csehszlovákok részvétlen és cinikus választ kaptak. Moffat kijelentette: „... nehéz bármi olyat mondani, amit ma ne lehetne úgy értelmezni, hogy valamely országnak tanácsoljuk vagy nem

tanácsoljuk a háborút, s hogy nem óhajtjuk vállalni a felelősséget bármilyen tanács nyílt vagy közvetett formában való megadásáért".

Ily módon a washingtoni politikusok gyakorlatilag segítették Chamberlaint és Daladier-t Csehszlovákia térdre kényszerítésében. Tisztában voltak az angolok és a franciák terveinek szovjetellenes tendenciájával, s teljes mértékben támogatták elképzeléseiket. Egyik beszélgetésük alkalmával — írja Dirksen londoni német nagykövet — Kennedy nagykövet több ízben is kijelentette, hogy gazdasági tekintetben Németországnak szabad kezet, kell kapnia keleten és délkeleten.

„Joseph Kennedy, az Egyesült Államok londoni nagykövete, következetesen és fenntartás nélkül támogatta és védelmezte a Chamberlain-féle megbékéltetési politikát — jegyzi meg emlékirataiban Beneš. — Chamberlain több ízben felhasználta az ő támogatását. William Bullitt, az Egyesült Államok párizsi nagykövete eleinte nem foglalt olyan nyílt állást a megbékéltetés politikája mellett, mint Kennedy, mégis aktív tevékenységet fejtett ki ebben az irányban. Az 1938. évi szeptemberi válság idején hozzánk való viszonya teljesen elutasító volt, s ezt nem is titkolta. Daladier több ízben utalt arra, hogy az általa folytatott megbékéltetési politika megfelel az Egyesült Államok álláspontjának."

Hogy az Egyesült Államok milyen szerepet játszott az imperialista alku ihletőjeként és szervezőjeként, az különösen világosan mutatkozott meg közvetlenül a müncheni konferencia előtt a Nyugat-Európát lázban tartó „háborús riadalom" napjaiban.

Chamberlain és Hitler második találkozása, amelyre

Bad Godesbergben került sor szeptember 22—23-án, váratlan eredménnyel zárult. Chamberlain abban a tudatban utazott a Rajna partjára, hogy otthon jó munkát végzett, és biztosította Csehszlovákia kapitulációját. Nem minden büszkeség nélkül közölte Hitlerrel, hogy kielégítik követeléseit. Úgy látszott, elérkezett az a várva várt pillanat, amikor a Führerrel megállapodhat a legfontosabb dologban: fordítsák a Harmadik Birodalom dinamizmusát Kelet felé.

Hitler végighallgatta a csehszlovák határterületek Németországhoz csatolására vonatkozó londoni terv részletes ismertetését. Rövid szünet után aztán váratlanul kijelentette, hogy Chamberlain javaslatai, sajnos, már nem megfelelőek, mivel ki kell elégíteni azokat a területi igényeket is, amelyeket Lengyelország és Magyarország támaszt Csehszlovákiával szemben. Haladéktalanul határozzák meg az új határokat, hogy az átadandó területekre azonnal bevonulhassanak a német csapatok — sürgette Hitler.

Chamberlain nehéz helyzetbe került. Az újabb német követelések óhatatlanul viharos felháborodást keltenek majd Angliában is és Franciaországban is. S hiába próbálta megértetni a Führerrel, hogy megkap mindent, de ehhez „ildomosabb" formát kell találni. Hitler hajthatatlan maradt. A döntő tényező — jelentette ki — a gyorsaság, ezért az ő terve a jobb.

Másnap Hitler írásban átnyújtotta követeléseit, és térképet mellékelt hozzá. A követelések alapját a kapituláció feltételei alkották, amelyeket a német vezérkar már jó előre kidolgozott Csehszlovákia számára. A Németországnak átadandó területek kiürítését szeptember

26-án reggel 8 órakor kell megkezdeni, és szeptember 28-án reggel 8 óráig kell befejezni. Ez idő alatt meg kell történnie a cseh csapatok visszavonásának, a határőrségek likvidálásának és a rendőri alakulatok kivonásának is.

— Ez ultimátum! — kiáltott fel Chamberlain, miután elolvasta az iratot.

— Nem, ez nem ultimátum. Ez memorandum — ellenkezett Hitler, az okmány címére mutatva.

— Akkor sem vállalhatom, hogy ezt az okmányt átnyújtsam a cseheknek — jelentette ki az angol miniszterelnök. — Tartalma, de még inkább a hangja általános visszatetszést keltene, s még a semleges államok közvéleménye is felháborodva visszautasítaná!

Ám a ,,becsületes alkusz" mindennek ellenére újra vállalta, hogy a memorandumot a csehszlovák kormány tudomására hozza. Hitler egyetlenegy ,,engedményt" tett: a kiürítés határidejét meghosszabbította október 1-ig. A két vezető államférfi jóval éjfél utánig folytatta a négyszemközti megbeszéléseket. Hitler tolmácsa, Paul Schmidt volt az egyetlen tanúja ezeknek a tárgyalásoknak. Emlékirataiban Schmidt később azt írta, hogy Hitler ,,őszintének ható szavakkal" köszönte meg Chamberlain fáradozásait a béke érdekében, és biztosította őt arról, hogy régi törekvése az Angliával való barátság. ,,Közöttünk semmi szükség sincs ellentétekre — bizonygatta —, nem akadályozzuk önöket Európán kívüli érdekeik érvényesítésében, s önök szabad kezet adhatnak nekünk — anélkül, hogy ebből káruk származna — az európai szárazföldön Közép- és Délkelet-Európában." Schmidt nem említi, hogy Chamberlainnek bármiféle

ellenvetése lett volna e terv ellen. Szeptember 24-én reggel az angol miniszterelnök visszarepült hazájába.

Nem nehéz elképzelni, mekkora csalódást keltett a londoni és a párizsi megbékéltetők körében Hitler godesbergi memoranduma. A követelések mint olyanok ellen tulajdonképpen nem volt kifogásuk, de kifejtésük formáját teljesen elfogadhatatlannak tartották.

Az ezt követő napokban Nyugat-Európát „háborús riadalom" fogta el. Szeptember 24-re virradó éjjel Franciaországban az elöljáróság épületein falragaszok jelentek meg, amelyek fegyverbe szólították a tartalékosokat. Párizs egy pillanat alatt átalakult: sebtében óvóhelyek épültek, a népes tereken légvédelmi ágyúk jelentek meg. Harckészültségbe helyezték az angol flottát. London parkjaiban futóárkokat ástak, a középületeket homokzsákokkal bástyázták körül, gázálarcokat osztottak ki a lakosság között. Később kiderült, hogy mindez csak cirkusz volt, amelyet a közvélemény megnyugtatására rendeztek.

Közben a nyugat-európai fővárosokban akkreditált amerikai nagykövetek egyre riasztóbb táviratokat küldtek Washingtonba. Bullitt azt írta Párizsból, hogy ha német csapatok törnének be Csehszlovákiába, a francia parlament haladéktalanul a Németországnak szóló hadüzenet mellett foglalna állást. Kívánatos lenne, ha az elnök egy felhívásban javasolná a hágai konferencia összehívását. Hugh Wilson szeptember 25-i jelentésében beszámolt berlini brit kollégájával folytatott beszélgetéséről. „Hendersont nagyon nyugtalanítja, hogy Angliában egyre növekszik az ellenzék Chamberlainnel szemben — írta Wilson. — Nyomatékosan megkért, tegyek meg

minden tőlem telhetőt, hogy az Önök figyelmét felhívjam a következő tényre: Chamberlain bukása háborút jelentene, s céljainak bármilyen formában való nyilvános támogatása ebben a bizonytalan órában jelentősen megszilárdítaná helyzetét az európai béke megóvásáért vívott harcában."

Ekkor Washington az angolok és a franciák segítségére sietett. Szeptember 26-ra virradó éjjel az Egyesült Államok elnöke személyes üzenetet intézett Hitlerhez, s ebben arra kérte, hogy ne szakítsa félbe a vitás kérdések „békés, igazságos és konstruktív" megoldására irányuló tárgyalásokat. Fő érve az volt, hogy „a háborúba belesodródó valamennyi ország gazdasági rendszere óhatatlanul megrendülne... társadalmi struktúrája teljesen összeomlana". Az amerikai diplomácia lépésének megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a tárgyalások olyan körülmények között folytak, amikor a nyugati hatalmak hallatlan nyomást gyakoroltak Csehszlovákiára, s így a tárgyalások csakis Prága kapitulációjával végződhettek. Roosevelt felhívása kapóra jött Chamberlainnek és Daladier-nak. A tárgyalások melletti amerikai állásfoglalást felhasználhatták a fasizmus előtti újabb kapitulációjuk igazolására. Ami az Egyesült Államok sajtóját illeti, az a Fehér Ház lépését a béke védelmére irányuló akciónak minősítette.

Szeptember 27-én az Egyesült Államok elnöke újabb üzenetet intézett Hitlerhez, s ebben ismét arra kérte, hogy ne szakítsa félbe a tárgyalásokat. Javasolta, hogy hívják össze az érdekelt országok konferenciáját Európa valamely semleges helyén. Ugyanilyen irányban fejtett ki aktív tevékenységet az angol diplomácia is. Mussolini

támogatásával a nyugati hatalmaknak végül is sikerült elérniük a Führer nagylelkű hozzájárulását ahhoz, hogy szeptember 29-re konferenciát hívjanak össze Münchenbe.

„BÉKE A MI NEMZEDÉKÜNKNEK"

Hitler ott ült a kanapén, és morcosan valahová a karnis fölé meredt, türelmetlenül hol ökölbe szorítva, hol kinyitva a kezét. Igen elégedetlennek látszott. Időnként felugrott, és idegesen fel-alá járkált. Aztán újra leült, s óraláncát babrálgatta.

A terem másik végében alacsony asztalkánál Chamberlain és Daladier a német külügyminisztérium képviselőivel az egyezmény szövegét fogalmazta. Nagy parlamenti gyakorlatuk folytán könnyen túltették magukat a szégyenérzeten. Mindamellett piszkos ügy volt ez, s hangsúlyozott tárgyilagossággal igyekeztek pontot tenni a a végére. Zsebre dugott kézzel rótta a termet Mussolini. Olykor oktató hangon beleszólt a tervezet szövegezésébe, aztán pökhendi tartással újra sétálgatni kezdett a náci lobogókkal díszített fal mentén.

A „nagy négyesen" kívül a teremben volt Ribbentrop, Ciano, Léger, a francia külügyminisztérium államtitkára, a Berlinből odaérkezett nagykövetek: Henderson, François-Poncet, Attolico (Olaszország), Hitler magántolmácsa, Paul Schmidt és még többen mások. Csoportokba verődve élénken beszélgettek. Az ajtókon kívül pedig türelmetlenül vártak a cseh küldöttek.

Így zajlott le a konferencia befejező része 1938. szeptember 29-én a müncheni Führerhausban.

Hitler belement ugyan a konferencia összehívásába, de az első pillanattól kezdve éreztette Chamberlainnel és Daladier-val helyzetük megalázó voltát. Ribbentropra és tisztviselőire bízta, hogy a repülőtéren fogadják a két miniszterelnököt, maga pedig a Brenner-hágó és München között fekvő Kufsteinba utazott Mussolini elé. Meghívta szalonkocsijába a Ducét és Cianót, s terjengős előadást tartott nekik az európai katonai helyzetről. Az asztalon fekvő térképeken nagy hévvel mutogatta ujjával a megrökönyödött Mussolininak, hogyan festene egy fegyveres konfliktus a nyugati hatalmak és a fasiszta tengely között. — A Nyugati Fal bevehetetlen — bizonygatta. — Csehszlovákiát likvidálni kell, mivel megköti a kezét a Franciaország elleni harcban. Ha a nyugati hatalmak elszánnák magukat a háborúra, szétveri őket, mielőtt még idejük maradna a mozgósításra. Kívánatos volna, ha ez megtörténne addig, amíg a Duce meg ő még fiatalok és tele vannak energiával...

Mussolinit nem lelkesítették a Führer fejtegetései. München előtt a Duce — egy angol történész szellemes megjegyzése szerint — olyan volt, mint a kutya, amelyik ugat is meg a farkát is csóválja, mert még nem tudja, „melyik végével" cselekszik helyesen. Mussolini hajlott arra, hogy politikai tőkét kovácsoljon magának a nyugati hatalmak engedékenységéből, s harsány szónoklataiban szívesen hangsúlyozta Olaszország és a Harmadik Birodalom egységét. Ugyanakkor azt is nagyon jól tudta, hogy Olaszország még nem készült fel egy komoly háborúra, s ezért nagyon tartott a nyugati demokráciákkal való fegyveres összecsapástól.

A délelőtt 11 órára kitűzött konferenciát csak 13 óra-

kor nyitották meg. Hitler harcias hangulatban volt, mert tudta, hogy az angol és a francia miniszterelnök mindenképpen szeretne együttműködni vele. Mussolini afféle közvetítőnek tűnt a két fél között.

„Valamennyi konferencia közül a müncheni volt a legrosszabbul előkészítve — írja az egyik szemtanú, Kirkpatrick angol diplomata. — Nem volt sem elnöke, sem napirendje, sem összehangolt eljárása. Időnként mind a négy képviselő egyszerre beszélt, olykor az ülés kisebb csoportokra szakadt. Ahogy telt az idő, már az éjszakába nyúltak a tárgyalások, mind több ember volt a teremben, s ez végül már olyan képet nyújtott, mint a Waterloo pályaudvar váróterme... A nagykövetek maguk futkostak a gépírókhoz a tervekkel és az ellentervezetekkel. A telefonszolgálat az épületben a rossz előkészítés miatt csődöt mondott, s a küldöttségek, ha valamilyen megbízatást akartak adni a szállodákban hagyott személyzetnek, inkább gépkocsin futárt küldtek, mintsem hogy a telefonösszeköttetést lessék. S végül, amikor elérkezett az egyezmény aláírásának pillanata, kitűnt, hogy a díszes tintatartóban nincs tinta."

Ami viszont magát az alkut illeti, azt jó előre előkészítették, s így Münchenben nem is kerekedtek nagyobb viták. Az ülés megnyitása alkalmával Hitler bejelentette azt a döntését, hogy október 1-én minden körülmények között bevonul csapataival a Szudéta-vidékre. Ellenvetés nem volt. Paul Schmidt megjegyzése szerint a konferencián az „általános egyetértés hangulata uralkodott".

Chamberlain feltett néhány kérdést a Szudéta-vidék átadásával kapcsolatban. Például:

— Módja lesz-e a Csehszlovákia belső vidékeire áttelepülő cseh lakosságnak arra, hogy magával vigye jószágát?

— Kár az időnket ilyen semmiségekre pazarolni! — hördült fel Hitler, mire a brit miniszterelnök nem firtatta tovább a dolgot.

Mussolini előterjesztette a javaslatát. Ennek a dokumentumnak a szövegét előző este diktálták neki Berlinből. Chamberlain és Daladier, miután megismerkedett a tervezettel, bókokkal halmozta el az olasz diktátort. A francia miniszterelnök kijelentette, hogy a javaslatot „objektivitás és realitás" jellemzi. Angol kollégája ehhez hozzáfűzte, hogy maga is éppen ilyen tervezetet kívánt javasolni. Ezek után már csak a részletek tisztázása maradt hátra.

Az „olasz tervezet" előirányozta, hogy a Szudétavidék átadását október 10-ig befejezik. Chamberlain azt javasolta, hogy kérjék a csehektől e határidő megerősítését. Ebben támogatta őket Daladier is, aki hangsúlyozta, hogy „ebben a kérdésben semmiképpen sem tűrünk majd semmiféle időhúzást" Prága részéről. Ezzel a miniszterelnökök óvatosan célozgattak arra, hogy esetleg meg kellene hívni Csehszlovákia képviselőit. Hitler azonban a leghatározottabban ellenezte meghívásukat. Chamberlainnek mégis sikerült egy engedményt kicsikarni: Mastný csehszlovák követnek és a kíséretében levő külügyminisztériumi munkatársnak, Masaryknak megengedték, hogy eljöjjenek a Führerhausba, és az ajtók mögött várakozzanak. Csak 19 órakor hívta meg Horace Wilson Mastnýt, s általános vonásokban ismertette vele a miniszterelnökök által elfogadott tervet. A

csehszlovák követ határozott ellenvetéseit figyelmen kívül hagyták.

„Ha önök ezt nem fogadják el — jelentette ki Ashton-Gwatkin angol szakértő —, akkor maguknak kell rendezniük ügyeiket Németországgal. Lehetséges, hogy a franciák előzékenyebben fejezik majd ki magukat, de biztosíthatom, hogy egyetértenek álláspontunkkal. Távol fogják tartani magukat..."

Az egyezményt végleges formájában csak éjfél után írták alá. Hitler elérte azt, amit akart. Csehszlovákia elvesztette erődítményeit és legfejlettebb iparvidékeit, közlekedési hálózata felbomlott. Az ország ezek után nem volt többé életképes organizmus. Miután a határvidékeket átadták Németországnak, az északi és a déli határ olyan közel került egymáshoz, hogy a németeknek valamelyest vissza kellett vonniuk tüzérségi ütegeiket, nehogy a saját csapataikra lőjenek. Az okmány aláírása után Hitler és Mussolini távozott az ülésteremből, Chamberlainre és Daladier-ra hagyva azt a kellemetlen feladatot, hogy a döntést ismertessék Csehszlovákia képviselőivel.

„1 óra 30 perckor elvezettek bennünket az értekezlet színhelyére — jegyezte fel Masaryk a müncheni útról készített jelentésében. — ...A légkör nyomasztó volt... Chamberlain úr egy rövid bevezetőben megemlékezett a most megkötött egyezményről, és annak szövegét átadta Mastný úrnak, elolvasásra...

Amíg Mastný úr Chamberlainnel a kevésbé fontos kérdésekről beszélgetett (eközben Chamberlain úr állandóan ásított, anélkül, hogy a zavar legkisebb jelét is mutatta volna), megkérdeztem Daladier és Léger urakat,

hogy kormányunktól várnak-e valamilyen nyilatkozatot vagy választ a nekünk javasolt egyezményre. Daladier, aki láthatólag zavarban volt, semmit sem válaszolt. Léger úr azt válaszolta, hogy a négy államférfi nem rendelkezik sok idővel, és egész határozottan kijelentette, hogy semmilyen választ nem várnak tőlünk...

Elég durva módon értésünkre adták, méghozzá egy francia által, hogy az ítélet ellen nincs fellebbezés, és nincs lehetőség arra sem, hogy változtatásokat eszközöljenek rajta."

Miután Csehszlovákia képviselői szótlanul távoztak, Hitler és Mussolini visszatért a terembe. Búcsúzóul a négy államférfi sorra kezet fogott egymással. Chamberlain hirtelen teljesen megváltozott, fáradtságának már nyoma sem látszott.

— Excellenciás uram, mielőtt elhagynám Münchent, szeretnék Önnel még egyszer beszélni.

Hitler először meglepődött, majd leereszkedő mosollyal beleegyezett abba, hogy másnap délben fogadja a miniszterelnököt.

A konferencia véget ért. Az épület előtti téren felsorakozott a díszszázad. A jól táplált SS-legények fehér kesztyűben tisztelegtek az angol és a francia miniszterelnöknek. Azok zsebre dugott kézzel elvonultak a század előtt, és gyorsan kocsijukba ültek. Az árulás megtörtént...

A londoni repülőtéren a gépből kiszálló Chamberlain a lépcső tetején gyűrött papírlapot lobogtat a kezében:

— Itt a béke a mi nemzedékünknek!

A hírhedt papírlap féloldalnyi szöveget tartalmazott:

„Mi, a Führer és birodalmi kancellár, valamint a brit miniszterelnök újabb megbeszélést tartottunk, és egyet-

értünk annak felismerésében, hogy az angol—német viszony mind a két ország, mind Európa számára elsőrendű jelentőséggel bír.

A tegnap este aláírt Egyezményt és az angol — német flottaegyezményt úgy tekintjük, mint népeink ama óhajának szimbólumát, hogy egymás ellen soha többé ne viseljenek háborút.

Elhatároztuk, hogy az országainkat érdeklő egyéb kérdéseket is a tanácskozások módszerével kezeljük, és továbbra is arra törekszünk, hogy az esetleges nézeteltérések okait kiküszöböljük, és ilyen módon hozzájáruljunk Európa békéjének biztosításához."

Az okmány alatt az aláírások:

„Adolf Hitler. Neville Chamberlain."

Ez volt a betetőzése a „Z tervnek". A müncheni egyezmény aláírása után, Hitlerrel való találkozóján, Chamberlain végre elérte azt, amit akart: megnemtámadási egyezményt köthetett Németországgal.

1938 decemberében hasonló egyezményt kötött Franciaország és Németország. Az angol—francia müncheni politikusok úgy gondolták, hogy biztosították saját imperialista érdekeiket, és megnyitották Hitler előtt az utat a keleti hadjárathoz.

„Csehszlovákia területeit — állapítja meg az SZKP Központi Bizottságának a XVIII. pártkongresszus elé terjesztett beszámolója — ama kötelezettség fejében engedték át a németeknek, hogy azok háborút kezdenek a Szovjetunió ellen..."

VII. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KIROBBANÁSA

A NYUGAT VÁRJA AZ UKRAJNAI HADJÁRATOT

1938—1939 telén Nyugat-Európában mindenütt az a hír járta, hogy Németország nagy hadjáratra készül Ukrajna elfoglalása céljából. A hírt megerősítették a Berlinben akkreditált diplomaták jelentései is. Coulondre francia nagykövet, a fasiszta vezetőkkel folytatott beszélgetésekre hivatkozva, a következőképpen vázolta az események várható menetét.

„Hitler programjának első részét, a német lakosságnak a Reichben való egyesítését, már teljes mértékben végrehajtották; most ütött az órája a Lebensraum létrehozásának... Lassanként kirajzolódnak a nagyszabású német elképzelések körvonalai. Uralmuk alá akarják hajtani Közép-Európát, vazallusaikká akarják tenni Csehszlovákiát és Magyarországot, majd Németország hegemóniája alatt meg akarják teremteni Nagy-Ukrajnát — ez a lényege annak a koncepciónak, amelyet most a náci vezetők és feltétlenül maga Hitler is magukévá tettek.

Csehszlovákia leigázása, sajnos, már befejezett tény...

Ami Ukrajnát illeti, az utóbbi tíz napban róla beszél valamennyi nemzetiszocialista. Rosenberg tudományos központja, Goebbels apparátusa, a Curtius volt minisz-

ter vezette »Kelet-Európa« szervezet, a második osztály (a felderítés — *Szerk.)* ezzel a kérdéssel foglalkozik. Úgy tűnik, hogy az utakat-módokat még nem határozták meg, de a célt már pontosan kijelölték: céljuk egy olyan Nagy-Ukrajna létrehozása, amely Németország éléskamrájául szolgálna. E cél eléréséhez térdre kell kényszeríteni Romániát, megállapodásra kell jutni Lengyelországgal, területeket kell elszakítani a Szovjetuniótól. A német dinamizmus nem torpan meg egyetlen ilyen nehézség előtt sem, s katonai körökben már a Kaukázus és Baku elleni hadjáratról beszélnek."

A nyugati hatalmak uralkodó körei lelkesedéssel fogadták a nácik terveit. Sajtójuk, buzgalmában a nácik propagandagépezetét is túllicitálva, nagy hévvel bizonygatta, hogy az ukrajnai hadjárat felel meg legjobban Németország érdekeinek. „Minek vállalná Németország az Angliával és Franciaországgal való háború kockázatát a gyarmatokért, amikor ezek jóval kevesebbet nyújthatnának neki, mint Ukrajna?" — okoskodott a párizsi jobboldali beállítottságú „Gringoire" című lap 1939. január 5-i számában. Élénk színekkel ecsetelte, milyen mesés gazdagság vár a németekre szovjet földön: élelmiszer, gabona, ásványi kincsek! Csak ki kell nyújtaniuk érte a kezüket! Ráadásul azután, hogy Csehszlovákia német uralom alá kerül, a távolság Ukrajnáig alig néhány száz kilométerre csökken.

A Quai d'Orsay diplomáciája eközben igyekezett kihasználni a München után kialakult „kölcsönös megértést", s erőfeszítéseit arra összpontosította, hogy megnemtámadási szerződés megkötésére bírja rá Németországot. 1938. október 13-án François-Poncet francia

nagykövet elő is terjesztette a megfelelő javaslatokat Berlinben. Néhány nappal később, amikor búcsúlátogatást tett Hitlernél, újra kitért erre a kérdésre. A Közép- és Kelet Európában újabb hódításokra készülő Führer kapva kapott az alkalmon, hogy elaltassa Franciaország éberségét. „Baráti érzelmeinek" demonstrálásául az új francia nagykövetet, Coulondre-t berchtesgadeni „Sasfészkében" fogadta. Coulondre elragadtatott beszámolót küldött Párizsba. December 6-án aztán, Ribbentrop párizsi látogatása alkalmával, aláírták a francia—német nyilatkozatot.

„1. A francia kormány és a német kormány — olvasható ebben az okmányban — egyek abban a meggyőződésben, hogy a Franciaország és Németország közötti békés és jószomszédi viszony az európai helyzet megszilárdításának és az általános béke fenntartásának egyik lényeges eleme. Ennélfogva mindkét kormány minden erejét latba fogja vetni az iránt, hogy a két ország közötti kapcsolatok ilyen alakulását biztosítsa.

2. Mindkét kormány megállapítja, hogy országaik között nincs többé semmilyen függőben levő kérdés, és a két ország között jelenleg fennálló határokat ünnepélyesen végleges határoknak ismerik el.

3. Mindkét kormány elhatározta, hogy harmadik hatalmakkal való különleges kapcsolataik épségben tartása mellett a két országot érintő minden kérdésben érintkezésben maradnak, és ha e kérdések későbbi fejlődése nemzetközi nehézségekhez vezetne, úgy tanácskozni fognak egymással."

Georges Bonnet, Franciaország külügyminisztere ujjongott: hiszen a francia—német közeledés „régi álma"

volt. Párizsban a nyilatkozatot úgy fogták fel, mint egy éles politikai fordulat alapját: az európai erőegyensúlytól, amelyet Franciaország a keleti szövetségekkel igyekezett létrehozni, a „Birodalomra való támaszkodás" politikája felé fordultak. Ez azt jelentette, hogy Németországnak szabad kezet adnak Közép- és Délkelet-Európában. Bonnet diplomáciájának kifinomultsága a szöveg kidolgozása során csupán abban nyilvánult meg, hogy Franciaországnak „harmadik hatalmakkal való különleges kapcsolatait" a helyzettől függően lehetett értelmezni. A nagyközönség előtt azt lehetett állítani, hogy ez sértetlenül fenntartja a Szovjetunióhoz és a Lengyelországhoz fűződő kapcsolatokat. Ugyanilyen sikerrel lehetett azt is kijelenteni, hogy ez a kitétel csak Franciaország és Anglia viszonyára vonatkozik. Ebben az esetben sorsára lehet hagyni Lengyelországot.

Másnap Ribbentrop Bonnet kíséretében két ízben meglátogatta a Louvre-t, este pedig négyszemközti beszélgetést folytattak a Crillon Szállodában. Nyilván e találkozások egyikén adta Bonnet partnere tudtára, hogy Franciaország nem ellenezné a német expanzió kiterjesztését kelet felé. Ribbentrop később azt állította, hogy a nyilatkozat aláírásának egyik előfeltétele éppen az volt, hogy Franciaország felbontsa a kelet-európai országokkal kötött szövetségeit. Schmidt tolmács vallomása szerint Bonnet kijelentette, hogy Franciaország „nem érdekelt" a Kelet sorsában. A Führer képviselőjének párizsi látogatását kommentálva, az „Époque" című lap ezt írta: Ribbentrop célozgatott az ukrajnai hadjárat előkészületeire, hogy ehhez Franciaországtól legalább hallgatólagos beleegyezést kapjon. „Georges Bonnet meg-

adta ezt a beleegyezést. A két partner pompásan megértette egymást, és teljes megegyezésre jutott." A francia reakció nyilvánvalóan arra számított, hogy két legyet üthet egy csapásra: megóvja imperialista érdekeit a német konkurrenstől, és konkurrense kezével fojtja meg a szocialista szovjet államot.

Ami Chamberlaint illeti, el volt telve a müncheni sikertől, igyekezett sürgősen valóra váltani a Foreign Office régi tervét: tető alá akarta hozni a négyhatalmi paktumot. Már október 12-én a „Central News" című angol lap kísérleti léggömbként megeresztett egy rövid hírt: „befolyásos körökre" való hivatkozással közölte, hogy a négy miniszterelnök novemberben egy jachton valahol a Földközi-tengeren ismét találkozik. „A négy államférfi aláírja majd a négyhatalmi szerződést" — hangsúlyozta a lap.

1938. október 18-án Leith-Ross, az angol kormány gazdasági tanácsadója találkozott Rütter német követségi tanácsossal, s felvázolta előtte a négy hatalom gazdasági együttműködésének tervét.

„A Führer és kancellár (Hitler) és Chamberlain müncheni megbeszélései alkalmával megtárgyalták a további angol—német együttműködés kérdéseit is — jelentette ki Leith-Ross. — A két államférfi akkor aláírta az ismert nyilatkozatot. Chamberlain úr igen nagy jelentőséget tulajdonít e nyilatkozat aláírásának, s némi csalódást okozott neki az, hogy Németországban eddig nem méltatták kellőképpen a müncheni nyilatkozatot... Mindamellett az angol kormány nagyon szeretné ismerni a német kormány álláspontját a négy hatalom: Németország, Anglia, Franciaország és Olaszország gazdasági

együttműködésének kérdésében." Végezetül Leith-Ross azt ajánlotta, hogy a legközelebbi jövőben üljenek össze a négy hatalom képviselői a kérdés „teljesen kötetlen megtárgyalása" céljából.

Berlin igen tartózkodóan reagált London kezdeményezésére, s ez nagyon elkeserítette a brit miniszterelnököt. December közepén Chamberlain azon lamentált naplójában, hogy Hitler nem tette meg „a legkisebb baráti gesztust sem". Az angol miniszterelnöknek az az ötlete támadt, hogy újra Mussolinihoz fordul támogatásért. „Az az érzésem — írta be naplójába 1938. november 6-án —, hogy ma Róma a »tengelynek« az a vége, ahol könnyebb bizonyos hatást elérni... Egy néhány órás tête à tête (négyszemközti — *Szerk.)* megbeszélés Mussóval rendkívül hasznos lehet."

1939 januárjában Chamberlain Halifax kíséretében Rómába zarándokolt. Mussolinival folytatott egyik megbeszélésén „finoman" felvetette azt a kérdést, hogy a fasiszta Reichnek vajon mik a további szándékai. Olyan hírek terjengenek — mondotta —, hogy Németország újabb csapásra készül a Nyugat ellen. „Musso" tagadólag rázta a fejét. Mások szerint — folytatta a miniszterelnök — ukrajnai hadjáratot terveznek. Szerinte egy ilyen hadjárat nem robbantaná ki okvetlenül az általános európai háborút.

Ennél nyíltabban már nem is lehetett volna Hitler tudomására hozni, hogy Németország keleti irányú expanziója nem ütközne Anglia ellenállásába.

A brit politikusok római látogatása által keltett benyomás korántsem kedvezett Angliának. „Azok között a rendjelekkel ékesített díszes egyenruhák között, ame-

lyekben Mussolini környezete grasszált, a mi langaléta, szikár miniszterein fekete öltönyeikben olyanok voltak, mint valami temetkezési vállalatnak az ügynökei" — jegyezte meg az egyik szemtanú. Persze, valójában nem Chamberlainnek és kísérőinek a külseje, hanem politikájuk keltette ezt a benyomást. Miután végighallgatta a brit miniszterelnök beszédét, Mussolini azt mondta Cianónak: „Ezek az emberek már nem abból a fából vannak faragva, mint Francis Drake és a többi remek kalandor, akik a birodalmat létrehozták. Ezek a nagyszerű nemzedékek hosszú sorának enervált utódai. El fogják veszteni birodalmukat."

Chamberlain állásfoglalása a tárgyalásokon meggyőzte a Ducét és kollégáit Anglia gyengeségéről, s ez arra ösztönözte őket, hogy még szorosabb kapcsolatba lépjenek Németországgal és Japánnal rabló terveik megvalósítása céljából.

Az angolokon érződő mély aggodalom — jegyezte fel naplójában Ciano külügyminiszter — „mindinkább meggyőzött a hármas szövetség szükségességéről. Ha ilyen eszköz van a kezünkben, megkaphatjuk mindazt, amire szükségünk van. A britek nem akarnak harcolni. Igyekeznek mindinkább visszavonulni, oly lassan, amennyire ez lehetséges, de harcolni nem kívánnak."

AZ AGRESSZOROK LEVETIK ÁLARCUKAT

A müncheni konferencia résztvevői közül tulajdonképpen egyedül Hitler volt elégedetlen eredményeivel. „Ez az alak — jelentette ki hívei körében Chamberlainre célozva — elrontotta a prágai bevonulásomat!" A nyu-

gati hatalmak kapituláns álláspontja mindamellett meggyőzte arról, hogy büntetlenül cselekedhet. Október 21-én Hitler aláírta azt a Wehrmachtnak szóló utasítást, amely Csehszlovákia fennmaradt részének likvidálását irányozta elő. „Az erre kijelölt alakulatok szervezését, felállítását és harckészültségét — szól az utasítás — már békeidőben olyan mértékben kell biztosítani a rajtaütés céljából, hogy Csehszlovákiának még a puszta lehetősége se maradjon meg a tervszerű ellenállásra."

Már csak ürügy kellett az invázióhoz. Ehhez a szlovákiai fasiszta ügynökséget, az úgynevezett Néppártot használták fel. A szeparatisták berlini utasításra lázadást készítettek elő, s már csak a jelre vártak, hogy kikiáltsák Szlovákia „függetlenségét".

Az agresszív kalandba bevonták Horthy-Magyarországot is, amely 1939 februárjában csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Hitlerék, hogy minél szorosabban magukhoz kössék a magyar vezetőket, hozzájárultak ahhoz, hogy azok foglalják el a Csehszlovákiához tartozó Kárpát-Ukrajnát. Március 13-án Horthy már ezt írhatta Hitlernek: „A legnagyobb lelkesedéssel megyünk neki az ügynek. Az intézkedéseket már megtettük. Csütörtökön, folyó hó 16-án határincidens lesz, melyet szombaton követ a nagy támadás."

Március 14-én Szlovákia kikiáltotta függetlenségét. A birodalmi sajtó és rádió ismét eszeveszett kampányt indított a csehek ellen. Az események alakulása miatti aggodalmában Hácha elnök* Berlinbe utazott. Míg úton

* Nem sokkal a müncheni egyezmény után Beneš letette hivatalát és emigrált.

volt, a német csapatok benyomultak Csehszlovákia területére. A „bolsevizmus" és a „rendbontás" fészkének likvidálása ürügyén 1939. március 15-én megszállták Prágát. „Csehszlovákia nem létezik többé" — jelentette be a Führer a német néphez intézett felhívásában.

Egy héttel később, március 22-én a német csapatok elfoglalták a Litvániához tartozó Klaipédát (Memelt). Március 23-án Németország olyan egyezményt erőszakolt rá Romániára, amely a román gazdaságot a Német Birodalom hadigépezetének a szolgálatába állította. Március végén befejeződött a spanyolországi tragédia is, a fasiszta hatalmaknak a nyugati demokráciák támogatásával sikerült vérbe fojtaniuk a Spanyol Köztársaságot. Március 28-án Madridba bevonultak Franco csapatai.

Hitler sikereit irigykedve nézte az olasz diktátor. A Duce elérkezettnek látta az időt arra, hogy visszaszerezze Olaszországnak az ősi Róma örökségét. Hozzálátott hát expanziós tervének kidolgozásához, amely nem kevesebbet irányzott elő, mint hogy a Földközi-tengert olasz beltengerré változtassák, elfoglalják Észak- és Közép-Afrika országait, s a Vörös-tengertől az Atlanti-óceánig terjedő nagy gyarmatbirodalmat hozzanak létre. Az olasz monopoltőkések meg szerették volna kaparintani Anglia és Franciaország gyarmatait és árupiacait.

Mussolini február 4-én a Palazzo Veneziában titkos ülésre hívta össze a Fasiszta Nagytanácsot. Jellegét és a további olasz politika szempontjából való jelentőségét tekintve ez a Hitlernél 1937. november 5-én rendezett tanácskozáshoz hasonlítható.

„Azért hívtam meg önöket, hogy közöljem elgondolásaimat, és kijelöljem az irányt a legközelebbi időre vagy

talán hosszabb időszakra, esetleg igen hosszúra — mondta Mussolini. — Olaszország partjait beltenger mossa, amelyet a könnyen elzárható Szuezi-csatorna és az Anglia ellenőrzése alatt álló Gibraltári-szoros köt össze az óceánnal. Olaszországnak tehát nincs szabad kijárata az óceánhoz. A Földközi-tenger fogságában sínylődik, s minél nagyobb a lakossága és a hatalma, annál többet szenved ettől a fogságtól. Börtönrácsának rúdjait Korzika, Tunézia, Málta és Ciprus alkotják. Börtönőrei Gibraltár és Szuez.

Az olasz politika legelső feladata az, hogy széttörje ezt a börtönrácsot. Ezután már csak egy célja marad: menetelés az óceán felé. De vajon melyik óceán felé? Az Indiai-óceán felé Szudánon át, amely összekapcsolja Líbiát Abesszíniával? Vagy az Atlanti-óceán felé francia Észak-Afrikán át? Mindkét esetben mind az angolok, mind a franciák ellenállásába ütközünk."

Olaszország persze túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy mindjárt mindkét ellenséggel szembeszállhasson. Angliának erős flottája volt a Földközi-tengeren, s ezzel konfliktus esetén azonnal számolni kellett. Franciaország pozíciója már sebezhetőbb volt: figyelmét teljesen lekötötték a Rajnán túl zajló események.

A Duce ebből le is szűrte a megfelelő következtetéseket. Elébe ment Chamberlain megbékéltetési törekvésének, és 1938. április 16-án aláírt Angliával egy „gentlemen's agreement"-et. E megállapodás szerint a brit kormány elismerte az Etiópia fölötti olasz szuverenitást, Mussolini pedig megígérte, hogy kivonja önkénteseit Spanyolországból, mihelyt véget ér a polgárháború.

Az egyezmény 1938. november 16-án lépett érvénybe,

követve a hasonló tartalmú szeptember 30-i angol—német nyilatkozatot. Az angol diplomácia ily módon lépésről lépésre egyengette az utat a négyhatalmi paktum felé.

A francia uralkodó körök követték az angol példát. Egyezményt ajánlottak Olaszországnak, Mussolini azonban 1938 májusában visszautasította ajánlatukat. A francia kormány a müncheni konferencia után új nagykövetet küldött Rómába, François-Poncet személyében, aki addig Berlinben képviselte Franciaországot, és igen értékes szolgálatokat tett Bonnet-nak a müncheni árulás előkészítése során. Rómában átnyújtotta „Olaszország királyának és Etiópia császárának" címzett megbízólevelét. Ám a francia politikusokra keserű csalódás várt. Amikor Mussolini értesült arról, hogy december 6-án Párizsban egy francia–német nyilatkozatot szándékoznak aláírni, franciaellenes demonstrációt szervezett. (Franciaország és Németország közeledése ugyanis nem nagyon volt ínyére a Ducénak.) November 30-án Ciano külügyminiszter beszédet tartott a képviselőházban, s amikor „Olaszország természetes igényeiről" kezdett beszélni, a képviselők felugráltak helyükről, és kórusban ezt üvöltötték: „Tunisz! Korzika! Nizza! Savoya!" Ez a jelenet mintegy a gyűlésen részt vevő francia nagykövetnek szólt. December 17-én Olaszország külügyminisztériuma hivatalosan közölte a Quai d'Orsayval, hogy a kormány érvénytelennek tekinti az 1935. január 7-én Rómában aláírt egyezményeket, s így „már nincs semmi alapja az olasz—francia barátságnak". A francia diplomáciának a Ducéval való kacérkodása tehát a visszájára fordult.

A nyugati hatalmak engedékenysége láttán Mussolini vérszemet kapott. „Hogy a népet naggyá tegyük — mondotta egy alkalommal Cianónak —, csatába kell küldenünk, akár farba rúgással is. S ezt meg is fogom tenni..." Mussolini személyes okokból is gyűlölte Franciaországot.* Olyan terveket szövögetett, hogy csapataival győzelmes hadjáratba indul, és legyőzi ősi ellenségét. S akkor megmutatja majd az olaszoknak, hogyan kell elrendezni az európai békét. „Nem tart igényt semmiféle kompenzációra — jegyezte fel Ciano a Duce szavait —, de megsemmisít mindent, és sok várost egyszerűen letöröl a föld színéről." Ehhez azonban a Harmadik Birodalom segítségével előbb meg kellett szilárdítani Olaszország európai pozícióit. „Ostobaság volna, ha megkísérelnénk ezt a problémát úgy megoldani, hogy előbb nem biztosítjuk a hátunkat a kontinensen. A Róma—Berlin-tengely politikája elsőrendű jelentőségű történelmi szükségszerűség" — mondotta Mussolini.

Bármilyen nagy hangon hirdették is a szolidaritásukat, a két fasiszta birodalom viszonya korántsem volt felhőtlen. Hitler vértelen győzelmei háttérbe szorították a Ducét és mélységesen sértették önérzetét. De nemcsak presztízskérdésekről volt szó. Mussolini nem ellenezte azt, hogy a fasiszta Reich kelet felé, a Szovjetunió irányában terjeszkedjen, de nyugtalanította őt a német befolyás erősödése a Duna-medence térségében.

* A francia levéltárakban Mussolinit kompromittáló iratok maradtak fenn. Mussolini az első világháború idején először ellenezte Olaszország hadba lépését, de aztán a francia hírszerzés lepénzelte, s ettől fogva azt hirdette, hogy Olaszországnak az antant oldalán részt kell vennie a háborúban.

1939 márciusában Hitler Mussolini előzetes informálása nélkül szállta meg Prágát, s ez nagy elégedetlenséget keltett Rómában. Ugyanakkor aggasztó hírek érkeztek a náci ügynökök jugoszláviai tevékenységéről. Szó esett arról, hogy Horvátország kikiáltja „függetlenségét", és a Német Birodalom „védelme" alá helyezi magát. Mussolini és környezete méltatlankodott. Március 18-án Attolico berlini olasz nagykövet ajánlotta Cianónak, hogy „pontosan tisztázza" Hitlernél, fennáll-e a jogok és kötelességek egyenlősége a tengelyhatalmak között, s mutasson rá, mivé tették a németek a tájékoztatásnak és a partnerrel való konzultációnak az elemi kötelességét. Talán ki akarják szorítani Olaszországot a Balkánról, „csupán a Földközi-tenger vizeit hagyva meg neki"?

Másnap Ciano magához kérette Mackensen német nagykövetet, és határozottan megmondta neki: a tengely létrehozásának előfeltétele az volt, hogy Németország ismerje el érdektelenségét a Földközi-tenger térségében; a horvátok ügyeibe való német beavatkozás automatikusan a tengely likvidálását jelentené.

Március 19-én Mussolini csapatösszevonásokat rendelt el Velence körzetében, és eltökélte, hogy tüzet nyittat a németekre, ha megjelennek Horvátországban. Másnap megnyugtató válasz érkezett Berlinből. A Földközi-tenger „nem tekinthető és nem is tekintendő német tengernek" — közölték. Mussolini némi szkepticizmussal fogadta ezt a nyilatkozatot.

Olaszország imperialistáinak már régóta fájt a foguk Albániára. Róma diplomáciája, amikor az első világháború elején azon alkudozott, hogy mit kap majd Olaszország, ha az antant oldalán belép a háborúba, kicsikarta

Anglia és Franciaország hozzájárulását ahhoz, hogy Albániát olasz protektorátus alá helyezzék. Ezt bevették az 1915-ös londoni szerződésbe is. A versailles-i konferencián Olaszország mandátumot kapott Albániára. Az albán nép nemzeti felszabadító harca azonban keresztülhúzta az olasz imperialisták számításait, s 1920-ban kénytelenek voltak lemondani erről a mandátumról. Mindamellett nem tettek le agresszív terveikről. A későbbi években Olaszország több olyan szerződést erőszakolt ki, amellyel döntő pozíciókhoz jutott Albánia gazdasági és politikai életében.

Az Albánia elleni agresszió előkészítésében tevékeny szerepet játszott Galeazzo Ciano külügyminiszter, Costanzo Ciano régi fasiszta vezérnek, a Duce személyes barátjának a fia. Az ifjú Ciano először az újságírás terén próbált szerencsét, majd szerény diplomáciai posztokat töltött be. Szédületes karrierje akkor kezdődött, amikor feleségül vette a diktátor lányát, Edda Mussolinit. Miután a propagandaminisztérium élére került, mesterien irányította az apósát dicsőítők kórusát.

Cianót mérhetetlen becsvágy fűtötte. Minden alkalmat megragadott arra, hogy apósával együtt mutatkozzon: kidüllesztett mellét teleaggatta rendjelekkel és kitüntetésekkel, állát Mussolinihoz hasonlóan előretolta, s így hamarosan mindenki csak a „kis Ducénak" nevezte. Lato, a fasiszta politikai rendőrség egyik vezetője visszaemlékezéseiben azt írja, hogy Ciano szeretett volna apósa örökébe lépni. A diktátor pártfogásával hatalmas vagyont harácsolt össze, talán a legnagyobbat Olaszországban, s az államapparátus egyik kulcspozícióját foglalta el: 1936-tól ő volt a külügyminiszter.

Olaszország uralkodó klikkje közvetlenül részt vett az elfoglalt országok fosztogatásában. Ciano és magas rangú hivatalnokokból álló csoportja személy szerint is érdekelt volt a szomszédos kis országok elleni rablótámadásokban. A rendőrségnek szigorúan megtiltották, hogy bármilyen, Albániát érintő üggyel foglalkozzon. „Albánia — mondotta egyik alkalommal Bocchini rendőrfőnök — Ciano birodalma, s én nem akarok ujjat húzni vele."

E vallomás alapján érthetővé válik, mit is akar jelenteni Ciano naplójának néhány olyan bejegyzése, amely az agresszió előkészítésében való részvételére utal. „Az albániai előkészületek gyors ütemben haladnak — írta 1938. október 27-én. — Az akció kezd világosan kirajzolódni: a király meggyilkolása (Koçi valószínűleg 10 millióért vállalja ezt); utcai zavargások; leereszkednek a hegyekből a hozzánk hű csapatok (gyakorlatilag valamennyi parancsnok, a többi között Kmia); Olaszországhoz fordulnak politikai, szükség esetén katonai beavatkozást kérve; felajánlják a koronát a királynak és császárnak; majd később az annexió. Jacomoni (az albániai olasz követ — *Szerk.*) garantálja, hogy minden pontosan végrehajtható egy hónappal előbb megadott jelre."

Miután a németek megszállták egész Csehszlovákiát, Mussolini úgy döntött, hogy meg kell gyorsítani az Albánia elleni akciót. „Chamberlain levelet küldött a Ducénak — jegyezte fel 1939. március 23-án Ciano. — Aggodalmait fejezi ki a nemzetközi helyzettel kapcsolatban, és azt ajánlja neki, működjön közre a bizalom helyreállításában és a béke fenntartásában. Mussolini az albániai támadás után válaszol majd: ez a levél cselekvésre ösz-

tönzi, mert a demokráciák tehetetlenségének újabb bizonyítékát látja benne."

Április 7-én hajnalban az olasz csapatok a tenger felől megtámadták Albániát. Ciano repülőgépről figyelte a partraszállást. „Pompás színjáték" — jegyezte meg.

Az agresszorok, miután meggyőződtek róla, hogy büntetlenül cselekedhetnek, végképp levették az álarcot. Május 22-én Berlinben Németország és Olaszország katonai szövetséget kötött. Mussolini azt ajánlotta, hogy a szerződést nevezzék el „vérpaktumnak", de végül is a higgadtabb „acélpaktum" elnevezés mellett döntöttek. Két imperialista rablónak a szövetsége volt ez arra, hogy „egymás oldalán és egyesült erővel fog fellépni életterének biztosítása" érdekében.

Az első és a második cikk előírta, hogy a felek állandó kapcsolatot tartsanak az őket érintő kérdések megbeszélése céljából, és haladéktalanul tanácskozzanak bármilyen veszély esetén.

A harmadik cikk a kölcsönös segítségnyújtás feltételeiről szólt. Itt eltekintettek attól, hogy a „védelemmel" takarózzanak, amint ez a burzsoá diplomáciában általában szokásos. Nyíltan a háborúban való közös részvételről beszéltek, amennyiben valamelyik fél konfliktusba „sodródnék". Az ilyen „sodródáshoz" az ürügyet mindegyik agresszor tetszése szerint választhatta meg.

Az „acélpaktum" szövegét Berlinben dolgozták ki. „Sohasem láttam ilyen szerződést — jegyezte meg Ciano, miután megismerkedett a német tervezettel. — Valóságos dinamit."

„LENGYELORSZÁGOT KI KELL TÖRÖLNI A TÖRTÉNELEMBŐL!"

A lengyel nép sorsa azokban az években tragikusra fordult. Csakugyan elháríthatatlan volt az 1939. évi szeptemberi katasztrófa? Az utóbbi időben hozzáférhetővé vált titkos dokumentumok arra engednek következtetni, hogy Németország 1939-ben nem szánta volna rá magát Lengyelország megtámadására, ha tudja, hogy a határokon nemcsak a lengyel csapatok, hanem a szovjet csapatok is fogadják. S vajon mi akadályozta ezt?

A németek tisztában voltak azzal, hogy Lengyelország és a Szovjetunió közeledése leküzdhetetlen akadályokat gördítene terveik megvalósításának útjába. Arra törekedtek tehát, hogy a lengyel kormány maga rontsa a Szovjetunióval való kapcsolatait. Ezt a munkát Piłsudski híveinek hatalmon levő klikkje végezte el, Rydz-Śmigly marsallal, Mościcki elnökkel és Beck külügyminiszterrel az élen.

Hogy milyen leplezetlenül mesterkedtek a németek, azt jól mutatják a Göring 1935 január—februári lengyelországi látogatásával kapcsolatos dokumentumok. Amikor vadászatra hívták meg a białowieżai rengetegbe, megragadta az alkalmat, hogy szokatlan nyíltsággal „közölje gondolatait".

„Beszélgetéseiben Göring sokkal nyíltabb volt, mintsem ez ildomos — jegyezte fel naplójában Szembek gróf lengyel külügyminiszter-helyettes. Különösképpen vonatkozik ez a tábornokokkal, köztük is elsősorban Sosnkowski tábornokkal folytatott beszélgetéseire. Olyan

messzire ment, hogy szinte felajánlotta nekünk az oroszok elleni szövetséget és a közös hadjáratot Moszkva ellen. Ezzel kapcsolatban kifejtette ama véleményét, hogy Ukrajna Lengyelország befolyási övezetévé válna, Oroszország északnyugati része pedig Németország övezetévé."

1938 augusztusában, Lipskivel folytatott beszélgetése során, Göring ismét egész sor provokatív szovjetellenes célzásra ragadtatta magát. „Az orosz problémával kapcsolatban nagy általánosságban csak azt mondotta, hogy az a cseh kérdés megoldása után válik aktuálissá — jelentette Varsóba a lengyel nagykövet. — Visszatért ahhoz az eszméjéhez, hogy egy szovjet—lengyel konfliktus esetén Németország nem maradhat semleges, segítséget kell nyújtania Lengyelországnak... Véleménye szerint Lengyelországnak lehetnek bizonyos érdekei közvetlenül Oroszországban, pl. Ukrajnában."

A nácik álnok szavai kedvező visszhangra találtak Varsóban, s így a burzsoá Lengyelország nagyrészt maga ásta a saját sírját.

A maroknyi mágnás és földbirtokos diktálta külpolitikai irányvonalat ugyanakkor jelentősen befolyásolta a belpolitikai helyzet. Jóllehet 1935-ben olyan alkotmányt vezettek be, amely törvényesítette a dolgozók elleni kegyetlen megtorlásokat és a nemzeti kisebbségek elleni soviniszta propagandát, a rendszer mély válságon ment át. Az országban egyre nőtt a demokratikus mozgalom. A kommunisták vezette haladó erők az uralkodó klikk megdöntésére, a reakciós politikával való szakításra és a Szovjetunióval való szövetségre törekedtek. Lengyelország urai, minthogy az országon

belül nem volt támaszuk, külpolitikai kalandokban kerestek kivezető utat. A müncheni alkunál a lengyel vezetők is jelentkeztek, s a megalázott Csehszlovákiától elragadták a tesíni területet. Nagy reményeket fűztek a nácik keleti, Szovjetunió elleni hadjáratához is.

„Rendkívül nehéz fenntartanunk az egyensúlyt Oroszország és Németország között — magyarázgatta Szembek 1938. december 10-én Grzybowski moszkvai lengyel nagykövetnek. — Az utóbbival való kapcsolatunk teljes mértékben a Harmadik Birodalom legfelelősebb személyeinek a koncepciójára épül, akik azt állítják, hogy Németország és Oroszország konfliktusa esetén Lengyelország Németország természetes szövetségese lesz."

A lengyel klikk persze nem óhajtotta leleplezni magát, ezért nem is kockáztathatta meg, hogy nyílt egyezségre lépjen a fasiszta Németországgal. Kalandor terveit arra építette, hogy alkalmas pillanatban kihasználja majd a helyzetet, és szovjet területeket foglal el.

Amellett azonban, hogy ámította a lengyeleket a náci diplomácia, már idejekorán előkészítette az ürügyet ahhoz is, hogy válságot provokáljon ki a német – lengyel kapcsolatokban, és „igazolja" a későbbi agressziót. 1938. október 24-én Ribbentrop villásreggelire hívta meg Lipskit, és közölte vele, hogy szeretne szigorúan bizalmas formában — úgy, hogy a tájékozottak körébe bevonják még Becket — megtárgyalni egy „általános jellegű problémát". Ribbentrop hangot adott ama véleményének, hogy ideje már „általános megoldást" találni a két ország kapcsolataiban meglevő vitás kérdések kiküszöbölésére. Azt ajánlotta, hogy Lengyelország adja

át Németországnak Danzigot (Gdańskot), és Pomerániában, az úgynevezett lengyel korridorban egy exterritoriális sávot, hogy autóutat és többpályás vasútvonalat építhessenek Kelet-Poroszország és Németország összeköttetésének biztosítására. Hogy megédesítse a keserű pirulát, Ribbentrop hozzáfűzte: a Birodalom kész garantálni a német – lengyel határt és 25 évvel meghosszabbítani az 1934-es szerződést. Végezetül azt javasolta Lengyelországnak, hogy dolgozzanak ki közös álláspontot a Szovjetunióval szemben, és Lengyelország is csatlakozzon az antikomintern paktumhoz.

Ribbentrop és társai tudták, hogy a lengyel kormány nem fogadhatja el javaslatukat. A versailles-i szerződés eredményeként a Szovjetunió elleni „egészségügyi kordon" egyik elemeként létrehozott Lengyelország gazdaságát szándékosan a Nyugat felé orientálták. Az ország áruforgalmának mintegy 70 százaléka Danzigon és a szomszédos Gdynia kikötőjén át bonyolódott le: A Visztula torkolatának elfoglalásával, de kiváltképpen Pomerániának a Balti-tengertől való elvágásával a nácik teljesen ellenőrzésük alá helyezték volna az ország gazdaságát.

A lengyel kormány közölte, hogy kész különböző engedményeket tenni: elismeri Danzigot tisztán német városnak, biztosítja az összeköttetést Kelet-Poroszország és a Német Birodalom között, de belpolitikai megfontolásokra hivatkozva visszautasította azt az elképzelést, hogy a várost bekebelezzék Németországba. Márpedig Hitlerék éppen ezt követelték. Megvolt tehát az ürügy arra, hogy válságot provokáljanak ki a német – lengyel viszonyban.

Hivatalos nyilatkozataikban a németek még néhány hónapon át képmutatóan Lengyelország iránti baráti érzelmeiket hangsúlyozták, ám Prága elfoglalása után éles fordulatot tettek. 1939. március 21-én Ribbentrop újra magához kérette Lipskit. Ezúttal már egészen más hangon beszélt vele. Méltatlankodott a lengyelországi antifasiszta diáktüntetések, a lengyel sajtó hangneme és hasonlók miatt. Kijelentette, hogy Hitler elégedetlen, mert még mindig nem kapott pozitív választ javaslataira. „A Führer mindig a Lengyelországgal való kapcsolatok rendezésére és a kölcsönös megértésre törekedett. A Führer most is azt akarja. Éppen ezért mind kevésbé érti Lengyelország állásfoglalását." Lengyelországnak tisztában kell lennie azzal, hogy nem folytathat holmi „közbülső" politikát Németország és a Szovjetunió között. Ribbentrop „hangsúlyozta — jelentette Varsóba Lipski —, hogy a köztünk létrejövő egyezménynek, természetesen, bizonyos szovjetellenes tendenciát kell mutatnia".

A német külügyminiszter hangsúlyozta, hogy az Európában kialakult helyzetre való tekintettel rendkívül fontos a két ország kapcsolatainak a rendezése, s kifejezte ama óhaját, hogy Beck jelenjen meg tárgyalások folytatása céljából Hitlernél. Ezek a német javaslatok már ultimátumnak hangzottak. Mindenkinek elevenen az emlékezetében élt még Schuschnigg és Hácha berlini látogatása. Akkor a „baráti" megbeszélések a fasiszta csapatok Bécsbe, illetve Prágába való bevonulásával végződtek. A lengyel úri klikknek, amely a Németországgal való barátságra építette politikáját, volt min töprengenie.

Lengyelországot északról, nyugatról és Csehszlovákiába való bevonulásuk óta délről is német csapatok vették körül, így a fasiszta ragadozók könnyű prédájává válhatott. „Csillapíthatatlan étvágyú ragadozó karmai közé kerültünk" — írta 1939 márciusában az egyik lengyel folyóirat. Danzigban mind gyakoribbak lettek a nácik provokációi, a két állam kapcsolatai egyre feszültebbekké váltak. Még meg lett volna a lehetőség arra, hogy a lengyel vezetők a Szovjetunióval való együttműködés útjára lépjenek, és a Szovjetunió segítségére támaszkodjanak. Piłsudski híveinek klikkje azonban nem mondott le kalandor, szovjetellenes terveiről, és továbbra is a Szovjetunió elleni német agresszióra spekulált. Ezek az emberek azzal áltatták magukat, hogy Hitler nem fogja a Lengyelország elleni háborúval gyengíteni csapatait, inkább bevonja majd Lengyelországot is a keleti hadjáratba. Ilyen spekulációkra épültek Beck külpolitikai manőverei. Lengyelországnak 1925 óta kölcsönös segélynyújtási szerződése volt Franciaországgal, és 1939 márciusában sürgősen megszerezte Anglia garanciáját; ezen az alapon kategorikusan visszautasította a Szovjetunióval való együttműködést. Hitler éppen ezt akarta.

Hitler 1939. május 23-án, az „acélpaktum" aláírása utáni napon közölte tábornokaival, hogy meg akarja támadni Lengyelországot. A birodalmi kancelláriába berendelték a Wehrmacht vezetőit: Göringet, Raedert, Brauchitschot, Haldert, Keitelt, Warlimontot és másokat. E titkos tanácskozás jegyzőkönyve csupán egyetlen példányban készült, és maga Schmundt alezredes írta le.

„Az 1933 és 1939 közötti időszakban minden területen

előrehaladtunk — jelentette ki Hitler. — Katonai helyzetünk hatalmas mértékben javult... A 80 milliós tömeg megoldotta az eszmei problémákat. Meg kell oldani a gazdasági problémákat is. Az ehhez szükséges gazdasági előfeltételek megteremtésének feladata alól nem vonhatja ki magát egyetlen német sem. A problémák megoldásához bátorság kell. Nem érvényesülhet az az elv, hogy a körülményekhez való alkalmazkodással kitérjünk a problémák megoldása elől. Ellenkezőleg, a körülményeket kell hozzáidomítani a követelményekhez. Idegen államokba való betörés nélkül... ez nem lehetséges."

A Führer ezek után kifejtette a háború tervét. Taktikai elgondolása rendkívül egyszerű volt: a nyugati hatalmak engedékenységét kihasználva, maximális mértékben meg kell szilárdítani a Birodalom pozícióit közép- és kelet-európai hódításokkal, s azután csapást lehet mérni a Nyugatra. Ausztria és Csehszlovákia bekebelezése után a következő lépésnek Lengyelország megsemmisítésének kell lennie.

„Itt egyáltalán nem Danzig az az objektum, amelyért minden történik — folytatta Hitler. — A mi szempontunkból arról van szó, hogy kiszélesítsük életterünket Kelet felé, és biztosítsuk az élelmezést, valamint a balti kérdés megoldását...

Európában nem mutatkozik semmiféle más lehetőség. Gyarmatok: óvakodnunk kell attól, hogy ajándékba fogadjunk el gyarmatokat. Ez nem oldja meg az élelmezési problémát. Blokád!...

Lengyelország belső szilárdsága a bolsevizmussal szemben kétséges. Éppen ezért Lengyelország is kétséges

gát Oroszországgal szemben... Németországnak a Nyugat fölötti győzelmében Lengyelország veszélyt látna, és igyekezne megfosztani bennünket ettől a győzelemtől.

Ily módon elesik Lengyelország megkímélésének a kérdése, s nem marad más választás, mint első adandó alkalommal megtámadni Lengyelországot."

Újabb hódításuk előkészítése során Hitlerék abból indultak ki, hogy ezúttal nem kerülhetik el a fegyveres összeütközést. „A csehországi eset megismétlődésére nem lehet számítani — jelentette ki Hitler. — Harcra fog kerülni a sor."

Hitler nem zárta ugyan ki annak lehetőségét, hogy a konfliktusba bekapcsolódik Anglia és Franciaország, de arra számított, hogy az angol és a francia megbékéltetők jóvoltából ismét sikerül egyenként levernie ellenségeit, a leggyengébben kezdve. „A Lengyelországgal való összeütközés — az ellene indított támadással kezdve — csak akkor sikeres, ha a Nyugat kimarad a játékból. Ha ez nem lehetséges, akkor jobb megtámadni a Nyugatot, és emellett egyidejűleg elintézni Lengyelországot."

A világuralomért vívott harc adott szakaszában Hitler Németország fő ellenségének Angliát tekintette. „A Führer kételkedik az Angliával való békés rendezés lehetőségében — olvasható az idézett dokumentumban. — Fel kell készülni a vele való összecsapásra. Anglia a mi fejlődésünkben egy olyan hegemóniának a megalapozását látja, amely megfosztaná őt erejétől. Éppen ezért Anglia ellenségünk, s a vele való összeütközés életre-halálra szól."

Az Anglia elleni harcot illetően az az elgondolás került előtérbe, hogy az angol kormány nem avatkozik majd be a német—lengyel háborúba. Ez lehetővé teszi a Német Birodalomnak, hogy felkészüljön, és megsemmisítő csapást mérjen a brit szigetekre. A Hitler által kifejtett akciótervben voltak szembeötlően kalandor mozzanatok.

„Ha a világháborúban (az elsőben) két páncélos hajóval és két cirkálóval többünk lett volna, s ha a skagerraki* csatát reggel kezdtük volna, a brit flottát szétverjük és Angliát térdre kényszerítjük. Ez a világháború végét jelentette volna.

Régen nem volt elég szétverni a flottát ahhoz, hogy Angliát legyőzzék; partra is kellett volna ott szállni. Angliának megvolt a lehetősége arra, hogy önmaga élelmezze magát. Ma már ez lehetetlen.

S mihelyt Anglia el van vágva tengeri útjaitól, kénytelen kapitulálni. Élelmiszer- és tüzelőanyag-szállítmányait a flottának kell védelmeznie.

Az anyaország elleni légitámadások nem kényszerítik kapitulációra Angliát. Ha megsemmisül a flottája, azonnal kapitulál.

Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a *rajtaütésszerű támadás* gyors befejezéshez vezethet... A jogok vagy szerződések tiszteletben tartásának nem lehet semmiféle szerepe."

A szárazföldi csapatokat készenlétbe kellett állítani,

* Ennek a Balti-tengert és az Északi-tengert összekapcsoló egyik szorosnak a közelében zajlott le az első világháború egyik legnagyobb tengeri csatája, a skagerraki vagy jütlandi csata az angol és a német flotta között.

hogy támadásuk meglepetésszerű legyen. „A szomszédos államokat egyenesen a laktanyából kell letiporni." Abból a célból, hogy a kidolgozandó terveket maximális mértékben titokban tarthassák, a legfelsőbb főparancsnok, azaz Hitler mellett egy hadműveleti törzset hoztak létre. Ez a három fegyvernem egy-egy képviselőjéből állt, s időnként bevonták munkájába a három főparancsnokot és a három törzs főnökét.

Az új hadműveleti törzs főnökévé Jodl tábornokot nevezték ki.

Hitler beszéde bővelkedett az ellentmondásokban, s az őt hallgató tábornokok bizonyára többször is megtörölgették monoklijukat: olyan döntést hoztak, hogy „első adandó alkalommal" megtámadják Lengyelországot. Nincs kizárva, hogy a konfliktusba beavatkoznak a nyugati hatalmak, márpedig a velük való harcra Németország egyelőre még nem készült fel. „Egyetlen csapással" megsemmisíteni Angliát! De vajon milyen eszközökkel? A német flotta a tervek szerint csak 1945-re válhatott olyan erőssé, hogy megmérkőzhessen a brittel; egyelőre csupán 2 sorhajóból, 2 nehéz cirkálóból, 17 torpedórombolóból és 47 tengeralattjáróból állt. Ez túlságosan kevés volt az angol flotta megsemmisítéséhez, még meglepetésszerű támadás esetén is. Ám a tábornokok közül senki sem mert vitába szállni a Führerrel.

A tanácskozás résztvevői közül más aligha tudta, hogy Hitler két hónappal korábban, március 25-én, vagyis nyomban Ribbentrop és Lipski találkozása után, a következő utasítást küldte Brauchitsch tábornoknak, a szárazföldi csapatok főparancsnokának:

„Jelenleg a Führernek nem áll szándékában megoldani

a lengyel kérdést. De azért már most dolgozni kell rajta. A közeljövőben csak akkor kerülhet sor a megoldásra, ha különösen kedvezően alakul a politikai helyzet." A „különösen kedvező" helyzeten pedig természetszerűleg a megbékéltetési politika folytatását értették, amely korábban lehetővé tette Németországnak, hogy akadály nélkül elfoglalja Ausztriát és Csehszlovákiát.

Április 11-én Hitler utasítást írt alá a fegyveres erők háborús felkészítéséről az 1939—1940. évre. Részét alkotta ennek az utasításnak a „Fall Weiss", a Lengyelország elleni támadás terve. „A Wehrmacht feladata — olvasható a tervben — a lengyel fegyveres erők megsemmisítése. Ehhez meglepetésszerű támadásra kell törekedni és felkészülni."

Az utasítás szerint: „A kidolgozásnak úgy kell megtörténnie, hogy a végrehajtás 1939. szeptember 1-től bármikor lehetséges legyen."

A HÁBORÚNAK MÉG ÚTJÁT LEHETETT VOLNA ÁLLNI

1939 tavaszán az agresszorok rablótámadásai és a nyugati hatalmak megbékéltetési politikája következtében az emberiség újabb világháború küszöbéhez érkezett. A fasiszta hatalmak Ázsiában, Afrikában és Európában már hatalmas területeket ragadtak magukhoz, a közvetlen veszély zónája mégis az utóbbi földrész, a burzsoá Európa lett. Valóságos puskaporos hordóvá vált. A legjelentéktelenebb európai incidens is olyan robbanást idézhetett elő, amely valamennyi kontinensen országok és népek tucatjait ragadja magával.

A nemzetközi helyzet alakulására végzetes hatást gyakorolt az Egyesült Államok. Mint a leghatalmasabb kapitalista állam, nagy szerepet játszhatott volna a béke fenntartásában. Ám a semlegességi politika, amely a háborús veszély elhárítására irányuló mindennemű kollektív lépés elől való elzárkózást jelentette, valójában nem volt más, mint engedékenység az agresszióval szemben, s meggyorsította az újabb világméretű konfliktus kirobbanását.

A maga nemében egyedülálló beismerést tett Franklin Delano Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke. A Fehér Házban 1939. március 7-én megtartott sajtófogadáson azt a kérdést tették fel neki, hogy a semlegességi törvény előmozdította-e a nemzetközi béke ügyét. Az elnök némileg módosította a kérdést: vajon előmozdította-e a semlegességi törvény a béke ügyét az utóbbi három év alatt? S erre a kérdésre nemleges választ adott. Majd válaszolt arra a kérdésre is, hogy a semlegességi törvény előmozdította-e a háborús készülődést: kijelentette, hogy bizonyos fokig előmozdította.

Mindamellett még volt lehetőség annak megakadályozására, hogy a világ a háború szakadékába sodródjon. Az európai biztonságot garantálhatta volna a Szovjetunió, Anglia és Franciaország szövetsége. A német tábornokok több ízben is figyelmeztették a Führert, hogy Németországnak nincs esélye a győzelemre, ha két fronton visel háborút. Ha a három említett hatalom kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötött volna, és közösen garantálta volna az európai kis államok biztonságát, a fasiszta agresszió lehetőségei erősen megfogyatkoztak volna. Európa békéje pedig stabilizáló hatással

lehetett volna az egész nemzetközi helyzetre. A Szovjetuniónak és Kommunista Pártjának békeszerető politikája kifejezésre jutott az SZK(b)P 1939 márciusában lezajlott XVIII. kongresszusán. A Központi Bizottság beszámolója behatóan elemezte a nemzetközi helyzetet, megbélyegezte az agresszorokat, és leleplezte a nyugati hatalmak müncheni politikáját, amelyet a be nem avatkozással és a megbékéltetéssel takarózva folytattak.

„A benemavatkozási politika — állapítja meg a beszámoló — az agresszionak való kedvezést jelenti, a háború szabadjára engedését... A benèmavatkozási politikát ez a törekvés, ez a kívánság hatja át: nem zavarni az agresszorokat abban, hogy elvégezzék sötét munkájukat; nem zavarni, mondjuk Japánt abban, hogy háborúba bonyolódjék Kínával, de még jobb, ha a Szovjetunióval; nem zavarni, mondjuk Németországot abban, hogy elmerüljön az európai ügyek hínárjában, hogy háborúba keveredjék a Szovjetunióval; hadd süppedjen bele a háború valamennyi résztvevője mélyen a háború mocsarába; titokban még biztatgatni is kell őket, hadd gyengítsék és erőtlenítsék egymást, azután pedig, amikor már eléggé legyengültek — kilépni friss erőkkel a színre, természetesen »a béke érdekében«, és diktálni a legyengült háborús feleknek a feltételeket."

A kongresszus megállapította, hogy a Szovjetunió fő feladata nemzetközi téren változatlanul a béke megóvása és az ország biztonságának megőrzése. A kongresszus határozatai azt a feladatot tűzték a szovjet külpolitika és diplomácia elé, hogy továbbra is segítse az agresszió sújtotta népeket, s erősítse a Szovjetunió

kapcsolatait valamennyi országgal. Ugyanakkor kellő óvatossággal kellett eljárni, nehogy a provokátorok háborús konfliktusba sodorják a Szovjetuniót.

A szovjet kormány ország-világ előtt következetesen leleplezte a fasiszta hatalmak agresszív cselekményeit. Amikor például 1939 márciusában a német csapatok betörtek Csehszlovákiába, a külügyi népbiztos jegyzéket intézett Németország kormányához, s ebben egyebek között megállapította:

„...4. A cseh nép bárminemű akaratnyilvánítása hiányában Csehországnak német csapatokkal való megszállása és a német kormány ezt követő lépései szükségképpen önkényes, erőszakos, agresszív lépéseknek tekintendők.

5. Fenti észrevétel teljes mértékben vonatkozik arra is, hogy megváltoztatták Szlovákia státusát, alárendelték a Német Birodalomnak, s ez nem igazolható a szlovák nép semminemű akaratkinyilvánításával...

7. Mindennek alapján a szovjet kormány nem ismerheti el törvényesnek, a nemzetközi jog és az igazságosság általánosan elismert normáival vagy a népek önrendelkezésének elvével összeegyeztethetőnek azt, hogy a Német Birodalomba bekebelezték Csehországot, valamint bizonyos formában Szlovákiát is.

8. A szovjet kormány véleménye szerint a német kormány eljárása nemcsak hogy nem küszöbölte ki az egyetemes békét fenyegető veszélyt, hanem ellenkezőleg, maga teremtette meg és fokozta ezt a veszélyt."

A Szovjetunió békeharcát lelkesen támogatták a becsületes emberek. Anglia, Franciaország és más országok dolgozói azt követelték kormányaiktól, hogy egye-

sítsék erőfeszítéseiket a Szovjetunióval az agresszorok megfékezése és a háború elhárítása céljából. A fasiszta hatalmakkal szemben keményebb politikát sürgettek jelentős burzsoá körök is, attól tartva, hogy Németország és Olaszország mint imperialista versenytársak túlságosan megerősödnek.

Lépten-nyomon hangot kaptak ilyen nézetek a burzsoá sajtó hasábjain is. A „News Chronicle" című angol lap április 13-i számában ezt írta: „Csakis Oroszország képes Kelet-Európában útját állni a fasiszták mesterkedéseinek. Csakis Oroszország léphet fel Lengyelország, Románia és más balkáni országok védelmében ugyanolyan erővel, mint Nagy-Britannia és Franciaország Nyugat-Európában. Oroszország a gerince mindennek... Franciaország, Nagy-Britannia és a Szovjetunió a béke egyetlen támasza."

A népek érdekközössége szilárd, objektív alapot szolgáltatott egy hatékony angol—francia—szovjet szövetség létrehozásához. Gyakorlati megvalósulása a Nyugat azon erőinek aktivitásától függött, amelyek a béke fenntartásáért szálltak síkra, attól függött, hogy mennyire tudják ezek az erők leküzdeni a kormányokba befészkelődött legreakciósabb szovjetellenes elemek ellenállását.

A szovjet kormány világosan, félreérthetetlenül az angol és a francia kormány tudomására hozta álláspontját. „Bár Oroszország saját erejéből is megnyerhet bármilyen védelmi háborút, egyedül nem akadályozhatja meg a háborút mint olyat — olvasható a szovjet nagykövet által Halifax előtt 1939. május 21-én tett nyilatkozatáról készült angol feljegyzésben. — Éppen

ezért kész a cél elérése végett együttműködni más hatalmakkal."

Abban az általános felháborodásban és nyugtalanságban, amelyet 1939 tavaszán a fasiszta hatalmak újabb agresszív cselekményei keltettek, a brit miniszterelnök furcsán viselkedett. Azon a napon, március 15-én, amikor a német csapatok bevonultak Prágába, Chamberlain beszédet mondott az alsóházban, de nem tartotta szükségesnek, hogy akár csak egy szóval is elítélje ezt a lépést, vagy legalább együttérzését fejezze ki a súlyos bajba került csehszlovák nép iránt. A közvélemény nyomására azonban Chamberlainnek hamarosan be kellett látnia „hibáját". Gyökeres fordulatot tett hát, legalábbis külsőleg. Amikor március 17-én Birminghamben a választói előtt beszélt, alig lehetett ráismerni. Keserűen emlegette Hitler hitszegését, és kijelentette, hogy Anglia kész útját állni a további agressziónak. A megbékéltetés politikájának, úgy látszott, vége szakadt.

A Chamberlain-kormány új politikai iránya abban nyilvánult meg, hogy Anglia garanciát adott Lengyelországnak, Romániának, Görögországnak és Törökországnak. Hasonló kötelezettségeket vállalt az említett államokkal szemben Franciaország kormánya is.

Április derekán Anglia és Franciaország tárgyalni kezdett a Szovjetunióval. A helyzet kiélezettsége, a három államnak az agresszió elhárításában való érdekeltsége, a közvélemény részéről megnyilvánuló támogatás azt a reményt keltette, hogy sikerül hamar és eredményesen megoldani az egyezmény előkészítésével és megkötésével kapcsolatos kérdéseket. Ám ez a remény csak-

hamar szertefoszlott. A tárgyalások lassan haladtak, s hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy tudatosan elhúzzák őket.

A parlamentben a miniszterelnöknek minden héten feltették a kérdést, sikerült-e előrehaladni Moszkvában? Mindannyiszor ez volt a sztereotip válasz: a brit képviselők megküldték jelentésüket, és újabb instrukciókat kaptak.

— Vajon az „új" instrukciók újabbak-e a múlt héten küldötteknél? — kérdezte William Gallacher, aki Nagy-Britannia Kommunista Pártja nevében sürgette az egyezmény mielőbbi megkötését.

Chamberlain politikáját bírálta a konzervatív párton belüli ellenzéki csoport is, amelyhez olyan politikusok tartoztak, mint Winston Churchill, Anthony Eden, Alfred Duff Cooper, Leopold Amery és mások. Ez a csoport már 1938-ban, amikor a parlamentben szavazásra bocsátották a müncheni egyezmény kérdését, tüntetően tartózkodott a szavazástól; Duff Cooper tiltakozása jeléül kivált a kormányból. Bár a konzervatív tábor két csoportja végső soron ugyanazt a célt követte, eszközeik különböztek. Anglia szempontjából az ellenzékiek sem tartották volna előnytelennek egy német—szovjet konfliktus kiprovokálását, de ezt nem Németországnak tett engedményekkel, hanem a Brit Birodalom erejének demonstrálásával kívánták elérni. Éppen ezért azt követelték, hogy fokozzák Anglia fegyverkezését, és szilárdítsák meg pozícióit a fasiszta Németország elleni fellépésben érdekelt államok blokkjának létrehozásával. Az 1939 márciusi események után a konzervatív ellenzék, élesen kommunistaellenes nézetei dacára, síkraszállt a Szovjet-

unióval való szövetség megkötése mellett. „Halálos veszélybe kerülünk — mondotta Churchill az alsóházban 1939 áprilisában —, ha nem sikerül létrehoznunk egy nagy szövetséget az agresszió ellen. A legnagyobb ostobaság volna, ha... visszautasítanánk a Szovjet-Oroszországgal való természetes együttműködést."

A mostanában nyilvánosságra hozott dokumentumokból kitűnik, melyek voltak azok a zátonyok, amelyeken a tárgyalások megfeneklettek és végül is hajótörést szenvedtek. Kiderült, hogy a Londonból küldött instrukcióknak vajmi kevés közük volt azokhoz a hivatalos nyilatkozatokhoz, amelyekben a brit kormány a Szovjetunióval való egyenjogú és hatékony együttműködésre irányuló törekvését hangsúlyozta. Jellemző ebből a szempontból az április 15-i angol javaslat.

„Hajlandó-e a szovjet kormány nyilvánosan kijelenteni — érdeklődött a Foreign Office —, hogy a Szovjetunió bármely európai szomszédja, amennyiben agresszió érné és ellenállást tanúsítana, számíthat a szovjet kormány segítségére, ha ez kívánatos; s vajon milyen segítséget nyújt majd a Szovjetunió a közösen legalkalmasabbnak ítélt formában?"

Hol van itt szó a Szovjetunió, Anglia és Franciaország együttes fellépéséről a közös ellenség ellen? Hol vannak szilárd, kölcsönös kötelezettségeik arra, hogy segítik egymást, amennyiben valamelyikük háborúba keveredne Németországgal? Hol itt a három hatalom kemény szövetsége, az egyetlen eszköz az agresszorok megfékezésére? Semmi effélét nem tartalmazott a javaslat. Csupán a Szovjetuniónak az az egyoldalú kötelezettsége szerepelt benne, hogy valamely európai szomszédját érő

német támadás esetén a Londonból kapott első jelre lépjen háborúba a Német Birodalommal, anélkül, hogy joga volna segítséget követelni a hatalmaktól. „Az angol kormány azt akarta, hogy az orosz segítséget tetszése szerint úgy vehesse igénybe be- és kikapcsolással, akár a villanyáramot..." — jegyezte meg Taylor angol történész.

A Foreign Office-nak a Szovjetunióra nézve megalázó javaslata nem volt alkalmas arra, hogy annak alapján egyesíthessék a három hatalom erőfeszítéseit. Két nappal később, április 17-én Seeds moszkvai angol nagykövetnek átnyújtották a szovjet kormány szerződéstervezetét. Másnap, április 18-án a párizsi szovjet ügyvivőség Franciaország külügyminisztériumát is tájékoztatta az ezekben foglalt javaslatokról. A dokumentumokban ez állt:

„1. Anglia, Franciaország, a Szovjetunió 5—10 évre egyezményt köt, amelyben kölcsönös kötelezettséget vállalnak arra, hogy egymásnak haladéktalanul megadnak minden segítséget, a katonait is beleértve, amennyiben bármelyik szerződő államot Európában agresszió érné.

2. Anglia, Franciaország, a Szovjetunió kötelezi magát arra, hogy mindennemű segítséget megad, a katonait is beleértve, a Balti-tenger és a Fekete-tenger között fekvő és a Szovjetunióval határos kelet-európai államoknak, amennyiben ezeket agresszió érné.

3. Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kötelezi magát arra, hogy a legrövidebb időn belül megtárgyalja és meghatározza ama katonai segítség mértékét és for-

máit, amelyet ezen államok mindegyikének az 1. és a 2. pont teljesítése keretében nyújtani kell.

... 6. Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kötelezi magát arra, hogy a hadi cselekmények megindulása után nem bocsátkozik semminemű tárgyalásba, és nem köt békét az agresszorokkal egyedül, a három hatalom közös megegyezése nélkül."

Minden józanul gondolkodó ember megállapíthatta, hogy a szovjet javaslatok jó alapot teremtenek a három hatalom harci szövetségéhez. Ám, amint a tárgyalások során kitűnt, a brit kormány változatlanul nem óhajtott őszintén együttműködni a Szovjetunióval. Franciaország, látva Németország és Olaszország fokozódó agresszivitását, inkább hajlott az egyezmény felé. Április végén a francia kormány közölte Londonnal, hogy Moszkvában nem támogathatja tovább az angol javaslatot, amely „a segítségre vonatkozó egyoldalú orosz nyilatkozatot" irányozza elő, mindennemű kölcsönös garancia nélkül. Nyomban ezután a francia külügyminisztérium eljuttatta a szovjet kormánynak a maga egyezménytervezetét. Első pillantásra úgy tűnhetett, hogy ebben a dokumentumban megvan a kölcsönösség bizonyos eleme. Ám ha az ember közelebbről szemügyre veszi, ez a „kölcsönösség" elég furcsa képet mutat. A tervezetben ez állt:

„Amennyiben Franciaország és Nagy-Britannia Németországgal hadiállapotba kerülne a Közép- vagy Kelet-Európában uralkodó helyzet mindennemű erőszakos megváltoztatásának elhárítása céljából vállalt kötelezettségei teljesítése folytán, a Szovjetunió haladéktalanul segítséget és támogatást nyújtana nekik.

Amennyiben a fenti pontban előirányzott körülmények között a Szovjetunió által Franciaországnak és Nagy-Britanniának nyújtott segítség folytán a Szovjetunió is hadiállapotba kerülne Németországgal, Franciaország és Nagy-Britannia haladéktalanul segítségben és támogatásban részesítené."

Ha tehát Anglia és Franciaország rászánná magát arra, hogy háborúzzon Németországgal az európai status quóért, a Szovjetunió automatikusan belekeveredne a háborúba az ő oldalukon. Ám ha a Szovjetunió az említett körülményektől függetlenül kerülne hadiállapotba, nem számíthatna semmiféle segítségre a nyugati hatalmak részéről.

A francia tervezetben nincs valódi kölcsönösség — jegyezte meg a párizsi szovjet ügyvivő április 29-én a francia külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén. Bonnet tettetett szórakozottsággal így magyarázkodott: annyira túl van halmozva munkával, hogy az okmány megszerkesztését Léger külügyi államtitkárra kellett bíznia, s ő maga „nem tanulmányozta kellőképpen". Még aznap a francia tervezetnek egy újabb változatát juttatták el a szovjet ügyvivőnek. Ez magában foglalta a három hatalom kölcsönös kötelezettségét egymás megsegítésére abban az esetben, ha a fennálló helyzet erőszakos megváltoztatásának megakadályozása céljából keveredne háborúba. Ugyanakkor a francia tervezet továbbra sem szólt a három hatalom valamelyike elleni közvetlen támadás esetén nyújtandó kölcsönös segítségről.

A francia fél tehát előrelépett. A brit kormány azonban továbbra is makacsul elzárkózott a kölcsönös köte-

lezettségvállalás elől. Chamberlain kormánya 1938-ban meglehetősen nagy erőfeszítéseket tett az 1935-ös francia—szovjet szerződés aláaknázása céljából, s most nem fűlt a foga olyan szerződés megkötéséhez, amely véleménye szerint túlságosan elkötelezné a Nyugatot. Május 8-án Seeds az angolok újabb elgondolását közölte a külügyi népbiztossal. A Szovjetunió tegyen közzé egy nyilatkozatot — ajánlották —, amelyben kötelezi magát arra, hogy „abban az esetben, ha Nagy-Britannia és Franciaország vállalt kötelezettségeinek teljesítése során háborúba keveredne, haladéktalan támogatást nyújt nekik, amennyiben ez kívánatos lesz, mégpedig úgy, hogy e támogatás módja és feltételei külön megegyezés tárgyát képezik majd".

Ezzel a javaslattal lényegében gúnyt űztek a Szovjetunióból. Az angol kormány visszautasította az április 18-i szovjet javaslatot, amely a három hatalom katonai konvencióval kiegészített egyezményének a megkötését irányozta elő, s változatlanul egyoldalú és ellenszolgáltatás nélküli segítséget követelt a Szovjetuniótól. A brit kabinet még az általa ajánlott kötelezettségek teljesítéséből adódó következményekkel szemben sem óhajtott garanciákat nyújtani a Szovjetuniónak.

A szovjet kormány kénytelen volt Londonnal és Párizzsal közölni, hogy a május 8-i angol tervet elfogadhatatlannak tartja, s újra azt ajánlotta, hogy térjenek vissza az április 17-én felvetett elvekhez.

Május 19-én, az angol parlament külpolitikai vitája során, a pártok vezetői és egykori miniszterek határozottan kiálltak a Szovjetunióval való szerződés haladék-

talan megkötése mellett. Nagy beszédet mondott ez alkalomból Churchill.

„Képtelen vagyok megérteni, mi kifogás lehet az Oroszországgal megkötendő egyezmény ellen, az orosz szovjet kormány által javasolt átfogó és egyszerű formában — jelentette ki.

Az orosz kormány javaslatai kétségtelenül Anglia, Franciaország és Oroszország hármas szövetségét irányozzák elő... A szövetség egyetlen célja a további agresszív cselekményekkel szembeni ellenállás és az agresszió áldozatainak védelme. Nem látom, mi elítélendő van ebben... Nyilvánvaló, hogy Oroszország nem lesz hajlandó egyezményt kötni, ha nem kezelik egyenjogú félként, s ha emellett nem lesz bizonyos afelől, hogy a szövetségesek által alkalmazott módszerek... sikerrel járhatnak... Kormányunknak meg kell értenie, hogy ezek közül a kelet-európai országok közül egy sem tarthatja magát háború esetén akár egy évig is, ha nem tudhatja maga mögött a baráti Oroszország megbízható és szilárd támogatását és emellett a nyugati hatalmakkal való szövetséget. Lényegében egyetértek Lloyd George ama véleményével, hogy ha szükségünk van egy rendíthetetlen keleti frontra, legyen ez akár a béke, akár a háború keleti frontja, az ilyen front létrehozásához elengedhetetlen a baráti Oroszország támogatása, azé az országé, amely ezek mögött az országok mögött terül el...

Olyan javaslat fekszik előttünk, amely igazságosabb, és nézetem szerint előnyösebb is, mint azok a feltételek, amelyek elérésére kormányunk törekszik. Ez a javaslat egyszerűbb, nyíltabb és hatékonyabb. Nem tűrhetjük,

hogy félretegyék, hogy elejtsék. Arra kérem őfelsége kormányát, tegyen magáévá néhányat ezek közül a kellemetlen igazságok közül. Hatékony keleti front nélkül nem védelmezhetjük kielégítően nyugati érdekeinket, Oroszország nélkül pedig lehetetlen egy hatékony keleti front."

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Churchill és a többi polgári politikus, aki a Szovjetunióval való szövetség mellett szállt síkra, mindenekelőtt arra törekedett, hogy a Szovjetunióra háruljon a fasiszta Németország elleni harc oroszlánrésze. Kijelentéseik mégis rendkívül jellemzőek, hiszen újra csak azt bizonyítják, mennyire reálisak voltak a szovjet kormány javaslatai, amelyek jó alapul szolgálhattak volna a három hatalom erőfeszítéseinek idejében való egyesítéséhez.

HALIFAX: „OROSZORSZÁG NE SZÁLLHASSON KI A JÁTÉKBÓL"

Chamberlain nem tudott mit válaszolni az alsóházban elhangzott bírálatokra. A Foreign Office 1939. május 22-én, három nappal a fentebb leírt vita után kelt titkos emlékirata fényt derít arra, hogy a miniszterelnök miért tért ki álláspontjának kifejtése elől, s miért szorítkozott néhány semmitmondó frázisra.

Az emlékirat keletkezése feltehetően azzal függ össze, hogy a Szovjetunióval folytatott tárgyalások a szóban forgó időben olyan szakaszba értek, amikor Anglia kormányának végül is hozzá kellett volna járulnia a szovjet fél által javasolt hármas paktumhoz, vagy meg kellett

volna szakítania a tárgyalásokat. Megbízták tehát a Foreign Office tisztviselőit, hogy mérlegeljék, milyen előnyei és hátrányai származnak Angliának a paktumban való részvételből.

Ha elolvassuk az így elkészült titkos memorandumot, nyomban észrevesszük, hogy szerzőit a Szovjetunióval szembeni ellenséges érzület és bizalmatlanság hatotta át, amely közvetlenül a második világháború előtt annyira jellemző volt Nagy-Britannia uralkodó köreire. Ennek ellenére a felsorolt előnyök között egy igen fontos megállapítás található. A szovjet kormány által javasolt paktum megkötése — szögezi le a dokumentum — talán „*az egyetlen eszköz a háború elhárítására*". (Az én kiemelésem. — *A szerző.*) Az ember azt hinné, ennél nyomósabb érv már nem is kell. Ám a szerzők mindjárt még nyomósabb hátrányokat is találnak.

Ilyen szerződés megkötése esetén — olvasható az emlékiratban — az a benyomás támadhat, hogy „őfelsége kormánya végleg feladta a Németországgal való rendezés minden reményét".

Az idézett sorokban kifejezésre jut az angol diplomácia egész félelmetes rövidlátása és vaskalapossága. A háború küszöbén a Foreign Office még mindig nem tudott megszabadulni attól a rögeszmétől, hogy tető alá hozza a négyhatalmi egyezményt, Európa egyesítését „Oroszország nélkül és Oroszország ellen". A Szovjetunió által javasolt szerződés e gondolatmenet szerint azért nem felelt meg, mert megfosztotta Chamberlaint attól a lehetőségtől, hogy egyezményt kössön Hitlerrel a Szovjetunió ellen!

A hármas paktum másik hátrányát az emlékirat szer-

zői abban látták, hogy megvalósulása után a következő helyzet állhat elő: Anglia — „annak következtében, hogy Lengyelország vagy Románia képtelen ellenállni a német támadásnak, vagy Németország a tengeren át vagy a balti államokon keresztül megtámadja a Szovjetuniót — nem valamely kis európai állam függetlenségének megvédése céljából sodródik háborúba, hanem azért, hogy *a Szovjetuniót támogassa Németországgal szemben*". (Az én kiemelésem. — *A szerző.*)

Érdekes, ugye? Az angol kormányférfiak, üsse kő, készek elfogadni a Szovjetuniótól a segítséget, de hogy esetleg ők nyújtsanak neki segítséget, arra már nem hajlandók.

Milyen következtetésre jutottak hát a memorandum szerzői? Anglia számára olyan egyezmény megkötése volna kívánatos, amely megfelelne a következő feltételeknek:

a) Amennyiben Angliát támadás érné, a Szovjetunió a segítségére sietne, s ezzel Németországot arra kényszerítené, hogy kétfrontos háborút folytasson.

b) Amennyiben háború törne ki, az egyezménynek haladéktalanul bele kell sodornia a háborúba a Szovjetuniót is, „mert ellenkező esetben a háború végén, amikor Anglia és Németország romokban hever, érintetlen hadseregével a Szovjetunió uralkodna Európa fölött".

Ilyen érvekkel felszerelve, a brit kormány bejelentette, hogy kész a hármas egyezményt megkötni. Az új angol—francia javaslatokat május 27-én nyújtották át a szovjet kormánynak. Ezek szerint a szerződés résztvevőinek kötelezettségeit a Népszövetség Egyességokmányának rendelték volna alá. Ez pedig az etiópiai

események tanúsága szerint azt jelentette volna, hogy a szerződést megfosztják minden hatékonyságától.

Óvatosságra intett az új tervezet 4. pontjának megszövegezése is, amely a felek által vállalt kötelezettségek teljesítésének rendjét szabta meg. „Amennyiben olyan körülmények adódnak, amelyek megkövetelhetnék a kölcsönös segítségre és támogatásra vállalt kötelezettségek teljesítését, a három kormány haladéktalanul konzultációkat kezdene a kialakult helyzetről. Az ilyen konzultáció mértéke és módszerei azonnal a három kormány közötti megbeszélések tárgyát képeznék..."

Agresszió veszélye esetén tehát konkrét lépések helyett a konzultációk kérdésében folytatandó konzultációkat ajánlották...

A tervezet egyik lényeges fogyatékossága volt az is, hogy eszerint fedezetlenül maradt a Baltikum térsége. Itt rést hagytak az agresszoroknak. „Ha Lettországot vagy Észtországot támadás éri Németország részéről — magyarázta Rochat, a francia külügyminisztérium felelős munkatársa Wilsonnak, az Egyesült Államok párizsi követségi tanácsosának —, és nem védekezik, vagy tartózkodik attól, hogy segítséget kérjen Oroszországtól... a kölcsönös segítségre vonatkozó kötelezettségek nem lépnek érvénybe." A Foreign Office ily módon a Baltikumban folyosót hagyott a Szovjetunió elleni német agresszióhoz.

„Az angol—francia javaslatok — jelentette ki V. M. Molotov külügyi népbiztos* Seedsszel és Naggiarral

* V. M. Molotov 1939. május 3-án váltotta fel M. M. Litvinovot a népbiztosi poszton.

folytatott megbeszélésén — azt a gondolatot sugallják, hogy Anglia és Franciaország nem is annyira magában a paktumban, mint inkább a paktumról folyó tárgyalásokban érdekelt...”

A becsületes, egyenjogú szerződés megkötése elől makacsul kitérő nyugati hatalmak állásfoglalása óhatatlanul bizalmatlanságot ébresztett. Az általuk javasolt tervezetek továbbra is burkolt formában egyoldalú kötelezettségeket irányoztak elő a Szovjetunió számára és kibúvókat az agresszor számára. „A szerződést élő sövényként vették körül a Népszövetségre, a különféle jogok és álláspontok fenntartására való hivatkozások — vallotta be később a tárgyalások egyik résztvevője, Strang angol diplomata. — Egészen természetes, hogy ez óvatosságra intette a szovjet kormányt.” A Foreign Office és a Quai d'Orsay manővereinek hátterében a nyugati reakciós körök olyan nyílt kijelentései álltak, amelyek szerint a diplomáciai stratégia „legfőbb célja — hagyni, hogy Berlin felfalja Ukrajnát és széttagolja a Szovjetuniót”.

A szovjet kormánynak azonban igen komoly érdekei fűződtek a kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötéséhez, ezért rendületlenül tovább fáradozott egy igazságos és hatékony szerződés megvalósításán. 1939. június 2-án átnyújtotta Angliának és Franciaországnak a maga szerződéstervezetét, amelyben nyoma sem volt semmiféle mellébeszélésnek és elhallgatásnak. A tervezet azt ajánlotta, hogy a három hatalom közös garanciáit terjesszék ki Belgiumra, Görögországra, Törökországra, Romániára, Lengyelországra, Lettországra, Észtországra és Finnországra. A tervezet előirányozta,

hogy a kölcsönös segítség mechanizmusának szükség esetén haladéktalanul működésbe kell lépnie a Népszövetség eljárási procedúráitól függetlenül. Ezzel egyidejűleg érvényesíteni kell a szerződő felek kölcsönös segélynyújtásának formáit és méreteit meghatározó katonai konvenciót is.

A szovjet tervezet a nyugati hatalmak újabb akadékoskodásainak tárgya lett. Halifax a kereskedelmi megállapodásoknál szokásos gyakorlatot akarta alkalmazni, és arra hivatkozva, hogy az angol kormány máris egy sor „engedményt" tett, azt követelte, hogy a szovjet fél „a maga részéről" mondjon le több fontos tételről. Ezek közé tartozott egyebek között a balti országoknak nyújtandó garanciáknak és a katonai konvenció egyidejű aláírásának a kérdése. E problémák tárgyalása elől továbbra is kitértek a nyugati hatalmak, pedig ezeknek elvi jelentőségük volt.

A német agresszió egyik iránya köztudomásúan a Baltikum országai felé mutatott. Ennek a térségnek az elfoglalásával a németek kényelmes felvonulási területhez juthattak mind a Szovjetunió létfontosságú központjai elleni támadáshoz, mind a nyugati hatalmak elleni és az észak-európai térségek elleni hadműveletekhez. Az egyetlen erő, amely a balti államokat megóvhatta a rájuk leselkedő veszélytől, a Szovjetunió volt. Észtország, Lettország és Litvánia dolgozó tömegei tisztában is voltak ezzel. „A munkások körében rendkívül ellenséges a hangulat a hitleri Németországgal szemben, s egyetlen megmentőjüket a Szovjetunióban látják" — állapítja meg a lett titkosrendőrség egyik okmánya. A vagyonos osztályok és az őket képviselő

fasiszta kormányok, amelyek ezekben az országokban hatalmon voltak, Németország felé orientálódtak. Június elején Észtország és Lettország megnemtámadási szerződést kötött a Harmadik Birodalommal. Hamarosan felvetették a balti államok és Németország katonai együttműködésének szükségességét is. A nyár folyamán ezekbe az országokba látogatott Halder, a német szárazföldi hadsereg vezérkari főnöke és Canaris, a katonai kémszervezet főnöke. Voltak velük katonai szakértők is, akik térképeket készítettek Észtországnak a Szovjetunióval határos területeiről, és fényképezték a határsávot. Az állami szerveket és közintézményeket elárasztották a náci ügynökök. Bármelyik pillanatban számítani lehetett rá, hogy Észtországba és Lettországba, az illető kormányok hozzájárulásával, német csapatok vonulnak be.

A Szovjetunió kormányának tehát minden alapja megvolt arra, hogy a béke biztosítására törekedjen a Baltikumon. Ezt több neves nyugati politikus is kénytelen volt elismerni. „Teljesen indokolt az oroszoknak az a követelése, hogy ezeket az államokat is bevonjuk a háromhatalmi garanciába. Semmi értelme sincs annak, hogy a béke keszonján rés maradjon" — jelentette ki Churchill.

Ami a katonai konvenció megkötését illeti, e kérdés felvetését igazán eléggé indokolták az 1938-ban szerzett tapasztalatok, amikor a szovjet—francia kölcsönös segélynyújtási szerződés holt betű maradt. Egy Lengyelország ellen intézett német támadás esetén — márpedig ez bármelyik nap várható volt — a Szovjetunió azonnal hadiállapotba kerülhetett Németországgal. Vajon mi-

képpen segítették volna ebben az esetben a nyugati hatalmak a Szovjetuniót?

A június a balti országoknak nyújtandó garanciák megtárgyalására ment el. A tárgyalások meggyorsítása végett a szovjet kormány azt ajánlotta, hogy küldjenek Moszkvába egy vezető angol politikust, például Halifaxet. Hiszen Németországban tárgyalásokat folytatott Halifax is, Chamberlain is. A brit kormány azonban Foreign Office egyik tisztviselőjére, Strangra bízta a tárgyalásokat. Minden diplomáciai nyilatkozatnál többet mondott ennek a lényegében másodrangú figurának a kiküldése. Chamberlain kormánya szemlátomást nem mutatott komoly érdeklődést e tárgyalások iránt.

A szovjet kormány nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy kellőképp informálja Anglia és Franciaország közvéleményét, s ezért fontos lépésre szánta el magát. A „Pravda" 1939. június 29-i száma közölte A. A. Zsdanovnak egy cikkét „Az angol és a francia kormány nem akar egyenjogú szerződést a Szovjetunióval" címmel. A cikk megállapította, hogy a tárgyalások egyhelyben topogásának egyik fő oka a nyugati hatalmak elzárkózása az elől, hogy a Szovjetunióval egyenjogú szerződést kössenek. Zsdanov felhívta a figyelmet arra is, hogy az angol—francia diplomácia a tárgyalásokon halogató taktikát követ. Hiszen az eszmecsere 75 napjából a szovjet kormánynak 16 napra volt szüksége válaszainak elkészítésére, a többi 59 napot a nyugati hatalmak huzavonája emésztette fel. Sok olyan kérdésben, amely könnyen megoldható lett volna, ha Anglia és Franciaország is akarja, az angol és a francia kormány mesterségesen a legkülönbözőbb nehézségeket támasztotta.

„Mindez azt bizonyítja — vonta le a konklúziót A. A. Zsdanov —, hogy az angolok és a franciák nem akarnak a Szovjetunióval az egyenlőség és a kölcsönösség elvén alapuló szerződést, noha nap nap után esküdöznek, hogy ők is az »egyenlőség« hívei, hanem olyan szerződést akarnak, amely a Szovjetuniót a kötelezettségek összes terhét vállán hordó szolga szerepére kárhoztatná. Egy önmagát becsülő ország azonban nem mehet bele ilyen szerződésbe, hacsak nem akar játékszer lenni azoknak a kezében, akik inkább másokkal kapartatják ki a gesztenyét a parázsból. A Szovjetunió, amelynek erejét, hatalmát és méltóságát széles e világon ismerik, annál kevésbé fogadhat el ilyen szerződést.

Úgy látom, az angolok és a franciák nem a Szovjetunió számára elfogadható valódi szerződést akarnak, hanem csupán *megbeszéléseket* a szerződésről, hogy országuk közvéleménye előtt a Szovjetunió állítólagos makacsságával operálhassanak, és így egyengessék az agresszorokkal való kiegyezés útját."

A nyugati hatalmak hosszas tárgyalások után beleegyeztek a balti országoknak nyújtandó garanciába, de azzal a fenntartással éltek, hogy ez a kötelezettség nem terjed ki közvetett agresszió esetére. Ez az állásfoglalás nyilvánvalóan ellenkezett a logikával: hiszen Hitlerék éppen közvetett agresszió útján foglalták el 1938 márciusában Ausztriát és 1939 márciusában Csehszlovákia München után megmaradt részét. A Lengyelországnak nyújtott angol—francia garanciák, éppen ezekből a tapasztalatokból kiindulva, számoltak mind a közvetlen, mind a közvetett agresszió lehetőségével. Ám amikor a balti országok kérdése merült fel, ahol

a közvetett agresszió a legvalószínűbb volt, London és Párizs váratlanul akadékoskodni kezdett.

Strang angol diplomata, aki június közepén érkezett Moszkvába a tárgyalásokra, Londonnal folytatott levelezésében kénytelen volt megvallani, hogy a kapott instrukciók nem nyújtanak lehetőséget a tárgyalt problémák sikeres megoldására. „Az a tény, hogy egyre-másra mindenféle nehézségeket támasztunk — írta —, azt a benyomást kelti, hogy nem is törekszünk komolyan a megegyezésre."

Ez a benyomás még jobban megerősödött, amikor július második felében a nyugati sajtó útján hírek szivárogtak arról, hogy az angol fővárosban Hudson külkereskedelmi miniszter és Wohltat német megbízott között titkos tárgyalások folynak. Felmerült a gyanú, hogy az angol kormány a moszkvai tárgyalásokkal párhuzamosan titokban Berlinnel egyezkedik.

A háború után aztán, amikor hozzáférhetőkké váltak a titkos német levéltári dokumentumok, kitűnt, hogy ez a gyanú teljesen megalapozott volt. Kiderült az is, hogy az angol kormány a Németországgal folytatott tárgyalásoknak jóval nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint a Szovjetunióval való szerződés lehetőségének. Így lett teljes a kép a Foreign Office taktikájáról. Minthogy nem sikerült a Szovjetuniót az egyoldalú kötelezettségek rákényszerítésével belesodorni a háborúba, az angol diplomácia a tárgyalások elhúzására vett irányt. Ennek — Halifax kifejezésével élve — az volt a célja, hogy „Oroszország ne szállhasson ki a játékból". Chamberlain egy angol — francia — szovjet szerződés megkötésének perspektívájával ijesztgette Németországá-

got, arra számítva, hogy így sikerül Hitlert az Angliával való megegyezésre bírni.

Az egyre éleződő nemzetközi helyzet és az a reális veszély, hogy London és Párizs a moszkvai tárgyalásokat a Szovjetunió biztonságának veszélyeztetésére használják fel, a szovjet kormányt arra az elhatározásra juttatta, hogy végre tisztáznia kell, csakugyan szándékában áll-e a nyugati hatalmaknak olyan egyezményt kötni, amely előmozdítja a béke megszilárdulását. Próbakőnek a katonai konvenció aláírását szánta. Ha sikerül megállapodásra jutnia a három államnak az agresszor elleni közös hadműveleteket illetően, már könnyű lesz összeegyeztetni a politikai szerződés szövegét, amelyben még eltérnek a nézetek. A szovjet kormány tehát úgy döntött, hogy még egy kísérletet tesz az Angliával és Franciaországgal való megállapodásra. 1939. július 23-án felajánlotta a katonai tárgyalások haladéktalan megkezdését. A nyugati hatalmak beleegyeztek. Vajon mennyire volt őszinte ez a beleegyezésük?

MEGGYÚJTOTTÁK A HÁBORÚ GYÚJTÓZSINÓRJÁT

„Én vagyok az az ember, aki megindította a háborút. Nehéz ezt elhinni? Aki nem akarja, ne higgye el. De ez az igazság. Én voltam az az ember, aki 1939-ben Európában meggyújtotta a gyújtózsinórt. Annak az esztendőnek és az azt követő éveknek az eseményei most már annyira összekuszálódtak, történetük olyan bonyolult, hogy nehéz valódi perspektívájukban és összefüggéseikben látni a tényeket. Ám azok is, akik az akkori idők legfontosabb mérföldkövein kívül kétségbe vonnak

mindent, bármilyen zavaros elképzeléseik vannak is, azt határozottan kijelentik: ezúttal nem volt második Szarajevo, nem volt olyan gyilkosság, amely kirobbantotta volna a hitleri háborút.

Márpedig tévednek. Valójában volt egy különös incidens, amely megindította az erőszak és a vérontás láncreakcióját, s persze kellett egy ember, aki az incidenst előkészíti, aki, mondhatni, meghúzza a ravaszt. S ez az ember én voltam..."

Alfred Naujocks, aki annak idején mint háborús bűnös a nürnbergi katonai törvényszék előtt állt, ezekkel a szavakkal kezdi bevezetőjét a róla írt életrajzhoz, amely a következő hangzatos címmel jelent meg: „Az ember, aki megindította a háborút."

Miután esküvel megfogadta, hogy fenntartás és gondolkodás nélkül teljesít bármilyen feladatot, Naujocks a Harmadik Birodalom biztonsági szolgálatának, az SD-nek a titkos ügynöke, hamar kivívta a szolgálat főnökének a bizalmát. Heydrich Naujocksra bízta a legkockázatosabb és legpiszkosabb ügyeket. Szolgálati lapjára számos „nagyszerű" akciót jegyeztek fel. Ő látta el a Balkánon működő német kémeket hűtőszekrényekbe és más háztartási gépekbe beépített rádiókészülékekkel. Miután létrehozta az SD „műszaki részlegét", megszervezte a hamis külföldi útlevelek és az angol valuta tömeges gyártását. Mellesleg Naujocks tekintélyes szerepet játszott a Tuhacsevszkij-per hamis okmányainak fabrikálásában is.*

* Tuhacsevszkijt és más kiemelkedő szovjet katonai vezetőket a német fasiszták által készített, hamis bizonyítékok alapján 1937-ben hazaárulással vádoltak és kivégeztek. — *Szerk.*

Amikor 1939. augusztus 5-én berendelték a Prinz-Albert-Strasséra, Heydrich rezidenciájába, Naujocks meg volt lepve, hogy a főnök olyan szokatlan szívélyességgel fogadta. Ez óvatosságra intette.

Heydrich, a Gestapo vezetőjének, Himmlernek a jobbkeze, betegesen becsvágyó ember volt. Éles eszével és példátlan cinizmusával tűnt ki „kollégái" közül. Széfjében a fasiszta birodalom vezetőiről egész iratgyűjteményt őrzött, nagy mennyiségű kompromittáló adattal nem éppen makulátlan múltjukról. Ilyen és hasonló módszerekkel fokozatosan rendkívüli hatalmat összpontosított a kezében.

— Alfred — fogadta barátságosan a belépő Naujocksot. — Volna egy munka. Éppen a te szakmád.

Az SD főnöke hátravetette magát karosszékében, hideg pillantású, apró szemére, keskeny arcára ráfagyott a mosoly.

— Nevezzük ezt... mondjuk... „Himmler-akciónak" — folytatta, felemelve az asztalról egy bőrmappát. — A Führer elsőrendű fontosságot tulajdonít ennek a dolognak. Ez messze túlszárnyal mindent, amivel valaha is foglalkoztunk. A kockázat nagy, mégis teljesen ki kell zárni a lelepleződés veszélyét.

Heydrich hirtelen felállt, és a falon függő térképhez lépett.

— Lengyelországról van szó. Elérkezett az ideje, hogy foglalkozzunk vele. Minthogy a Führer nem akar a lengyel síkságokon téli hadjáratot folytatni, erős, villámgyors csapással kívánja a legközelebbi néhány héten belül megoldani a lengyel kérdést. Csakhogy a háború

megkezdéséhez megfelelő ürügy kell. S itt következik a te feladatod.

A váratlan megbízatásokhoz hozzászokott Naujocks hallgatott, és érdeklődéssel figyelte főnökét.

— Amint te is tudod — magyarázta Heydrich —, az utóbbi időben voltak kisebb határincidensek, de semmi komolyabb, nem volt egyetlen olyan eset sem, amelyet felhasználhattunk volna, hogy felrobbantsuk a puskaporos hordót. Most már feltétlenül cselekednünk kell. Magunknak kell meggyújtanunk a gyújtózsinórt.

— S nekem kell odatartanom az égő gyufát?

Heydrich fürkésző pillantást vetett Naujocksra.

— Na, nézd csak — ceruzája hegyével a térképen egy apró pontra mutatott. — Ez Gleiwitz. Németországé, de gyakorlatilag éppen a lengyel határon fekszik. Ez nekünk nagyon megfelel. A közelben, alig néhány kilométerre a mi területünkön egy nagy rádióadó működik. Itt kell neked a színre lépned...

— Képzeld csak el, hogy egyik éjjel a lengyelek rajtaütésszerűen megtámadják Gleiwitzet — folytatta Heydrich, fel-alá járva a szobában. — Sok közöttük a forrófejű, így teljesen hitelesnek tűnhetne a dolog. Elfoglalják a rádióadót, ha csak rövid időre is, mondjuk tíz-tizenöt percre. Ez bőven elegendő ahhoz, hogy a bekapcsolt mikrofonon át valamilyen pimasz nyilatkozatot röpítsenek az éterbe, olyasmit, hogy a Führer háborút akar stb. Különben ez nem a te gondod, a szöveget elkészítjük. Ez, persze, igen komoly, felháborító provokáció volna. Nem igaz? Különösen, ha abban a pillanatban a gleiwitzi adó véletlenül be volna kapcsolva a német közvetítő hálózatba. Az egész ország nyomban meg-

győződhetne róla, hogy éppen a lengyelek azok, akik élezik a helyzetet.

Másnap az esetről beszámolhatnának a lapok, fényképekkel illusztrálva. Különösen meggyőző lenne a dolog, ha a csetepaté után a helyszínen maradna egy-két holtest lengyel egyenruhában, hogy mindenki világosan láthassa, kik a provokátorok. Mi a véleményed, meg lehetne szervezni egy ilyen incidenst?

„Vajon kinek juthatott eszébe ez az ördögi terv? — töprengett Naujocks. — Nyilván nem annak a tökfilkó Himmlernek. Nem, ez az ötlet csak magától Heydrichtől származhat. Vagy talán Hitlertől?..."

— Tehát? — leste kíváncsian a választ Heydrich.

— Azt hiszem — felelte minden szavát megfontolva Naujocks —, hogy ez nagyon kockázatos dolog. De ha rám bízzátok, minden tőlem telhetőt megteszek.

— Minden tőled telhetőt? Ez nem elég — vágott vissza hűvösen Heydrich, szúrósan Naujocksra meredve. — Tisztában kell lenned vele, mit jelentene itt a kudarc... Mellesleg, remélem, nincsenek erkölcsi gátlásaid? — kérdezte mosolyogva.

— Persze hogy nincsenek — nyugtatta meg gyorsan Naujocks.

S hozzáfogtak az akció részleteinek megbeszéléséhez. 25 nap volt még hátra a háború kirobbantásáig...

A leírt találkozó előtti napon Danzigban egy incidens játszódott le, amely szinte a háború szélére sodorta Európát. Egész nyáron ez a város volt a politikai térkép legnyugtalanítóbb pontja. Kihasználva azt, hogy a város lakosságának többsége német volt, a nácik magukhoz ragadták a szenátusban a vezetést, és gyakorlatilag

a szabad város urai lettek. Az épületeken horogkeresztes német zászlók lengtek, az utcákon fekete egyenruhás SS-legények grasszáltak. A drótsövénnyel körülzárt parkokban titokban csapatokat vontak össze. Mindenütt ilyen feliratokat lehetett olvasni: „Hallgass, nehogy később megbánd." Augusztus 4-én a danzigi hatóságok a szabad város és Kelet-Poroszország határán néhány vámőrségről megpróbálták eltávolítani a lengyel tisztviselőket, hogy a németek akadálytalanul folytathassák illegális fegyverszállításaikat.

Lengyelország kormánya válaszul éles hangú jegyzéket intézett a szenátus elnökéhez, Greiserhez. Danzig vámunióban volt Lengyelországgal, tehát a lengyeleknek vámellenőrzési joguk volt; erre hivatkozva a lengyel kormány kijelentette, hogy vámtisztviselőinek azt az utasítást adta: „egyenruhában és fegyverrel" folytassák kötelességük teljesítését. A jegyzék szerint a szenátusnak augusztus 5-én 6 óráig kellett közölnie, visszavonta-e a lengyel vámtisztviselők eltávolítására tett intézkedéseit.

A szenátus a Berlinből kapott utasításoknak megfelelően tagadta, hogy bármi köze is volna az incidenshez. A nácik azt bizonygatták, hogy Varsó az „ultimátummal" mesterségesen élezi a helyzetet, a danzigi kormány pedig „a legerélyesebben tiltakozott". A „jegyzékháborúba" bekapcsolódott a náci diplomácia is. Augusztus 9-én Weizsäcker külügyi államtitkár magához kérette Lubomirski lengyel ügyvivőt, és közölte vele, hogy „módfelett csodálkozik" Lengyelország kormányának lépésein. A Danzignak címzett fenyegetések és ultimátumok a német–lengyel kapcsolatok romlásához

vezethetnek, s ezért teljes mértékben Varsót terheli a felelősség. Weizsäcker diplomáciai lépését a német sajtó még erőteljesebb lengyelellenes kampánya kísérte. A Reich lapjai figyelmeztettek arra, hogy közeleg az óra, amikor Berlin szavaiból „világosan kihallatszik majd a vas csengése".

A danzigi fasiszták vezére, Albert Forster, aki éppen akkor tért vissza Németországból, ahol találkozott a Führerrel, augusztus 10-én este a pártgyűlésen beszédet mondott. Beszédében csak úgy hemzsegtek a Lengyelországnak címzett fenyegetések. Bejelentette, hogy a következő gyűlést már a városnak a birodalomhoz való visszacsatolása után tartják meg.

Ugyanaznap este a Népszövetség danzigi főbiztosának, Burckhardtnak a lakásán csengett a telefon.

— A Führer beszélni óhajt önnel holnap délután 4 órakor, obersalzbergi rezidenciáján.

— Lehetetlen! Hogyan juthatnék addig oda? — ellenkezett Burckhardt.

— Minden elő van készítve. A Führer az ön rendelkezésére bocsátja magánrepülőgépét... Ma éjféltől a repülőteret lezárjuk. Senki sem fog tudni az elutazásáról...

Burckhardt, aki két éve töltötte be a Népszövetség danzigi képviselőjének posztját, gyakorlatilag Halifaxnek, a szabad város problémáival megbízott hármas bizottság elnökének a vezetése alatt dolgozott. Burckhardtnak még az éjszaka folyamán sikerült érintkezésbe lépnie Londonnal és Párizzsal, és sikerült megszereznie hozzájárulásukat németországi útjához. Az angol külügyminiszter arra kérte, hogy részletesen tárgyaljon meg mindent Hitlerrel. Burckhardt megértette ennek

a kérésnek az értelmét: nem volt titok előtte, hogy Chamberlain és Daladier éber figyelemmel kíséri a német—lengyel válság alakulását, és abban reménykedik, hogy sikerül egy újabb müncheni egyezményt tető alá hozni. Vajon nem jelenti-e a Népszövetség főbiztosának Obersalzbergbe való meghívása azt, hogy elérkezett a pillanat ennek az elgondolásnak a megvalósítására? Burckhardt egyszerre az Európa fölött kibontakozó ciklon középpontjába került. Úgy érezte, hogy Hitlerrel való tárgyalásainak eredményeitől függ „a nyugati civilizáció sorsa".

Burckhardt svájci történész nézetei közel álltak a Harmadik Birodalom „eszményeihez". Danzigi kinevezését előzetesen összeegyeztették Hitlerrel. S most ez a meghívás vérmes reményekkel töltötte el: nem rossz kezdet ez olyan embernek, aki a berlini nagyköveti posztról ábrándozik!

A háború előtt Németországnak gyakorlatilag három fővárosa volt. Közigazgatási központjául Berlin szolgált; a lakosság nemzetiszocialista átnevelésének centruma München volt; ám az országot valójában a magas hegyekben fekvő Berghofból, Hitler magánrezidenciájából kormányozták. A Führer itt töprengett, itt születtek fontos döntései.

Nem sokkal a háború előtt, magasan a villa fölött, egy sziklaszirten „teaházat" építtetett, amely a „Sasfészek" nevet kapta. A sziklába vájt függőleges aknában, liften lehetett feljutni az épülethez. A szikla tetején álló masszív építmény egy oszlopsorral körülvett üvegcsarnokból állt. A meredek hegyoldalakat, az akna kijáratait és a megközelítő utakat számos géppuska-

fészekkel fedezték. Ebben a „teaházban" találkozott Burckhardt a Führerrel.

Az „őszinteség légkörében" folyó megbeszélést terveztek. Ez, mint rendesen, azt jelentette, hogy Hitler hosszú monológba bocsátkozott. Burckhardt az ajtófélfának dőlve tisztelettudóan hallgatta. A Führer végigjátszotta az előre megtervezett komédiát, s a szónoki fogások egész sorával igyekezett fokozni a hatást. Időnként félbeszakította saját magát, s mint az őrült, föl-alá futkosott a teremben, kézzel-lábbal félrelökdösve az útjában álló bútordarabokat.

Megjátszotta a sodrából kihozott embert, s irgalmatlanul szidta a lengyeleket.

— Lengyelország fenyegeti Danzigot! A lapok azt írják, hogy ilyen hangon kell velem tárgyalni!... Ha még egy incidens történik, akármilyen csekély is, szétzúzom a lengyeleket, hogy írmagjuk sem marad — tombolt Hitler. — Lecsapok, mint a villám!

— De hiszen ez általános háborút jelentene — jegyezte meg Burckhardt.

— Hát aztán? Ha már úgy rendeltetett, hogy hadat kell viselnem, legyen ez inkább ma, amikor ötvenéves vagyok, mint akkor, amikor hatvan leszek! Mit tehetnek ellenem? Megtámadnak a levegőben? („Hisztérikus nevetés" — írja Burckhardt a megbeszélésről készített feljegyzésében.)

Ám váratlanul teljesen megváltozott Hitler arca. Hirtelen lecsillapodott. Békét akar.

— Mindig csak háborúról beszélünk, ez ostobaság — mondotta. — Ez csak az őrületbe kergeti a népeket. Miről is van szó tulajdonképpen? Csupán arról, hogy Német-

országnak szüksége van gabonára és fára. Hogy gabonához jussak, területek kellenek keleten; hogy fám legyen, kell egy gyarmat, csak egyetlen egy. A többit vigye az ördög...

— Nem vágyom uralkodásra — folytatta Hitler. — Semmit sem követelek a Nyugattól sem ma, sem a jövőben. Soha, semmit. Amit mondanak rám, az mind kiagyalás. Csak annyi kell nekem, hogy szabad kezem legyen keleten. Ismétlem: itt nincs szó másról, mint gabonáról és fáról! Kész vagyok tárgyalásokat folytatni. De ha ultimátumokkal fenyegetőznek, megfosztanak ettől a lehetőségtől!

Hitler kikísérte vendégét a sziklás szakadék fölé nyúló teraszra. A monológnak pianóval kellett zárulnia, a lenyugvó nap aranysugaraiban úszó hegyekkel a háttérben.

— Milyen boldog vagyok, amikor itt lehetek! — jelentette ki a Führer. — Eleget dolgoztam, ideje, hogy pihenjek. Mennyire örülnék, ha itt maradhatnék és festészettel foglalkozhatnék. Hiszen művészember vagyok!

Úgy látszik, ilyen percekben, „őszinteségi rohamaiban" fejtette ki Hitler azt a gondolatát, amelyet később gondosan kihagytak minden hivatalos publikációból, s amely csak 1960-ban vált ismeretessé, Burckhardt könyvének megjelenése után.

„Minden, amit teszek — mondotta —, Oroszország ellen irányul... Szükségem van Ukrajnára, nehogy kiéheztethessenek, mint a múlt háborúban."

Burckhardt elbúcsúzott. S ekkor Hitler egyszerre csak „meleg szavakkal" megemlékezett Lord Halifaxről.

„Szeretnék békében élni Angliával — jelentette ki a Führer —, egyezményt kötni vele a végleges rendezésről; kész vagyok garantálni az angol birtokokat mindenütt a világon, és együttműködni Angliával.

Burckhardt: Nem volna jobb akkor az angolok közül valakivel beszélni? Én azonnal továbbíthatom ezt a gondolatot, mint hirtelen támadt ötletemet. Mint a saját elgondolásomat. El tudom képzelni, hogy ha megtörténne egy ilyen ajánlat, jó fogadtatásra találna.

Hitler: A nyelv túlságosan nagy akadály... Esetleg, ha akadna valaki az angolok között, aki németül beszél... Úgy hallottam, hogy Ironside tábornok* folyékonyan beszél németül...

Burckhardt: Közölhetem, hogy önnek ez a kívánsága?

Hitler: Igen. Nem utazhatna ön személyesen Londonba? Ha el akarjuk kerülni a katasztrófát, sürgős a dolog."

Abban a hiszemben, hogy Hitler ajánlata fordulópontot jelent majd az európai válság fejlődésében, Burckhardt Bázelba sietett. Ott teljes titokban találkozott az angol és a francia külügyminiszter megbízottjaival: Roger Mackinsszel és Pierre Arnallal. Átnyújtotta nekik a megbeszélésről készült feljegyzését, és beszámolt a részletekről. Kirajzolódott egy újabb München perspektívája.

S lám, egyszerre csak, mint egy kezdő drámaíró darabjában, ismét cseng a telefon.

Az, amit Pierre Arnallal a berni francia nagykövet közölt, zavart és bosszúságot keltett a jelenlevőkben.

* 1939—1940-ben Ironside tábornok az angol királyi vezérkar főnöke volt.

„Szertefoszlott minden reményem, minden, amiért tulajdonképpen Hitler meglátogatására vállalkoztam" — jegyzi meg emlékirataiban Burckhardt.

A következő történt. Egy Danzigban tartózkodó francia újságíró augusztus 11-én reggel beszélni akart a Népszövetség megbízottjával. A titkártól azt a felvilágosítást kapta, hogy Burckhardt vadászatra utazott Kelet-Poroszországba. Ez gyanúsnak látszott, hiszen a városban uralkodó helyzet igazán nem tette lehetővé az ilyen szórakozásokat. Az újságíró nyomozni kezdett a svájci diplomata után, s így eljutott a repülőtérre. A repülőtér egyik alkalmazottjától aztán megtudta, hogy Burckhardt és Forster reggel a német birodalmi kancellár magánrepülőgépén elrepült.

Másnap a francia „Paris-Soir" közzétette ezt a szenzációs hírt, majd átvette a világsajtó. Ezzel kapcsolatban elhangzottak olyan találgatások, hogy Hitler egy levelet nyújtott át Burckhardtnak Chamberlain számára, s ebben felajánlotta Angliának, hogy csatlakozzon a Szovjetunió ellen indítandó német hadjárathoz.

Az a tény, hogy az angol—francia diplomácia a kulisszák mögött kapcsolatokat tart fenn Hitlerrel, miközben Moszkvában tárgyalásokat folytat egy hármas egyezmény megkötéséről, hihetetlenül nagy izgalmat keltett a világ közvéleményében, s ugyanakkor lehetetlenné tette a müncheni politikusok ama tervét, hogy Burckhardtot felhasználják a Hitlerrel való egyezség előkészítésére.

A háború után aztán, amikor nyilvánosságra kerültek a német külügyminisztérium titkos dokumentumai, fény derült rá, milyen szemérmetlen módon szédítette Hitler angol—francia partnereit. Miután már meghozta a dön-

tést Lengyelország megtámadására, „célzást" tett arra, hogy az angolokkal való közvetlen tárgyalások útján szeretné elejét venni a katasztrófának; így próbálta újra megjátszani a szovjetellenes kártyát, hogy szabad kezet kapjon soron következő ellenségének megsemmisítéséhez. Éppen azokban a napokban utaztak Moszkvába a nyugati hatalmak katonai képviselői, s a német diplomácia kétségbeesett erőfeszítéseket tett a védelmi szövetség megkötésének megakadályozására.

... Augusztus 11-én este, amikor Burckhardt a „Sasfészekből" Bázelbe sietett, Ciano olasz külügyminiszter, aki aznap találkozott Ribbentroppal az Obersalzbergtől félórányi útra levő Fuschl-kastélyban, ezt írta naplójába: „Rendíthetetlenül eltökélte, hogy kirobbantja a háborút. Visszautasít minden olyan megoldást, amely kielégíthetné Németországot, és egyúttal lehetővé tenné a fegyveres konfliktus elkerülését."

Másnap Hitler fogadta Cianót. Az olasz fasiszták még nem álltak készen a háborúra, ezért még szerették volna halogatni. Hitler Cianónak egészen más színjátékot rendezett, mint Burckhardtnak. Amikor az olasz külügyminiszter belépett Hitlerhez, egy halom szétterített térkép tanulmányozásába merülve találta. A Führer, hogy bátorítsa partnerét, megjátszotta a tapasztalt stratégát. Több mint egy órán át mutogatta ujjával a térképeken a képzeletbeli frontokat, és közben csak úgy dobálózott a szakkifejezésekkel. Közölte, hogy a legközelebbi jövőben meg akarja támadni Lengyelországot. Miután kimutatta Németország nyugati határainak sebezhetetlenségét, áttért a keleti határokra.

„Keleten — olvasható a megbeszélésről készült fel-

jegyzésben — nem arról van szó, hogy védelemben maradjunk. Itt támadásba kell átmennünk, mégpedig minél hamarabb. Arra kell törekednünk, hogy a támadást bármelyik pillanatban végrehajthassuk. A Führer nem határozza meg pontosan a Lengyelország ellen felvonultatott erők mértékét, de utal arra, hogy egymillió emberről van szó. Az egyetlen konkrétum az, hogy Kelet-Poroszországban kiválóan képzett hadosztályok állnak, köztük néhány gépesített hadosztály.

Ha elérkezik majd a Lengyelország elleni támadás pillanata — s ez akkor érkezik el, amikor valamilyen nagy incidens történik, vagy Németország megköveteli Lengyelországtól álláspontjának tisztázását —, a német erők a határ minden szakaszán egyidejűleg támadásba indulnak Lengyelország szíve felé, jó előre kijelölt útvonalakon. A lengyelek erői jelenleg nem elegendők ahhoz, hogy akár csak rövid ideig is feltartóztathassanak egy ilyen támadást. Légierejük igen gyenge, tüzérségük közepes, páncélelhárító eszközeik egyáltalán nincsenek. A támadásra meteorológiai szempontból a legalkalmasabb a mostantól október 15-ig terjedő időszak."

Hitler tudta, mennyire irigykedik rá Mussolini, menynyire bántja évek óta, hogy Olaszország katonai gyengesége miatt nem sikerült a Balkánon kibontania az „új Róma" lobogóit. Ezért burkoltan felajánlotta partnerének, hogy kövesse az ő példáját, és foglalja el Jugoszláviát. Javaslatát az agresszorok által követendő afféle „elméleti posztulátum" formájában adta elő.

„Általánosságban szólva — folytatta a Führer — a legjobb lenne a hamis semlegeseket sorjában likvidálni. Ezt viszonylag könnyen meg lehetne oldani, ha a tengely-

partnerek egyike fedezné a másikat, valahányszor az valamelyik megbízhatatlan semlegesnek a likvidálásával van elfoglalva. Olaszország szempontjából, úgy látszik, Jugoszlávia tekintendő az egyik ilyen megbízhatatlan semlegesnek."

Hitler volt olyan tapasztalt színész, hogy különös hangsúlyt adjon ennek a kérdésnek. Ciano is igen élénken reagált az ajánlatra. „Hitler azt tanácsolja Olaszországnak, hogy ragadja meg az első adandó alkalmat Jugoszlávia feldarabolására és Horvátország meg Dalmácia megszállására" — konkretizálta Hitler javaslatát feljegyzésében.

Ciano aggályoskodott, hogy Lengyelország likvidálását nem fogják tűrni a nyugati hatalmak. Hitler a leghatározottabban visszautasította aggályait. Franciaország és Anglia — mondotta — kétségtelenül tesz majd valamilyen teátrális gesztust Németország ellen, de nem vállalja a háborút. A konfliktust sikerül lokalizálni, s Németország minden különösebb bonyodalom nélkül leszámolhat Lengyelországgal. Ezzel pedig nagy szolgálatot tesz a tengelyhatalmaknak, hiszen az egyik partner erősödésével erősödik az olasz—német politikai blokk egésze. Hitler kategorikus hangja teljesen reménytelenné tette Cianónak azt a próbálkozását, hogy elfogadtassa vele Mussolini álláspontját, és a háború halasztására bírja.

...1943 decemberében, amikor a börtönben halálos ítéletének végrehajtására várt,* Ciano bevezette napló-

* Miután 1943-ban Olaszországban összeomlott a fasiszta rezsim, Ciano, aki részt vett a Mussolini elleni összeesküvésben, Németországba szökött. A németek azonban kiadták a Ducénak, aki közben az

jába az utolsó bejegyzést. Gondolatban felelevenítette 1939-es salzburgi útját, Ribbentroppal való találkozásának néhány részletét. A délelőtti tárgyalások után a két külügyminiszter ebéd előtt egy kis sétát tett a parkban. A beszélgetés valahogy akadozott. Ribbentrop kitartott a mellett az álláspontja mellett, hogy a nyugati hatalmak nem fogják akadályozni Németországot a Lengyelországgal való leszámolásban, s fogadást ajánlott: egy kollekció régi német fegyvert tett fel egy régi olasz mester festménye ellenében. Aztán ismét hallgattak.

— Szeretném tudni tulajdonképpen, Ribbentrop, mit is akarnak: Danzigot vagy a korridort?

— Sem az egyiket, sem a másikat — felelte Ribbentrop, partnerére szegezve szúrós tekintetét: — Háborút akarunk!

PÉLDÁZAT A „MENTŐÖVRŐL"

Augusztus első napjaiban a londoni szovjet nagykövetség villásreggelit adott a moszkvai katonai tárgyalásokra induló angol és francia misszió tiszteletére. A missziók összetétele csalódást keltett: a kérdés fontossága ellenére tagjaik között nem voltak jelentékenyebb személyiségek. A brit küldöttség vezetőjévé Draxot nevezték ki, egy kiöregedett tengernagyot, akinek semmiféle operatív kapcsolata nem volt Anglia fegyveres erőivel. Igaz viszont, hogy közel állt az udvarhoz, és közismert volt szovjetellenességéről. Nehéz lett volna nála

Észak-Olaszországban megalakított Salòi Köztársaság élére állt. Hitler követelésére, akinek akkor már számos oka volt arra, hogy elégedetlen legyen Cianóval, Mussolini egy bírósági komédia után utasítást adott veje kivégzésére.

kevésbé megfelelő személyt találni. A politikai megfigyelők le is szűrték az ebből adódó következtetéseket. Dirksen londoni német nagykövet például ezt jelentette augusztus 1-én Berlinbe: „Az Oroszországgal kötendő szövetségről folyó tárgyalások elé a katonai bizottság kiküldése ellenére — vagy helyesebben éppen e bizottság kiküldetése miatt — igen szkeptikusan tekintenek. Erről tanúskodik az angol katonai bizottság összetétele: egy tengernagy, aki egészen a közelmúltig Portsmouth parancsnoka volt, gyakorlatilag nyugdíjban van, és sohasem tartozott a tengernagyi hivatal vezérkarához; egy tábornok — ugyancsak egyszerű csapattiszt; a légi haderő egy tábornoka — elsőrendű repülő és a repülőművészet tanítómestere, de semmiesetre sem olyan ember, aki ért a hadászathoz. Mindez azt bizonyítja, hogy a katonai bizottság inkább a szovjet hadsereg háborús felkészültségének mértékét akarja megállapítani, semmint hadműveleti megállapodást kötni a szovjettel."

A francia misszió, amelyet Doumenc tábornok vezetett, szintén másodrendű személyekből állt.

Amikor felszolgálták a kávét, Majszkij szovjet nagykövet és Drax tengernagy között a következő beszélgetés folyt le:

— Mondja csak, tengernagy, mikor indulnak Moszkvába?

— Ez nem dőlt el véglegesen, de a napokban.

— Persze, repülőgépen utaznak?

— Dehogy! A két küldöttség a kiszolgáló személyzettel együtt mintegy 40 főből áll, aztán sok a csomagunk... Repülőgépen kényelmetlen volna!

— Akkor bizonyára egyik gyorsjáratú cirkálójuk

viszi önöket a Szovjetunióba?... Ez rendkívül impozáns is lenne: katonai küldöttségek hadihajón... S Londontól Leningrádig nem is tartana sokáig az út.

— Nem, cirkáló sem felel meg erre a célra. — A tengernagy fanyar képet vágott. — Ha cirkálón utaznánk, két tucatnyi tisztet kellene kiköltöztetnünk a kajütjéből... Minek okoznánk annyi kényelmetlenséget ezeknek az embereknek? Nem, nem! Nem cirkálón utazunk...

— Akkor bizonyára valamelyik gyorsjáratú kereskedelmi hajójukat veszik igénybe? Az idő sürget, minél előbb Moszkvába kell érniük!

A tengernagy nyilván nem óhajtotta folytatni a beszélgetést.

— Semmit sem mondhatok önnek. Az utazás megszervezésével a kereskedelmi minisztérium foglalkozik... Ott intéznek mindent. Nem tudom még, hogy is lesz.

A gyakorlatban ez úgy festett, hogy 10 napi szedelőzködés és huzavona után a katonai missziók augusztus 5-én elindultak a „City of Exeter" nevű teher- és utasszállító hajón. A csigalassúságú ócska postahajó végigcammogott Európa partjai mentén. A kontinens fölött gyülekező viharfelhők nemigen izgatták utasait. Jóllehet a kivénhedt bárka alig tett meg óránként 13 tengeri csomót, és igen szerény kényelmet nyújtott, utasai nem panaszkodtak: teniszezéssel ütötték agyon az időt. Bizonyos változatosságot jelentettek az étkezések. A két bizottság tagjai a szigorú angol etikett szerint estélyi öltözékben jelentek meg az ebédlőben és a társalgóban. A hajó legénysége csupa indiaiból állt, s a szakács egzotikus ételekkel bűvölte el a vendégeket.

Az angol kormány elindulásuk előtt azt ajánlotta a

missziónak, hogy „egységes csapatként" cselekedjenek. A közös utat arra használták fel tehát, hogy összeegyeztessék a kapott instrukciókat. A küldöttségeknek adott titkos direktívák fényt derítenek az angol—francia diplomácia álnok terveire.

„A brit kormány — szögezte le az angol missziónak adott instrukció — nem óhajt semmiféle olyan konkrét kötelezettségeket vállalni, amelyek ilyen vagy olyan körülmények között megkötnék a kezét. Éppen ezért arra kell törekedni, hogy a katonai egyezmény a legáltalánosabb formát öltse. Afféle összehangolt politikai nyilatkozat felelne meg a legjobban ennek a célnak..."

A katonai konvenció, amint az instrukciók 3. pontjában kifejtették, „kevéssé vonzza az angol és a francia kormányt. Minthogy azonban a tárgyalások zátonyra futhatnának, a két kormány most hozzájárult ahhoz, hogy a legközelebbi jövőben megkezdődjenek a tárgyalások a vezérkarok között..."

„A politikai egyezmény megkötéséig a küldöttségnek... igen lassú ütemben kell folytatnia a tárgyalásokat, figyelemmel kísérve a politikai tárgyalások menetét" — mondta a 8. pont.

Beaufre tábornok, a francia misszió tagja később emlékirataiban ezt írta: „Megállapítható, hogy az angolok nem tápláltak semmiféle illúziókat a küszöbönálló tárgyalások eredményeit illetően, s hogy elsősorban időt akartak nyerni. Ez pedig távol állt attól, amiről a közvélemény ábrándozott."

Az utóbbi időben ismertté váltak azok az instrukciók is, amelyeket a francia misszió kapott. Ezekben szó sem volt a nyugati hatalmak és a Szovjetunió katonai szö-

vetségének megkötéséről. Inkább egy akadémiai vita téziseire emlékeztettek. Egyes részei ilyen címeket viseltek:

I. Kommunikáció Európával (a Szovjetuniót nyilván „ázsiai" országnak tekintették).

II. A németek balti-tengeri közlekedési útvonalai ellen intézendő akciók.

III. A lengyel és a román front.

IV. A török front.

A III. részen belül ilyen pontok szerepeltek: „Nevezett államok keleti határainak biztonsága", „Hadfelszerelés szállítása és javítása", „Nyersanyag (gabona, szén, fém) szállítása", „Légi támogatás". Gamelin, a francia vezérkar főnöke 1939. július 27-i feljegyzésében a következőképpen konkretizálta a misszionak adott instrukciókat:

„Hivatalosan a lengyelek nem fogadhatják el már békeidőben azt az elvet, hogy konfliktus esetén orosz csapatok vonuljanak be területükre. Veszélyes helyzetben azonban kétségtelenül hozzájárulnának ahhoz, hogy területükön szovjet légierő állomásozzon, esetleg gépesített magasabbegységek is. Az nem nagyon valószínű, hogy megnyitnák határaikat az oroszok valamennyi fegyverneme előtt. Feltehető, hogy a románok ebben a kérdésben szintén nagyon tartózkodóak lesznek... Ha Oroszország élelmiszert, fegyvert, lőszert és hadfelszerelést szállítana Lengyelországnak, Romániának és Törökországnak, ezt ezek az országok nyilván jó néven vennék. Igen kívánatos lenne, ha a Szovjetunió szállítaná nekik azt, amit Franciaország és Anglia nem adhat, legalábbis a legközelebbi jövőben."

Persze, a szovjet kormány abban az időben nem ismer-

te ezeket a titkos dokumentumokat. Nem értette, miért utaznak olyan hosszú ideig a küldöttségek, miért csak másodrendű személyiségekből állítottak össze őket, miért nincs Drax tengernagynak, a brit misszió fejének semmiféle felhatalmazása tárgyalások folytatására és egyezmény aláírására, Doumenc tábornok miért csak a tárgyalásokra kapott felhatalmazást, miért ez az egész halogató és akadékoskodó taktika? Mindamellett a fenti tények elgondolkoztatták és óvatosságra késztették.

A katonai missziók augusztus 12-én kezdték meg Moszkvában a tanácskozást. A szovjet küldöttséget K. J. Vorosilov marsall, honvédelmi népbiztos vezette, a küldöttség tagjai voltak: B. M. Saposnyikov, első osztályú hadseregparancsnok, a vezérkar főnöke, N. G. Kuznyecov, másodosztályú hajórajparancsnok, haditengerészeti népbiztos, A. D. Loktyionov, másodosztályú hadseregparancsnok, a légierők parancsnoka és I. V. Szmorogyinov hadtestparancsnok, a vezérkari főnök helyettese. A katonai misszió ilyen magas szintű összetétele demonstrálta, milyen nagy jelentőséget tulajdonít a szovjet kormány a tárgyalásoknak.

A nyugati hatalmak képviselői már az első ülésen megpróbálkoztak azzal, hogy az együttműködés „céljairól" és „általános elveiről" foglalkozó vitával húzzák az időt. A szovjet küldöttség azonban azt ajánlotta, hogy azonnal térjenek rá a konkrét kérdések megtárgyalására „Célunk világos — állapította meg K. J. Vorosilov — s most az a feladat, hogy tervet dolgozzunk ki e cél elérésére." Ezután a nyugati katonai szakemberek nagy vonásokban ismertették azt a tervet, amely szerint fel-

vonultatnák az angol és a francia fegyveres erőket háború esetén. Később kiderült, hogy az angolok és a franciák tudatosan eltorzított, felnagyított adatokat közöltek a szovjet misszióval csapataik létszámáról és technikai felszereléséről. Az általuk kifejtett hadműveleti sémában ugyanakkor tisztázatlan maradt egy lényeges kérdés: hogyan képzelik el vezérkaraik a Szovjetunió részvételét közös háborúban? Miképpen kerülhetnek érintkezésbe az ellenséggel a szovjet fegyveres erők, amikor a Szovjetuniónak nincsenek közvetlen határai a fasiszta blokk országaival? A szovjet fél ezt teljes okkal sarkalatos kérdésnek tekintette, és arra kérte a nyugati hatalmak képviselőit, hogy fejtsék ki álláspontjukat.

Miután egymás közt megtanácskozták a kérdést, a nyugati missziók vezetői közölték magánvéleményüket: ha az agresszor megtámadja Lengyelországot és Romániát, ezek az országok kérni fogják a Szovjetuniót, hogy nyújtson segítséget nekik. Drax tengernagy azt a következőképpen magyarázta meg: „Szeretnék egy példát említeni. Ha valaki a folyóban fuldoklik, a parton pedig áll egy ember, aki mentőövet kínál neki, vajon a fuldokló visszautasítja-e a felajánlott segítséget?"

Vorosilov marsall erre azt felelte: „Ha ön példázatokra tért át, hadd folytassam én is így. Vajon mi lesz, ha a mentőöv olyan messzire van, hogy nem lehet a fuldoklóig dobni? Az ilyen mentőöv nem segít a fuldoklón. Az is előfordulhat, hogy Lengyelország és Románia nem is kéri a segítséget vagy olyan későn kéri, hogy ez súlyos következményekkel jár Franciaország, Anglia és a többi szövetséges hadseregeire nézve. Ilyen esetben képtelenek volnánk kellő hatást gyakorolni az eseményekre."

Kudarcot szenvedett tehát az általános megbeszélések folytatására irányuló taktika. A szovjet fél konkrét döntések síkjára vitte a tárgyalásokat. A ma már hozzáférhető dokumentumok tanúsága szerint Anglia és Franciaország kormánya számított arra, hogy a küldöttségeknek foglalkozniuk kell a szovjet csapatok Lengyelország területén való átengedésének problémájával. „A Szovjetunió részéről egészen természetes volt — jegyezte meg emlékirataiban Strang —, hogy hozzájárulást kért csapatainak átvonulásához. Tisztán katonai szempontból is — nem szólva az általánosabb politikai szempontokról, kiváltképpen Lengyelország jövőjéről — a keleti országok érdekében állt volna az ehhez való hozzájárulás megadása." Ennek ellenére mindkét misszió olyan instrukciókat kapott, hogy kerülje Lengyelország kérdésének a felvetését.

Az augusztus 14-i ülés végén a szovjet küldöttség nyilatkozatot olvasott fel, amelyben ez állt:

„A szovjet katonai küldöttség sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy Anglia és Franciaország katonai küldöttsége nem tud pontos választ adni a szovjet fegyveres erőknek Lengyelország és Románia területén való átengedésével kapcsolatban felvetett kérdésre.

A szovjet katonai misszió úgy véli, hogy a kérdés pozitív megoldása nélkül az Anglia, Franciaország és a Szovjetunió közötti katonai konvenció megkötésére tett eddigi lépések eleve kudarcra vannak ítélve."

„Azt hiszem, ezzel küldetésünk befejezettnek tekinthető — jelentette ki Drax tengernagy az angol és a francia tisztek csoportjának ülésén. Ám ahelyett, hogy ezt nyíltan közölték volna a szovjet küldöttséggel, a nyugati

hatalmak katonai misszióinak vezetői azt mondták, hogy kapcsolatba kell lépniük kormányukkal Lengyelország álláspontjának tisztázása végett. Tovább akarták húznihalogatni a tárgyalásokat.

Másnap, amíg várták a választ a feltett kérdésre, a szovjet misszió kifejtette elgondolásait a három hatalom fegyveres erőinek összehangolt tevékenységére vonatkozólag. A Szovjetunió kormánya közölte, hogy kész az agresszió elleni harchoz kiállítani 120 gyalogos hadosztályt és 16 lovashadosztályt, 5000 nehézlöveget, 5000—10 000 harckocsit és 5000—5500 harci repülőgépet.

A szovjet katonai misszió a hadműveletek kibontakoztatásának három fő változatát tartotta lehetségesnek:

I. változat. Az agresszor támadást intéz Anglia és Franciaország ellen. Ebben az esetben a Szovjetunió a 70 százalékát állítja ki azoknak a fegyveres erőknek, amelyeket Anglia és Franciaország vet be az agresszor ellen. Lengyelország a Franciaországgal és Angliával kötött szerződése értelmében összes erőivel köteles részt venni a harcban.

II. változat. Az agresszor megtámadja Lengyelországot és Romániát. A két nevezett állam kiállítja összes rendelkezésére álló erőit. Anglia és Franciaország haladéktalanul köteles hadat üzenni az agresszornak. A Szovjetunió kötelezi magát arra, hogy a 100 százalékát biztosítja azoknak a fegyveres erőknek, amelyeket Anglia és Franciaország állít ki Németország ellen.

III. változat. Az agresszor fő csapása a Baltikumon át a Szovjetunió ellen irányul. Ebben az esetben Anglia és Franciaország haladéktalanul köteles felvenni a harcot az agresszorral. Lengyelországnak, az Angliával és Fran-

ciaországgal kötött szerződés értelmében, szintén hadba kell lépnie. A Szovjetunió 120 gyalogos- és 16 lovashadosztályt vonultat fel. Anglia és Franciaország a Szovjetunió nevezett erőinek 70 százalékát köteles kiállítani.

Valamennyi felsorolt esetben elengedhetetlen, hogy Anglia és Franciaország megállapodást kössön Lengyelországgal a szovjet csapatoknak egy szigorúan körülhatárolt korridoron való átengedésére vonatkozólag.

Augusztus 16-án a szovjet küldöttség vezetője állást foglalt a francia küldöttség által kifejtett „három elvvel" kapcsolatban. Ezek az elvek semmiféle konkrétumot nem tartalmaztak, csupán holmi absztrakt vitához szolgáltathattak alapot, és nem feleltek meg a három misszió előtt álló feladatoknak.

Augusztus 17-én Loktyionov, a Szovjetunió légierejének parancsnoka beszámolt a Szovjetunió légi haderejéről. Válaszolt a nyugati partnerei által feltett kérdésekre, de a saját sarkalatos kérdéseire nem kapott választ. Ez lehetetlenné tette a három küldöttség tárgyalásainak folytatását. Drax javaslatára a tárgyalásokat augusztus 21-ig felfüggesztették.

Az angol és francia küldöttség a következő napokban sem kapott választ kérdésére Londonból és Párizsból. A lengyel kormány visszautasította annak engedélyezését, hogy szovjet csapatok átvonuljanak területén, s ebben a brit kormány a legmesszebbmenően támogatta.

Fentebb már említettük, hogy a katonai konvenció megkötése volt a próbakő, amelynek meg kellett mutatnia, sor kerülhet-e Anglia, Franciaország és a Szovjetunió hármas paktumának aláírására. A katonai tárgyalások menete teljesen világossá tette, hogy a nyugati

hatalmak nem törekednek a Szovjetunióval való hatékony egyezmény megkötésére.

Augusztus 21-én a szovjet katonai küldöttség a két másik küldöttség előtt nyilatkozatot olvasott fel, amelyben megállapította:

„Ahogyan az angol és az amerikai csapatok a múlt világháborúban nem vehettek volna részt a Franciaország fegyveres erőivel való katonai együttműködésben, ha nincs lehetőségük Franciaország területén operálni, ugyanúgy a szovjet erőknek sincs lehetőségük részt venni a Franciaország és Anglia fegyveres erőivel való katonai együttműködésben, ha nem engedik át őket Lengyelország és Románia területén. Ez katonai axióma.

A szovjet katonai misszió el sem tudta képzelni, hogyan történhetett meg, hogy Anglia és Franciaország kormánya és vezérkara, amikor missziót küldött ki a Szovjetunióba katonai konvenció megkötéséről folytatandó tárgyalásokra, nem adott pontos, tételes útmutatásokat egy ilyen elemi kérdésben...

Ha azonban a franciák és az angolok ezt az axiomatikus kérdést nagy problémává változtatják, amely hosszas tanulmányozásra szorul, úgy ez azt jelenti, hogy minden ok megvan a Szovjetunióval való tényleges és komoly katonai együttműködésre irányuló törekvés kétségbe vonására.

A kifejtettek folytán a katonai tárgyalások elhúzódásáért, úgyszintén a tárgyalások meghiúsulásáért a felelősség természetesen a francia és az angol felet terheli."

Európában rohamosan fokozódott a háborús veszély. Ilyen körülmények között komoly károkat okozhatott a szovjet állam biztonságának, ha tovább húzzák az időt az immár kilátástalanná vált tárgyalásokkal.

A SZOVJET DIPLOMÁCIA NEM ESIK BELE A CSAPDÁBA

Közben az angol diplomácia a Szovjetunió háta mögött titkos tárgyalásokat folytatott a fasiszta Németországgal. Chamberlainék arra számítottak, hogy Hitlerben minden „őrültsége" ellenére mégis van annyi józan ítélőképesség, hogy a kétfrontos háborúval szemben előnyben részesíti a nyugati hatalmakkal való megegyezést. Ez biztosítaná a hátát Nyugaton, és szabad kezet hagyna neki Keleten. A moszkvai tárgyalásokba a Foreign Office csupán azért ment bele, hogy nyomást gyakoroljon Berlinre.

Chamberlain kormányának, hogy elgondolásait valóra válthassa, nagy nehézségekkel kellett megbirkóznia. A márciusi események óta a kapituláns müncheni politikát sok éles bírálat érte, s a közvélemény figyelemmel kísérte a miniszterelnök minden lépését. Chamberlain tisztában volt azzal, hogy ilyen körülmények között valódi szándékainak lelepleződése a kormány bukását vonná maga után, s ezért rendkívül óvatos volt. A németekkel közvetítők útján tárgyalt, a találkozókat és a bizalmas megbeszéléseket magánvillák vagy vidéki kastélyok zárt ajtói mögött tartották, távol a kíváncsi tekintetektől.

A német külügyminisztérium, hogy kihasználja a befolyásos angol körökben uralkodó németbarát hangulatot, 1939 júniusában Londonba küldte egyik munkatársát, Trott zu Solzot. Természetesen Trott „magánlátogatásra" érkezett Londonba, s az Astor családdal való kapcsolatai révén nyomban meghívták Clivedenbe, az angol megbékéltetők főhadiszállására. Ott a vendégek

között találta Lord Halifaxet, Lord Lothiant, Sir Inskipet és más tekintélyes politikusokat. Trott a kapott instrukcióknak megfelelően keserűen panaszkodott az angol „bekerítési" politika miatt (a közép- és délkelet-európai országoknak nyújtott garanciákról volt itt szó), s különösen Anglia ama szándéka miatt, hogy egyezményt köt a Szovjetunióval: mindezt a németek a brit kormány ellenséges magatartásának bizonyítékaként értékelik, s Berlinben emiatt nagy az elégedetlenség.

A náci emisszárius taktikai lépése teljes mértékben elérte célját. Partnerei mentegetőztek és magyarázkodtak: az angol kormány kénytelen volt ilyen lépéseket tenni, de most kész ésszerű kivezető utat keresni a kialakult helyzetből. Hogy mit is értettek „ésszerű kivezető úton", azt Lord Lothian magyarázta meg, aki Trott zu Solz szavai szerint „Astor, Halifax, Chamberlain és mások körében" igen nagy befolyásnak örvendett, mivel „a legokosabb és legravaszabb politikusnak" tartották.

Mondanivalóját azzal a feltevéssel kezdte, hogy Hitler jelenleg a Reich európai pozícióinak megszilárdításán fáradozik — írta Trott zu Solz, az angol lord kijelentéseit ismertetve. — Mint már megjegyezte, véleménye szerint ilyen aspektusból nézve Csehszlovákia likvidálása hadászati szempontból elengedhetetlen volt." Németország minden oldalról bekerítette a cseheket, s már nem kell harcolni ellenük. Ha a Führer ilyen körülmények között lehetségesnek tartaná Cseh- és Morvaország függetlenségének helyreállítását, korlátozott felfegyverzése és Németországgal való gazdasági együttműködésének megteremtése mellett, ez kedvező hatással volna Anglia közvéleményére.

„A német gazdasági élettérnek — folytatta Lothian — természetesen messze túl kell terjednie jelenlegi határain. Ha a Németország által körülvett kis cseh nép nemzeti létének elismerése valóban vitathatatlan és nyilvánvaló realitássá válhatna, ez bizonyára lehetővé tenné, hogy az európai politikai problémák megoldása során összehangolják a német hatalom expanzióját más nemzetek szuverenitásának fenntartásával... Danzig problémáját, a lengyel kérdést így könnyen megoldhatnák, mivel a lengyeleknek a legcsekélyebb okuk se lenne már azt állítani, hogy Németországtól való gazdasági és földrajzi függésük fokozódása egyértelmű nemzeti leigázásukkal.

Ezek után természetesen megszűnne Anglia részéről mindennemű bizalmatlanság, vége lenne a délkeleti irányú német gazdasági expanzióval való szembeszegülésnek."

A gondos fogalmazás ellenére Lothian kijelentése teljesen egyértelmű. Németország azzal, hogy megszegte a müncheni egyezményt és 1939 márciusában bevonultatta csapatait Prágába, az angol kormányt rendkívül kényes helyzetbe hozta, és megfosztotta attól a lehetőségétől, hogy a régi módon folytassa a Reichhel való egyezkedés politikáját. Ha ellenben Hitler helyrehozza baklövését, és bejelenti, hogy Cseh- és Morvaországnak legalább minimális szuverenitást biztosít, ezzel Chamberlain kormánya megint szabad kezet kaphat, nevezetesen Lengyelország, valamint más közép- és délkelet-európai országok „problémájának" megoldására...

Hogy Anglia uralkodó körei mekkora jelentőséget tulajdonítottak a Trott zu Solzcal folytatott tárgyalások-

nak, azt az a tény is mutatja, hogy a németet néhány nap múlva Chamberlain is fogadta. „Astorék bejáratosak hozzá, így a találkozó megszervezése egészen természetesnek tűnt" — jegyezte meg a hitleri követ. A megbeszélésnek nyilván az volt a célja, hogy Trott zu Solz magának Nagy-Britannia miniszterelnökének a szájából hallhassa azoknak a nézeteknek a megerősítését, amelyeket előbb egy magánszemély, Lothian fejtett ki.

Trott zu Solz ismét panaszkodni kezdett az angol garanciák miatt. „Azt hiszi, boldog vagyok, hogy magamra vettem ezeket a kötelezettségeket?" — felelte Chamberlain, majd elmondta, milyen nehézségeket okozott az angol kormánynak Prága elfoglalása, és kijelentette: ha Németország elérné, hogy „helyreálljon a bizalom iránta", ő, a miniszterelnök, „ismét síkraszállhatna az engedmények politikája mellett".

Chamberlain lényegében még mindig a Reichhel való békés rendezésre törekszik — jegyezte meg jelentésében Trott zu Solz. „Attól a naptól fogva, hogy hatalomra jutott, annak a nézetnek a híve, hogy az európai problémák megoldása csakis a Berlin—London-vonalon található meg. Ezzel szemben *mostani lépései* (vagyis a kelet-európai országoknak nyújtott garanciák és a Szovjetunióval folytatott tárgyalások) *csupán tartalék eszközül szolgálnak;* emellett *mindig szem előtt tartja ezek összeegyeztethetőségét a német—angol rendezés feladatával.*" (Az én kiemelésem. — *A szerző.*)

Trott zu Solz clivedeni látogatásának egyik eredménye egy emlékirat volt, amelyet Lord Dunglasnak, Chamberlain magántitkárának a fivére nyújtott át neki. A sajátságos fogalmazvány szöges ellentétben állt a brit kor-

mány ama hivatalos nyilatkozataival, hogy vége a megbékéltetés politikájának. Íme, a dokumentum:

„Cliveden

Szombat, 1939. június 3

A demokráciák azt mondják: nem teszünk semmi engedményt, amíg nem rakjátok el a pisztolyokat!

A diktátorok azt felelik: nem rakjuk el a pisztolyokat, amíg nem tesztek engedményeket!

Az eredmény: zsákutca...

A lényeg a következő:

A demokráciák a pisztolyokat problémává teszik. Ez helytelen. A pisztolyoknak másodrendű jelentőségük van. A diktátorok ellenben az engedményeket tekintik problémának. Ez a helyes. Az engedmények megadása vagy azok hiánya az oka a pisztolyoknak. A pisztolyok kérdésében nem lehetséges megegyezés. A pisztolyok csak pisztolyokkal tárgyalnak, s nyelvük: a háború. Éppen ezért a pisztolyokat el kell dobni.

De már megegyezés történt abban, hogy elérkezik majd a nap, amikor megtörténnek az engedmények. Legyen hát ez a nap a mai nap!"

Az angol diplomácia, miközben elhúzta a moszkvai tárgyalásokat, időveszteség nélkül próbálta kipuhatolni a gyakorlati alapot a Németországgal való megegyezéshez. Már néhány nappal Trott zu Solz látogatása után Horace Wilson és néhány más politikus találkozott Wohltattal, a „négyéves tervvel" foglalkozó különleges megbízottal. Minthogy Wohltat más, meghatározott ügyben érkezett Londonba, lehetővé vált, hogy a vele folytatott megbeszélések titokban maradjanak, ne keltsék fel a közvélemény gyanúját.

Július közepén, amikor Wohltat ismét Londonban járt, nevezetesen a nemzetközi cethalászati konferencia német küldöttségének vezetőjeként, megbeszélésekre hívták Wilsonhoz, majd Hudson külkereskedelmi miniszterhez. Az angolok megragadták az alkalmat, hogy kifejtsék az angol–német rendezésre vonatkozó átfogó programjukat. Ez a program magában foglalt egy politikai, gazdasági és katonai kérdésekre vonatkozó egyezményt.

Július végén Charles Roden Buxton, a Munkáspárt parlamenti tanácsadója meglátogatta Kordt német nagykövetségi tanácsost, s még konkrétabb formában fejtette ki előtte ugyanazokat a gondolatokat. Kordt 1939. augusztus 1-én készített feljegyzését sürgősen Berlinbe küldték azzal, hogy „haladéktalanul az államtitkár úr elé terjesztendő". Buxton nyilatkozatát ismertetve Kordt ezt írta:

„Arra a meggyőződésre kellett jutnia, hogy a jelenlegi időpontban nem lenne célravezető, ha a béke megóvásának eszközeit nyilvánosan vitatnák meg. A népek izgalma olyan fokot ért el, hogy a kérdés ésszerű rendezésének minden nyilvános kísérletét azonnal elszabotálnák. Éppen ezért szükséges lenne a titkos diplomácia bizonyos fajtájához való visszatérés. Németország és Nagy-Britannia vezető köreinek arra kellene törekedniük, hogy a közvélemény részvételének teljes kizárásával folytatandó megbeszélések során próbálják megtalálni a tarthatatlan nehézségekből kivezető utat...

Roden Buxton úr ezután a következő tervet körvonalazta:

Nagy-Britannia kinyilvánítja az iránti készségét, hogy

Németországgal megegyezést létesítsen az érdekszférák elhatárolásáról. Érdekszférák elhatárolásán egyrészt más hatalmaknak ez érdekszférák ügyeibe való be nem avatkozását, másrészt a kedvezményezett nagyhatalom ama törvényes jogának elismerését érti, hogy az érdekszférájába tartozó államokat megakadályozza az illető nagyhatalommal szemben ellenséges politika folytatásában. Konkrét formában ez a következőket jelentené:

1. Németország kötelezi magát, hogy nem avatkozik be a Brit Birodalom ügyeibe.

2. Nagy-Britannia kötelezi magát arra, hogy Németországnak Kelet-és Délkelet-Európában levő érdekszféráit teljes mértékben tiszteletben tartja. Ennek következményeként Nagy-Britannia visszavonná azokat a garanciákat, amelyeket a német érdekszférában levő néhány államnak nyújtott. Ezenfelül Nagy-Britannia kötelezi magát oly irányú ténykedésre, hogy Franciaországot rábírja a Szovjetunióval fennálló szövetség felmondására és arra, hogy felmondja összes délkelet-európai kötelezettségeit.

3. Nagy-Britannia kötelezi magát arra, hogy megszakítja a Szovjetunióval kötendő szövetségről jelenleg folytatott tárgyalásokat...

Németországnak viszont — a már említett be nem avatkozáson kívül — a következőkre kellene magát kötelezni:

1. Az európai együttműködésre való készség kinyilvánítása (ezzel kapcsolatban Roden Buxton úr olyan gondolatokat fejtett ki, amelyek hasonlítanak Mussolininak a négyhatalmi szövetség megkötésére irányuló elgondolásához);

2. Biztosítania kellene, hogy Csehország és Morvaország egy későbbi időpontban valamilyen önkormányzatot kap...

3. Németország beleegyezik a fegyverkezés általános csökkentésébe... Roden Buxton szavai szerint az ilyen engedmény feltétlenül szükséges ahhoz, hogy Chamberlainnek és Halifax lordnak egyáltalán lehetősége nyíljék a velünk folytatandó ésszerű reálpolitikai megbeszélésekre.

1939. augusztus 3-án Chamberlain legközelebbi munkatársa, Horace Wilson, nyilván az angol—német tárgyalások meggyorsítása végett meghívta lakására Dirksent, nem törődve a lelepleződés kockázatával. Wilson egyébként már a Wohltattal folytatott megbeszélései során felajánlotta, hogy átmegy a szomszédos szobába, és megszerzi Chamberlain személyes hozzájárulását javaslataihoz. Wohltat nem akarta megsérteni missziója nem hivatalos jellegét, s ezért ellenezte a dolgot. Most azonban Wilson a Reich hivatalos képviselője előtt megerősítette a Németországgal való megegyezés angol programját.

„A Sir Horace Wilsonnal folytatott beszélgetés egész lefolyásából arra lehetett következtetni — írta Berlinbe Dirksen —, hogy a Wohltattal közölt és aztán nekem is megerősített tárgyalási programot angol részről hivatalos tapogatózásnak minősítik, amelyre Németország válaszát várják."

Hivatásos diplomata lévén, Dirksen megragadta az alkalmat, hogy rábírja Wilsont elgondolásainak részletesebb kifejtésére. Miként egyeztethető össze — kérdezte — Németország bekerítésének a politikája az új angol

javaslatokkal? Wilson válasza megmutatta, mi is a rejtett értelme annak a gondolatnak, hogy Anglia és Németország „megnemtámadási" egyezményt kössön.

„Wilson kijelentette — jegyezte fel Dirksen —, hogy a harmadik elleni támadás tilalmát magában foglaló angol — német megegyezés egyszeriben mentesítené az angol kormányt azoktól a garanciakötelezettségektől, amelyeket az utóbbi időben Lengyelországgal, Törökországgal és más államokkal szemben magára vállalt; ezeket a kötelezettségeket ugyanis kizárólag támadás esetére vállalta magára az angol kormány, és fogalmazásukban is kifejezetten ezt a lehetőséget tartották szem előtt. A veszély kiesésével megszűnnek ezek a kötelezettségek is."

Ennek a javaslatnak az értelmét kommentálva Dirksen megjegyezte, hogy „akkor Lengyelország úgyszólván egyedül maradt volna Németországgal szemben".

A náci diplomatát érdeklő másik kérdés a leszerelésre vonatkozott. A fasiszta Németország szeptember 1-re már kitűzte a lengyelországi inváziót, így esze ágában sem volt a fegyverzetcsökkentés. Wilson megnyugtatta Dirksent, hogy a leszerelés kérdését csupán a közvélemény félrevezetése céljából vették be az egyezmény programjába. „Nyomatékosan hangsúlyozni kívánja, ezen nem a lefegyverzés értendő, hanem a fegyverkezés kérdésében általában megindítandó tárgyalás — jelentette Dirksen. — A beszélgetés további folyamán kiderült, hogy Wilson igen jól ismeri a fegyverkezés korlátozásáról szóló bármilyen egyezmény megkötésének útjában tornyosuló nehézségeket; valamint azt is tudja,

hogy évekig tartana, amíg ez működésbe jönne és hathatóssá válnék."

Azt az alapvető törekvést, hogy Németországot mielőbb a Szovjetunió elleni hadjáratra serkentsék, az angol diplomaták igyekeztek némileg elködösíteni. A provokatív ajánlatokat egy semleges figura, Hudson külkereskedelmi miniszter szájába adták, aki Wohltat előtt az angol és a német gazdasági érdekszférák elhatárolásáról szólva fejtette ki azokat.

„Rámutatott arra — jegyezte fel Dirksen —, hogy a gazdasági tevékenység korlátlan lehetőségeit nyújtó három hatalmas terület áll mindkét nemzet előtt: a Brit Birodalom, Kína és Oroszország. E tekintetben ugyanúgy lehetséges a megállapodás, mint egyéb területeken; a Balkánnal kapcsolatosan Angliának semmiféle gazdasági igényei nincsenek... Wohltat úrnak az volt a benyomása, hogy Hudson jól ismeri mindezeket a kérdéseket, és a bátor kombinációk embere."

Az idézett dokumentumok bebizonyítják, hogy az angol diplomácia igazi célja a fasiszta Németországgal való lepaktálás volt a négyhatalmi szerződés chamberlaini sémája alapján. Minden egyéb csak hazugság volt, hamis manőver azzal a céllal, hogy félrevezessék a Szovjetuniót, valamint Lengyelországot, Romániát és Törökországot, amelyeknek „garanciákat" nyújtottak, s végül, hogy félrevezessék saját népüket. A moszkvai tárgyalásokkal egyidejűleg az angol diplomácia titkos megbeszéléseket folytatott a Harmadik Birodalom képviselőivel, hogy a nácikat rávegye a Szovjetunió megtámadására. A rendelkezésre álló dokumentumok tanúsága szerint Anglia kormánya vállalta, hogy megszakítja

a Szovjetunióval folyó tárgyalásokat, mihelyt megállapodásra jut Németországgal.

Milyen veszély fenyegette ebben a helyzetben a Szovjetuniót? Ha Chamberlain elgondolása sikerül, a nyugati hatalmakkal folyó tárgyalásokba belemerült Szovjetunió váratlanul teljesen elszigetelődik, és egyedül áll szemben az imperialista hatalmak egységfrontjával, közvetlenül pedig az állig felfegyverzett Németországgal mint ütőerővel. Ugyanakkor komoly veszélyt jelentettek a Szovjetunióra nézve a japán militaristák agresszív tervei is. 1939 májusában a japánok fegyveres összetűzést provokáltak a mongol határnál, Halhin-Gol térségében. Arra számítottak, hogy a Szovjetunió az európai határain érlelődő konfliktus miatt nehéz helyzetbe kerül, s nem siethet szövetségese, a Mongol Népköztársaság segítségére. A japán agresszorok hátát biztosította az 1939-es angol—japán egyezmény. Így a távol-keleti incidens könnyen igazi nagy háborúvá változhatott volna.

Ilyen körülmények között a szovjet kormány kénytelen volt fontolóra venni azt az ajánlatot, amelyet Németországtól kapott egy megnemtámadási egyezmény megkötésére.

A szovjet kormánynak nem állt szándékában ilyen szerződést kötni Németországgal. A Szovjetunió a háborút megelőző időszakban mindvégig az *összes* békeszerető államok biztonsága alapján próbált gondoskodni saját biztonságáról, legkitartóbb és legkövetkezetesebb harcosa volt az *európai kollektív biztonság* gondolatának.

A nyugati hatalmak ezzel szemben a vizsgált időszakban nyíltan szakítottak a kollektív biztonság elvé-

vel, és *más államok rovására* akarták biztosítani saját érdekeiket.

Müncheni állásfoglalásuk, a nácik sokat emlegetett „ukrajnai hadjáratával" kapcsolatos szovjetellenes intrikáik, a Szovjetunióval való kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötésének visszautasítása 1939 nyarán arról tanúskodott, hogy a Szovjetunió biztonságának kérdése nem oldható már meg a kollektív biztonság elvei alapján. Ezt a vitathatatlan tényt politikai ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni.

„Oroszország biztonsága szempontjából egészen más külpolitikára volt szükség... — írja Churchill. — München és sok más egyéb arról győzte meg a szovjet kormányt, hogy sem Anglia, sem Franciaország nem fog harcolni, míg meg nem támadják őket, de még akkor sem lehet sokra menni velük. A fenyegető vihar már-már kitört. Oroszországnak gondoskodnia kellett magáról."

A szovjet kormány az utolsó pillanatig a nyugati hatalmakkal való szilárd szövetség útját kereste, és kitért Németország ajánlatai elől. 1939 augusztus derekától a németek különösen aktívan tevékenykedtek. Schulenburg moszkvai német nagykövet a kormány megbízásából kijelentette:

„Ha Oroszország inkább az Angliával való szövetséget választja, feltétlenül szembekerül Németországgal, mint 1914-ben is. Ha viszont a velünk való kölcsönös megértés mellett dönt, akkor olyan biztonságot nyer, amilyent csak akar, és megkap minden garanciát ennek tartóssá tételére."

Augusztus 20-án a német kormány táviratot küldött

Moszkvába, s ebben felajánlotta, hogy a birodalmi külügyminiszter haladéktalanul Moszkvába utazik a megnemtámadási szerződés megkötése céljából.

A szovjet kormánynak nem maradt más választása. Minthogy eredménytelen maradt minden kísérlete, hogy Angliával és Franciaországgal együtt kialakítsák az agresszió elleni védekezés közös frontját, s így a Szovjetuniót az a veszély fenyegette, hogy elszigetelve, szövetségesek nélkül, nyugaton és keleten egyidejűleg háborúba keveredik, a szovjet kormány végül is kénytelen volt belemenni a szovjet—német megnemtámadási szerződés aláírásába. Csakis így gondoskodhatott — ha előreláthatóan ideiglenesen is — biztonságáról.

Ezzel meghiúsult a müncheni politikusoknak az a számítása, hogy összeütközést provokáljanak a Szovjetunió és Németország között.

MÁSODIK MÜNCHEN — LENGYELORSZÁG SZÁMLÁJÁRA?

Augusztus folyamán mind forróbb lett a levegő. Németország nem nyíltan ugyan, de teljes gőzzel mozgósított. A berlini francia nagykövetség becslései szerint már mintegy 2 millió német lehetett fegyverben. A felderítés jelentései szerint német csapatokat vontak össze a Birodalom keleti határain. Igyekeztek minél előbb befejezni a betakarítást, s ennek meggyorsítására diákokat is befogtak mezőgazdasági munkára.

Augusztus derekán Churchill Gamelin francia vezérkari főnök kíséretében megtekintette az erődítményeket a francia—német határ déli szakaszán. Az őrök ott

kuporogtak a megfigyelőállások futóárkaiban, a Maginot-vonal föld alatti kazamatái tele voltak lőszerrel. A Rajna túlsó partja néptelennek látszott, a hidakat szétbontották vagy aláaknázták. Éjjel-nappal tisztek teljesítettek ügyeletet a készülékek mellett, hogy a hidakat az első jelre felrobbantsák. Mivel attól kellett tartani, hogy a németek esetleg dél felől megkerülik a Maginot-vonalat, a Bázel felé vivő utakon nehéz tüzérséget állítottak fel.

Párizs, mint nyáron mindig, meglehetősen néptelen volt; aki csak tehette, nyaralni utazott. Mindamellett a fényes üzletek homokzsákokkal eltorlaszolt kirakatai és a sebtében összetákolt óvóhelyek látványa a fenyegető háborús veszélyről árulkodott. A hivatalos körökben nyugtalanság uralkodott. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a Hitlerrel egyezkedő kormány kalandor politikája a katasztrófa szélére sodorta az országot. A francia tőkések féltek a háborútól, féltek a vereségtől, mert tudták, hogy az ország nem készült fel kellőképpen a háborúra. Ám még jobban féltek a győzelemtől: a fasiszta Németország bukása a reakció európai támaszának leomlását és a demokratikus erők megizmosodását eredményezte volna. Emlékezetükben felrémlett az 1936-os nyár, amikor a francia munkások megszállták a gyárakat — s ez az emlék háttérbe szorította a fasiszta birodalom részéről fenyegető veszélyt. A burzsoázia a lelke mélyén egy újabb Münchenben reménykedett — ezúttal Lengyelország számlájára.

Szép számmal akadtak nyílt defetisták is. „Hitler rendet csinál. Mit számít az, hogy a Wehrmacht megszállja a francia területet, ha egyszer örökre megszaba-

dulunk a gyárak megszállásának lidércétől?" — így okoskodott sok finánctőkés és iparmágnás. „Pourquoi mourir pour Dantzig?" (Miért haljunk meg Danzigért?) — teszi fel a kérdést M. Déat, a leendő kollaboráns, aki a Maginot-vonal mögé rejtőzve azt ajánlja, hogy hagyják sorsára Lengyelországot. Az „ötödik hadoszlop" elvégezte piszkos munkáját.

London viszonylag nyugodtnak látszott. Igaz, hogy a német nagykövetség előtt egy légvédelmi ezredet helyeztek el, válaszul azokra a hírekre, amelyek szerint Hitler rajtaütésszerű légi támadásra készül Anglia ellen. Augusztus elején mégis két hónapra feloszlatták a parlamentet, s ebből ítélve az angol kormány nem tulajdonított túlságosan nagy jelentőséget a kontinensen zajló eseményeknek. Többen utaltak arra, hogy a müncheni alku előkészítése idején is éppen nyári szünetet tartott a parlament. Augusztus 16-án Chamberlain nyaralni utazott. „Ha módom nyílik rá, a legközelebbi néhány év alatt kivezetem az országot a háború zónájából" — jegyezte fel naplójában. Éppen ez volt a nyitja a brit kabinet látszólagos nyugalmának. A miniszterelnök azt szerette volna, ha szabad kezet kap diplomáciai manővereihez.

Nyugati diplomáciai körökben régóta beszéltek már arról, hogy Chamberlain és Daladier kritikus pillanatban oda akarja majd dobni Lengyelországot Hitlernek, egy újabb alku fejében.

„Az a benyomásom — jelentette Párizsból Wilson, az Egyesült Államok ügyvivője 1939. június 24-én —, hogy talán egy újabb Münchenre készülnek, ezúttal Lengyelország rovására. Persze Daladier álláspontja

és a kormány hivatalos álláspontja továbbra is az, hogy Franciaország segítséget nyújt Lengyelországnak, amennyiben az utóbbi védelmi harcot vív a létérdekeit fenyegető agresszió ellen. Emellett az sincs kizárva, hogy Németország olyan durva formában oldja majd meg a danzigi kérdést, hogy az angoloknak és a franciáknak már nem lesz lehetőségük a további »megbékéltetésre«. Mindamellett egyre jobban megerősödik bennem az a meggyőződés, hogy ismét élénkülnek azok az erők, amelyek múlt év szeptemberében befolyást gyakoroltak Franciaországra és Angliára; ezek az erők úgy döntöttek, hogy ismét elkerülik a Németországgal való fegyveres összeütközést, és ha kell, Danziggal is ugyanazt teszik, amit a Szudéta-vidékkel tettek."

Párizsi befolyásos körökben van olyan vélemény, amely szerint Franciaországnak át kell engednie Közép- és Kelet-Európát Németországnak — tette hozzá Wilson. — Ezek a körök abban bíznak, hogy Németország nyilvánvalóan konfliktusba kerül majd a Szovjetunióval. Franciaország pedig biztonságban marad a Maginot-vonal mögött.

Hitler Burckhardt előtt tett célzása, hogy szeretne találkozni Ironside tábornokkal, Londonban élénk visszhangra talált. Minthogy azonban a sajtó szellőztette Burckhardtnak a „Sasfészekben" tett titkos látogatását, nem volt lehetőség rá, hogy megszervezzék Ironside németországi útját. Az angol kormány ehelyett igyekezett más csatornákon át gesztusokat tenni a nácik felé.

Augusztus 14-én a már említett Charles Roden Buxton, a Munkáspárt parlamenti tanácsadója, aki

régebben is részt vett titkos angol—német tárgyalásokon, hirtelen Berlinben termett. Találkozott a német külügyminiszter irodájának egyik munkatársával, Hetzlerrel, és átnyújtotta neki a dokumentumot, amely a „teljesen új európai rend" megteremtésére irányuló angol—német egyezmény alapelveit tartalmazta.

A terv szerint Anglia kész volt

„*a)* elismerni Kelet-Európát Németország természetes életterének;

b) rendezni a gyarmati kérdést, elismerve Németország jogát egykori gyarmataira...

c) felszámolni Németország »bekerítésére« irányuló összes kelet-európai szövetségeit;

d) előmozdítani Lengyelország és Németország közvetlen tárgyalásait Danzig és a korridor kérdésében". (Az én kiemelésem. — *A szerző.*)

Németországnak ennek fejében vállalnia kellett volna hogy

„*a)* elismeri a Brit Birodalmat Anglia természetes életterének;

b) részt vesz az európai együttműködésben (például Németország, Anglia, Franciaország, Lengyelország, Spanyolország konferenciáján) Európa újjárendezése céljából..."

A tervezet előirányozta azt is, hogy mindkét állam látványos lépések egész sorával igyekszik majd leplezni a közvélemény előtt a megkötött egyezmény valódi természetét.

Buxton missziójával körülbelül egy időben, augusztus 15-én Henderson nagykövet is felkereste a német külügyminisztérium államtitkárát, és célzásokat tett a

német—lengyel konfliktus tárgyalások útján való békés rendezésének lehetőségére. A danzigi kérdés „nyugodt légkörben" való megoldása „nagy sikert" biztosítana Németországnak — bizonygatta. — Ezek után további angol—német tárgyalások válnának lehetővé a gyarmatokról, a nyersanyagokról stb. Igen jellemző volt a nagykövet ama megjegyzése, hogy a helyzet bonyolultságára és feszültségére való tekintettel Chamberlainnek nincs módja arra, hogy esernyője kíséretében újra Németországba repüljön tárgyalni. Ezzel emlékeztetni kívánt arra, hogy a márciusi események túlságosan megnehezítették a brit kabinet helyzetét, s hogy ezért egy újabb München gondosabb és körültekintőbb előkészítést igényel.

Augusztus 23-án Henderson átnyújtotta Hitlernek az angol miniszterelnök sürgős személyes üzenetét. Chamberlain, emlékeztetve arra, hogy Anglia milyen kötelezettségeket vállalt Lengyelországgal szemben, levele nagy részében arról próbálta meggyőzni a Führert, hogy Lengyelországgal szemben támasztott igényeinek kérdése megoldható békés úton, ha helyreáll „a bizalom légköre"(!). Közvetlen német—lengyel tárgyalásokra lenne szükség, s az angol kormány ebben a közvetítő szerepét vállalná. Az angol diplomácia tehát nem árult el különösebb leleményességet: az öreg gentleman makacsul ragaszkodott ahhoz a sémához, amely 1938-ban olyan „pompásan bevált" neki. Nem véletlen, hogy Bullitt, miután megismerkedett az üzenet szövegével, azonnal jelentette Washingtonba, hogy „egy új München" előkészítését látja benne.

Hitler ilyen irányú befolyásolásának egy újabb eszkö-

ze volt az augusztus 25-én aláírt angol—lengyel szerződés. A brit kormány már április elején bejelentette ilyen irányú szándékát. Minthogy azonban nem akarta megkötni a kezét, az utolsó pillanatig halogatta a szerződés aláírását, s végül is csupán azért írta alá, hogy erősítse Anglia pozícióit a Német Birodalommal tervezett tárgyalásokon.

A szovjet—német megnemtámadási szerződés megkötése zavart keltett a francia megbékéltető politikusok körében. A haditanács augusztus 23-i ülésén Bonnet olyan javaslatot terjesztett elő, hogy Franciaország mondja fel Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeit. A többség azonban nem mert nyíltan vállalkozni erre a lépésre. Inkább működésbe hozták a titkos diplomáciát. A francia kapitulánsok egyik vezére, Flandin hajdani miniszterelnök, augusztus 24-én bizalmas megbeszélést folytatott a párizsi német nagykövetség egyik munkatársával. Berlin „pszichológiai hibát" követ el — magyarázta Flandin. — 1938 szeptemberében a müncheni egyezményt hosszas előzetes tárgyalások készítették elő; ezúttal Németország rendkívül megnehezíti az ügyet, mert a „titkok" homályába burkolja szándékait. Anglia és Franciaország közvéleménye ezért helyezkedett szilárd álláspontra, s a két ország kormánya kénytelen számolni ezzel. Ha Hitler, amikor követeléseket támaszt Lengyelországgal szemben, egyúttal közölné „konstruktív elgondolásait" Európa jövőjét illetően, továbbra is meglehetne a remény a konfliktus békés rendezésére. „Végső soron — jelentette ki Flandin — Danzig és a korridor kérdésében nem az elvről van szó, hanem arról a módszerről,

amellyel Németország ezt a kérdést meg akarja oldani. Ha a kancellár valóban meg tudja magyarázni az érdekelt népeknek, hogy nem fenyegeti veszély életbevágó jogaikat és érdekeiket, akkor a béke még a tizenkettedik órában is megmenthető."

Az angol—francia diplomácia fenti lépései végképp meggyőzhették Hitlert arról, hogy Chamberlain és Daladier kabinetjének egyáltalán nem áll szándékában Lengyelországért háborúba keveredni, s a kitervelt csapást ezúttal is büntetlenül meg fogja úszni.

A messzire tekintő brit államférfiak természetesen nem hagyták figyelmen kívül azt az eshetőséget sem, hogy Anglia, akarata ellenére, kénytelen lesz hadat üzenni a Reichnek. Ennek a lehetőségnek a megtárgyalására utazott augusztus derekán Berlinbe egy angol tiszt, de Roppe báró, a légierők minisztériumának munkatársa. A náci párt külügyi osztályának vezetője, Alfred Rosenberg fogadta.

Roppe régóta szoros kapcsolatban állt a nácikkal, s így kertelés nélkül beszélhetett Rosenberggel. Az utóbbi a beszélgetésről többek közt a következőket jelentette Hitlernek:

„Roppe azt mondta nekem... abszurdum volna, ha Németország és Anglia élethalálharcba keveredne Lengyelország miatt. A mai helyzetben ez csak azzal járhatna, hogy a légierők kölcsönösen elpusztítják egymást, ennek következményeképpen pedig elpusztul az egész európai civilizáció. S az egyetlen ország, amelynek ez hasznára válna, Oroszország volna, mert érintetlenül maradnának erői."

Ha Anglia és Franciaország belekeveredne a konflik-

tusba, akkor sem szabad megengedni, hogy ez mindkét félre nézve pusztító háborúba torkolljon. „Úgy adódhat — folytatta Roppe —, hogy Németország hamar végez Lengyelországgal, s jóllehet megtörténik a hadüzenet (Anglia és Németország között), a háborút mindkét fél védelmi háborúként folytathatná, vagyis bár a határokat kellőképpen védenék blokáddal és tüzérséggel, a nyílt városok bombázásától eltekintenének, mert az csillapíthatatlan gyűlöletet keltene. A német—lengyel konfliktus gyors befejezése esetén e szerint a hipotézis szerint megmaradna a lehetőség a háború gyors lezárására, mivel a Brit Birodalom és Németország nem kockáztathatná egész jövőjét egy olyan államért, amely akkorára gyakorlatilag már megszűnt létezni."

Eközben az Anglia és Franciaország pórázán járó lengyel uralkodó klikk arra számított, hogy az ország nemzeti érdekeinek elárulásával sikerül majd kivezető utat találnia. Megfeledkezve Csehszlovákia sorsáról, és nem is gyanítva, mekkora hitszegésre készülnek szövetségesei, akiktől „garanciákat" kapott, ez a klikk abban reménykedett, hogy ötödik hatalomként meghívják majd Lengyelországot is egy újabb konferenciára. Az angol kormány Beck hozzájárulásával közölte Berlinnel, hogy Varsó kész tárgyalásokat folytatni Németországgal egy „ésszerű kompromisszum" elérése céljából.

Ugyanakkor a lengyel kormány visszautasította a szovjet segítséget, s nyomban a nácik tudomására is hozta ezt az öngyilkos lépését. Augusztus tizedike körül Lengyelország moszkvai nagykövete, Grzybowski, közölte olasz kollégájával, hogy országa változatlanul

továbbra is elutasítja az angol—francia—szovjet tárgyalásokat. Erről nyomban Schulenburg is tudomást szerzett.

„Lengyelország semmilyen körülmények között sem enged szovjet csapatokat a területére, még átvonulás céljából sem — jelentette augusztus 10-én Berlinbe Schulenburg. — Amikor az olasz nagykövet megjegyezte, hogy ez bizonyára nem vonatkozik a szovjet légierőkre, a lengyel nagykövet kijelentette, hogy Lengyelország semmilyen körülmények között sem bocsátja szovjet repülők rendelkezésére repülőtereit."

1939. augusztus 22-én Hitler Obersalzbergben tanácskozásra hívta össze a német fegyveres erők legfelsőbb parancsnoki karát. A helyzet részletes elemzése után bejelentette nekik ama szándékát, hogy a legközelebbi napokban megtámadja Lengyelországot. A tanácskozásról készült jegyzőkönyv leplezetlenül feltárja a német fasiszták rabló terveit.

„Világossá vált előttem — mondotta Hitler —, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlen az összeütközés Lengyelországgal. Már tavasszal meghoztam a döntést, de úgy gondoltam, hogy előbb talán néhány évig a Nyugat ellen fordulhatok, és csak azután a Kelet ellen. Csakhogy a sorrendet nem lehet előre meghatározni."

Azokat az okokat magyarázva, amelyek a háború kirobbantásának időpontját közelebb hozták, Hitler rámutatott egy sor, az ő szempontjából kedvező körülményre. Ezek között szerepelnek, először is, személyi tényezők: neki magának, Hitlernek a léte, meg Mussolininak és Francónak a léte; ezzel egyidejűleg a „személyiségek" hiánya Nyugaton. Másodszor, a kedvező politikai

helyzet: Olaszország, Franciaország és Anglia vetélkedése a Földközi-tengeren, Japán és Anglia kiéleződött viszonya, a távol-keleti feszültség.

„Nincs mit vesztenünk — bizonygatta a Führer —, csak nyerhetünk. Gazdasági helyzetünk a korlátozások következtében olyan, hogy legfeljebb már csak néhány évig tarthatjuk magunkat. Ezt Göring is megerősítheti. Nem maradt más választásunk, mint a cselekvés. Ellenségeink ugyanakkor sokat kockáztatnak, és csak keveset nyerhetnek...

Két-három év múlva már nem lesznek meg mindezek a kedvező körülmények. Senki sem tudja, meddig élek. Ezért jobb, ha most kerül sor az összeütközésre.

Nagy-Németország megalakítása politikailag nagy tett volt, katonailag viszont aggasztó, mivel a politikai vezetés blöffjével sikerült elérni. Szükség van a katonai erő kipróbálására. Márpedig, ha csak lehetséges, nem egy általános leszámolásban, hanem egyes feladatok megoldása során...

Angliára jellemző a következő tény. Lengyelország kölcsönt kért tőle, hogy fegyverkezhessen. Anglia viszont csak Lengyelország angliai vásárlásaihoz nyújtott hiteleket, jóllehet semmit sem tud szállítani neki. Ez amellett szól, hogy Anglia valójában nem szándékszik támogatni Lengyelországot. Nem óhajt Lengyelországért 8 millió font sterlinget kockáztatni... Ellenségeink szánalmas férgek. Láttam őket Münchenben... Csak attól tartok, hogy az utolsó pillanatban valamelyik disznó az orrom alá dugja közvetítési javaslatát."

Szünet után Hitler meghatározta a Lengyelország elleni hadjárat katonai feladatait: az elsőrendű feladat

Lengyelország likvidálása. A cél az élő erő pusztítása, nem pedig bizonyos vonalak elérése. „Én szolgáltatom majd a politikai ürügyet a háború kirobbantásához, s hogy ez mennyire lesz elfogadható, az mellékes... Zárjunk ki szívünkből minden emberi szánalmat. Kíméletlenül cselekedjünk... A legfontosabb a gyorsaság."

Augusztus 28-án délután Hitler kiadta a parancsot: szeptember 1-én hajnalban * meg kell indítani a támadást Lengyelország ellen.

NÉMETORSZÁG BENYOMUL LENGYELORSZÁGBA

Augusztus 29-én este a berlini angol nagykövetet megbeszélésre hívták a Führerhez. A Reich diplomáciája hozzáfogott legújabb manőveréhez, amelynek az volt a célja, hogy ürügyet szolgáltasson a lengyelországi invázióhoz.

Henderson szokásához híven hajtókája gomblyukába tűzött friss szegfűvel jelent meg a birodalmi kancellárián. Előző este átnyújtotta Hitlernek az angol miniszterelnök személyes üzenetét. A dokumentumot igen ügyesen állították össze: benne volt minden, ami szükséges ahhoz, hogy később igazolhassák magukat a történelem előtt, s ugyanakkor azt is világosan kifejezésre juttatták, hogy Anglia a Németországgal való megegyezés kedvéért kész komoly engedményeket tenni, elsősorban Lengyelország rovására.

* A lengyelországi invázió megkezdését eredetileg augusztus 26-ra tervezték, de ezt a parancsot később visszavonták.

A müncheni tapasztalatok fényében a művészien megfogalmazott brit javaslatoknak az volt az értelmük, hogy Chamberlain és Hitler üljön le egy asztalhoz, amelyen Lengyelország van kiterítve.

Hitler Henderson jelenlétében elolvasta az üzenetet, és kijelentette, hogy haladéktalanul megadja rá a választ. Henderson megjegyezte, hogy neki nem olyan sürgős. „Nekem viszont sürgős" — vágott vissza a Führer.

Hitler csakugyan nem akarta az időt vesztegetni. Az üzenet meggyőzte arról, hogy az augusztus 25-én aláírt angol—lengyel kölcsönös segélynyújtási szerződés ellenére a brit kormány továbbra is keresi a megegyezést Németországgal, és felajánlja az alkut szövetségese rovására. Jellemző módon a náci vezér éppen Chamberlain üzenetét, a közvetlen lengyel—német tárgyalásokra vonatkozó javaslatát használta fel arra, hogy ürügyet fabrikáljon magának az agresszió kirobbantásához.

Az angol miniszterelnöknek adott válaszában Hitler rendkívül komor színekkel ecsetelte a német—lengyel kapcsolatokat. A Lengyelországban élő németekkel szemben tanúsított „barbár bánásmódot" nem lehet tovább tűrni — írta a Führer. — A helyzet normalizálásához már nem napok vagy hetek, hanem csak órák állnak rendelkezésre. A német kormány nem hiszi, hogy az Anglia által javasolt közvetlen német—lengyel tárgyalások útján meg lehet oldani a kérdést. Mindamellett, hogy bebizonyítsa, milyen őszintén óhajtja a Nagy-Britanniával való barátságot, beleegyezik a dologba. Németország kész elfogadni az Anglia által felajánlott jó szolgálatot, s azt kéri, hogy a lengyel kép-

viselő, kellő felhatalmazásokkal, másnap, augusztus 30-án jöjjön el Berlinbe.

A Hendersonnal folytatott megbeszélés ideges hangulatban zárult. Amikor a nagykövet túlságosan rövidnek találta a másnapi terminust, Hitler éles hangon így vágott vissza:

„Annak idején Chamberlain és Daladier urak a meghívás átvétele utáni napon már Münchenben voltak. Miért nem teheti meg ugyanezt a lengyel képviselő is?"

Henderson még megpróbált alkudozni. Hitler azonban módfelett ingerültnek mutatkozott. Arra a kiagyalt hírre hivatkozva, amely szerint Lengyelországban hat németet megöltek, kijelentette:

— Már egy hete csak egy helyben topogunk... S közben népem a vérét ontja!

— Ugyanezt mondhatnák a lengyelek is — jegyezte meg Henderson.

— Annál inkább! Önöknek, angoloknak, különben semmi közük hozzá!

Henderson is elvesztette önuralmát, felemelte hangját, és megpróbálta túlkiabálni a Führert. Majd amikor némileg megnyugodott, kijelentette, hogy át fogja adni a német javaslatokat kormányának, s elhagyta a birodalmi kancelláriát.

Halder naplójából megállapítható, hogyan tervezték Hitlerék az események további menetét. Az augusztus 29-i bejegyzés a következő:

„VIII. 30. Lengyelek Berlinben.

VIII. 31. Szakítás.

IX. 1. Erő alkalmazása."

A nyugati vezető politikusok, amikor Lengyelország rovására a Hitlerrel való megegyezésre törekedtek, tisztában voltak azzal, hogy nyíltan nem mehetnek bele egy újabb müncheni típusú konferenciába. Az 1939 márciusi események után ez túlságosan nagy felháborodást keltett volna a közvéleményben. Éppen ezért óvatosabb taktikát akartak követni: kielégítik a németek igényeit azzal, hogy Lengyelországot rábírják a Birodalommal való közvetlen tárgyalásokra, az árulásért járó júdáspénzt pedig a „szomszéd szobában" veszik fel — egy speciális konferencián, amelyet nem sokkal azután hívnak össze a nyugati hatalmak és Németország közötti kapcsolatok rendezésére.

Ennek a tervnek a megvalósítása, az angol miniszterelnök véleménye szerint, nagy diplomáciai művészetet igényelt. A nyugati sajtó egy részének éles németellenessége, diadalmas híradásuk Hitler „meghátrálásáról" a Lengyelországgal való fegyveres konfliktus kirobbantására késztethették Hitlert. Ebben az esetben az angol és a francia kormány kénytelen lenne hadat üzenni Németországnak. Ugyanakkor félő volt, hogy elbízzák magukat a lengyelek: úgy érezve, hogy Hitler a Nyugat „szilárd" álláspontja következtében meghátrált, esetleg visszautasítják a Németországgal való tárgyalásokat. „Ez az a két nehézség, amelyet Chamberlain most igyekszik megoldani, nehogy belecsöppenjen a háborúba, amikor esetleg megfelelő feltételekkel békéhez juthatna" — jelentette augusztus 30-án Kennedy, a londoni amerikai nagykövet.

Ezekből a megfontolásokból kiindulva Halifax úgy vélte, hogy kissé lejjebb kell engedni a hangot Német-

országgal szemben. Ami Lengyelországot illeti, az angol—francia diplomácia leplezetlen cinizmussal készült feláldozására. Augusztus 28-i levelében London azt követelte Lengyelországtól, hogy közölje Berlinnel a tárgyalások „haladéktalan" megkezdésére való készséget. Augusztus 29-én, amikor a lengyel kormány úgy döntött, hogy a lengyel határon történt német csapatösszevonások miatt kihirdeti a mozgósítást, az angol és a francia nagykövet ragaszkodott a mozgósítás elhalasztásához. Kennard varsói brit nagykövet véleménye szerint maga a „mozgósítás" szó is rossz hatást gyakorolhat, károsan hathat az angol—német tárgyalásokra.

Hogy mennyire önző politikát folytattak az angolok, azt a következő tény is mutatja. A Foreign Office, miután augusztus 29-én kézhez kapta az egynapos határidejű német tárgyalási ajánlatot, egy teljes napig töprengett a válaszon, nem is tájékoztatva a lengyeleket a rájuk vonatkozó ultimátumról. Kennard csak augusztus 31-re virradó éjjel közölte Beckkel a német memorandum tartalmát és a Berlinbe küldött angol válaszjegyzék szövegét. Beck beleegyezett a közvetlen tárgyalásokba, de a végleges döntést elhalasztotta azzal, hogy konzultálnia kell a kormánnyal, ám megígérte, hogy ezt augusztus 31-én délig megteszi.

Anglia válasza augusztus 30-án este érkezett meg a berlini nagykövetségre. Némi késedelmet okozott még a dokumentum desifrírozása is, s így Henderson néhány perccel éjfél előtt érkezett meg a Wilhelmstrasséra. Ribbentrop Bismarck egykori dolgozószobájában fogadta, amely időközben az ő szobája lett. Az itt következő megbeszélés — jegyzi meg emlékirataiban Paul Schmidt

— „a legviharosabb volt, amit huszonhárom éves tolmácsi tevékenységem alatt hallottam".

Henderson útján átnyújtott válaszában a brit kormány azt ajánlotta, hogy sürgősen lássanak hozzá a Lengyelország és Németország közötti közvetlen tárgyalások megszervezéséhez, leszögezve, hogy ez aznap már lehetetlen. Egy lengyel képviselő haladéktalan Berlinbe küldése helyett az angol kabinet azt ajánlja — mondta a nagykövet —, hogy folytassák a tárgyalásokat a rendes diplomáciai úton. Anglia kész a közvetítő szerepét magára vállalni. Ha a német kívánságok „ésszerű alapot" nyújtanak, London megfelelő nyomást gyakorol majd Varsóra. A németeknek tehát Nagy-Britanniával kellett volna megállapodniuk.

A megbeszélés ekkor váratlan fordulatot vett. Ribbentrop, a szakításra készülve, pökhendien és kihívóan viselkedett, sértő kifejezéseket használt, és minduntalan félbeszakította a partnerét. Henderson végül is elvesztette angol hidegvérét. Schmidt szerint a felbőszült férfiak már-már pofozkodni kezdtek, amikor Ribbentrop német nyelven felolvasta a Lengyelországgal való konfliktus rendezésére vonatkozó német javaslatokat, az úgynevezett 16 pontot. Ezekben a pontokban szó esett Danzigról, egy autósztrádáról és a korridorban rendezendő népszavazásról. Arra számítva, hogy a diplomáciai gyakorlatnak megfelelően úgyis megkapja a szöveget, a brit nagykövet nem is nagyon figyelt oda. Ám amikor elkérte a dokumentumot, a birodalmi miniszter az órájára pillantott és kijelentette:

— Ezek a javaslatok már úgyis elavultak, mivel a lengyel képviselő nem jelent meg.

Ezzel megtörtént a németek diplomáciai sakkhúzása. A „16 pont" csupán szemfényvesztés volt, amely külön arra a célra készült, hogy félrevezessék a közvéleményt. Meg akarták mutatni, milyen „nagylelkű" Németország, hiszen „demokratikus" elvek alapján akarta megoldani a Lengyelországgal támadt konfliktust. Csakhogy a feltételek szövegét nem adták át Hendersonnak, mert attól tartottak, hogy Lengyelország esetleg hajlandó lesz ezek alapján megkezdeni a tárgyalásokat. Ez pedig nem illett volna bele a Harmadik Birodalom urainak terveibe. A csapatok már megkapták a parancsot, hogy nem egészen 30 óra múlva meginduljanak.

Mint már említettük, Henderson és Ribbentrop megbeszélésével egyidejűleg Kennard varsói angol nagykövet arra biztatta Becket, hogy Lengyelország egyezzen bele a tárgyalásokba a német javaslatok alapján, amelyeket Berlinben éppen akkor túlhaladottaknak nyilvánítottak.

Augusztus utolsó napjaiban lázas diplomáciai tárgyalások folytak a nyugat-európai fővárosok között. Emlékirataiban Bonnet azt írja, hogy a távíró már nem győzte a sok munkát, s így a telefont is igénybe kellett venni a titkos üzenetek továbbítására. Azt is hozzátehette volna, hogy a Párizst és Varsót összekötő telefonkábelek Németország területén mentek át, s a németek minden beszélgetést lehallgattak. Lám, mit hallhattak például, ha augusztus 31-én délelőtt 10 óra 20 perckor rákapcsolódtak a berlini francia nagykövetséget Párizzsal összekötő kábelre.

„A német kormány igen elégedetlen amiatt — jelentette Coulondre —, hogy még mindig nem kapott semmi-

féle választ Lengyelországtól. Attól lehet tartani, hogy kiadja a parancsot azonnali támadásra, ha a délelőtt folyamán nem érkezik válasz." Coulondre szerint a lengyel kormánynak utasítania kell Lipskit, hogy haladéktalanul kezdje meg a tárgyalásokat a németekkel.

Fél óra múlva Bonnet felhívta Varsót, és megbízta Noël nagykövetet, hogy sürgősen tegyen lépéseket a lengyel kormánynál Coulondre javaslatának megvalósítása érdekében. Noël közölte, hogy Beck megígérte, hogy délig megadja a választ.

„A lengyelek halogatják a dolgot, sikerült erre utaló telefonbeszélgetéseket lehallgatni" — jegyezte fel naplójában Halder.

Augusztus 31-én 12 óra után Lipski azt az utasítást kapta, hogy keresse fel Ribbentropot és jelentse be: Lengyelország kész megvizsgálni a Németországgal való közvetlen tárgyalásokra vonatkozó ajánlatot. A távirat utolsó bekezdésében ez állt:

„Semmiképpen ne hagyja magát gyakorlati kérdésekkel foglalkozó tárgyalásokba belerántani. Ha a birodalmi kormány szóban vagy írásban közli önnel javaslatait, önnek ki kell jelentenie, nincs felhatalmazása arra, hogy ezeket elfogadja vagy megtárgyalja, csupán arra van joga, hogy a javaslatokat továbbítsa kormányának és újabb instrukciókat kérjen."

Lipskivel egyidejűleg, Göring lehallgató szolgálatának jóvoltából Ribbentrop is kézhez kapta a táviratteljes szövegét. 13 órakor a lengyel nagykövet kérte, hogy fogadja a külügyminiszter. Lipski diplomáciai lépéséről értesülve a vezérkar 16 órakor megtudakolta: nem változtat-e ez a kitűzött terveken? Azt a választ

kapta, hogy másnap hajnalban megindítandó támadásra a parancs változatlanul érvényben marad.

Augusztus 31-én 18 óra 30 perckor Ribbentrop fogadta Lipskit. A német külügyminisztérium előtt, a Wilhelmstrassén, hatalmas tömeg verődött össze. A minisztérium bejáratánál és a lépcsőn SS-legények teljesítettek őrszolgálatot. A lengyel nagykövet a kapott instrukcióknak megfelelően bejelentette, hogy kormánya kész megkezdeni a tárgyalásokat.

Ribbentrop már készen volt a válaszkérdéssel:

— Van-e felhatalmazása rá, hogy nyomban tárgyalásokba bocsátkozzék?

Lipski nemleges választ adott.

— Akkor nincs értelme a további eszmecserének! — jelentette ki a birodalmi miniszter. Megígérte, hogy a lengyel kormány bejelentését továbbítja Hitlernek, majd elbocsátotta a lengyel nagykövetet. A beszélgetés alig néhány percig tartott.

Amikor Lipski a nagykövetségről fel akarta hívni Varsót, azt kellett tapasztalnia, hogy telefonvonalát kikapcsolták.

21 órakor a német rádió ismertette azt a „16 feltételt", amelynek alapján a birodalmi kormány állítólag rendezni kívánta a Lengyelországgal támadt konfliktust. „Ám a Führer nagylelkű ajánlatait visszautasították..." Körülbelül ugyanabban az időben a Wilhelmstrasséra hívták a Berlinben akkreditált diplomáciai képviselőket, s átnyújtották nekik a „német feltételeket", valamint egy külön közleményt állítólagos visszautasításukról.

„A Führer és a német kormány tehát két napon át

hiába várta a kellő felhatalmazással ellátott lengyel képviselő megérkezését.

Ilyen körülmények között a német kormány úgy tekinti, hogy javaslatait ezúttal is teljes egészükben visszautasították."

„Nagymama meghalt!" — sípolt a rádiókészülék Naujocks gépkocsijában. Ez volt a Heydrichtől kapott egyezményes jel arra, hogy hozzá kell látni a „Himmlerhadművelet" végrehajtásához. Augusztus 31-én, valamivel 20 óra előtt, Naujocks és több SS-legény lengyel egyenruhába öltözve két gépkocsin a gleiwitzi rádióállomáshoz robogott. Az épületet nem őrizték. A behatoló diverzánsok beolvastak a mikrofonba egy lengyel szöveget, amely éles németellenes kijelentéseket tartalmazott, s leadtak néhány lövést. Ezek után sürgősen elrejtőztek, ott hagyva egy foglyot, akit a Gestapo hozott ki az egyik koncentrációs táborból.

„Megkaptam ezt az embert, majd lefektettem a stúdió bejáratánál — közölte a nürnbergi perben tett vallomásában Naujocks. — Még élt, de öntudatlan állapotban volt. Megkíséreltem, hogy felnyissam a szemét. A szeméről nem tudtam megállapítani, hogy életben van-e, csupán a lélegzetvételéről. Nem láttam rajta lőtt sebet, de az arca vérrel volt bemázolva."

Még aznap este valamennyi német rádióállomás közölte a gleiwitzi rendőrkapitány jelentését:

„20 óra körül a gleiwitzi rádióállomást megtámadta és kis időre megszállta egy fegyveres lengyel csoport. A támadókat a határőrség erői visszaverték. A csetepaté során az egyik betolakodó halálosan megsebesült."

Szeptember 1-én hajnalban 4 óra 45 perckor a német

csapatok az egész határ mentén benyomultak Lengyelország területére. A fasiszta légierő támadásokat intézett a repülőterek, a hadászati objektumok, a békés városok ellen. A „Schleswig-Holstein" nevű német sorhajó, amely augusztusban „baráti látogatásra" érkezett Danzigba, tűz alá vette a Westerplatte-félszigeten levő lengyel védelmi állásokat. A felkelő nap első sugarait füstfelhőkbe burkolózva fogadta Varsó.

ANGLIA ÉS FRANCIAORSZÁG HADAT ÜZEN NÉMETORSZÁGNAK

Szeptember 1-én reggel a Reichstag rendkívüli ülésén Hitler nagy beszédet mondott a német támadás igazolására. Két napig várt a lengyel képviselőre, hogy tárgyalhassanak — bizonygatta a Führer. Ám Lengyelország mozgósítással válaszolt. Erre ő úgy döntött, hogy „a saját nyelvén beszél vele". Arra számítva, hogy sikerül Angliát és Franciaországot visszatartania a hadba lépéstől, Hitler újra biztosította őket „meleg" érzelmeiről, arról, hogy semmiféle igényei sincsenek a nyugati hatalmakkal szemben. „Mindenkor felajánlottam Angliának a barátságot és szükség esetén az egészen szoros együttműködést... A nyugati fal örök időkre Németország határa."

Ugyanazon a napon proklamálták Danzig Németországhoz csatolását.

Londonba és Párizsba korán reggel megérkezett a német agresszió híre. A lengyel kormány azonnal emlékeztette szövetségeseit kötelességeik teljesítésére. A közvélemény mindkét országban határozottan Len-

gyelország támogatása mellett foglalt állást. A néptömegek azzal is tisztában voltak, milyen veszély fenyegeti Angliát és Franciaországot, ha Lengyelországot átengedik Hitlernek. Mihelyt Hitler megszilárdítja pozícióit keleten, a nyugati hatalmak ellen fordul.

Más hangulat uralkodott London és Párizs hivatalos köreiben. Szeptember 1-én késő este a berlini angol és francia nagykövet azonos tartalmú, de meglehetősen furcsa jegyzéket adott át Ribbentropnak.

Anglia és Franciaország kormánya, miután konstatálták azt a tényt, hogy német csapatok nyomultak be lengyel területre, kijelentették: „úgy látják", hogy a kialakult helyzetben teljesíteniük kell Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeiket. Ha a német kormány nem nyújt „kielégítő biztosítékot" arra vonatkozóan, hogy beszünteti az agressziót, Anglia és Franciaország teljesíteni fogja kötelezettségét. A jegyzékben azonban, amely értelmét tekintve ultimátum volt, nem jelölték meg a Németországnak szabott feltételek teljesítésének határidejét.

Még jellemzőbb volt Chamberlainnek az a kijelentése, amelyet szeptember 1-én este az alsóházban tett. A miniszterelnök azt mondta, hogy ha a jegyzékre nem érkezik válasz, őfelsége kormányának berlini nagykövete... kérni fogja útlevelének kiadását.

Bullitt szeptember 2-án Párizsból küldött jelentésében felhívta Washington figyelmét a brit és a francia kormány furcsa lassúságára. „Néhány tekintélyes francia államférfi ... olyan kompromisszumra törekszik, amely teljesítene néhányat Hitler augusztus 31-i 16 követeléséből — írta. — A francia képviselőház és szená-

tus számos tagja, aki szorosan együttműködik a kormánypolitikusokkal, lélekben hajlik arra, hogy Lengyelországot a sorsára hagyja."

Olaszországot az európai háború megindulása teljesen felkészületlenül érte. „Carboni tábornok igen sötét képet fest katonai előkészületeinkről — jegyzi meg naplójában Ciano. — Korlátozott eszközök, zűrzavar a hadvezetésben, demoralizáltság a hadseregben." Még a legharciasabb fasiszta vezérek is Olaszország semlegességének kinyilvánításában látták az egyetlen menekvést. Ez szeptember 1-én megtörtént. Ami a népet illeti, az nem is rejtette véka alá a német fasizmussal szemben érzett ellenszenvét, és határozottan ellenezte, hogy idegen célokért háborúba sodorják az országot.

Ilyen körülmények között Mussolini szívesen bekapcsolódott volna a játékba mint közvetítő. Ettől nemcsak azt remélte, hogy politikai tőkét kovácsolhat magának, mint a müncheni alku idején, hanem esetleg ki is csikarhat valamit Olaszországnak egy európai konferencián, jó szolgálatainak díjazásaképpen.

A Duce már augusztus 31-én felajánlotta Londonnak és Párizsnak, hogy szeptember 5-re hívjanak össze egy konferenciát, és vizsgálják felül a versailles-i szerződés feltételeit, „amelyek a jelenlegi bonyodalmakat előidézték".

A lengyelországi invázió megindulása ellenére szeptember 1-én pozitív válaszok érkeztek Rómába. Franciaország hálásan fogadta az olasz tervet, csupán azzal a fenntartással élt, hogy a konferenciára Lengyelországot is meg kellene hívni. A brit kabinet is hozzájárulását adta. Ciano javaslatára a francia kormány kikérte

Becktől Varsó beleegyezését. Este, amikor az utasítás vétele után Noël francia nagykövet felkereste Becket, az éppen vállára vetett gázálarccal búvt elő az óvóhelyről. Megbeszélésük közben német repülőgépek a közelben ejtőernyősöket dobtak le. A helyzet tehát csöppet sem látszott alkalmasnak arra, hogy a szeptember 5-re összehívandó konferenciáról tárgyaljanak. Noël azt jelentette Párizsba, hogy Beck válaszképpen kötelezettségeik teljesítését követelte szövetségeseitől. A légkör „már nem kedvez a rendezésnek" — tette hozzá.

Bonnet egyébként nem várta be Varsó válaszát, hanem a római francia nagykövet útján sürgette Mussolinit, tegyen kezdeményező lépéseket Hitlernél. A francia sajtót pedig egy olyan hír közlésére utasította, amely szerint a kormány pozitívan fogadta azt az olasz javaslatot, amely egy konferencia összehívását irányozta elő „az európai nehézségek rendezése" céljából.

„Francia sürgetésnek engedve, puhatolódzunk Berlinben egy konferencia összehívásának a lehetőségét illetően" — írta naplójában Ciano. Szeptember 2-án délelőtt 10 órakor Attolico berlini olasz nagykövet átnyújtotta Hitlernek Mussolini üzenetét, amely szerint Olaszország megszerezhetné Anglia, Franciaország és Lengyelország hozzájárulását egy konferencia összehívásához a következő feltételekkel:

„1. Fegyverszünet, amelynél a hadseregek *ott** maradnak, ahol pillanatnyilag állnak.

2. A konferenciát két-három napon belül összehívják.

3. A lengyel—német konfliktus olyan megoldása,

* Az eredetiben aláhúzva.

amely figyelembe veszi a dolgok mai állását, feltétlenül kedvező lesz Németországra nézve."

Az előrenyomuló német páncélos ékek eközben darabokra szabdalták a lengyel földet. Így Hitleréknek nem voltak ellenére a konferencia körüli megbeszélések. September 2-án Ribbentrop közölte Attolicóval, hogy a dolog elsősorban attól függ, vajon az előző este érkezett angol és francia jegyzék ultimátum-e, avagy sem. Emellett „a probléma tanulmányozásához" és „részletesebb javaslatok" kidolgozásához idő kell. Németország egy-két napon belül közli végleges álláspontját.

Miután Berlinből megkapta a választ, Ciano azonnal összeköttetésbe lépett Bonnet-val és Halifaxszel, akik közölték vele, hogy az említett jegyzék nem ultimátum. Ugyanaznap este Halifax, megerősítve a brit kabinet beleegyezését a konferencia összehívására, egy fenntartással élt: a konferencia előfeltétele a német csapatok visszavonása az elfoglalt lengyel területekről. Csatlakozott ehhez Franciaország is, ám Bonnet lehetségesnek tartotta, hogy belemenjenek egy jelképes csapatkivonásba. Hogy mi késztette őket e fenntartásra, az kiviláglik Bullitt szeptember 2-i jelentéséből: „Úgy vélem, mindketten, Daladier és Chamberlain, szeretnék elodázni a hadüzenetet, míg meg nem érkezik az újabb olasz javaslat. De nem hiszem, hogy a két ország közvéleménye megengedi nekik, hogy hozzájáruljanak e javaslat megtárgyalásához, míg a német hadak el nem hagyják a lengyel földet."

Szeptember 2-án reggel a lengyel nagykövet izgatottan felkereste Bonnet-t, s azt követelte, hogy Franciaország haladéktalanul adja meg Lengyelországnak a

szerződésben rögzített támogatást. Érdeklődött, hogy szabtak-e határidőt a németek számára az előző este Ribbentropnak átnyújtott jegyzéken, s vajon mikor küld Franciaország ultimátumot Németországnak.

A francia kormány — felelte Bonnet — csak akkor küldhet majd ultimátumot, ha ezt elhatározza a parlament, a parlament pedig délután ül össze.

— Mennyi idő alatt jár majd le ez az ultimátum?

— Azt hiszem, 48 óra alatt — válaszolta Bonnet.

— De hiszen ez túlságosan hosszú idő! Lengyelország immár 36 órája hadban áll!

A lengyel kormány mind türelmetlenebbül ostromolta kéréseivel Angliát és Franciaországot. Különösen nagy szükség lett volna a légi segítségre. A Luftwaffe a lengyel repülőgépek nagy részét már a háború első napján a repülőtereken, a földön megsemmisítette. Ezzel megszerezte az abszolút légi fölényt, s nagymértékben gátolni tudta a mozgósítás befejezését és a csapatoknak a harctérre való szállítását. Emellett a fasiszta gépek barbár támadásokat intéztek települések ellen, fedélzeti fegyverekkel tüzeltek asszonyokra és gyermekekre. A lengyel pilóták példátlan hősiességük dacára is tehetetlenek voltak az óriási számbeli és technikai fölényben levő hitleri légierővel szemben. Ha Németország fölött a szövetségeseknek akár csak néhány repülőegysége felbukkant volna, ez gyökeresen megváltoztathatta volna a helyzetet.

Szeptember 2-án este, a francia parlament ülése után, a lengyel nagykövet ismét felkereste Bonnet-t, aki azt a választ adta neki, hogy a Németországnak küldendő ultimátum kérdését még meg kell tárgyalnia a minisz-

tertanácsnak. „Erre a lengyel nagykövet már elvesztette a türelmét, kereken megmondta Bonnet-nak, mi a véleménye róla, s azt követelte, hogy haladéktalanul küldjenek ultimátumot Németországnak."

Kétségbeesett segélykiáltások érkeztek Varsóból szeptember 3-ra virradó éjjel a brit szigetekre is. A londoni lengyel nagykövet azt az utasítást kapta, hogy a késői órával nem törődve haladéktalanul jelentkezzen Halifaxnél, és újólag figyelmeztesse az angol kormányt kötelezettségeire.

Szeptember 2-án este ismét összeült a brit parlament. A képviselők többsége igen elégedetlen volt a miniszterelnök előző esti bejelentésével. Ritkán volt a képviselőház ilyen izgatott állapotban. Mindenki a hadüzenetet várta.

Chamberlain szólásra emelkedett. Közölte, hogy Németországtól még nem érkezett válasz az angol jegyzékre. Ismertette a Házzal a konferencia összehívására vonatkozó olasz javaslatot, s kijelentette:

„Ha a német kormány hajlandó visszavonni a csapatokat, őfelsége kormánya kész a helyzetet olyannak venni, amilyen volt, mielőtt a német csapatok átlépték volna a lengyel határt."

Szavait halotti csend követte. „A ház elborzadt — írja emlékirataiban L. Amery. — A szerencsétlen lengyeleket immár teljes két napja bombázzák és irtják, mi pedig még mindig azt latolgatjuk, milyen határidőt szabjunk Hitlernek, hogy válaszoljon kérdésünkre, vajon méltóztatik-e kiengedni karmai közül áldozatát!... Csak nem egy újabb München előkészítéséről van szó?!... Ezúttal egy ilyen bejelentésre az egész Ház egy ember-

ként heves szitkozódásban tört volna ki." Amery leírása kitűnően illusztrálja, milyen éles ellentétek voltak abban a pillanatban Anglia és Németország között. Korántsem a lengyelekkel való együttérzésről volt itt szó. Az angol burzsoázia mind jelentősebb rétegei voltak már tisztában azzal, hogy a német hegemónia kialakulása Európában halálos veszélyt jelent Nagy-Britannia számára.

Különösen élesen nyilvánult meg a képviselőház felháborodása Chamberlain kapituláns politikája miatt, amikor Arthur Greenwood, a munkáspárti ellenzék vezére vette át a szót. „Anglia nevében beszéljen!" — üvöltött oda az egész termen át Amery. Kiáltását viharos taps fogadta.

Az ülés berekesztése előtt Chamberlain kénytelen volt biztosítani a képviselőházat afelől, hogy a kormány legkésőbb reggel nyilatkozatot tesz. Nyilvánvaló volt, hogy a parlament nem tűri a további halogatást.

September 3-án reggel 9 órakor Henderson felkereste a birodalmi kancelláriát, hogy átnyújtsa az angol kormány jegyzékét. Ribbentrop sejtette, mi lehet a jegyzékben, és Schmidt tolmácsra bízta, hogy fogadja a nagykövetet. Henderson tehát ott állt Schmidt előtt, és felolvasta az ultimátumot.

„Jóllehet több mint 24 óra telt el az angol kormány september 1-i jegyzékének átadása óta — állapította meg a dokumentum —, válasz még mindig nem érkezett; a Lengyelország elleni német támadás folytatódik. Ha délelőtt 11 óráig Anglia nem kap kielégítő biztosítékokat, attól az időponttól kezdve Németországgal hadiállapotban levőnek tekinti magát."

Schmidt a Führerhez sietett, és azonnal lefordította neki az angol jegyzéket. Hitler szinte kővé meredten ült. Aztán Ribbentrophoz fordult: „Nos, most mi lesz?"

Göring, Goebbels és a többi náci olyan volt, mintha leforrázták volna őket. Hitler kérdése elárulta, mennyire bíztak a Harmadik Birodalom urai abban, hogy Anglia és Franciaország nem lép fel Németország ellen.

11 óra 15 perckor Chamberlain rádión bejelentette, hogy Nagy-Britannia és Németország hadiállapotban van egymással. Ezt követően hasonló nyilatkozatot tettek az angol dominiumok is: Ausztrália, Új-Zéland, a Dél-afrikai Unió, Kanada, valamint India, amely akkor gyarmat volt.

A francia ultimátumot szeptember 3-án délben adták át. Ennek a határideje 17 órakor járt le, s ettől fogva Franciaország is hadiállapotban volt Németországgal.

Megkezdődött a második világháború.

Az a veszedelmes játék, amelyet Anglia és Franciaország közvetlenül a második világháború előtt az Egyesült Államok támogatásával folytatott, teljes kudarcba fulladt. Vége szakadt annak a politikának, amely az agresszorral való megalkuvásra és az első szocialista állam elleni uszításra irányult.

Az ily módon kirobbant imperialista világháború 50 millió ember életébe került, s iszonyú szenvedéseket okozott a népeknek. De a nagy ár fejében leszűrhetünk egy igen fontos tanulságot: elengedhetetlenül szükséges az összes haladó, békeszerető erők egyesítése. Ez korunk parancsolata, hiszen a harc a legfontosabbért, az emberiség jövőjéért folyik.

P. Aloisi: Journal (25 juillet 1932—14 juin 1936). Párizs 1957.

Ambassador Dodd's Diary 1933—1938. New York 1941. (Dnyevnyik poszla Dodda. 1933—1938. Moszkva 1961.)

L. Amery: My Political Life. I—III. köt. London 1955. (*L. Emeri:* Moja polityicseszkaja zsizny. Moszkva 1960.)

Anatomie des Krieges. Neue Dokumente über die Rolle des deutschen Monopolkapitals bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges. Berlin 1969.

Alfred Anderle: Antibolsevizm kak szredsztvo podgotovki vtoroj mirovoj vojni. Megjelent: Germanszkij imperializm i vtoraja mirovaja vojna. Moszkva 1963.

N. D'Aroma: Vent'anni insieme. V. Emmanuele e Mussolini. Róma 1957.

G. Baer: The Coming of the Italian—Ethiopian War. Cambridge 1967.

M. Baturin: SZSA i Mjunhen. Moszkva 1961.

Général Beaufre: Le Drame de 1940. Párizs 1965.

J. Beck: Dernier Rapport. Politique polonaise 1926—1939. Párizs 1951.

Z. Sz. Belouszova: Francuzszkaja gyiplomatyija nakanunye Mjunhena. Moszkva 1964.

E. Beneš: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. Prága 1947.

E. Bénès (Beneš): Où vont les slaves? Párizs 1948.

Benoist—Méchin: Histoire de l'Armée Allemande. IV. köt. Expansion. 1937—1938. Párizs 1964.; V. köt. Les Epreuves de Force. Párizs 1965.; VI. köt. Le Défi. Párizs 1966.

„Beszámoló a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson (1939. március 10.). Megjelent Sztálin: A leninizmus kérdései. 7. kiad. Szikra, Budapest 1953.

L. A. Bezimenszkij: K voproszu o konyecsnih celjah gitlerovszkoj Germanyii vo vtoroj mirovoj vojnye. Megjelent: Vtoraja mirovaja vojna. Matyeriali naucsnoj konferencii, poszvjascsennoj 20-j godovscsinye pobedi nad fasisztszkoj Germanyijej. I. könyv, Moszkva 1966.

G. Bonnet: Fin d'une Europe. De Munich à la guerre. Genf 1948.

J. Bonnet: Le Quay d'Orsay sous trois républiques. Párizs 1961.

J.—F. Blondel: Au fil de la Carrière. Récit d'un diplomat 1911—1938. Párizs 1960.

D. R. Boblikov: Italo-efiopszkaja vojna 1935—1936 godov i polityika SZSA. Moszkva 1957. (Ucsonije zapiszki po novoj i novejsej isztorii. III. füz.)

J. V. Boriszov: Szovjetszko—francuzszkije otnosenyija (1924—1945 gg.). Moszkva 1964.

C. Burckhardt: Meine Danziger Mission. 1937—1939. München 1960.

J. R. M. Buttler: Grand Strategy. London 1957. (*Dzs. Batler:* Bolsaja sztratyegija. Szentyabr 1939—i juny 1941 g. Moszkva 1959.)

Georges Castellan: Le réarmement clandestin du Reich. 1930—1935. Párizs 1954.

W. S. Churchill: The Second World War. I. köt. London 1948.

G. Ciano: Diario 1937—1938. Róma 1946.

CAB 23/94. Cabinet. Notes of a Meeting of Ministers. 1938.

VIII. 30.; CAB 23/95 — 1938. IX. 17.; CAB 27/646 — 1938. IX. 16.

Ciano gróf naplója. Athenaeum é. n.

A. Cienciala: Poland and the Western Powers. 1938—1939. London 1968.

Document on British Foreign Policy (1919—1939). Második sorozat (1930—1938). I—VIII. köt. London 1946—1960.; Harmadik sorozat (1938—1939). I—IX. köt. London 1949—1955.

Documents on German Foreign Policy (1918—1945). C sorozat. I—III. köt. London 1957—1959.; D sorozat. I—IV. köt. London 1949—1955.

Document polonais relatifs à l'histoire de la guerre. Első sorozat. Párizs 1940.

I Documenti Diplomatici Italiani. 8. sorozat. XIII. köt. Róma 1953.

F. W. Deakin: The Brutal Friendship. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism. London 1962.

J. Duclos: Memoirs. 1935—1939. Aux jours ensolleillés du Front Populaire. Párizs 1969.

J. B. Duroselle: Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Párizs 1957.

K. Feiling: The Life of Neville Chamberlain. London 1946.

Z. Fierlinger: Ve službách ČSR. Paměti e duhého zahraničního odboje. I. köt. Prága 1947.

L. Fisher: Men and Politics. New York 1941.

V. T. Fomin: Imperialisztyicseszkaja agresszija protyiv Polsi v 1939 g. Moszkva 1952.

V. T. Fomin: Agresszija fasisztszkoj Germanyii v Jevrope. 1933—1939. Moszkva 1963.

Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1933—1939. Washington 1949—1957.

William Z. Foster: Az amerikai földrész rövid politikai története. Szikra, Budapest 1952.

A. François-Poncet: Souvenirs d'une Ambassade à Berlin. Septembre 1931—Octobre 1938. Párizs 1946.

M. Freund: Geschichte des Zweiten Weltkrieges in Dokumenten. II. köt. Freiburg i. B. 1953.

A. H. Furnia: Diplomay of Appeasement. Washington 1960.

M. Gamelin: Servir. Les Armées françaises de 1940. Párizs 1946.

M. Gamelin: Servir. Le Prologue du Drame (1930—août 1939). Párizs 1946.

W. Gallacher: The Rolling of the Thunder. London 1947.

G. Gedye: Fallen Bastions. London 1939.

M. Gilbert: European Powers. London 1965.

M. Gilbert and *R. Gott:* The Appeasers. London 1963.

A. N. Grilev: Nakanunye i v dnyi Mjunhena. Megjelent: Szovjetszko—csehoszlovackije otnosenyija mezsdu dvumja vojnami. 1919—1939. Moszkva 1968.

V. M. Hajcman: SZSZSZR i problema razoruzsenyija. Moszkva 1959.

Konrad Heiden: Geschichte des Nationalsozialismus. Die Karriere einer Idee. Berlin 1932. (*K. Gejgyen:* Isztorija germanszkovo fasizma. Moszkva—Leningrád 1935.)

R. Hess: Italian Colonialism in Somalia. Chicago 1966.

Hitler's Pre-War Policy and Military Plans. 1933—1939. London 1963.

Hitler's Secret Book. New York 1961. (Hitlers zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahre 1928. Stuttgart 1961.)

The Memoirs of *Cordell Hull.* New York 1948. I. köt.

Edouard Herriot: Jadis. 2. köt. D'une guerre à l'autre. 1914—1936. Párizs 1948. (*Eduard Errio:* Iz proslovo. Mezsdu dvumja vojnami. 1914—1936. Moszkva 1958.)

V. M. Hvosztov: 40 let borbi za mir. Kratkij ocserk. Moszkva 1958.

I. Inozemcev: Vnyesnyaja politika SZSA v epohu imperializma. Moszkva 1960.

Isztorija diplomatyii. III. köt. Moszkva 1945.; Ua. Moszkva 1965.

Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. Szerkesztette B. N. Ponomarjov, A. A. Gromiko, V. M. Hvosztov. I. rész. 1917—1945. Moszkva 1966.

Isztorija vojni na Tyihom okeanye. I. köt. Agresszija v Mandzsurii. Moszkva 1957.

Izvesztyija, 1936. november 11.

Japan's Dream of World Empire. London 1943.

T. Jones: A Diary with Letters. 1931—1950. London 1954.

Albert Kahn: Zagovor protyiv mira. Moszkva 1961.

M. I. Kalinyin: O mezsdunarodnom polozsenyii. Moszkva 1938.

M. Killanin: Four Days. London (1939).

I. Kirkpatrick: Mussolini. Study of a Demagogue. London 1964.

I. Kirkpatrick: The Inner Circle. Memoirs. London 1959.

P. Kleist: Entre Hitler et Staline. 1939—1945. Párizs 1953.

D. Sz. Klimovszkij: Germano—polszkoje szblizsenyije v 1933 g. Megjelent: „Drang nach Osten" i isztoricseszkoje razvityije sztran Centralnoj, Vosztocsnoj i Jugo—Vosztocsnoj Jevropi. Moszkva 1967.

Koricsnyevaja knyiga o podzsoge rejhsztaga i gitlerovszkom tyerore. Moszkva 1933.

V. D. Kulbakin: Németország 1939—1950. Szikra, Budapest 1952.

L. N. Kutakov: Isztorija szovjetszko—japonszkih gyiplomatyicseszkih otnosenyij. Moszkva 1962.

J. L. Kuznyec: Vsztuplenyije SZSA vo vtoruju mirovuju vojnu. Moszkva 1962.

D. Lee: Ten Years. Boston 1942.

G. Leto: OVRA. Rocca St. Casciano 1952.

J. Lipski: Diplomat in Berlin. 1933—1939. Papers and

Memoirs of Josef Lipski, Ambassador of Poland. New York 1968.

M. Litvinov: Vnyesnyaja polityika SZSZSZR. Recsi i zajavlenyija. 1927—1937. Moszkva 1937.

Le Livre Jaune Français. Documents diplomatiques. 1938—1939. Párizs 1939.

R. Manevy: Histoire de la presse. 1914—1939. Párizs 1945.

J. M. Melnyikov: SZSA i gitlerovszkaja Germanyija. 1933—1939 gg. Moszkva 1959.

Mezsdunarodnaja Zsizny, 1963. 7. sz.

D. Miller: Via Diplomatic Pouch. New York 1944.

Mnichov v Dokumentech. Prága 1958.

The Moffat Papers. Cambridge 1956.

D. G. Nadzsarov: Narod SZSA protyiv vojni i fasizma. Moszkva 1969.

A Nagy Honvédő Háború története. 1941—1945. Első kötet. Zrínyi Kiadó, Budapest 1964.

L. Namier: Diplomatic. Prelude. 1938—1939. London 1948.

Nemzetközi szerződések. 1918—1945. Válogatta és a jegyzeteket írta Halmosy Dénes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.

H. Nicolson: King George the Fifth. London 1952.

L. Noël: L'Agression Allemande contre la Pologne. Párizs 1946.

A. Norden: A német monopolkapitalizmus. Szikra, Budapest 1950.

Novejsaja isztorija sztran Zapadnoj Jevropi i Ameriki. 1918—1939. I. köt. Moszkva 1959.

Novije dokumenti iz isztorii Mjunhena. Moszkva 1958.

Nyurnbergszkij processz nad glavnimi nyemeckimi vojennimi presztupnyikami. 7 kötet. Moszkva 1957—1961.

Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Második kötet. Dirksen irattára. 1938—1939. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat é. n.

Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Első kötet. 1937. november—1938. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat é. n.

R. Ovinnyikov: Za kuliszami polityiki „nyevmesatyelsztva". Moszkva 1959.

M. Pankrasova, V. Szipolsz: Pocsemu nye udalosz predotvratyity vojnu. Moszkovszkije peregovori SZSZSZR, Anglii i Francii 1939 goda. Moszkva 1970.

G. Peis: The Man who started the War. London 1960.

Peregovori vojennih misszij SZSZSZR, Anglii i Francii v Moszkve v avgusztye 1939 g. (Mezsdunarodnaja Zsizny, 1959. évf. 2. sz.)

V. G. Poljakov: Anglii i mjunhenszkij zagovor (mart—szentyabr 1938 g.). Moszkva 1960.

V. I. Popov: Gyiplomatyicseszkije otnosenyija mezsdu SZSZSZR i Anglijej. Moszkva 1965.

L. V. Pozgyejeva: Anglija i remilitarizacija Germanyii. 1933—1936. Moszkva 1956.

Pravda, 1934. június 3.; 1935. március 20.; 1935. október 11.; 1939. március 22.

M. J. Raginszkij, Sz. J. Rozenblit: Mezsdunarodnij processz glavnih japonszkih vojennih presztupnyikov. Moszkva—Leningrád 1950.

Hermann Rauschning: Die Revolution des Nihilismus. Kulisse und Wirklichkeit im Dritten Reich. Zürich 1938.

V. V. Razmerov: Ekonomicseszkaja podgotovka gitlerovszkoj agresszii (1933—1935 gg.). Moszkva 1958.

P. Reynaud: Memoirs. II. köt. Envers et contre tous. Párizs 1963.

Les Relations Polono—Allemands et Polono—Soviétiques au cours de la periode 1933—1939. Recueil de documents officiels. Párizs 1940.

F. Reuter: Schacht. Lipcse 1934.

Joachim von Ribbentrop: Zwischen London und Moskau.

Erinnerungen und letzte Aufzeichnungen. Druffel-Verlag, Leoni am Starnerger See 1953.

A. L. Rowse: All Souls and Appeasement. London 1961.

G. L. Rozanov: Germanyija pod vlasztyu fasizma (1933—1939). Moszkva 1961.

Paul Schmidt: Hitler tolmácsa voltam. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1971.

P. Seabury: The Wilhelmstrasse. Berkeley 1954.

W. Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich. London 1960.

Strang: Home and Abroad. London 1956.

The Sunday Times, 1969. I. 5.

Survey of International Affairs. The World in March 1939. London 1952.

Szbornyik dokumentov po mezsdunarodnoj polityika i mezsdunarodnomu pravu. X. füz. Moszkva 1936.

Szekretnije dokumenti gitlerovszkovo komandovanyija o podgotovke vtoroj mirovoj vojni (1933—1939 gg.). (Novaja i novejsaja isztorija, 1969. 5. sz.)

Jean Szembek: Journal 1933—1939. Párizs 1952.

G. N. Szevosztyanov: Aktyivnaja rol SZSA v obrazovanyii ovcsaga vojni na Dalnyem Vosztoke (1931—1933). Moszkva 1953.

V. J. Szipolsz: Tajnaja gyiplomatyija. Burzsoaznaja Litva v antyiszovjetszkih planah imperialisztyicseszkij gyerzsav 1919—1940 gg. Riga 1968.

N. D. Szmirnova: Balkanszkaja polityika fasisztszkoj Italii. Ocserk gyiplomatyicseszkoj isztorii (1936—1941). Moszkva 1969.

„Szoversenno szekretno! Tolko dlja komandovanyija!" Sztratyegija fasisztszkoj Germanyii v vojne protyiv SZSZSZR. Dokumenti i matyeriali. Moszkva 1967.

Szovjetszko—germanszkije otnosenyija ot peregovorov Breszt-Litovszke do podpiszanyija Rapallszkovo dogovora. Moszkva 1968.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Budapest 1968.

G. Tabouis: Elsodort diplomácia. Egy újságírónő megfigyelései (1919—1939). Kossuth Könyvkiadó 1967.

A Távol-Kelet a nemzetközi politikában (1870—1945). Szikra, Budapest 1953.

A. J. P. Taylor: The Origins of the Second World War. London 1961.

Viscount Templewood: Nine Troubled Years. London 1954.

L. Thompson: The Greatest Treason. The Untold Story of Munich. New York 1968.

L. Thomas: Histoire d'un jour. Munich, 29 Septembre 1938. Párizs 1939.

Andrew és Annelie Thorndike, K. Raddaz: Operacija „Tyevtonszkij mecs". Moszkva 1960.

M. Toscano: Le origini diplomatiche del Patto d'Acciaio. Firenze 1956.

H. R. Trevor-Roper: Hitler's Table Talk. London 1953.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nürnberg 1947. II. köt.

G. Truhanovszkij: Vnyesnyaja polityika Anglii na pervom etape obscsevo krizisza kapitalizma (1918—1939 gg). Moszkva 1962.

V. G. Truhanovszkij: Vnyesnyaja polityika Anglii v period vtoroj mirovoj vojni (1939—1945). Moszkva 1965.

V. B. Usakov: Vnyesnyaja polityika gitlerovszkoj Germanyii. Moszkva 1961.

Ch. Vietz: Aspects du problème Tchécoslovaque. Genf 1938.

Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza. Dokumenti i matyeriali. 1948 god. Első rész. Moszkva 1950.

Vnyesnyaja polityika SZSZSZR. Szbornyik dokumentov. IV. köt. (1935—1941 június). Moszkva 1946.

F. D. Volkov: SZSZSZR—Anglija. 1929—1945. Moszkva 1964.

S. Welles: The Time for Decision. New York 1944.

Ch. Wington: Heydrich. Hitler's Most Evil Henchman. London 1962.

O. Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin 1955. (*Otto Vincer:* 12 let borbi protyiv fasizma i vojni. Moszkva 1956.)

J. W. Wheeler-Bennett: Munich, Prologue to Tragedy. London 1948.

E. Wiskeman: The Rome—Berlin Axis. London 1949.

P. Zsilin: Kak fasisztszkaja Germanyija gotovila napagyenyije na Szovjetszkij Szojuz. Moszkva 1966.

NÉVMUTATÓ

Aga kán (1885—1957) — 240
Aldrich — 56
Alekszandrovszkij — 253—255, 271
Aloisi, P. — 406
Amery, Leopold Stenett (1873—1955) — 321, 403—404, 406
Anderle, Alfred — 406
Arnal, Pierre — 348
Ashton-Gwatkin, Frank T. A. — 286
Astor család — 196, 364, 367
Astor gróf — 195, 365
Astor, Jacob — 195
Astor (Langhorne), Nancy Witcher (szül. 1879) — 195, 197, 240
Attolico, Bernardo (1880—1942) — 282, 301, 400—401

Badoglio, Pietro (1871—1956) — 126
Baer, G. W. — 406
Baistrocchi — 126
Baldwin, Stanley (1867—1947) — 53—54, 199, 238
Balfour, Sir Arthur James (1848—1930) — 54
Barthou, Louis (1862—1934) — 61—63, 65, 68, 78—80, 82—84, 96—97, 112—114, 116, 184
Baturin, M. — 406
Bauers — 161
Beaufre — 356, 406
Beck, Józef (1894—1944) — 101—102, 104—106, 152, 305, 307, 309—310, 384, 391, 393—394, 400, 406
Belouszova, Z. Sz. — 406

Beneš, Eduard (1884—1948) — 33—34, 152, 231, 247, 251, 253, 261—262, 264—266, 268—270, 277, 296, 406—407
Benoist-Méchin, Jacques — 407
Beran, Rudolf (szül. 1887) — 262
Bezimenszkij, L. A. — 407
Bismarck-Schönhausen, Otto Eduard Leopold hg. (1815—1898) — 12—13, 47, 176, 391
Bismarck-Schönhausen, Otto Christian hg. — 116
Blomberg, Werner von (1878—1946) — 43, 171, 173
Blondel, J. F. — 132, 407
Blum, Léon (1872—1950) — 160, 192, 238, 265
Boblikov, D. R. — 407
Bocchini — 303
Bonnet, Georges Étienne (szül. 1889) — 189—190, 237, 239, 242—244, 247, 265, 269, 291—292, 299, 325, 382, 393—394, 400—403, 407
Boriszov, J. V. — 407
Brauchitsch, Walter von (1881—1948) — 227, 310, 314
Briand, Aristide (1862—1932) — 137
Brinon, Fernand de (1885—1947) — 243
Bullitt, William Christian (1891—1967) — 90, 136, 151—152, 161, 191, 273, 275—277, 280, 381, 398, 401
Bunau-Varilla — 78, 80
Burckhardt, Karl Jakob (szül. 1891) — 344—350, 379, 407
Buttler, J. R. M. — 407
Buxton, Charles Roden — 369—371, 379
Bülow-Schwante, V. von — 32, 43, 76, 92

Cairillis, A. de — 182
Canaris, Wilhelm — 334
Carboni — 399
Castellan, Georges — 70—71, 407
Cerutti, Vittorio — 32
Chamberlain, Sir Austen (1863—1937) — 123, 196
Chamberlain, Arthur Neville (1869—1940) — 54, 181, 196—197, 200, 203, 206, 215—219, 221—222, 225—233, 236, 240, 244—248, 250—253, 266, 269, 274, 277—288, 293—295, 298, 303, 320—321, 326, 328—329, 335, 337, 345, 349, 364—367, 371, 373—374, 378, 381, 383, 388—390, 398, 401, 403—404, 408
Chautemps, Camille (szül. 1885) — 190—192, 238, 240

Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1874—1965) — 80, 135, 142, 155—156, 192—194, 196, 218, 321—322, 327—328, 334, 375—376, 407
Ciano di Cortelazzo, Costanzo gr. — 302
Ciano di Cortelazzo, Galeazzo gr. (1903—1944) — 157, 163—164, 168, 282—283, 295, 299—304, 350—353, 399—401, 407—408
Cienciala, A. — 408
Clark — 68
Colson — 123, 135
Cot, Pierre (szül. 1895) — 65—66
Coulondre, Robert — 237, 289, 291, 393—394
Crow — 22
Cunliffe-Lister, Sir Philip (szül. 1884) — 54
Curtius, Julius (1877—1948) — 289

Daladier, Édouard (1884—1964) — 33, 186, 188, 238, 243—244, 246—247, 252, 265—266, 274, 277, 281—283, 285—287, 345, 378, 383, 389, 401
D'Aroma, N. — 406
Davies, Norman — 40—41, 44
Dawes, Charles Gates (1865—1951) — 35
Daweson, D. — 196
Deakin, F. W. — 408
Déat, Marcel (1894—1955) — 378
De Bono, Emilio (1866—1944) — 121—122, 133
De Gaulle, Charles André (1890—1970) — 187
Degrelle, Léon (szül. 1906) — 16
Delacroix, lásd Lacroix, L. V. de
De la Warr gróf — 235
Delbos, Yvon (1885—1956) — 161, 186, 240—241
Delmer — 6
Díaz, José (1894—1942) — 161
Dimitrov, Georgi (1882—1949) — 7
Dirksen, Herbert von (1882—1949) — 277, 354, 371—372, 411
Dodd, William — 58, 90—92, 406
Doumenc — 354, 358
Drake, Francis (1540—1596) — 295
Drax, Sir Reginald (szül. 1880) — 353—354, 358—360, 362
Drummond — 86—87
Duff Cooper, Alfred (szül. 1890) — 236, 321

Dulles, Allen (szül. 1893) — 39—40, 95—96
Dunglass lord — 367
Du Pont — 58
Duroselle, Jean-Baptiste — 408
Dvornik — 239, 241—242

Eden, Anthony (szül. 1897) — 96, 98, 117, 137, 168, 198, 321

Faversham lady — 240
Feiling, K. — 408
Felmi — 17
Ferenc, I. (1494—1547) francia király (1515—1547) — 182
Fierlinger, Zdeněk (szül. 1891) — 254, 408
Fisher, Louis (1870—1939) — 408
Flandin, Pierre-Étienne (1889—1959) — 114, 151, 237, 240—241, 382
Flick, Fritz (szül. 1883) — 49
Foch, Ferdinand (1851—1929) — 183
Fomin, V. T. — 408
Ford — 58
Forster, Albert (1902—1947) — 344, 349
Foster, William Zebulon (1881—1961) — 95, 408
Franco Bahamonde, Francisco (szül. 1892) — 17, 159—161, 385
François-Poncet, André (szül. 1887) — 178, 237, 282, 290, 299, 409
Freund, M. — 409
Frigyes, II., Nagy (1712—1786) porosz király (1740—1786) — 13—14, 176
Fritsch, Werner br. (1880—1939) — 173
Funk, Walter (szül. 1890) — 52
Furnia, A. H. — 29, 409

Gallacher, William (1881—1965) — 321, 409
Gamelin, Maurice Gustave (1872—1958) — 160, 185—186, 188, 237, 243, 260, 357, 376, 409
Gedye, G. — 179, 409
Gemp — 5
Gibson — 29
Gilbert, M. — 409

Gilmour, Sir John (1876—1940) — 54
Gisevius, Hans Bernd — 8
Goebbels, Joseph Paul (1897—1945) — 6, 8, 11, 149, 289, 405
Gott, R. — 409
Gottlieb gróf — 12
Gottwald, Klement (1896—1953) — 262
Göring, Hermann Wilhelm (1893—1946) — 5—9, 13, 51, 119, 156—157, 170, 173, 200, 205—207, 305—306, 310, 386, 394, 405
Grandes — 17
Graziani, Rodolfo (1882—1955) — 128
Greenwood, Arthur (szül. 1880) — 404
Greiser, Arthur Karl (1897—1946) — 343
Grilev, A. N. — 260, 409
Gromiko, Andrej Andrejevics (szül. 1909) — 410
Grzybowski, Wacław — 307, 384
Gusztáv, II., Adolf (1594—1632) svéd király (1611—1632) — 183
György, V. (1865—1936) angol király (1910—1936) — 411

Hácha, Emil (1872—1945) — 296, 309
Hailé Szelasszié, I. (szül. 1891) etióp császár (1928-tól) — 137
Hailsham vicomt (előbb: Hogg, Sir Douglas Mac Garel; 1872—1950) — 54, 236
Hajcman, V. M. — 409
Halder, Franz (szül. 1884) — 310, 334, 389, 394
Halifax lord (előbb: Wood, Edward Frederick Lendley; 1881—1959) — 195, 199—203, 219—222, 230, 240—241, 249—250, 270, 294, 319, 328, 333, 335, 337, 344, 347, 365, 371, 390, 401, 403
Halmosy Dénes — 31, 411
Harada — 25
Hartley, L. — 271
Hassel, Ulrich von (1881—1944) — 32, 163
Heiden, Konrad — 409
Henderson, Sir Nevile (1882—1942) — 197, 199, 213, 215—217, 222—223, 269, 280, 282, 380—381, 387—389, 391—393, 404
Henlein, Konrad (1898—1945) — 208, 212, 214, 225, 231
Herriot, Édouard (1872—1957) — 37, 65—66, 409
Hess, Robert L. — 409
Hetzler — 380
Heydrich, Reinhard (1877—1941) — 339—342, 396, 415
Hideyoshi — 22

Himmler, Heinrich (1900—1945) — 340, 342, 396
Hindenburg, Paul Anton Hans Ludwig von Benckendorf (1847—1934) — 13—14, 40, 75
Hirota, Koki (1878—1941) — 25
Hitler, Adolf (1889—1945) — 5—6, 8—16, 18, 32—33, 40, 42, 44—46, 48, 51, 56, 59—60, 71—75, 79—81, 86—87, 91—92, 95, 98, 102—105, 107—111, 113, 115, 117, 119, 121, 125, 146, 148—150, 152, 158, 160, 165—168, 171—179, 184, 188—189, 191—197, 199—203, 205, 207—210, 213, 215—217, 219, 221—236, 238, 241, 243, 248, 251—253, 256, 258, 269—270, 274—275, 277—289, 291—297, 300—301, 308—316, 320, 329, 336, 338, 340—342, 344—353, 364—365, 377—379, 381—383, 385—390, 395, 397—398, 400—401, 403, 405, 407, 409—411, 413—415
Hoare, Sir Samuel John (1880—1959) — 195, 230, 236, 247, l. még Templewood
Hodža, Milan (1878—1944) — 253, 264, 269—270
Hoesch — 44, 68, 76—77, 81—82, 88—89, 98, 109
Hore-Belisha, Leslie (szül. 1895) — 248
Horthy Miklós (1868—1957) — 296
Hossbach, Friedrich — 173, 178
Hudson, Robert Spear (szül. 1886) — 337, 369, 373
Hugenberg, Alfred (1865—1951) — 11, 34
Hull, Cordell (1871—1955) — 94, 135—136, 138, 409
Hvosztov, Vlagyimir Mihajlovics (szül. 1905) — 409—410

Inozemcev, I. — 410
Inskip, Sir Thomas W. (1876—1947) — 222, 232, 365
Ironside, Sir W. Edmund — 348, 379

Jacomini di San Savino, Francesco — 303
Jodl, Alfred (1890—1946) — 207, 314
Johnson, Herschel V. — 257
Jones, Tom — 196, 410

Kahn, Albert — 410
Kaleman — 62
Kalinyin, Mihail Ivanovics (1875—1946) — 255, 410
Kasche, Siegfried — 16

Keitel, Wilhelm (1882—1946) — 209—210, 227, 310
Kellogg, Frank Billings (1856—1937) — 30—31, 137—138
Kennard, Sir Howard W. — 391, 393
Kennedy, Joseph P. — 277, 390
Killanin, M. — 410
Kirdorf, Emil (1847—1938) — 11
Kirkpatrick, Ivone A. — 45—46, 133, 147, 150, 284, 410
Kleist, P. — 410
Klimovszkij, D. Sz. — 410
Kmia — 303
Koçi — 303
Koester — 78
Kordt, Theodor — 369
Korswant — 18
Kramař, Karel (1860—1937) — 263
Krofta, Kamil (1876—1945) — 255, 267, 271
Krupp család — 47
Krupp, Friedrich — 47
Krupp, Gustav (1870—1950) — 10—12, 47—50, 70, 166
Kulbakin, V. D. — 410
Kutakov, L. N. — 410
Kuznyec, J. L. — 410
Kuznyecov, Nyikolaj Geraszimovics (szül. 1902) — 358

Lacroix, Léopold Victor de — 267, 269
Lato — 302
Laval, Pierre (1883—1945) — 113—114, 116, 130—135, 184
Lee, G. — 410
Léger, Alexis — 68, 152, 241, 282, 286—287, 325
Leith-Ross, Sir Frederick — 293—294
Leto, G. — 410
Lipski, Józef gr. (1894—1958) — 101, 103—107, 306—307, 309, 314, 394—395, 410—411
Litvinov, Makszim Makszimovics (1876—1951) — 64, 68, 90, 92, 179, 254, 256, 331, 411
Lloyd George, David (1863—1945) — 89, 109, 149—150, 218, 327
Loktyionov, A. D. — 358, 362
Londonderry, Charles Vane-Tempest-Stewart lord (1878—1949) — 41, 194—196, 240
Long — 29, 99

Lothian, Philip Henry Kerr lord (1882—1940) — 108—111, 195—196, 365—367
Lubbe, Marinus van der — 6, 8
Lubomirski hg. — 343
Lyautey, Hubert (1854—1934) — 142

MacDonald, James Ramsay (1866—1937) — 28—29, 33, 41, 114, 135
MacDonald, Malcolm (szül. 1901) — 234
Mackensen, August von — 13
Mackensen, H. G. von — 301
Mackins, Roger — 348
Majszkij, Ivan Mihajlovics (szül. 1884) — 116, 257—258, 354
Manevy, R. — 411
Mann — 56
Margerie, Roland de — 116
Masarýk, Jan (1886—1948) — 285—286
Mastný, Vojtech — 207, 212, 285—286
Matteotti, Giacomo (1885—1924) — 122
Mazarin, Jules (1602—1661) — 158
Melnyikov, J. M. — 411
Messersmith, George S. — 93, 152—153
Miklas, Wilhelm (szül. 1872) — 241
Miller, D. — 411
Moffat, P. — 276, 411
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (szül. 1890) — 331
Monzie, Anatole de — 237
Morgan — 58—59
Mościcki, Ignacy (1867—1946) — 305
Mussolini, Benito (1883—1945) — 17, 27—30, 32—33, 35, 62, 86—87, 98, 121—127, 130—135, 137, 142, 146, 156—157, 160, 164—168, 184, 274—275, 281—287, 294—295, 298—304, 351—353, 370, 385, 399—400, 406, 408, 410
Mussolini, Edda — 302
Nadolny, Rudolf August (1873—1953) — 41, 44
Nadzsarov, D. G. — 411
Naggiar, Paul Emile — 331
Namier, L. — 411
Napóleon, I. (1769—1821) francia császár (1804—1814, 1815) — 183
Naujocks, Alfred Manfred — 339—342, 396
Nečas, Jaromir (szül. 1888) — 265

Neurath, Constantin br. (1873—1956) — 40, 67, 75—77, 106, 118—120, 164, 173, 178
Newton, Basil Cochrane — 264, 268—270
Nicolson, Harold — 411
Noël, Léon — 394, 400, 411
Norden, Albert (szül. 1904) — 411
Nye, Gerald P. (szül. 1892) — 57

Osuský, Štefan (szül. 1889) — 265
Ovinnyikov, R. — 412

Pankrasova, M. — 412
Papen, Franz von (szül. 1879) — 6, 28, 188—191
Paul-Boncour, Joseph (szül. 1873) — 65
Pavelić, Ante (1889—1959) — 62
Peis, G. — 412
Pétain, Henri Philippe (1856—1951) — 187
Phillips, William — 157
Phipps, Sir Eric C. E. — 72, 89, 117—120, 168, 197, 244
Pieck, Wilhelm (1876—1960) — 9
Piłsudski, Józef (1867—1935) — 67, 99—103, 107, 305, 310
Pius, XI. (1857—1939) — 31
Poljakov, V. G. — 412
Pompás Szolimán, l. Szulejmán
Ponomarjov, Borisz Nyikolajevics (szül. 1905) — 410
Popov, V. I. — 412
Potyomkin, Vlagyimir Petrovics (1878—1946) — 184—186
Pozgyejeva, L. V. — 412
Preuss dr. — 231
Price, G. Ward — 119

Raddaz, K. — 414
Raeder, Erich (szül. 1876) — 173, 310
Raginszkij, M. J. — 412
Rauschning, Hermann (szül. 1887) — 74, 412
Razmerov, V. V. — 412
Reichenau, Walther von — 212
Reuter, F. — 412

Reynaud, Paul (1878—1966) — 237, 241, 412
Ribbentrop, Joachim von (1893—1946) — 78—80, 192—196, 212, 216, 226, 282—283, 291—292, 307—309, 314, 350, 353, 391—395, 398, 401—402, 404—405, 412
Richelieu, Armand Jean Duplessis de (1585—1642) — 183
Ripka, Hubert (1895—1958) — 267
Robertson — 111
Rochat, Charles — 331
Rockefeller — 58—59
Roosevelt, Franklin Delano (1882—1945) — 273, 281, 316
de Roppe br. — 383—384
Rosenberg, Alfred (1893—1946) — 62, 289, 383
Rowse, A. L. — 413
Rozanov, G. L. — 413
Rozenblit, Sz. J. — 412
Ruggiero, Vittorio — 126
Rumbold, Sir Horace G. M. — 71—72
Runciman, Walter lord (1870—1949) — 214, 229—231, 246, 252
Rüter — 293
Rydz-Śmigły, Edward (1886—1941) — 305

Sándor (1888—1934) jugoszláv király (1921—1934) — 61—62
Sapieha, Eustachy Kajetan hg. (1881—1963) — 102
Saposnyikov, B. M. — 358
Schacht, Hjalmar (szül. 1877) — 11, 51—53, 412
Schmidt, Paul Otto — 226, 279, 282, 284, 292, 391—392, 404—405, 413
Schmitz, Richard (szül. 1885) — 241
Schmundt, Rudolf — 209, 211, 310
Schulenburg, Friedrich Werner von der (1875—1944) — 256, 375, 385
Schuschnigg, Kurt von (szül. 1897) — 178, 241, 309
Schwendemann — 159
Seabury, P. — 413
Seeds, Sir William — 323, 326, 331
Seyss-Inquart, Arthur (1892—1946) — 205
Shirer, William l. — 194, 413
Simon, Sir John (1873—1954) — 28, 44, 54, 68, 80—89, 97—98, 111—112, 114, 116—119, 134—135, 195, 216, 230, 247, 251
Šlechta, Emmanuel — 276
Soragna — 44

Sosnkowski, Kazimierz (szül. 1885) — 305
Speidel, Hans — 62
Stam lord — 240
Stanley, Oliver F. G. (1896—1950) — 222, 250
Strang, William (szül. 1893) — 226, 332, 335, 337, 360, 413
Strasser, Otto — 243
Suvich, Fulvio (szül. 1887) — 27, 127, 133

Szembek, Jan Wlodzimierz gr. (1881—1945) — 305, 307, 413
Szevosztyanov, G. N. — 413
Szipolsz, V. J. — 412—413
Szmirnova, N. D. — 413
Szmorogyinov, I. V. — 358
Sztálin, Joszif Visszarionovics (1879—1953) — 161, 407, 410
Szulejmán, II. (1494—1566) török szultán (1520—1566) — 182

Tabouis, Geneviève (szül. 1892) — 114, 132, 414
Tanaka, Gi-ichi br. (1863—1929) — 23—24
Taylor, Alan John Percival (szül. 1906) — 229, 323, 414
Taylor, T. — 15
Tekle Havariat — 144
Templewood vicomt — 414, l. még Hoare, Sir Samuel
Thälmann, Ernst (1886—1944) — 7, 9
Thomas — 49
Thomas, L. — 33—34, 414
Thompson, Laurence — 243, 414
Thorndike, Andrew (szül. 1909) — 414
Thorndike, Annelie (szül. 1925) — 414
Thyssen, Fritz (1873—1951) — 11, 49
Toscano, Mario — 414
Trefousse — 19
Trevor-Roper, H. R. — 414
Trott zu Solz — 364—368
Truhanovszkij, Vlagyimir Georgijevics (szül. 1914) — 414
Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics (1893—1937) — 339

Ulbricht, Walter (szül. 1893) — 9
Usakov, V. B. — 414

Valéry, Paul — 187
Vansittart, Sir Robert Gilbert (1881—1957) — 71, 93
Vietz, Ch. — 211, 414
Viktor Emánuel, III. (1869—1947) olasz király (1900—1946) — 406
Vilmos, II. (1859—1941) német császár (1888—1918) — 13
Vitetti, Leonardo — 133
Volkov, F. D. — 414
Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881—1969) — 259—260, 358—359

Warlimont — 310
Weizsäcker, Ernst br. — 343—344
Welles, Sumner (szül. 1892) — 95, 415
West — 92
Westminster hg. — 240
Wheeler-Bennett, Sir John Wheeler (szül. 1902) — 218, 415
Wilson, Sir Horace (szül. 1882) — 215—217, 226, 230, 285, 368—369, 371—372
Wilson, Hugh Robert (1885—1946) — 96—98, 112, 154, 160, 280, 331, 378—379
Wington, Ch. — 415
Winterton, Edward Turnour gr. (szül. 1883) — 222, 235, 250
Winzer, Otto (szül. 1902) — 414
Wiskeman, E. — 415
Wohltat, Helmut — 337, 368—369, 371, 373
Wood, Sir Kingsley (1881—1943) — 195, 252
Wysocki — 102

Young, Owen D. — 35

Zetland, Dundas márki (szül. 1876) — 233

Zsdanov, Andrej Alekszandrovics (1896—1948) — 335—336
Zsilin, P. — 415

TARTALOM

I. Az agresszorok kalózlobogója 5
II. Ki táplálta fel a ragadozókat? 27
III. Kollektív harc a kollektív biztonság ellen 61
IV. A háborús provokátorok báránybőre 108
V. A tengely és olajozói 147
VI. Zöld út a háborúnak: München 205
VII. A második világháború kirobbanása 289
Irodalomjegyzék 406
Névmutató 417

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette és a fordítást ellenőrizte Réz Miklósné. A borító és a kötésterv Erdélyi János munkája. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Lengyel József. A szedést 1972. aug. 11-én kezdték meg. Megjelent 1973. február 20-án, 11 000 példányban. Terjedelme 21,6 (A/5) ív. Pl 18 – K – 7375. 72.0712/1—3311 Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető Bolgár Imre